

Slušanje žrtava

Iskustva identifikacije, povratka
i pomoći u jugoistočnoj Europi

Slušanje žrtava

Iskustva identifikacije, povratka
i pomoći u jugoistočnoj Europi

Autorica:

Rebecca Surtees
NEXUS Institut za suzbijanje trgovanja ljudima
Beč, Austrija

Istraživački tim:

Marija Babovic, Genta Bibo, Milica Djordjević, Viorelia Rusu, Rebecca Surtees i Diana Tudorache

Tim ICMPD-a:

Sonja Busch, Mariyana Radeva, Danijela Srbic i Elisa Trossero

Autorska prava:

Međunarodni centar za razvoj migracijskih politika, 2007.

Sva prava pridržana. Niti jedan dio ove publikacije ne smije se reproducirati, kopirati ili prenositi u bilo kojem obliku ili bilo kojim sredstvom, elektroničkim ili mehaničkim putem, uključujući fotokopiranje, snimanje, ili bilo koju vrstu pohrane i povrata informacija, bez odobrenja vlasnika autorskog prava.

International Centre for Migration Policy Development (ICMPD)

Gonzagagasse 1, 5th floor

Vienna, Austria

A-1010

www.icmpd.org

Ovo istraživanje provedeno je u sklopu ICMPD regionalnog programa koji financira USAID, a koji je namijenjen podršci stvaranja sveobuhvatnog, djelotvornog i institucionaliziranog transnacionalnog referalnog mehanizma (TRM) za žrtve trgovanja ljudima u JI Europi. Stajališta autora iznesena u ovoj publikaciji ne odražavaju nužno stajališta ICMPD-a, USAID-a ili vlade SAD-a.

Prijelom: ANH & Florin Paraschiv

Tisak i uvez: OstWest Media

ISBN 3-900411-12-3

Predgovor

Proteklih godina trgovanje ljudima uporno ostaje važna tema nacionalnih vlasti i međunarodnih aktera. Neke studije pokušale su ocrtati dimenzije tog problema kao jednog od aspekata organiziranog kriminala ili nezakonitih migracija, a nastali su i određeni programi namijenjeni pomaganju žrtvama ovog zločina. Ipak, većina provedenih politika i praksi, kao i znanstvene studije, bavile su se samo trenutnim stanjem u nacionalnom i međunarodnom zakonodavstvu, ukazivale na potrebu jačanja kapaciteta za određene ciljne skupine ili se pak koncentrirale na preventivne mjere kao što je osvještavanje. Studija *“Slušanje žrtava: Iskustva identifikacije, povratka i pomoći u jugoistočnoj Europi”* promatra problem trgovanja ljudima iz drugog kuta. Slušanjem samih žrtava trgovanja, uzimajući u obzir i promičući njihove “samoiskazane potrebe”, ova studija ustvari pokušava ukazati na različite dileme s kojima se suočavaju žrtve trgovanja ljudima. Studija pokazuje i da nije moguće jedno općevažeće rješenje problema, već su nužne selektivne i ciljane intervencije na različitim razinama.

Studija odražava dinamičnu situaciju na području suzbijanja trgovanja ljudima u jugoistočnoj Europi. Pokušava prikazati dvojbenost i kompleksnost trgovanja ljudima da bi spriječila jednoznačna rješenja i politike. Studija ne sadrži katalog preporuka već pruža svim uključenim akterima podlogu za razmišljanje. Opisivanjem uključenosti različitih vladinih i nevladinih institucija

i organizacija u proces identifikacije, pomoći i upućivanja žrtava trgovanja ljudima, studija ukazuje na moguće prilagodbe i poboljšanja uloge svakog aktera u suzbijanju trgovanja ljudima. Upravo se kroz glas samih žrtava artikuliraju korisni prijedlozi svim državnim i nedržavnim akterima. To je posebice slučaj na području rehabilitacije i reintegracije nakon konačnog povratka u zemlju podrijetla, što otvara širok spektar mogućnosti bilateralne i multilateralne suradnje.

Ova studija je dio *Programa podrške razvoju transnacionalnih referalnih mehanizama (TRM-ova) za trgovane osobe u JI Europi* koji provodi ICMPD, a financijski podržava USAID. Nadovezujući se na postojeće nacionalne referalne mehanizme za žrtve trgovanja i one koji su u procesu razvoja u zemljama regije, Program TRM-a za cilj ima razraditi transnacionalne standardne operativne procedure i smjernice za upućivanje žrtava trgovanja ljudima.

Saznanja iz ovog izvješća osnova su za razvoj "*Smjernica za transnacionalni referalni mehanizam za žrtve trgovanja*." Inkorporiranjem dobrih praksi iz zemalja JI Europe i njihovim povezivanjem s iskustvima zemalja odredišta, Smjernice stvaraju temelj sveobuhvatnog odgovora na potrebe žrtava trgovanja.

Vjerujemo da će ovo izvješće biti koristan alat u razumijevanju potreba žrtava trgovanja ljudima i u izradi djelotvornih politika suzbijanja trgovanja ljudima. Studija pokazuje koliko je važno povezati temu trgovanja ljudima sa saznanjima na drugim relevantnim područjima kao što su radne migracije, iskorištavanje u svrhu rada, integracija, nasilje u obitelji. Zbog toga ova studija poziva na ciljane intervencije na različitim razinama i jačanje suradnje svih nacionalnih i međunarodnih uključenih aktera.

Gottfried Zürcher
Generalni direktor ICMPD-a

Zahvale

Ova studija je dio većeg programa transnacionalnih referalnih mehanizama (TRM) za trgovane osobe u JI Europi kojeg financira USAID, a provodi ICMPD. Na početku bih zahvalila USAID-u za financiranje komponente istraživanja koje je bilo usredotočeno na samoiskazane potrebe žrtava i ono što je njima bilo bitno u procesu identifikacije, povratka i pomoći. Također želim zahvaliti ICMPD-u na iniciranju i podržavanju ove procjene te njene nakane da identificira probleme na koje ukazuju same trgovane osobe, kao prvi korak u osmišljavanju rješenja.

Mnoge su osobe dale doprinos ovom istraživanju. Prije svega želim zahvaliti mnogim trgovanim osobama koje su velikodušno poklonile svoje dragocjeno vrijeme dajući intervjue za potrebe ove studije. Njihova osobna iskustva tijekom identifikacije, povratka i pomoći čine okosnicu ovog izvješća i od ključne su važnosti za razumijevanje situacije u regiji i osmišljavanje preporuka. Od srca im zahvaljujem na volji, otvorenosti i hrabrosti da razgovaraju o jako teškim i osobnim pitanjima.

Osim toga, nekoliko pružatelja usluga u regiji pružilo je veliku potporu projektu – bili su spremni olakšati nam pristup svojim korisnicima. Iako nismo mogli intervjuirati korisnike iz svih organizacija, željela bih zahvaliti onima koji su nam pomagali i podržavali nas tijekom istraživanja.. U Albaniji, to

su bili – IOM Tirana, Different and Equal, Gjirokastra centar u zajednici (GCC), Vatra, Tjeter Vision, Nacionalni prihvatni centar (NPC) i Qendra kombetare pritese e Viktimave te Trafikut (QKPVT); u BiH – IOM Sarajevo, IFS i La Strada; u Moldaviji – Međunarodni centar za zaštitu i promicanje prava žena “La Strada”, IOM Chisinau, Interaction, Compasiune i Nacionalni centar za sprječavanje zlostavljanja djece; u Rumunjskoj – Young Generation, Adpare, Reaching Out, Save the Children, Conexiuni, Betania i IOM Bukurešt; te u Srbiji – Atina, Savjetovanje protiv obiteljskog nasilja (CAFV) i IOM Beograd. Uz te organizacije, IOM-ov odjel za suzbijanje trgovanja ljudima iz Ženeve podržavao je provedbu istraživanja te olakšao pristup i podršku u radu na terenu. Činjenica da se toliko organizacija sastalo sa nama i omogućilo nam pristup korisnicima svojih programa odražava njihovu predanost poboljšanju usluga trgovanim osobama. Ohrabrujući svoje korisnike da otvoreno govore o problemima s kojima su se suočavali, ove organizacije su olakšale važno dobivanje informacija iz perspektive žrtve. Intervjuirali smo i određene predstavnike takvih organizacija, koji su nam posvetili svoje vrijeme, prenijeli iskustva i pružili informacije važne za ovu studiju, što zaista cijenim i ovdje želim naglasiti.

Neki pojedinci zaslužuju posebnu zahvalu na pomoći i podršci koju su nam pružili. Zahvaljujem ICMPD timu za suzbijanje trgovanja ljudima na njihovoj trajnoj podršci – kako logističkoj, tako i sadržajnoj – tijekom rada na terenu i za vrijeme izrade studije. Posebno zahvaljujem Sonji Busch, Danijeli Srbić, Elisi Trossero, Mariyani Radeva, Brigitti Stevkovski i Galini Vadaskaya iz Beča, te lokalnim savjetnicima u svakoj zemlji koja sudjeluje u projektu, a to su – Tamara Agolli (Albanija), Ajli Bahtijaragić (BiH), Melita Gruevska Graham (Makedonija), Tatiana Fomina (Moldavija), Madalina Manea (Rumunjska) i Irma Lutovac (Srbija). Intervjue je prevodio tim talentiranih prevoditelja iz regije koji su radili u jako kratkim rokovima. Zahvaljujem Alini Legcobit, Eugenu Filip, Julianu Hasa, Ireni Rushaj i Mileni Marković.

Nekoliko osoba pregledalo je i dalo važne savjete vezano za prvi nacrt izvješća. To su Sonja Busch, Danijela Srbić i Elisa Trossero (ICMPD), Ruth Pojman (USAID), Anelise Araujo (OESS AT pomoćna jedinica), Maria Antonia di Maio (Save the Children), Marija Babovic, Diana Tudorache, Viorelia Partas i Ruth Rosenberg. Hvala i Stephenu Warnathu, izvršnom direktoru Nexus Instituta, koji je snažno podržavao ovo istraživanje, pregledao nacrt izvješća u različitim fazama i dao svoje uvijek vrlo korisne savjete.

Konačno, želim od srca zahvaliti istraživačkom timu koji čine Marija Babovic, Diana Tudorache, Genta Biba, Viorelia Rusu i Milica Djordjević –

s kojima je bilo zadovoljstvo raditi i koje su, unatoč ograničenom vremenu, dugim putovanjima i zimskom vremenu uspjele prikupiti važne informacije o iskustvima trgovanih osoba u procesu identifikacije, upućivanja i pomoći.

Rebecca Surtees

znanstvenica
NEXUS Institut za suzbijanje trgovanja ljudima
Beč, Austrija

Sadržaj

Predgovor	3
Zahvale	5
Sažetak	10
Skraćenice	17
1. Uvod	19
2. Okvir projekta	22
2.1. Pozadina i ciljevi projekta	22
2.2. Postojeća saznanja i nedostaci saznanja	23
2.3. Metode istraživanja i prikupljanja podataka	25
2.4. Etička razmatranja.....	29
2.5. Radne definicije i terminologija9.....	31
3. Trgovanje ljudima i suzbijanje trgovanja ljudima u JI Europi.....	34
3.1. Tko su žrtve trgovanja ljudima?	34
3.2. Aktivnosti na području suzbijanja trgovanja ljudima – identifikacija, povratak i pomoć.....	37
3.2.1. Postupci identifikacije.....	38
3.2.2. Postupci povratka i upućivanja	39

3.2.3. Pomoć i zaštita.....	41
3.2.4. Nacionalni referalni mehanizmi i sustavi	43
4. Iskustva trgovanih osoba – identifikacija	45
4.1. Kako su trgovane osobe identificirane	45
4.2. Kako su trgovane osobe osjećale tijekom i kako su doživjele proces identifikacije	52
4.3. Problemi i prepreke u procesu identifikacije	65
4.4. Sažetak poglavlja	95
5. Iskustva trgovanih osoba – povratak i upućivanje	96
5.1. Kako su trgovane osobe vraćene	97
5.2. Kako su se trgovane osobe osjećale tijekom i kako su doživjele proces povratka i upućivanja	98
5.3. Problemi u procesu povratka i upućivanja.....	104
5.4. Sažetak poglavlja	121
6. Iskustva žrtava trgovanja ljudima – pomoć i zaštita	123
6.1. Kako je trgovanim osobama pružena pomoć i zaštita	124
6.2. Kako su se žrtve osjećale i kako su proživljavale fazu pomoći i zaštite.....	124
6.3. Pomoć i zaštita – problemi u zemljama odredišta, tranzita i podrijetla	142
6.4. Sažetak poglavlja	213
7. Završna razmišljanja i zaključci.....	215
Literatura	224

Sažetak

Iako postoji određeni broj studija i dokumenata koje se bave ispitivanjem procesa identifikacije, povratka i pomoći trgovanim osobama, naglasak stavljaju uglavnom na pravne i administrativne okvire u kojima se odvijaju identifikacija, povratak i pružanje pomoći. To uključuje načela i smjernice u procesima identifikacije i pomoći, zakonodavni okvir i studije o pružanju pomoći, te primjere dobre prakse. Mnogo rjeđe nailazimo na studije u kojima same žrtve opisuju svoje iskustvo i viđenje života nakon trgovanja, te ocjenjuju intervencije i pružanje pomoći. Ovo izvješće – iz perspektive žrtava – ocrta cijelu putanju intervencije aktera za suzbijanje trgovanja ljudima – počevši od identifikacije, preko povratka i upućivanja, pa do različitih faza pružanja pomoći i zaštite. Iako su intervencije za suzbijanje trgovanja ljudima zasigurno od ključne važnosti u oporavku trgovanih osoba, žrtve su iskazivale i pozitivna i negativna iskustva u različitim fazama intervencija, a te su informacije iznimno važne za kontinuirane napore unutar transnacionalnih mehanizama upućivanja i sustava pomoći trgovanim osobama.

Ova studija nije evaluacijsko izvješće. Nije joj cilj napraviti evaluaciju ili procjenu rada na suzbijanju trgovanja ljudima u bilo kojoj zemlji, programu ili organizaciji, jer prepoznaje važan posao koji obavljaju razni akteri u suzbijanju trgovanja ljudima u svim fazama intervencije. Naprotiv, studija razmatra način

na koji postojeće okvire identifikacije, upućivanja i pomoći razumiju, shvaćaju i osjećaju intervjuirane žrtve. Te žrtve čine raznoliku skupinu kojom se trgovalo u, kroz i iz JI Europe (JIE) kao i na niz odredišta. Njihova su iskustva trgovanja, identifikacije i pomoći u jednakoj mjeri raznolika. Nadamo se da će slušanjem žrtava kako prezentiraju svoje potrebe i želje biti moguće pomoći i podržati mnoge organizacije i aktere koji žele nešto učiniti po pitanju trgovanja ljudima u JIE i šire.

Vezano za fazu identifikacije, žrtve su identificirali različiti akteri suzbijanja trgovanja ljudima (redarstvena tijela, radnici na terenu, osoblje veleposlanstava, NVO-i, MO-i, socijalni radnici, klijenti i same žrtve) kao i ljudi i stručnjaci koji nisu izravno uključeni u identifikaciju – poput transportnih radnika, građana ili vjerskih organizacija. Jednako tako, bilo je mnogo slučajeva propuštenih prilika za identifikaciju. Mnogim žrtvama je iskustvo identifikacije bilo stresno, te puno različitih emocija i reakcija. Žrtve su opisivale kako pozitivne, tako i negativne reakcije prema različitim ljudima u procesu identifikacije, u različitim fazama. Nije neuobičajeno, na primjer, da žrtve istovremeno osjećaju olakšanje što su identificirane i strah i sumnjičavost prema osobi koja ih identificira. Također nije neobično imati negativne osjećaje (strah i sumnjičavost) koje nadvlada osjećaj olakšanja jednom kada se žrtva počne osjećati sigurno i stekne povjerenje u osobu koja ju identificira. Osim svojih osjećaja, žrtve su opisivale probleme i pitanja s kojima su se suočile tijekom identifikacije, kod kuće i u inozemstvu. Uglavnom se radi o, katkad ograničenom, pristupu žrtava potpunim i razumljivim informacijama o situaciji u kojoj se nalaze i opcijama tijekom identifikacije. Opisane su i vještine identificiranja nekih aktera u suzbijanju trgovanja ljudima; iskustva pažljivog i nepažljivog postupanja prema žrtvama tijekom identifikacije; neka iskustva ispitivanja i pritvaranja umjesto identificiranja trgovane osobe; slučajevi korupcije aktera za identificiranje; neki slučajevi lošeg postupanja prema žrtvi i nemara; pitanja jezične barijere tijekom identificiranja; identifikacija u nepovoljnom okruženju za neke žrtve; mnoge žrtve nisu znale kome se obratiti za pomoć; te pitanja vezana za žrtve trgovanja ljudima koje nisu željele da ih se identificira.

Proces povratka – kada je dobro riješen – uključuje određene korake osmišljene kako bi se osigurao siguran i dostojanstven povratak svake pojedine žrtve. U idealnom slučaju bi povratak uključivao pripremu isprava; dogovaranje puta; informiranje trgovane osobe o koracima u procesu povratka i opcijama pomoći kod kuće; procjenu rizika (rizika tranzita i rizika u zemlji podrijetla); komunikaciju i koordinaciju zemlje podrijetla i zemlje tranzita/odredišta; proces prijevoza i putovanja uz podršku (uključujući po

potrebi povratak uz pratnju i pomoć u tranzitu); prihvata i upućivanje po dolasku, te prijevoz u zemlji podrijetla. Nesiguran postupak vraćanja predstavlja rizik ne samo po žrtve koje, u ekstremnim slučajevima, mogu čak završiti u (ponovnoj) situaciji trgovanja. Trgovane osobe koje su intervjuirane za ovu studiju vratile su se kući na različite načine – neke uz pomoć, ali mnoge i bez pomoći. Kada su govorile o svom povratku, žrtve su iskazivale različite emocije i reakcije. Mnoge su emocije bile negativne – strah, tjeskoba, razočaranje, stres, frustracija, nervoza i zbunjenost – i to ne samo zbog procesa povratka već i zbog načina na koji je on organiziran. Jednako tako, žrtve su iskazivale i pozitivne emocije vezane za povratak, uključujući uzbuđenje i olakšanje, kao i osjećaj sigurnosti i ohrabrenja. Osim toga, kao i u slučaju faze identificiranja, mnoge su se žrtve borile sa istovremenim i katkada kontradiktornim emocijama. Osjećale su olakšanje što su izvan dosega trgovaca ljudima, sretne što napuštaju zemlju iskorištavanja, uzbuđene jer će vidjeti svoju obitelj i sretne što idu kući. Međutim, nije neuobičajeno da uz tu sreću dolaze i negativne emocije kao strah od susretanja trgovca ili nervoza oko toga što će ih dočekati kod kuće. Proces povratka i upućivanja uključuje određene korake radi osiguravanja sigurnog i dostojanstvenog povratka trgovanih osoba. Tamo gdje spomenuti koraci nisu u potpunosti provedeni, na primjeren i obazriv način, žrtve su se suočile s problemima u procesu povratka i upućivanja. Trgovane osobe naišle su na niz teškoća, prije polaska, u tranzitu i/ili nakon povratka kući. Teškoće koje su žrtve navele uglavnom su bile vezane za općenit manjak pristupa potpunim i razumljivim informacijama o procesu povratka i upućivanja; za to da je proces prijevoza katkada nalik transportu u trgovanju; važnost neidentificirajućih povrataka uz pomoć; probleme tijekom tranzita kao što je ispitivanje ili loše postupanje vlasti; odgode pri povratku u zemlju podrijetla; teškoće s adekvatnim i prikladnim procjenama rizika, razmatranjem sigurnosti i iskustvima prihvata i upućivanja u zemlji podrijetla.

Adekvatna i prikladna pomoć i zaštita ključna je za što bržu stabilizaciju, dugoročni oporavak i integraciju/reintegraciju trgovanih osoba u društvo. Pomoć i zaštita može se dobiti u zemlji tranzita, odredišta i podrijetla. Ovo istraživanje razmatra intervencije na raspolaganju žrtvama na svim tim lokacijama. Trgovane osobe intervjuirane su u različitim fazama dobivanja pomoći – od inicijalnog hitnog odgovora, preko razdoblja pružanja pomoći, pa i dugoročnije, tijekom reintegracije. Usprkos razlikama između samih trgovanih žrtava i njihovih iskustava dosljedno se pojavljuju neke teme, pitanja i problemi kada god se sa žrtvama razgovara o tome kako one vide, razumiju

i doživljavaju pomoć i zaštitu. Intervjuirane trgovane osobe opisale su negativne emocije – od straha, do šoka i zbunjenosti, od sumnjičavosti do stresa i srama. Važno je da su žrtve također govorile o tome kako u trenutnoj fazi svoga života nakon iskustva trgovanja imaju pozitivne osjećaje, najčešće osjećaj utjehe, sigurnosti, pripadnosti, olakšanja, zahvalnosti i ne osjećaju se same.

U mnogim slučajevima, žrtve su prijavile negativne osjećaje u inicijalnim fazama pomoći kada su osjećale nelagodu i nepovjerenje prema pomoći, dok je s vremenom došlo do prijelaza prema pozitivnim osjećajima kada je uspostavljeno povjerenje i osjećaj sigurnosti. Žrtve su naglasile različite probleme vezane za niz povezanih tema koje uključuju probleme zbog jezičnih i kulturalnih barijera između korisnika, ali i između korisnika i osoblja; neke osjećaje i zabrinutosti zbog postavljenih pravila i ograničenja u programima pomoći; važnost adekvatnih i razumljivih informacijama o opcijama pomoći u inozemstvu i kod kuće; nužnost uključenja žrtve u procese odlučivanja; pristup žrtava (i katkada nedostatak pristupa) pravosuđu vezano za iskustvo trgovanja; problemi stigmatizacije i diskriminacije s kojima su se suočile mnoge žrtve nakon iskustva trgovanja; pitanja sigurnosti i sigurnosnih potreba žrtava; poteškoće i kompleksnost balansiranja između žrtvine autonomije i ovisnosti u pružanju usluga; zabrinutost za privatnost i povjerljivost; kako ispuniti potrebe specijalizirane pomoći za različite trgovane osobe; situacije u kojima su se postavljali uvjeti o kojima ovisi pružanje pomoći; opće pomanjkanje državne pomoći u regiji; kompleksnost procesa reintegracije i kako najbolje osigurati profesionalne kapacitete i kvalitetu usluga.

Iako su žrtve za svaku fazu navele specifična pitanja i teškoće, ipak postoje neke teme koje prožimaju sve faze cijelog procesa identifikacije, povratka/upućivanja i pomoći. Te teme uključuju:

- *Pristup informacijama:* Žrtve trebaju i žele više informacija o svojim opcijama i procesu koji slijedi, informacije koje su specifične, dostupne, razumljive, prilagođene dobi, te jezično i kulturološki prikladne. U pružanju informacija vrijeme ima važnu ulogu – da su informacije dane u pravo vrijeme, više nego jednom i da se žrtvama da vremena da obrade informacije i u skladu s time donesu odluku. Uključenost u odlučivanje umjesto toga da žrtva bude pasivni primatelj informacija također je bilo ključno za tijek informacija.
- *Loše postupanje i problematične interakcije.* Neke žrtve govorile su o slučajevima nemara, neosjetljivosti ili diskriminacije, dok su neke spominjale i slučajeve lošeg postupanja prema njima. Prijavljeni su

slučajevi zlostavljanja tijekom primanja pomoći što je posebno zabrinjavajuće. Loše postupanje (čak i kada nije namjerno) negativno utječe na već traumatizirane i iskorištene osobe, i može negativno utjecati na njihovu spremnost da prihvate podršku osoba koje pružaju pomoć. Mehanizmi snošenja odgovornosti iznimno su važni u borbi protiv trgovanja ljudima, kao i evaluacija aktivnosti i postupci žalbe.

- *Pitanje sigurnosti i zaštite sigurnosti:* Sigurnost i zaštita sigurnosti te postupci vezani za njih ne rješavaju se na jednak način, već među različitim organizacijama, institucijama i zemljama znatno variraju. Ne samo da su procjene rizika općenito ograničene, već sigurnost nije uvijek procijenjena na temelju pojedinačnog slučaja u životu žrtve nakon iskustva trgovanja. Neke su žrtve morale poštivati stroga sigurnosna ograničenja sloboda, što nije uvijek bilo usklađeno s time da je važno da žrtva vodi normalan život i da započne njen dugoročni oporavak.
- *Jezične i kulturalne barijere:* U svim fazama procesa žrtve su se suočavale sa komunikacijskim barijerama – jezičnim i kulturalnim – što je stajalo na putu izgradnji povjerenja, osjećaju sigurnosti i pružanju kvalitetnih usluga. Premošćivanje tih nedostataka – putem prijevoda, osoblja koje govori nekoliko jezika, kulturalnih posrednika itd. – može pomoći u svim fazama procesa, iako svako „rješenje“ ima svoja ograničenja (npr. troškovi, dostupnost, edukacija) što sve treba pažljivo razmotriti.
- *Modeli intervencije i kvalitetnog zbrinjavanja: Vrste i kvaliteta intervencija* – od identifikacije do pomoći – izrazito se razlikuju ne samo od zemlje do zemlje, nego i unutar iste zemlje. Uz to, modeli programa i filozofije znatno se razlikuju od organizacije do organizacije. Same žrtve su preispitivale neke modele zbrinjavanja (npr. otvorena nasuprot zatvorenih skloništa, rezidencijalni nasuprot nerezidencijalnih programa) kao i pravila i restrikcije koje nalažu mnogi programi. Blisko povezana s ovom temom je i tema sveopćeg nedostatka monitoringa i evaluacije tih modela zbrinjavanja i profesionalnih intervencija. Informacije od žrtava, njihove povratne informacije i evaluacije intervencija, također su važne za razvoj, poboljšavanje i provedbu programa i politika.
- *Potreba za više vrsta intervencija i pomoći koje podupire država:* Mnoge žrtve suočavale su se s problemima u pristupu čak i najosnovnijim uslugama i primanju minimalne podrške. Neke žrtve su izjavile da državna tijela mnogo rade na pružanju opcija i podrške žrtvama trgovanja, no te su opcije često ograničene nedostatnim sredstvima države. Nadalje,

pristup službama često kompliciraju birokratske procedure koje su u određenom broju slučajeva rezultirale nedobivanjem potrebne pomoći.

- *Uključenje žrtava u izradu i provedbu intervencija:* Žrtve često jako dobro znaju svoje potrebe i način na koji bi trebalo poboljšati procese i procedure kako bi oni bolje ispunili njihove potrebe. Uključivanje žrtava u raspravu o njihovim potrebama i traženje informacija za izradu i provedbu intervencija može poslužiti tome da intervencije budu – bilo da se radi o pravosuđu ili socijalnim službama – usredotočene na potrebe žrtava i utemeljene na stvarnoj situaciji osobe kojoj je potrebno pružiti podršku i pomoć. Sustavi intervencije i pomoći izrađeni, provedeni i prilagođeni uz sudjelovanje žrtava, djelotvorniji su, učinkovitiji i na kraju, humaniji. Osim toga, suradnja sa žrtvama na ovaj način treba biti trajan proces.
- *Nedostaci u procesu:* treba napomenuti neke teškoće i nedostatke u procesima identifikacije, povratka i pomoći trgovanim žrtvama. To su katkada neadekvatne vještine identificiranja ili osobe koje obavljaju identifikaciju, propuštene prilike za identificiranje žrtve; slučajevi pritvaranja/zatvaranja i ispitivanja žrtava; nastavljanje prakse povratka žrtava bez pomoći; odgođeni povratak stranih žrtava; ograničen pristup žrtve pravosuđu i manjak zadovoljstva s kaznenim i pravnim postupcima; uvjetovanje nekih oblika pomoći; neznanje o tome kome se obratiti za pomoć te kompleksnost procesa reintegracije. Iako ovo nije potpun popis teškoća i nedostataka u navedenim procesima, ipak naglašava što žrtve smatraju bitnim pitanjima – a nama može poslužiti kao ishodište za razmatranje poboljšanja u procesu transnacionalnog upućivanja (TRM).
- *Važnost individualnog pristupa:* Potrebna je fleksibilnost i kreativnost u reagiranju, ne samo na različite potrebe identificiranja i pomoći, već i na različite profile žrtava. Potrebno je svaki slučaj smatrati jedinstvenim i usvojiti individualni pristup da bi se ispunile potrebe različitosti i kompleksnosti. Pri izobrazbi aktera za suzbijanje trgovanja ljudima treba uzeti u obzir bolje poznavanje manje uobičajenih oblika trgovanja ljudima, i time bolje poznavanje potreba žrtava. Jednako je važno da specijalizirana pomoć bude na raspolaganju „težim“ slučajevima kao što su žrtve s invaliditetom, poremećajima u ponašanju, ovisnostima, posebnim zdravstvenim potrebama, žrtve koje nekoga uzdržavaju itd.
- *Spolna i rodna pitanja:* Pitanje spola i roda treba uzimati u obzir tijekom cijeloga procesa – od identifikacije, preko povratka do trajanja pružanja

pomoći. I muškarci i žene su žrtve trgovanja ljudima i često imaju drugačija iskustva s trgovanjem, te drugačije potrebe i interese. Pretpostavke o spolu i rodu često utječu na način na koji se provode i pružaju mjere za suzbijanje trgovanja ljudima. Treba posvetiti više pozornosti pitanju kako spol i rod utječu ne samo na trgovanje ljudima već i na način na koji intervencije za suzbijanje trgovanja mogu primjereno i djelotvorno podržati žrtve oba spola.

- *Potreba za više istraživanja, evaluacija i programa usredotočenih na žrtve.* Trgovane osobe u najboljoj su poziciji utvrditi i komunicirati svoje potrebe – što im treba i što im je najnužnije i najvažnije. Istraživanje usredotočeno na žrtve može pružiti važne informacije za razvoj intervencija za suzbijanje trgovanja ljudima i osigurati da se potrebe žrtava stave u središte rasprava aktera za suzbijanje trgovanja ljudima. Može također služiti i potencijalnom osnaživanju žrtava – kada stavljamo njihova mišljenja rame uz rame mišljenjima stručnjaka – a to može odigrati važnu ulogu u procesu oporavka.

Važno je da je namjera ovog izvješća dati glas i podići razinu važnosti iskustava i teškoća s kojima su se suočile intervjuirane trgovane osobe te iskoristiti ova saznanja kao polazište za promjene. Studija počiva na pretpostavci da postoji potreba za neovisnijim, i na istraživanju utemeljenim, informacijama o procesima identifikacije, povratka i pomoći trgovanim osobama u JIE. Ključna je potreba za evaluacijom tih procesa koja je usredotočena na žrtve, evaluacijom u kojoj same trgovane osobe iskazuju što su po njihovom mišljenju bila pozitivna, a što negativna iskustva te na koji su način njihove potreba bile (ili nisu bile) ispunjene. Kroz intervju iskristalizirale su se razne teškoće koje su same žrtve navele o cijelom procesu identifikacije, povratka i pomoći. Njihove vlastite priče i opservacije iz prve ruke govore nam mnogo o funkcioniranju mehanizama i postupaka za suzbijanje trgovanja ljudima te pružaju akterima za suzbijanje trgovanja ljudima konkretne rezultate i prijedloge koji će, nadamo se, doprinijeti poboljšanju politika i prakse. Ovi komentari i saznanja se stoga navode u interesu poboljšanja i kontinuirane predanosti suzbijanju trgovanja ljudima. Nadamo se da će čitatelji primiti te nalaze i opservacije u duhu u kojem su navedene.

Skraćenice

ABA-CEELI	Američka odvjetnička komora–Pravna inicijativa za srednju Europu i Euroaziju
AI	Amnesty International
AIDS	Sindrom stečene imunodeficijencije
BiH	Bosna i Hercegovina
CAFV	Savjetovanje protiv obiteljskog nasilja
CPTW	Centar za prevenciju trgovanja ženama
CSR	Centar za socijalni rad
D&E	Different and Equal
ECPAT	Okončajmo dječju prostituciju, dječju pornografiju i trgovinu djecom u seksualne svrhe
EK	Europska komisija
EU	Europska unija
FATW	Zaklada protiv trgovanja ženama
GAATW	Globalni savez protiv trgovanja ženama
GCC	Gjirokastra centar u zajednici
HIV	Virus humane imunodeficijencije
ICCO	Međucrkvena rganizacija za razvoj suradnje
ICMPD	Međunarodni centar za razvoj migracijskih politika
IFS	Međunarodni forum za solidarnost
IHRLG	Međunarodna grupa za ljudska prava
ILO	Međunarodna organizacija rada
IOM	Međunarodna organizacija za migracije
JIE	Jugoistočna Europa
KBF	Zaklada King Baudouin
KPS	Kosovska policijska služba

MO	Međunarodna organizacija
NPA	Nacionalni plan akcije
NPC	Nacionalni prihvatni centar
NRM	Nacionalni referalni mehanizam
NVO	Nevladina organizacija
ODIHR	Ured za demokratske institucije i ljudska prava
OESS	Organizacija za europsku sigurnost i suradnju
PDB	Privremena dozvola boravka
PTSP	Posttraumatski stresni poremećaj
PVPT	Centar za zaštitu žrtava i prevenciju trgovanja
QKPVT	Qendra kombetare pritesse e Viktimave te Trafikut
RCP	Regionalni Clearing Point
SOP	Standardni operativni postupci
SPB	Spolno prenosiva bolest
SPI	Spolno prenosiva infekcija
SPTF	Radna skupina za borbu protiv trgovine ljudima Pakta o stabilnosti
TRM	Transnacionalni referalni mehanizam
UK	Ujedinjeno Kraljevstvo
UN	Ujedinjeni narodi
UNAIDS	Program Ujedinjenih naroda za HIV/AIDS
UNDP	Program Ujedinjenih naroda za razvoj
UNHCR	Visoki povjerenik Ujedinjenih naroda za izbjeglice
UNICEF	Fond Ujedinjenih naroda za djecu
UNICRI	Institut Ujedinjenih naroda za međuregionalne zločine i pravosuđe
UNOHCHR	Ured Visokog povjerenika Ujedinjenih naroda za izbjeglice
USAID	Američka agencija za međunarodni razvoj
VE	Vijeće Europe
VO	Vladina organizacija
WHO	Svjetska zdravstvena organizacija
ZND	Zajednica nezavisnih država

1. Uvod

Ovo izvješće sadrži saznanja iz regionalne studije u JI Europi o procesu identifikacije, povratka i pomoći žrtvama trgovanja ljudima. Poseban cilj istraživanja bio je jasno opisati kako taj proces u JI Europi trenutno izgleda, uključujući primjere dobre prakse i probleme. Obuhvaćen je cjeloviti proces upućivanja i pomoći – od identifikacije (u inozemstvu ili kod kuće), povratka (kratkoročno i dugoročno, kod kuće i u inozemstvu, uz posredovanje VO-a, NVO-a ili MO-a). Zbog toga je studija provedena u zemljama podrijetla kao što su Albanija, Moldavija i Rumunjska, kao i u zemljama poput Srbije i BiH koje su sve češće kako zemlje podrijetla tako i zemlje odredišta i tranzita. Studija je provedena u tih pet zemalja, ali se odnosi na slučajeve trgovanja iz, ili u, svaku od deset zemalja JIE – Albaniju, BiH, Bugarsku, Hrvatsku, Kosovo, Makedoniju, Moldaviju, Crnu Goru, Rumunjsku i Srbiju te zemlje srednjeg istoka, bivši SSSR, razne zemlje članice EU-a i Tursku. Važno je da studija prvenstveno stavlja naglasak na perspektivu trgovanih žena i muškaraca koji su prolazili kroz različite procedure. Pristup je takav da je najbolje učiti od onih koji su u najboljoj poziciji poučiti nas na temelju vlastitih iskustava i problema. Žrtvama se zaista premalo daje prilika da budu saslušane tijekom izrade i provedbe programa i politika za suzbijanje trgovanja ljudima. Ukoliko to učinimo, možemo doprinijeti i osnaživanju žrtava. Kao što je rečeno na drugome mjestu:

Glavni cilj procesa osnaživanja... je staviti u središte pozornosti marginalizirane glasove i osigurati da se čuje i poštuje pojedinca. To činimo razgovarajući o iskustvu pojedinca u njegovoj/njezinoj obitelji, užoj i široj zajednici kako bismo razumjeli socijalni, politički i povijesni koncept njegova/njezina iskustva. (Blitz et al 2003: 160).

Ova studija nije evaluacija bilo koje zemlje, programa ili organizacije u JIE. Naprotiv, studija razmatra način na koji postojeće okvire identifikacije, upućivanja i pomoći razumiju, doživljavaju i osjećaju intervjuirane žrtve. Nadamo se da će slušanjem žrtava kako prezentiraju svoje potrebe i želje biti moguće pomoći i podržati mnoge organizacije i aktere koji žele nešto učiniti po pitanju trgovanja ljudima u JIE i šire.

Glavni dio teksta izvješća podijeljen je u tri glavna dijela – iskustva žrtava pri 1) identifikaciji, 2) povratku i 3) pružanju pomoći i zaštite. Svako poglavlje razmatra kako je proces općenito tekao, kako su se žrtve osjećale u svakoj fazi procesa (pozitivni i negativni osjećaji) i što je žrtvama predstavljalo teškoće ili prepreke u svakoj od tih faza. Tijekom intervjua sa žrtvama naglasak je preusmjeren s djelovanja i namjera aktera za suzbijanje trgovanja ljudima, na to kako su žrtve doživjele i iskusile određene intervencije. Dakle, ne radi se samo o tome koje su informacije i opcije stavljene žrtvi na raspolaganje, već kako je žrtva razumjela odnosno shvatila te opcije i informacije. Slično tomu, naglasak nije bio na vrsti pružene pomoći i podrške već na žrtvinom doživljavanju i iskustvu te podrške i pomoći. Namjera je bila bolje razumjeti što su žrtve smatrale pozitivnim, a što negativnim na temelju izravnog iskustva u intervencijama za suzbijanje trgovanja ljudima u inozemstvu i kod kuće. Opservacije i informacije nisu jednako relevantne za sve zemlje. Na primjer, neka naredna pitanja vezana su za posebne vrste programa ili intervencija koji, iako su uobičajeni u JIE, nisu jedina vrsta dostupne pomoći. Jednako tako, neke opservacije su posebno relevantne za zemlje odredišta i možda nisu jednako primjenjive u zemljama podrijetla. Budući da je tako, mnoga pitanja i problemi ticati će se širokog spektra različitih aktera za suzbijanje trgovanja ljudima koji djeluju u različitim kontekstima.

Svi koji rade na suzbijanju trgovanja ljudima predani su tome poslu i imaju snažne kapacitete na područjima identifikacije, povratka i pomoći te se ne smije podcjenjivati važnosti i vrijednost njihova rada. To je bila jasna poruka koja proizlazi iz intervjua sa žrtvama – da su svi akteri i službe bile od neprocjenjive vrijednosti u njihovom oporavku i reintegraciji i da su razne intervencije bile od ključne važnosti u aktivnostima na području suzbijanja trgovanja ljudima. Budući da je to tako, namjera nam nije neutemeljeno

kritizirati predane profesionalce ili poduzete aktivnosti na području suzbijanja trgovanja ljudima. Namjera je ustvari dati glas i važnost iskustvima i teškoćama trgovanih žrtava intervjuiranih u ovoj studiji i koristiti ta saznanja kao polazište za promjene. Ove nalaze i komentare iznosimo u interesu poboljšanja i nastavka predanog rada, te se nadamo da će čitatelji saznanja i opservacije čitati u duhu u kojem su objavljeni.

Ishodište i fokus ove studije je stajalište žena i muškaraca koji koriste i kreću se kroz proces upućivanja i time su u najboljoj poziciji predložiti moguće alternative. Same žrtve su nam to rekle kad smo ih pitali što misle o sudjelovanju u projektu:

Ovo istraživanje je važno, važno je da se naše mišljenje uzme u obzir.

Mislim da je ideja dobra i da su ovakva istraživanja potrebna jer samo kroz razgovore s korisnicima pružatelji usluga mogu saznati što je bilo dobro, a što loše...Važno je i da korisnici mogu sudjelovati u takvim studijama i da ih se uzima u obzir.

Korisnici trebaju pričati o pomoći koju dobivaju i opisati kako se osjećaju.

Dobro je i važno slušati probleme korisnika da bi razumjeli kako im pomoći. To je normalno.

Nije mi to bilo stresno. Bilo mi je drago da i moje mišljenje nešto znači i mislim da će informacije koje sam pružio/la biti korisne... Da, osjećaj je uglavnom dobar kada vaše mišljenje uzimaju u obzir. Ovo će nam istraživanje pomoći da bolje razumijemo svoje probleme.

Procjene, percepcije i evaluacija procesa od strane žrtava u središtu je ovih saznanja. Zaključci i preporuke temelje se na njihovim osobnim iskustvima i doživljajima te njihovim mislima i sugestijama.

2. Okvir projekta

2.1. Pozadina i ciljevi projekta

U srpnju 2006, ICMPD¹ je započeo sa svojim regionalnim programom koji financira USAID za podršku stvaranja sveobuhvatnog, djelotvornog i institucionaliziranog transnacionalnog referalnog mehanizma (TRM) za žrtve trgovanja ljudima u jugoistočnoj Europi (JIE). Program – koji se provodi u Albaniji, BiH, Bugarskoj, Hrvatskoj, na Kosovu, bivšoj jugoslavenskoj republici Makedoniji², Moldaviji, Crnoj Gori, Rumunjskoj i Srbiji – ima za cilj razvijanje transnacionalnih referalnih mehanizama (TRM) za žrtve trgovanja ljudima kako

¹ ICMPD je međuvladina organizacija sa sjedištem u Beču i statusom UN promatrača. Svrha ICMPD-a je promicati inovativne, sveobuhvatne i održive migracijske politike te djelovati kao servisni mehanizam razmjene za europske vlade i organizacije. ICMPD je aktivan na mnogim područjima, uključujući vizne politike, upravljanje granicama, pitanja azila i readmisije, a ima dugotrajno iskustvo u razvoju i provedbi projekata za suzbijanje trgovanja ljudima. ICMPD-ov program za suzbijanje trgovanja ljudima ima za cilj pružiti podršku zemljama na nacionalnoj i regionalnoj razini za pružanje sveobuhvatnog nacionalnog odgovora na trgovanje ljudima sukladno međunarodnim i europskim standardima i dobroj praksi. Program doprinosi izgradnji institucija i kapaciteta kroz edukaciju, tehničku pomoć i stručnu pomoć uz dosljednu primjenu multidisciplinarnog i participativnog pristupa. Kroz blisku suradnju s vladama, međunarodnim organizacijama i skupinama iz civilnog društva ICMPD promiče pristup utemeljen na ljudskim pravima.

² Dalje u tekstu Makedonija.

bi se razvio pravi sustav upravljanja slučajevima između zemalja podrijetla, tranzita i odredišta.

Da bi se osiguralo da su pomoć i zaštita trgovanih žrtava stvarno u središtu TRM programa, ICMPD je angažirao Institut NEXUS³, da provede empirijsku studiju u pet zemalja JIE, u zemljama podrijetla i odredišta (Albanija, BiH, Moldavija, Rumunjska i Srbija). Studija je usredotočena na iskustva identifikacije, povratka i pomoći osoba trgovanih iz, unutar i kroz JIE. Nalazi i preporuke ove studije koristiti će se kao temelj i polazište za smjernice transnacionalnog upućivanja u regiji i time će izravno utjecati na operativne alate i korake predviđene unutar projekta.

Studija počiva na pretpostavci da postoji potreba za neovisnijim i na istraživanju utemeljenim informacijama o procesima identifikacije, povratka i pomoći trgovanim osobama u JIE. Ključna je potreba za evaluacijom tih procesa usredotočenom na žrtve, evaluacijom u kojoj same trgovane osobe iskazuju što su po njihovom mišljenju bila pozitivna, a što negativna iskustva te na koji su način njihove potrebe bile (ili nisu bile) ispunjene.

Trgovane osobe su zamoljene da ispričaju kako su doživjele različite intervencije u svome životu nakon iskustva trgovanja – od identifikacije, preko povratka i tijekom različitih faza dobivanja pomoći i zaštite. U središtu pozornosti istraživanja bili su osjećaji žrtava tijekom tih procesa te njihova procjena i vrednovanje procesa. Vodeće načelo bio je način na koji su žrtve shvatile, razumjele i doživjele te različite faze.

2.2. Postojeća saznanja i nedostaci saznanja

Iako postoji određeni broj studija i dokumenata koje se bave ispitivanjem procesa identifikacije, povratka i pomoći trgovanim osobama, naglasak stavljaju uglavnom

³ NEXUS je multidisciplinarni istraživački centar sa sjedištem u Beču posvećen istraživanjima i analizama koje služe kao osnova za bolje informirane i djelotvornije, politike i prakse za suzbijanje trgovanja ljudima. NEXUS je specijaliziran za pružanje neovisnih analiza temeljem istraživanja utemeljenih na dokazima; objektivne procjene i konstruktivne evaluacije, tehničke savjete, osposobljavanje i podršku izgradnji kapaciteta. Institut NEXUS je član OEES-ove stručne koordinacijske skupine, a njezin savjetodavni odbor uključuje IOM, specijalnog predstavnika za suzbijanje trgovanja ljudima iz OEES-a, UNICEF-ov istraživački centar Innocenti, Projekt zaštite sa sveučilišta John Hopkins i Europski centar za izobrazbu o ljudskim pravima i demokraciji. NEXUS u svoja istraživanja unosi opsežno iskustvo u proučavanju suzbijanja trgovanja ljudima u JIE i drugim regijama te je izradio nekoliko studija o trgovanju ljudima u JIE uključujući i o tome zašto žrtve trgovanja ljudima odbijaju pomoć; trgovanju djece u JIE u svrhu prosjačenja i delinkvencije; programima pomoći žrtvama u JIE; trgovanju u svrhu rada i mjere suzbijanja trgovanja ljudima; profilima i ponašanju trgovaca ljudima te trgovanju djecom u Sierra Leoneu.

na pravne i administrativne okvire u kojima se odvijaju identifikacija, povratak i pružanje pomoći. To uključuje načela i smjernice u procesima identifikacije i pomoći⁴, zakonodavni okvir (nacionalni i međunarodni)⁵ i studije o pružanju pomoći uključujući primjere dobre prakse⁶. Mnogo rjeđe nailazimo na studije u kojima same žrtve opisuju svoje iskustvo i viđenje života nakon trgovanja, te kako one same vrednuju i ocjenjuju intervencije i pružanje pomoći. Ipak, neke novije studije pokušavaju riješiti taj nedostatak tako da u središte istraživanja stavljaju mišljenja, percepcije i iskustva žrtava u okviru pomoći.

A Life of One's Own (2005.) studija je o rehabilitacijskim programima u Srbiji i Moldaviji i temelji se na potrebi za više informacija utemeljenih na istraživanjima o sadržaju i učincima rehabilitacije na žrtve trgovanja (vidi Bjerkan 2005.).

Leaving the past behind (2007.) razmatra razloge zašto neke žrtve odbijaju pomoć putem empirijskog istraživanja u tri zemlje JIE – Albaniji, Srbiji i Moldaviji. Razlozi zašto neke žrtve odbijaju ući u okvir pomoći uključuju, ali ne isključivo, pitanja kao što su različite vrste stigmatizacije vezane za trgovanje i za primanje pomoći, nedostatke i probleme u okviru pomoći, manjak povjerenja u sustav, ograničeno razumijevanje okvira pomoći, želja za povratkom kući u obitelj ili zajednicu, osjećaj da pomoć nije potrebna i neidentifikacija osobe kao žrtve trgovanja ljudima (vidi Brunovskis & Surtees 2007.).

Agency or illness – trafficking victims' choices and behaviors (završiti će 2008.) razmatra sustave pomoći u JIE uključujući vrijednosti i filozofiju sadržanu u tim programima. Posebnu pozornost imaju pravila i ograničenja u nekim programima za žrtve trgovanja ljudima te utjecaj koji ona mogu imati na oporavak žrtve (vidi Brunovskis & Surtees u 2008).

Voices of victims (2004.) je pilot studija o iskustvima mladih žena s prostitucijom u Nizozemskoj. Intervjuirano je deset mladih žena o svojim

⁴ Vidi: Bump & Duncan 2003; EC 2005.; EU 2005.; EU 2004.; EU 2002; FATW, GAATW i IHRIG 1999; GAATW 2000; ICMPD 2003a, 2003b, 2006.; ILO 2006.; IOM 2005.b; Mitchels 2004.; OESS/ODIHR 2004.; UNICEF 2005.; UNOHCHR 2002.

⁵ ABA CEELI 2005.; IOM 2005.a; La Strada & OESS 2006.

⁶ Andreani & Raviv 2004.; Dottridge 2004. & 2006.; Hunzinger & Sumner-Coffey 2003; ICCO 2004.; Kvinna til Kvinna & Kvinnoforum 2003; Kvinnoforum 2003; La Strada Moldavija 2005.; Limanowska 2002 and 2003; Pearson 2002; Reiter 2005.; Rosenberg 2006.; Somach i Surtees 2005.; Surtees 2005., 2006.a, 2006.b, 2007; Tdh & ARSIS 2006.; Tdh 2005.; Tozaj 2006.; UNICEF 2004.; UNICEF & STC 2004.; van der Kleij 2003.

iskustvima prisilnog prostituiranja i o njihovim susretima sa stručnjacima za mentalno zdravlje, policijom i pravosudnim tijelima (vidi ECPAT 2004.).⁷

The courageous testimony (2006.) razmatra iskustva trgovanih žena sa prihvatanjem i odbijanjem svjedočenja, uključujući razloge njihovih odluka, naknadnu procjenu posljedica njihovih odluka i njihova iskustva prije, tijekom i nakon suđenja (vidi Bjerkan & Dyrliid 2006.a).

The silenced experience (2006.) razmatra neke od prepreka dostojanstvenoj i glatkoj reintegraciji uključujući strah od stigmatizacije i predrasuda. Članak naglašava potrebu da se takve uvjete razmotri u izradi reintegracijskih programa i tvrdi da raznolike osobne povijesti žrtava, njihovih iskustava i budućih mogućnosti zahtijevaju raznolike i fleksibilne programe reintegracije. (vidi Bjerkan & Dyrliid 2006.b).

Stolen smiles (2006.) je studija fizičkog i psihičkog utjecaja trgovanja na žene i adolescente kojima se trguje u Europi. Studija iako je uglavnom kvantitativna također pruža kvalitativne informacije o iskustvima žrtava tijekom primanja pomoći i o tome kako je to povezano sa njihovom fizičkom i psihičkom dobrobiti. Naglašava i kratkoročne i dugoročne potrebe žrtava (vidi Zimmerman et al. 2006.).

Slično tome, nadolazeća regionalna studija koju provodi *Save the Children* provodi se u okviru Programa za suzbijanje trgovanja djece u JIE. Studija uključuje izravnu interakciju s maloljetnim osobama i iz dječjeg kuta gledišta pokušava odgovoriti na pitanje zašto dolazi do trgovanja djece. Studija se provodi u sedam zemalja JIE (vidi *Save the Children*, naknadno tijekom 2007.).

2.3. Metode istraživanja i prikupljanja podataka

Studija se zasniva na radu na terenu i intervjuima provedenim u 11 Europi. Terenski rad odvijao se u zemljama koje su poznate kao zemlje podrijetla (Albanija, Moldavija i Rumunjska) kao i u zemljama tranzita i odredišta koje su postale i zemlje podrijetla (BiH i Srbija). Iako su trgovane osobe intervjuirane u tih pet zemalja (dakle u Albaniji, BiH, Moldaviji, Rumunjskoj i Srbiji), važno je spomenuti da su njihova iskustva putovanja i/ili iskorištavanja često uključivala preostalih pet zemalja u regiji JIE – Bugarsku, Hrvatsku, Kosovo, Makedoniju

⁷ Dostupno samo na nizozemskom jeziku.

i Crnu Goru – kao i dalje zemlje poput zemalja Bliskog Istoka, Rusije i drugih bivših zemalja Sovjetskog Saveza, razne zemlje EU-a i Tursku. Neke žrtve dolaze iz neke od zemalja JIE, neke su trgovane u, ili kroz JIE, a druge su u JIE identificirane i/ili su tamo dobile pomoć. Važno je da saznanja studije odražavaju probleme u tom cijelom nizu zemalja unutar i izvan JIE i ne tiču se samo zemalja u kojima se odvijalo istraživanje. Komentari i opservacije žrtava tiču se cijelog spektra intervencija u suzbijanju trgovanja ljudima – u zemljama podrijetla, tranzita i odredišta – te cijelog niza aktera – državnih, NVO-a i MO-a. Zbog toga je važno naglasiti da saznanja ne bi trebalo čitati kao saznanja koja vrijede samo za zemlje u kojima je istraživanje provedeno. Jednako je važno da saznanja studije ne odražavaju stanje u bilo kojoj organizaciji ili instituciji, već predstavljaju općenite obrasce dokumentirane u nizu slučajeva i različitim kontekstima.

U različitim fazama života nakon trgovanja, sa žrtvama su održani polustrukturirani intervjui. Polustrukturirani intervju odabran je jer dozvoljava prikupljanje usporedivih podataka praćenjem skupa tema dok u isto vrijeme dozvoljava fleksibilnost u prilagodbi situacije svakom ispitaniku/ici (Kvale 1996). Većinu intervjua proveli su suradnici/ce na istraživanju u zemljama iako su neke intervjue održali koordinatori istraživanja tijekom posjeta na terenu. Istraživački tim čine Rebecca Surtees, Marija Babovic, Diana Tundoarche, Genta Bibo, Viorelia Rusu i Milica Djordjevic. Sve su osobe u timuiskusni istraživači/ce i/ili stručnjaci/kinje na području socijalnog rada s iskustvom u radu sa osjetljivim skupinama, uključujući žrtve trgovanja ljudima.

Istraživanje je bilo participativne prirode. Trgovane osobe su govorile o zajedničkim temama kao što su iskustva identifikacije, povratka i pomoći. Cilj je bio staviti u centar rasprave i razmišljanja osobna i individualna iskustva te uspostaviti razgovor s trgovanim osobama o njihovim iskustvima i percepcijama kao i o mogućim rješenjima na probleme s kojima su se suočile. Važno je da su intervjui bili usredotočeni na iskustvo identifikacije, povratka i pomoći, a ne samo trgovanje. Ispitanici/ce nisu zamoljeni da ispričaju svoje iskustvo trgovanja, a kada se o tome govorilo bilo je to na inicijativu ispitanika/ce.

Metoda uzorkovanja zahtijevala je što je moguće više različite ispitanike/ce i iskustva. Namjera je bila saznati što više od različitih trgovanih osoba da bi se ispitala različita iskustva i problemi. Intervjuirano je ukupno 80 osoba različitih profila – muškarci i žene, odrasli i maloljetnici/ce – kao i pojedinci trgovani u različite svrhe, uključujući seksualno iskorištavanje, rad i prosjačenje/delikvenciju. Iako većinu ispitanika/ca čine žene, u uzorku su i intervjui sa dvanaest muškaraca. Dob ispitanika/ca u rasponu je od 15 do 75 u vrijeme dobivanja pomoći. Iako su svi članovi/ce istraživačkog tima

educirani i imaju iskustva u radu s maloljetnicima, namjerno su održavani intervjui sa starijim maloljetnicima (ukupno 13) u dobi od 15 do 17 godina zbog veće sposobnosti procjenjivanja i evaluacije procesa identifikacije i povratka te pomoći koja im je pružena. Intervjuirane su žrtve iz raznih zemalja JIE i žrtve drugih nacionalnosti trgovane u tu regiju. Ispitanici/ce su trgovani/e na različite odredišta, uključujući JIE, EU, Rusiju i bivši Sovjetski Savez, Tursku, Bliski Istok i srednju Aziju. Neke žrtve intervjuirane su odmah nakon identifikacije i upućivanja, prije povratka kući, a neke odmah nakon povratka kući, u početnim fazama dobivanja pomoći i/ili odlučivanja, dok su druge osobe intervjuirane tijekom reintegracije. Žrtve su imale iskustva sa različitim organizacijama i programima, uključujući VO-e, NVO-e i MO-e⁸.

Od 80 intervjuiranih trgovanih osoba, iskustva trgovanja uglavnom se odnose na žene kojima se trgovalo radi seksualnog iskorištavanja, iako je u 52 slučaja seksualnog iskorištavanja, jedna žrtva bila muško. Uzorak također uključuje 12 žrtava trgovanja u svrhu rada, od kojih su 8 muškarci a četiri su žene. Bilo je 6 slučajeva trgovanja u svrhu prosjačenja/delikvencije – pet žena i jedan muškarac; jedna žena iskorištavana i seksualno i za rad, i jedna žena iskorištavana seksualno i za prosjačenje. Trgovanje je uglavnom bilo međunarodne prirode, ali bilo je i slučajeva internog trgovanja. Dok je većina ispitanika/ca bila iskorištavana te potom službeno identificirana kao žrtva trgovanja, u četiri slučaja osobe su identificirane prije iskorištavanja iako su postojale snažne indikacije u svakom slučaju da postoji rizik od trgovanja ili namjera da se osobu iskoristi. U dodatna tri slučaja istraživači/ce nisu mogli/e jasno odrediti oblik trgovanja iako je osoba formalno identificirana kao trgovana osoba od strane organizacije koja pruža pomoć i iako je osoba dobivala pomoć u okviru suzbijanja trgovanja ljudima. Budući da je u intervjuu bila riječ o identifikaciji, povratku i pomoći, a ne iskustvu trgovanja, istraživači/ce se u tom slučaju nisu usredotočili/e na detalje vezane za iskorištavanje. Iako se studija bavi direktnim iskustvima žrtava, te njihovim percepcijama i mišljenjima, bilo je također važno u nekim situacijama prikupiti informacije

⁸ Slijedi popis agencija koje su pomogle u istraživanju olakšavajući nam pristup svojim korisnicima/ama i koje su podržale istraživački tim pružanjem važnih informacija. Organizacije koje su surađivale na projektu uključuju: u Albaniji – IOM Tirana, *Different and Equal* (D&E), Gjirokastra Centar u zajednici (GCC), Vatra, Tjeter Vision, Nacionalni prihvatni centar (NPC) i Qendra kombetare priteses e Viktimave te Trafikut (QKPVT); u BiH – IOM Sarajevo, Međunarodni forum solidarnosti (IFS) i La Strada; u Moldaviji – Međunarodni centar za zaštitu i promicanje prava žena „La Strada”, IOM Chisinau, Interaction, Compasiune i Nacionalni centar za sprečavanje zlostavljanja djece; u Rumunjskoj – Young Generation, Adpare, Reaching Out, Save the Children, Conexiuni, Betania i IOM Bukurešt; te u Srbiji – Atina, Savjetovalište protiv obiteljskog nasilja i IOM Beograd.

od samih pružatelja usluga. To je učinjeno da bi se pojasnile informacije o pojedinim slučajevima ili da se prikupe općenitije informacije o postupcima i praksama u procesima identifikacije, povratka i pomoći. Zbog toga su određeni intervjui održani sa pružateljima usluga i akterima suzbijanja trgovanja ljudima u regiji. Intervjuirali su ih istraživači/ce iz zemlje, ili koordinatori/ce istraživanja.

Ograničenja

Tijekom studije suočeni smo s nizom pitanja i ograničenja koja su nužno utjecala na rezultate istraživanja. Između ostaloga, radilo se o sljedećem:

- *Ograničeni vremenski okvir:* Ograničeno vrijeme i doba godine utjecali su na uzorkovanje. Neke trgovane osobe koje su bile pristale na intervju nisu bile slobodne da s sastanemo s njima u zadanom vremenskom okviru za istraživanje. Iako smo učinili sve u svojoj moći da bismo uskladili rasporede, to nije uvijek bilo moguće. Dodatno je ograničenje bilo što su intervjui održani u razdoblju od četiri do šest tjedna u kojima su bili Božić i Nova Godina.
- *Pristrana selekcija:* Mnogi ispitanici/ce primali su pomoć unutar nekoga programa što uzrokuje pristranu selekciju koju moramo napomenuti kada se radi o čitanju i analizi podataka. Osobi koja prima pomoć možda nije ugodno razgovarati o problemima jer osjeća da bi takve informacije mogle imati negativne posljedice na daljnje primanje podrške ili bi ih se moglo doživjeti kao odraz nezahvalnosti. Moguća je i pristranost pri odabiru organizacija iz kojih će biti intervjuirane žrtve. U nekim intervjuima ispitanici/ce nisu željeli/e reći ništa za što su smatrali/e da bi moglo štetiti ugledu programa ili osoblja. Katkada su tek na poticaj samog osoblja organizacije ispitanici/ce nešto rekli o problemima s kojima su se suočavali. Tim više su dobivene informacije zanimljive i važne. To također pokazuje da iako je važno uključiti žrtve u razgovor o njihovim potrebama i svemu što im je bitno, to je tek početak.
- *Možda nereprezentativan uzorak:* Uz navedeno, osobe koje primaju pomoć predstavljaju određeni profil korisnika. Činjenica da su te osobe prihvatile pomoć općenito upućuje na to da imaju manje drugih mogućnosti i da možda čine posebno ranjivu kategoriju trgovanih osoba (Brunovskis & Surtees 2007., Brunovskis i Tyldum 2005., Surtees 2005.). Zbog toga nalazi možda nisu reprezentativni za sve trgovane osobe,

posebno ne za one koji mogu pregovarati tijekom situacije trgovanja, izvući neku (financijsku ili stratešku) korist i/ili kojima nije potrebna pomoć niti intervencija.

- *Odabir istraživač/ica:* Tražili smo neovisne istraživače/ice koji nisu povezani sa pružateljima usluga ili organizacijama za pomoć. Budući da nismo uvijek mogli naći istraživače sa potrebnim kvalifikacijama, u dva slučaja odabrani/e su istraživači/ce iz NVO-a koji pružaju usluge. Međutim, visoka razina profesionalnosti istraživača/ica i njihova nepristranost doprinosi tome da su podržali i poticali proces procesa kritika i evaluacije što je barem djelomično služilo smanjenju učinaka ovog ograničenja.
- *Ograničeni pristup žrtvama:* Iako je u svrhu istraživanja kontaktirano mnogo organizacija, neke su organizacije odbile sudjelovati pozivajući se na politike protiv sudjelovanja korisnika u istraživačkim projektima i usprkos činjenici da naglasak nije bio na trgovanju nego na iskustvu primanja pomoći. Ipak, druge su organizacije nakon primitka detaljnih informacija o projektu i parametara sudjelovanja te vrsti tema o kojima će se govoriti razgovarale sa svojim korisnicima i pitale ih za spremnost na sudjelovanje. Neki su korisnici/ce prihvatili, a neki odbili sudjelovati. Budući da su neke organizacije odbile sudjelovanje u istraživanju to je utjecalo na sam uzorak i značilo da korisnici/ce njihovih programa nisu mogli izraziti svoja stajališta o vlastitim iskustvima identificiranja i pomoći.
- *Vremenski odmak intervjuja:* Iako je većina iskustava prilično recentna, neka od saznanja iz ovog izvješća odnose se na ranija iskustva trgovanja i pomoći, a ne ona iz bliske prošlosti. Budući da je tako, neke od teškoća na koje su ispitanici/ce ukazivali u međuvremenu su riješene. Ipak, i prošla iskustva mogu utjecati na spremnost žrtava na sudjelovanje u okviru identificiranja i pomoći te imati izravan učinak na to kakve odluke donose kasnije.

2.4. Etička razmatranja

Ova studija je provedena uz pažljivo poštivanje pitanja etičke prirode koja se postavljaju u istraživanju usredotočenom na žrtve trgovanja ljudima. Poštivale su se etičke smjernice u intervjuiranju žrtava iz priručnika WHO-a (Svjetske zdravstvene organizacije) *'Etičke i sigurnosne preporuke za intervjuiranje trgovanih žena'*. Etička pitanja detaljno su razrađena na pripremnoj radionici istraživačkog

tima te je izrađen protokol za kojim će se istraživači/ce voditi tijekom provođenja istraživačkog projekta. Središnja su bila pitanja poput informiranog pristanka, povjerljivosti, prava na privatnost i anonimnost, sigurnost za ispitanike/ce i svaki je istraživač/ica morao potpisati ugovor o povjerljivosti. Članovi/ce istraživačkog tima prošli su edukaciju za postavljanje pitanja na podržavajući i neosuđujući način te za očekivanje problema ili pitanja koja bi ispitaniku/ci mogla biti traumatična. Istraživačkom timu najvažnije je bilo da intervju bude ugodan i da općenito bude jedno pozitivno iskustvo za ispitanike/ce.

U provedbi projekta mnogo pažnje je posvećeno etičkim razmatranjima. Ispitanike/ce su kontaktirali različiti pružatelji usluga koji su prethodno informirani o projektu, dobili su pisani informacije o projektu i detalje o ulozi žrtava kao mogućih ispitanika/ca. Osim toga, tijekom intervjua svaki je ispitanik/ca dobio usmene informacije o projektu, njegovim ciljevima, kako će se odvijati intervju, kako će informacije biti korištene, da ne moraju odgovoriti ni na jedno pitanje koje im nije ugodno i da mogu zaustaviti intervju u bilo kojoj fazi, bez objašnjenja. Verbalni pristanak je dobiven prije početka svakog intervjua.

Intervjui su se odvijali u privatnom okruženju, npr. U smještajnoj jedinici programa, kući ispitanice/ka, uredu organizacije i to u vrijeme koje odgovara ispitanici/ku. Lokacija je odabrana u razgovoru sa ispitanicom/kom i svakome je ponuđena mogućnost da uz njih bude i neka treća osoba od povjerenja. Ako su korištene usluge prevoditelja, obavljena je pažljiva selekcija i pružene su informacije o povjerljivosti, anonimnosti, osjetljivosti žrtava i bilo je obvezatno potpisati ugovor o povjerljivosti. Pitanja etičke prirode istraživački tim je redovito raspravljao i prilagođavao proces intervjuiranja na način koji je podupirao etička načela.

Intervjui su bili usredotočeni na iskustvo žrtava sa identifikacijom i pomoći, ne trgovanjem. Ako se razgovaralo o iskustvu trgovanja to je bilo na inicijativu ispitanica/ka dok su istraživači/ce pokušavali vratiti ih na temu iskustva identifikacije, povratka i pomoći koliko god je bilo moguće. Osobe koje su vodile intervju pazile su na razinu udobnosti i ugone žrtava te su tijekom intervjua ponavljale ispitanicama/icima da mogu odbiti razgovarati o bilo kojoj temi koja im je neugodna.

Budući da je većina ispitanica/ka u vrijeme intervjuiranja dobivala pomoć kroz neki program, upućivanje na pomoć uglavnom nije bilo potrebno. Bez obzira na to svaki je istraživač/ica poznao detalje o tome koja je pomoć dostupna u određenoj zemlji, za slučaj potrebe upućivanja. Ispitanicama/icima su također dane informacije o osobi koja ih je intervjuirala za slučaj da naknadno imaju nekih pitanja o istraživanju. Kada smo bili zabrinuti za ispitanice/ke ili se činilo nužno ostvariti naknadni kontakt, istraživači/ce su još jednom posjetile

ili nazvale trgovanu osobu i/ili organizaciju koja pruža pomoć. U jednoj je zemlji istraživač/ice intervjuirao/la žrtvu koja je zlostavljana tijekom primanja pomoći nakon trgovanja. Ispitanik/ca je premješten/a u sigurno okruženje u NVO i nije bila potrebna hitna intervencija. Međutim, održani su razgovori s NVO-om za pružanje pomoći o izvješćivanju o tom slučaju i dodatnim koracima koji će možda biti potrebni, možda u okviru TRM programa.

Etika i sigurnost također su bile primarne u pripremi studije. Ispitanice/ci nisu morale davati bilo kakve informacije koje bi mogle otkriti njihov identitet, a kada su to učinile/i te bismo informacije u bilješkama s terena i kasnije u izvješću sakrili. Samo lokalni istraživači/ce i koordinatori/ce istraživanja imaju pristup pojedinačnim bilješkama s terena, a sve bilješke s terena pažljivo su vođene u skladu sa standardima zaštite internih podataka Instituta NEXUS i ICMPD-a. Nadalje, u samom izvješću, sve su osobne i identificirajuće informacije o pojedinačnim žrtvama promijenjene ili izostavljene tako da se ne mogu lako prepoznati priče žrtava i da priče ne bi bile prezentirane na način koji bi mogao ugroziti privatnost žrtve i/ili njezine obitelji.

2.5. Radne definicije i terminologija⁹

Žrtva/trgovana osoba: Mnogim ljudima, pojam 'žrtva' označava nemoć i izgrađuje identitet osobe oko njegove/njezine viktimizacije. U isto vrijeme, u okviru zaštite ljudskih prava, pojam 'žrtva' je važan jer označava povredu prava koju je osoba doživjela i odgovornost za postojanjem pravnog lijeka. Zbog toga se u ovom izvješću koristi pojam 'žrtva'. Pojam 'trgovana osoba' se također koristi jer prepoznaje iskustvo trgovanja određene osobe kao središnje pitanje u traženju pravnog lijeka. Oba termina označavaju osobe koje ispunjavaju uvjete da ih se smatra žrtvama trgovanja ljudima prema čl. 3 UN Protokola za suzbijanje trgovanja ljudima i/ili prema mjerodavnim nacionalnim zakonima.

Potpomognuta žrtva (žrtva koja prima pomoć): Osoba koja je identificirana kao žrtva trgovanja ljudima i koja je pristala na pomoć nevladine, vladine, međunarodne ili druge relevantne organizacije.

Identificirana žrtva: Osoba koja je identificirana kao žrtva trgovanja ljudima prema formalnom ili neformalnom mehanizmu identifikacije.

⁹ Mnoge definicije i termini preuzeti su iz *Regional Clearing Point's Second Annual Report on Victims of Trafficking in SEE* (vidi Surtees 2005.).

Potencijalna žrtva: Pojedinaac identificiran prije iskorištavanja koji je pokazivao znakove da se nalazi u procesu trgovanja. Razlikuje se od pretpostavljene žrtve, za koju definicija slijedi niže u tekstu.

Pretpostavljena žrtva: Osobe za koje se pretpostavlja da su žrtve trgovanja ljudima (prema kriterijima UN Protokola), ali koje formalno nisu identificirane kao žrtve od strane relevantnog tijela ili koje su odbile formalnu ili pravnu identifikaciju. U nekim zemljama ova kategorija osoba naziva se „potencijalna žrtva“, ali u ovom izvješću žrtva ima drugo značenje. Molimo pogledajte definiciju niže u tekstu.¹⁰

Akteri za suzbijanje trgovanja ljudima: Osobe iz VO-a, NVO-a i MO-a koje su uključene u nastojanja suzbijanja trgovanja ljudima i koje rade u jednom ili više područja identifikacije, povratka i pružanja pomoći.

Pomoć i zaštita: Mjere, programi i usluge s ciljem oporavka trgovanih osoba prema čl. 6 Protokola iz Palerma. Mogu ih nuditi NVO-i, VO-i i MO-i u zemljama odredišta, tranzita i podrijetla. Mogu uključivati, ali nisu ograničene na smještaj, medicinsku njegu, psihološku pomoć, obrazovanje, strukovno osposobljavanje, zapošljavanje, pravnu pomoć i prijevoz. Pomoć može uključivati jednu ili više usluga.

Maloljetnik/ca: Osoba mlađa od 18 godina.

Nacionalni referalni mehanizam ili sustav: Pojam se odnosi na mehanizme na nacionalnoj razini koji su uspostavljeni radi identifikacije, povratka i pružanja pomoći žrtvama trgovanja ljudima. Postoje u zemljama tranzita, odredišta i podrijetla i odnose se na cijeli proces upućivanja na nacionalnoj razini, od početne identifikacije do pomoći i zaštite uključujući suradnju između različitih vladinih institucija i nevladinih aktera. Može uključivati jednu ili sve komponente.

Oporavak: Proces stabilizacije žrtve i vraćanja psihološkog, socijalnog i fizičkog blagostanja.

Reintegracija/integracija: Reintegracija ili integracija žrtava trgovanja ljudima usredotočuje se na ponovno spajanje pojedinca sa njegovom obitelji ili

¹⁰ Svaka zemlja regije ima različitu terminologiju za trgovane osobe, pogotovo za osobe kojima „prijeti“ trgovanje i osobe koje se smatraju trgovanim osobama, ali nisu formalno identificirane kao takve od strane vlasti. Osim toga, različite organizacije često za te kategorije koriste različite termine. U ovoj studiji, koristimo termine kao „potencijalna žrtva“ i „pretpostavljena žrtva“ prema definicijama iz ovog pojmovnika a ne u skladu sa terminologijom bilo koje zemlje ili organizacije.

zajednicom ili se usredotočuje na integriranje trgovane osobe u novu zajednicu. Osim fizičkog čina povratka, uključuje sjedinjenje sa socijalnim okruženjem pojedinca i zamišljeno je kao socioekonomsko dugoročno rješenje.

Povratak: Vratiti se u svoju zemlju i/ili zajednicu podrijetla. U kontekstu suzbijanja trgovanja ljudima, povratak ne uključuje samo fizički transport žrtve već i mehanizme koji osiguravaju da je proces povratka siguran i dostojanstven.

Pružatelji usluga: Organizacije i pojedinci koje pružaju jednu ili više u nizu usluga i pomoć žrtvama trgovanja ljudima. Mogu uključivati socijalne radnike/ce, psihologe/inje, osoblje skloništa, medicinsko osoblje ili pravne stručnjake/kinje iz NVO-a, MO-a i VO-a.

Sklonište/smještaj: Objekt koji služi za potrebe privremenog ili trajnijeg smještaja žrtava trgovanja ljudima. Skloništa mogu biti otvorenog i zatvorenog tipa; nuditi duži ili kraći boravak, i/ili biti namijenjen potrebama hitne reakcije ili podrške reintegraciji.

Transnacionalni referalni mehanizam: Odnosi se na mehanizme i sustave uspostavljene radi pružanja sveobuhvatne pomoći i podrške u prijelaznom razdoblju žrtvama trgovanja ljudima. TRM povezuje cijeli proces upućivanja od početne identifikacije, preko povratka i pomoći u zemljama tranzita, odredišta i podrijetla te uključuje suradnju različitih vladinih institucija i nevladinih aktera. Može uključivati jednu ili više komponenata u procesu.

Zaštita svjedoka/inja: Spektar mjera sigurnosti potrebnih za osiguravanje sigurnosti svjedoka/inje u sudskom postupku. Zaštita svjedoka/inje može biti ponuđena prije, tijekom i/ili nakon sudskog postupka i može uključivati jednu ili više mjera s ciljem osiguranja i zaštite sigurnosti svjedoka/inje i njegove/njezine obitelji.

3. Trgovanje ljudima i suzbijanje trgovanja ljudima u JI Europi

Ovaj dio je kratak pregled trenutnog stanja u trgovanju ljudima u, iz i kroz regiju JIE. Vrlo općenito biti će riječi o profilu žrtava i o pitanjima vezanima za njihovu vulnerabilnost i iskustvo trgovanja. Jednako je važno da će se u ovom dijelu razmatrati trenutne aktivnosti na području suzbijanja trgovanja ljudima u regiji uz poseban naglasak na okvire identifikacije, povratka i pomoći i nacionalne referalne sustave.

3.1. Tko su žrtve trgovanja ljudima?

Regija JIE je za žrtve trgovanja ljudima područje podrijetla, tranzita i odredišta. Žrtvama se trguje u, kroz i iz regije i to velikim brojem žrtava. Od kasnih devedesetih doslovce je identificirano na tisuće žrtava i pružena im je pomoć¹¹. Neke zemlje – Albanija, Rumunjska, Moldavija i Bugarska prvenstveno su zemlje podrijetla – s velikim brojem žrtava trgovanja ljudima iz svake od tih zemalja svake godine. Postoje neke naznake da zemlje poput Rumunjske i Bugarske sve više postaju zemlje tranzita i odredišta, a to su trendovi koji će se vjerojatno

¹¹ Ukupan broj identificiranih i potpomognutih žrtava od 1. siječnja 2000. do 31. prosinca 2004. u zemljama JIE je 6,255 (Surtees 2005: 12).

intenzivirati zbog njihovog ulaska u EU. Druge zemlje i entiteti u regiji – Hrvatska, BiH, Makedonija, Srbija, Crna Gora i Kosovo – ranije su smatrane zemljama tranzita i odredišta, ali su također nedavno postale zemlje podrijetla jer se njihovim državljanima trguje interno unutar granica zemlje, ali i u inozemstvu.

Žrtve čine raznoliku populaciju sa zasebnim iskustvima trgovanja ljudima, a ta populacija uključuje žene, muškarce i djecu svih životnih dobi. Žene svakako čine većinu identificiranih žrtava i žrtava koje su primile pomoć, općenito ih se trguje u svrhu seksualnog iskorištavanja, iako ima i slučajeva prisilnog rada primjerice u domaćinstvu. Osim toga, 2004. godine je RCP, Regionalni *Clearing Point* Program¹² dokumentirao znatan broj muških žrtava među žrtvama kojima je u JIE pružena pomoć tijekom 2004. godine. Najznačajnija u tom smislu je situacija u Albaniji gdje 70% žrtava trgovanih u svrhu rada, prosjačenja ili delikvencije u 2003. i 2004. godine čine muške maloljetne osobe. Slično tome, 47,8 % stranih žrtava trgovanja u svrhu rada u Srbiji u 2004. čine muškarci, kako odrasli tako i maloljetnici. Muške žrtve trguje se u svrhu rada, prosjačenja, delikvencije i usvajanja. U RCP istraživanju nisu dokumentirani slučajevi seksualnog iskorištavanja muškaraca iako je 2003. godine zabilježen slučaj dvaju muškaraca iz Moldavije, u dobi od 48 i 23 godine, koji su prijavili svoj slučaj policiji i identificirani su kao žrtve trgovanja ljudima. Ova dva muškarca namamljena su obećanjima o zaposlenju u Makedoniji, ali su preko dana bili prisiljeni raditi na građevinskim poslovima, a tijekom noći pružati seksualne usluge (Surtees 2005: 302-303). Nadalje, IOM Skopje proveo je istraživanje sektora muških seksualnih radnika i rezultati pokazuju da je 6% muških homoseksualaca koji su sudjelovali u istraživanju koristilo usluge muških stranaca trgovanih u svrhu seksualnog iskorištavanja, a da je 16% njih poznavalo nekoga iz homoseksualnog miljea tko je koristio usluge muškarca stranca trgovanog u svrhu seksualnog iskorištavanja (Handziska i Schinina, 2004.: 10-14). Što se tiče muških žrtava trgovanja ljudima u ovom istraživanju, malen ih je broj bio seksualno iskorištavan.

Slično tome, maloljetnici čine značajan broj žrtava koje primaju pomoć u nekim zemljama. 2003. i 2004. maloljetnici su činili 20% i 65% žrtava koje su primale pomoć u Srbiji, 100% albanskih žrtava koje su trgovane u svrhu rada, prosjačenja i delikvencije i 58,6 % žrtava koje su primile pomoć u BiH (Surtees 2005.: 13).

¹² RCP je osnovan u okviru Radne skupine Pakta o stabilnosti za borbu protiv trgovanja ljudima u 2002. godini radi osiguravanja standardizacije regionalnih podataka o trgovanju ljudima i pomoći žrtvama trgovanja te radi podržavanja daljnjeg razvoja pomoći žrtvama u JIE. U 6. mjesecu 2005. RCP program je premješten u Institut Nexus u Beču.

Iskustva trgovanja također se razlikuju i uključuju slučajeve seksualnog iskorištavanja, rada, prosjačenja, delikvencije i usvajanja, kao što prikazuje tablica niže u tekstu. Važno je da su mnoge žrtve iskorištavane u različite svrhe. Najčešće se radi o seksualnom iskorištavanju i radu, ali zabilježene su i druge kombinacije iskorištavanja.

Tablica 1: Oblici trgovanja među državljanima JIE koji su primili pomoć, 2003. i 2004.

Oblici trgovanja	2003	2004
Seksualno iskorištavanje	824 (65.2%)	864 (74.2%)
Rad	91 (7.2%)	48 (4.1%)
Prosjačenje i delikvencija	51 (4%)	75 (6.4%)
Usvajanje	0 (0%)	9 (0.8%)
Seksualno iskorištavanje i rad	245 (19.4%)	97 (8.3%)
Seksualno iskorištavanje, prosjačenje i delikvencija	10 (0.8%)	27 (2.3%)
Rad, prosjačenje i delikvencija	11 (0.9%)	2 (0.2%)
Seksualno iskorištavanje, rad, prosjačenje i delikvencija	1 (0.1%)	0 (0%)
Potencijalne žrtve ¹³	31 (2.5%)	43 (3.7%)
Ukupno	1264 (100%)	1165 (100%)

Izvor: Surtees, R. (2005.) *Drugo godišnje izvješće o žrtvama trgovanja ljudima u JIE*. Ženeva: IOM & RCP.

Mnogi faktori i varijable čine pojedinca ranjivim na trgovanje ljudima i često se radi o kombinaciji faktora koji zajednički tvore rizik od trgovanja ljudima. Ključni su, ali ne isključivo, dob, obiteljski odnosi, obrazovanje, ekonomske prilike i prilike zaposlenja kod kuće, te nacionalnost. U isto vrijeme, iako potencijalno utječu na ranjivost/osjetljivost na trgovanje, ovi faktori nisu neizbježni ili nužni. Postoje mnoge iznimke koje valja imati na umu u izradi i provedbi programa. Na primjer iako mnoge žrtve potječu iz „siromašnih“ i „vrlo siromašnih“ okruženja, značajan broj žrtava dolazi iz „prosječnih“ ili „dobrostojećih“ obitelji. Slično tome, iako mnoge žrtve trgovanja ljudima imaju nisko obrazovanje, omjeri su vrlo često u skladu s obrazovanjem opće populacije dok manji broj žrtava iz zemalja poput Ukrajine, Moldavije, Rumunjske i Bugarske ima diplomu više škole ili fakulteta. Naposljetku, iako su problematični odnosi u obitelji u mnogim

¹³ U RCP istraživanju ovaj pojam se koristio da označi pojedince koji su pomoć primali prekratko da bi se jasno ustanovilo njihovo iskustvo trgovanja ili za osobe koje su identificirane i primile su pomoć prije iskorištavanja a pokazivale su jake znakove da se nalaze u procesu trgovanja.

slučajevima bili razlog migracije mnoge žrtve su izjavljivale da su odnosi u obitelji i zajednici pozitivni i podržavajući. U nekim slučajevima je upravo zbog tih pozitivnih odnosa (i posljedične želje da se obitelji pruži pomoć i podrška) bile uzrok migraciji (Surtees 2005.).

Neka istraživanja istražuju kompleksne i složene čimbenike koji označavaju vulnerabilnost ili su potencijalni poticaj trgovanju. Čini se da su životne aspiracije jedan od tih faktora. U jednoj studiji u Rumunjskoj, pokazalo se da „rizične“ djevojke imaju snažnu želju za radom u inozemstvu i sklonost kršenju formalnih i neformalnih pravila. Djevojke ranjive na trgovanje ljudima uglavnom su jako neovisne, otvorene prema riskiranju, sposobne za prihvaćanje neizvjesnosti (Alexandru & Lazaroiu 2003; cf. Bjerkan 2005.; Brunovskis & Tyldum 2004.). Druga istraživanja pokazala su da mnoge žrtve upadnu u situaciju trgovanja kao rezultat krize u kojoj su se našli, kao što je bolest u obitelji ili hitna potreba za novcem (Brunovskis & Tyldum 2004.; Surtees 2005.; Bjerkan 2005.). Neka istraživanja ukazuju da do trgovanja može doći kada osobe sele da bi ostvarile društvene i kulturološke obaveze pružanja podrške svojoj obitelji i da bi ispunile svoje društveno propisane uloge – kao supruga/majka, savjesna kćer ili sin itd. (Surtees 2005.; 2003; 2000), a to je potvrđeno i tijekom rada na terenu za potrebe ove studije. Dodatna varijabla je i to što mnoge žrtve dolaze iz društava gdje je migracija/seljenje društveno postavljena norma (Brunovskis & Tyldum 2004.; Surtees 2005. & 2003). Primijećeno je i da u kontekstu razvoja društvenog i kulturnog diskursa odnos prema osjetljivosti/ranjivosti na trgovanje ljudima nije neizbježan, a da je identifikacija rizika trajan proces (Surtees 2003).

3.2. Aktivnosti na području suzbijanja trgovanja ljudima – identifikacija, povratak i pomoć

Pomoć žrtvama opisuje se u mnogim međunarodnim dokumentima i konvencijama, možda najviše u *Protokolu UN-a za sprječavanje, suzbijanje i kažnjavanje trgovanja ljudima*. Protokol je poznat i pod nazivom Protokol iz Palermo, a u člancima 6. 7. i 8. opća prava i usluge koje treba pružati u kontekstu podrške i zaštite žrtava. Na regionalnim i nacionalnim razinama pomoć jamče različiti dokumenti. Na primjer, u EU stiže sve više trgovanih žrtava iz JIE, pa Akcijski plan EU-a poziva zemlje članice na pružanje zaštite i pomoći žrtvama kao dijela djelotvornog kaznenog progona sukladno nacionalnim uvjetima i praksi (4, vii). Slično tome, Konvencija VE o suzbijanju trgovanja ljudima, Poglavlje III., opisuje mjere zaštite i promicanja prava žrtava. Druga

međunarodna načela i standardi važni za procese identificiranja i upućivanja uključuju *Akcijski plan OEES-a, Preporučena načela i smjernice UN-a o ljudskim pravima i trgovanju ljudima* i *UNICEF-ove Smjernice za zaštitu djece žrtava*.

Identifikacija, povratak i pomoć zahtijevaju razmatranje širokog spektra faktora, pitanja i situacija. Zbog različitih oblika trgovanja koji su utvrđeni u regiji i zbog različitog profila žrtava, mehanizmi identifikacije i pomoći moraju biti raznoliki i primjereno doručeni. Raznolikost iskustava trgovanja i kompleksno međudjelovanje izbora i prisile također moraju biti uzeti u obzir u ovome procesu.

3.2.1. Postupci identifikacije

U JIE, mehanizmi identifikacije žrtava trgovanja ljudima u početku su se razvili zbog tada tipične žrtve trgovanja u percepciji ljudi – mlade, odrasle žene trgovane u svrhu seksualnog iskorištavanja. i postojeći identifikacijski kriteriji prvenstveno su usmjereni u tom smjeru i općenito im nedostaju širi, inkluzivniji kriteriji. Takva orijentacija znači da mnogi akteri za suzbijanje trgovanja ljudima nisu dosljedno ili proaktivno nastojali identificirati alternativne oblike trgovanja i/ili različite profile žrtava. U nekim slučajevima, redarstvena su tijela s jedne strane identificirala „potencijalne“ žrtve trgovanja u svrhu seksualnog iskorištavanja¹⁴, dok s druge strane nisu uspjela identificirati žrtve trgovanja u svrhu rada (muške i ženske žrtve) i tretirala ih kao ilegalne migrante (Surtees 2005.a: 497, 513). Naglasak na uglavnom odrasle ženske žrtve može također značiti da akteri identifikacije nemaju nužne vještine i edukaciju za osjetljiv i prikladan screening i intervju s maloljetnim osobama.

Posebni zakoni o identifikaciji i probiru (screeningu) žrtava trgovanja ljudima nisu uobičajeni, iako su neke zemlje uključile odredbe o identifikaciji u nacionalne akcijske planove, a Akcijski Plan EU-a poziva zemlje članice da razviju prikladnu strukturu vladine suradnje za ranu identifikaciju i upućivanje trgovanih osoba. Također nisu uobičajene metode i smjernice za probir i identifikaciju žrtava trgovanja ljudima. Neke su zemlje izradile popis indikatora (pokazatelja) ili imaju upitnik za intervjuiranje osoba koje su možda trgovane. Međutim, to je češće iznimka nego pravilo (IOM 2005a: 12-13).

Postoji još jedan problem vezan za korake unutar identifikacije žrtve ili moguće žrtve trgovanja ljudima. Neke zemlje za to imaju jasne procedure upućivanja dok drugima nedostaje sistematizacija. Čak i kada sustavi postoje,

¹⁴ U ovom primjeru „potencijalna“ žrtva označava nekoga tko pokazuje snažne znakove da se nalazi u procesu trgovanja, ali još nije došlo do iskorištavanja.

nije uvijek jasno imaju li svi akteri koji mogu identificirati žrtve jednako znanje o procesima identifikacije i upućivanja. Kao što je postalo jasno u intervjuima sa žrtvama trgovanja ljudima, identifikacija bi mogla biti češća da veći broj privatnih i javnih aktera ima nužne informacije i edukaciju o mehanizmima identifikacije i upućivanja. Također je važno da Postupci identifikacije budu pogodni za sve vrste trgovanja i sve profile žrtava te da odgovaraju trenutnim trendovima i obrascima kao što je interno trgovanje ili promjena ruta (ICMPD 2006.: 46; Surtees 2005.).

Iako je procjena rizika koji prijeti potencijalnim ili identificiranim žrtvama važna u svim fazama procesa identifikacije i upućivanja, ne poduzima se uvijek. Postoji potreba za standardizacijom procjene rizika odmah nakon identifikacije. Rizici će se mijenjati – povećavati ili smanjivati – ovisno o situaciji, vremenu, mjestu i tome je li osoba već dala iskaz ili (se čini da) surađuje s policijom zbog čega je jako važno predvidjeti moguće buduće rizike kada god se poduzimaju neke radnje. Procjena rizika nije statična – to je kontinuirani proces i odgovornost.

Općenito se pretpostavlja da do identifikacije dolazi u zemlji odredišta. Međutim, u intervjuima sa trgovanim osobama saznalo se da je velik broj trgovanih osoba identificiran u zemlji podrijetla. U nekim slučajevima to je bilo nakon njihova povratka (nakon deportacije ili nakon što su se žrtve same vratile) kada su stupile u kontakt s redarstvenim tijelima ili agencijama za pomoć na graničnim prijelazima ili mjestima u tranzitu. U drugim slučajevima žrtve su se same kao takve identificirale i pristupile nekom obliku pomoći nakon što su se same neovisno vratile ili su prošle kroz proces povratka/deportacije neidentificirane. Ovo naglašava nedostatke u identifikaciji u zemljama odredišta i tranzita i, u isto vrijeme. Ukazuje na važnost raznolikog mehanizma identifikacije utemeljenog u zajednici u zemlji podrijetla.

3.2.2. Postupci povratka i upućivanja

Važno načelo je da povratak mora biti siguran i dostojanstven za sve trgovane osobe, a žrtve ne bi trebalo vraćati u zemlju u kojoj postoji razumni osnova sumnje da će pretrpjeti štetu, odmazdu, stigmatizaciju ili diskriminaciju. Kada treba doći do povratka postoji niz važnih koraka u procesima povratka i upućivanja, kako slijedi:

- Priprema žrtve za povratak (pružanje informacija o opcijama);
- Priprema dokumenata i organiziranje putovanja;
- Komunikacija i koordinacija između odredišta/tranzita i podrijetla;

- procjena rizika (sigurnosna i obiteljska procjena);
- Podržani proces transporta i putovanja (uključujući povratak uz pratnju po potrebi i pomoć u tranzitu);
- Prihvat i upućivanje u zemlji podrijetla.¹⁵

Trenutno su u JIE mehanizmi transnacionalnog povratka i upućivanja uglavnom nedostavno razvijeni, iako neke organizacije pokazuju viši standard procesa povratka uključujući povratak uz pratnju i sigurnosnu provjeru prije povratka. Trenutno, organizacija povratka i upućivanja uglavnom funkcionira prema organizacijskim vezama i mrežama što općenito znači da žrtvama nije uvijek ponuđen potpuni niz usluga dostupnih u zemlji u koju osoba dolazi, već samo one usluge koje nudi agencija za pomoć i njezini partneri. Iako se suradnja i komunikacija među organizacijama JIE poboljšava, neke organizacije u zemljama tranzita i odredišta nemaju potpune i svježije informacije o dostupnosti i rasponu reintegracijskih usluga u zemljama podrijetla. Ovaj nedostatak informiranosti sprječava pružanje informacija stranim žrtvama o opcijama pomoći dostupnima nakon njihova povratka i narušava primjereno planiranje slučaja. Nadalje, pružatelji usluga u zemljama podrijetla često primaju upućene žrtve o kojima imaju samo ograničene informacije, što rezultira opsežnim ponovnim intervjuiranjem i smanjenim kontinuitetom skrbi za žrtvu. Suradnja i upućivanje van granica JIE je također problem, a budući da se sve više žrtava trguje u EU, Tursku, bivši Sovjetski Savez i na Bliski Istok postoji potreba za povezivanjem organizacija na tim odredištima i potreba za međuresornom suradnjom (Surtees 2005., 2006.a, cf. Bjerkman 2005.).

Još je jedan problem da su mnoge žrtve prošle kroz nepotpomognuti povratak. Mnoge se žrtve „same vraćaju“, neovisno putuju (bez zaštite) i s vlastitim sredstvima. Osim toga, velik broj žrtava biva deportiran iz zemalja odredišta u EU, Turskoj, i na Bliskom Istoku i identificira ih se kao žrtve trgovanja tek u zemlji podrijetla¹⁶. Malen broj žrtava iz JIE koje su deportirane iz EU i drugih zemalja

¹⁵ Osim toga, potrebno je posebno razmotriti na koji način organizirati povratak maloljetnih osoba. To uključuje, ne isključivo, povratak uz pratnju, obiteljsku i sigurnosnu procjenu prije povratka, prihvatni centar/sigurno sklonište koje ispunjava posebne potrebe maloljetnika i angažiranje zakonskog skrbnika u zemlji odredišta i u zemlji podrijetla.

¹⁶ Na primjer, 2978 bugarskih žena deportirano je iz EU zemalja u 2003., a 2004. ih je deportirano 2908. Određeni postotak tih žena vjerojatno su žrtve trgovanja ljudima. Prema Nacionalnoj službi granične policije čak 10% deportiranih žena mogle bi biti žrtve trgovanja ljudima, ali kao takve nisu identificirane prije izručenja. Slično tome, 221 od 291 žrtve kojima je pomogla jedna albanska organizacija deportirane su u Albaniju i tek su nakon povratka kući identificirane uglavnom od strane redarstvenih tijela (Surtees 2005.).

odredišta izjavilo je da su prije svog povratka primile bilo kakve informacije o mogućnostima pomoći, zaštite i reintegracije u svoju zemlju podrijetla, što je protivno međunarodnim standardima i obvezama (Surtees 2006.a).

3.2.3. Pomoć i zaštita

Pružanje pomoći i zaštite – u zemlji podrijetla, tranzita ili odredišta – trebalo bi biti povjerljivo i poduzeto na način koji ne otkriva da je osoba trgovana, ne vodi do društvene stigmatizacije i diskriminacije, niti predstavlja rizik da će se žrtvi trgovci osvetiti. Sva pomoć treba biti dobrovoljna, nediskriminacijska, bez osuđivanja i u skladu sa načelima ljudskih prava (ICMPD 2006.). Usluge trebaju biti dovoljno fleksibilne da bi ispunile posebne potrebe i interese širokog spektra različitih žrtava (muškaraca, žena, maloljetnih osoba, nacionalno i interno trgovanih žrtava) i žrtava različitih oblika trgovanja ljudima (u svrhu rada, seksualnog iskorištavanja, prosjačenja, delikvencije) te se moraju moći s vremenom prilagođavati novim trendovima i događanjima (Surtees 2006.a: 15). Posebnu pozornost treba posvetiti maloljetnim osobama i procjeni njihovih potreba kao i pružanju pomoći i zaštite.

U zemljama tranzita i odredišta

Kratkoročne usluge i krizne intervencije za strane žrtve primarno su usmjerene u usluga u većini zemalja tranzita i odredišta iako su te usluge uglavnom usmjerene na odrasle, a ne maloljetne osobe. Strane državljane/ke smješta se u skloništa (uglavnom zatvorenog tipa) i pruža im se hitna skrb u obliku medicinske njege, ispunjavanja osnovnih potreba (kao što je hrana i odjeća), krizna psihološka intervencija, rekreativne aktivnosti i pravna pomoć (uglavnom u obliku obrade dokumenta iako ponekad i pravno zastupanje) prije povratka kući. Ovisno o mreži i kontaktima agencije za pomoć, mogu biti i upućeni za pomoć u svojoj zemlji podrijetla.

U nekim zemljama gdje strani državljani/ke dobivaju dozvolu privremenog ili trajnog boravka¹⁷ imaju priliku pristupiti dugoročnijoj (u idealnom slučaju

¹⁷ U 12. mjesecu 2002. zemlje Balkana potpisale su Tiransku izjavu o legalizaciji statusa žrtava trgovanja ljudima, uključujući izdavanje privremene dozvole boravka (eng. TRP) stranim žrtvama trgovanja ljudima. U osmom mjesecu 2000. na inicijativu radne skupine Pakta o stabilnosti za suzbijanje trgovanja ljudima sa sredstvima Zaklade King Baudouin (KBF), IOM je pokrenuo projekt pod nazivom «Uspostava privremenih dozvola boravka za žrtve i svjedoke trgovanja ljudima na Balkanu» s ciljem jačanja kapaciteta relevantnih tijela u regiji Balkana za ispunjavanje obveza u okviru zaštite i pomoći žrtvama trgovanja ljudima. 36 dozvola boravka izdano je u okviru TRP programa u regiji, od uvođenja zakona (Email korespondencija sa Jovanom Skrtnjug, IOM Beograd, prosinac 2006.).

reintegraciji usmjerenoj) pomoći. U takvim slučajevima pružaju im se usluge kao i žrtvama vlastitim državljanima/kama¹⁸. Ako to nije slučaj, usluge socijalnog sektora mogu pružiti dugoročniju skrb.

U zemljama podrijetla

Žrtve se vraćaju kući i uz pomoć (kroz programe povratka uz pomoć, u NVO-ima i MO-ima) i bez pomoći (deportacijom ili same). Zbog toga, kada stignu u zemlju podrijetla, neke žrtve su već ranije primale pomoć u inozemstvu (uglavnom kratkoročnu pomoć ili hitnu intervenciju) dok druge nisu. Pomoć u zemljama podrijetla prvenstveno je usmjerena na usluge reintegracije iako žrtve imaju mogućnost pristupa kratkoročnoj pomoći po povratku i/ili pristupaju uslugama u obliku krizne intervencije u kasnijoj fazi. Standardni oblici pomoći dostupni u zemljama podrijetla uključuju siguran smještaj (kratkoročan, srednjoročan i dugoročan), osnovne potrebe (hrana, odjeća), medicinsku njegu, pravnu pomoć, psihološku pomoć, pronalazak radnog mjesta, strukovno osposobljavanje, obrazovanje, obiteljsko posredovanje, rekreativne aktivnosti, pomoć pri stanovanju, financijsku podršku itd. Raspon i kvaliteta usluga varira od zemlje do zemlje, pa čak i od agencije do agencije. Općenito, ključni problem ostaje manjak standarda, protokola i modela za razvoj i provedbu usluga žrtvama i pomoći. Tamo gdje i postoje priručnici i smjernice, često su to interni dokumenti koji se ne dijele s drugima i previše su općeniti da bi bili dovoljno funkcionalni¹⁹ (Surtees 2006.a: 16).

Pomoć – ona kratkoročna i ona usmjerena k reintegraciji u regiji JIE – uglavnom se zasniva na skloništima, makar u početnoj fazi, i locirana je u glavnom gradu. Osim toga, usluge su uglavnom smještene u urbanim središtima, pa su neke vrste usluga stoga posebno teško dostupne osobama koje se nalaze izvan većih gradova – npr. psihološka i psihijatrijska pomoć, specijalistička medicinska njega, programi odvikavanja, usluge za osobe s invaliditetom itd. Međutim, sve više su dostupne i nerezidencijalne službe na različitim lokacijama

¹⁸ Za detalje o zaštiti i pomoći u zemljama EU, vidi IOM 2005.A, Pearson 2002, van der Kleij 2003. Za detalje o pomoći u zemljama JIE, vidi Andreani & Raviv 2004.; Dottridge 2004. & 2006.; Hunzinger & Sumner-Coffey 2003; ICCO 2004.; Kvinna til Kvinna & Kvinnoforum 2003; Kvinnoforum 2003; Bjerkan 2005.; Bjerkan & Dyrild 2006.a and 2006.b; Brunovskis & Surtees 2007; La Strada Moldavija 2005.; Limanowska 2002 and 2003; Pearson 2002; Reiter 2005.; Rosenberg 2006.; Somach and Surtees 2005.; Surtees 2005., 2006.a, 2006.b; Tdh & ARSIS 2006.; Tdh 2005.; Tozaj 2006.; UNICEF 2004.; UNICEF & STC 2004.; van der Kleij 2003.

¹⁹ Jedna iznimka je IOM-ov Priručnik o izravnoj pomoći, koji koriste NVO-i i državna tijela za pružanje usluga žrtvama trgovanja ljudima. Priručnik je dostupan na: http://www.iom.int/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shared/mainsite/published_docs/books/CT%20handbook.pdf.

po zemlji. Među uslugama koje se nude kao dio reintegracije nalaze se i obrazovanje i strukovno osposobljavanje, pronalazak radnog mjesta ili privređivanje (ostvarivanje dohotka) i obiteljsko savjetovanje/posredovanje. Takve su usluge najuobičajenije u zemljama podrijetla kao što su Moldavija, Bugarska, Rumunjska i Albanija. Međutim, s nedavnim povećanjem broja žrtava vlastitih državljana u tradicionalno zemljama tranzita i odredišta kao što su BiH, Hrvatska, Kosovo, Makedonija, Crna Gora i Srbija, reintegracijske usluge su sve traženije i sve su češće dostupne i u tim zemljama. Primatelji/ce reintegracijskih usluga su prvenstveno vlastiti državljani iako s nedavnim uvođenjem dozvole privremenog boravka žrtvama trgovanja ljudima u šest zemalja JIE strani državljani također dobivaju podršku integraciji.

3.2.4. Nacionalni referalni mehanizmi i sustavi

Nacionalni mehanizmi upućivanja i pomoći znatno se razlikuju među zemljama JIE u svojim pristupima i prema fazi razvoja. Općenito se odnose na okvir suradnje kroz koji državni akteri ispunjavaju svoju obvezu zaštite i promicanja ljudskih prava trgovanih osoba u strateškom partnerstvu sa civilnim društvom i drugim akterima na tom području (OESS/ODIHR; Reiter 2005: 20). Cilj ovog mehanizma je osigurati da sve žrtve trgovanja ljudima (vlastiti i strani državljani; trgovani interno i međunarodno) imaju pristup i primaju adekvatnu podršku i zaštitu kako nalaže Protokol iz Palerma i mjerodavno nacionalno zakonodavstvo. Pomoć i zaštita trebaju biti ponuđeni i dostupni od početne identifikacije kroz cijeli proces povratka i upućivanja prema oporavku i održivoj reintegraciji. Ipak, kada je riječ o NRM to ne znači da se treba strogo držati Priručnika OESS/ODIHR. Neke zemlje – poput Srbije i Makedonije – uspostavile su nacionalni referalni mehanizam, prema načelima tog modela s agencijom unutar Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike koja je odgovorna za koordinaciju pružanja pomoći žrtvama i povezuje se s centrima za socijalni rad diljem zemlje te s relevantnim NVO-ima. Međutim, druge zemlje su razvile svoje jedinstvene i lokalno specifične sustave. Na primjer, u Moldaviji, Ministarstvo zdravlja i socijalne politike odgovorno je za koordinaciju multidisciplinarnih timova na razini okruga (rajona). Ti timovi odgovorni su za pružanje usluga različitih organizacija i agencija iz državnog sektora i civilnog društva. U Rumunjskoj, pomoć žrtvama trgovanja ljudima nadzire, koordinira i prati Nacionalna agencija za suzbijanje trgovanja ljudima koja ima osam regionalnih centara i upućuje žrtve pružateljima pomoći te prati pružanje te pomoći. U Albaniji, nadležno tijelo (koje se sastoji od predstavnika sektora za granice i za suzbijanje trgovanja

ljudima, konzularne uprave i uprave za socijalne službe) ima zadatak koordinirati procesom upućivanja od početne pomoći i zaštite te dugoročne rehabilitacije svih žrtava trgovanja ljudima u bliskoj suradnji sa svim ministarstvima, institucijama i programima za žrtve trgovanja ljudima. Modeli nacionalnog upućivanja u svakoj su zemlji ili teritoriju regije znatno različiti kao što se razlikuju i njihova razvijenost, opseg i širina provedbe.

4. Iskustva trgovanih osoba – identifikacija

U istraživanju je jedno od glavnih pitanja bilo saznati od žrtava kakvo je bilo njihovo iskustvo identifikacije – kako su identificirane, kako su se osjećale tijekom identifikacije i što su prema njihovom mišljenju bili problemi, pitanja i dobra praksa u procesu identifikacije. Ovaj dio će se usredotočiti na ta tri glavna pitanja kako bi se u središte identifikacijskih praksi stavila iskustva i mišljenja trgovanih osoba.

4.1. Kako su trgovane osobe identificirane

Intervjuirane žrtve identificirane su od strane dugog niza različitih aktera i mehanizama za suzbijanje trgovanja ljudima – redarstvena tijela, osoblje na terenu, telefonske linije za pomoć, osoblje NVO-a i MO-a, osoblje ambasada, socijalni radnici/ce, mušterije i same žrtve. U identifikaciju su bile uključene i osobe koje uglavnom ne povezujemo sa radom na suzbijanju trgovanja ljudima kao što su transportno osoblje, obični građani i vjerske organizacije.

Redarstvena tijela bila su ključni akter u identifikaciji žrtava u JIE i dalje. Redarstvena tijela ne uključuju samo specijalnu policiju za borbu protiv trgovanja ljudima, već i imigracijske i granične vlasti, nacionalne policijske postrojbe, vojnu policiju i jedinice za borbu protiv organiziranog kriminala.

Mnoge intervjuirane žrtve identificirane su nakon proaktivno intervencije redarstvenih tijela. U drugim slučajevima, kada je obitelj žrtve prijavila događaj policiji, došlo je do identifikacije i puštanja osobe, čak i u inozemstvu. Jedna je žena objasnila na koji je način puštena nakon što je nazvala muža za pomoć s lokacije na kojoj je bila seksualno iskorištavana.

Čim je počelo seksualno iskorištavanje, počela sam tražiti priliku da se javim mužu i nakon nekoliko tjedana potpunog ponižavanja i nasilja, jedan od klijenata mi je dopustio da nazovem kući. Uspjela sam reći svom mužu da me je rođak prodao i tražila ga da me spasi iz tog grada čije ime sam uspjela izgovoriti. Muž je dao iskaz policiji i [policija] je dobila informaciju o potrazi za mnom. Dok sam još bila kod vlasnika, [lokalna policija] je došla u stan i rekla mom vlasniku da će imati puno problema [zbog moje zatočenosti]. Vlasnik mi je dao nešto novaca za kartu i mito da mi pomogne prijeći granicu. Bilo mu je u interesu da napustim zemlju.

Druge su žrtve identificirane na sličan način:

Uspjela sam nazvati svoju sestru s mobilnog telefona jednog od svojih klijenata. Tražila sam je da mi pomogne izvući se iz ropstva u kojem sam se našla... Dala sam joj točnu adresu mjesta na kojem sam se nalazila. Sestra je kontaktirala jednog poznanika u [policiji], a on je prikupio informacije da bi ih poslao dalje. Mislila sam da će me spasiti drugi dan. Ali nije bilo tako... Druga je djevojka rekla vlasniku da sam nazvala kući i on me istukao.... Sljedećeg dana uspjela sam ponovno nazvati kući i plaćući sam im rekla da će me prodati drugima i preklinjala da me odmah spase. Jer sam prije toga već bila iskorištavana u [drugoj zemlji]... Koliko ja znam, vidjevši da se akcija [policije] otegnula, sestra je otišla u [jednu organizaciju] i tamo dala informacije. [Ta organizacija] je proslijedila informacije [drugoj organizaciji u zemlji odredišta]. Odmah nakon toga, dan nakon, došla je policija i počela ispitivati.

Uspio/la sam nazvati rođake i reći im adresu. Moja majka je kontaktirala policiju u našem gradu. Za nekoliko tjedana policajci iz središnje postaje... došli su na tržnicu gdje sam radio/la i odveli me.

U nekim zemljama je samo-upućivanje uobičajen način identifikacije, kada žrtva sama prepoznaje situaciju kao trgovanje ili barem kao iskorištavanje²⁰.

²⁰ U BiH u 2003. i 2004. mnoge su se žrtve same uputile odnosno same pristupile pomoći, katkad na prijedlog obitelji. To posebno vrijedi za žrtve trgovanja koje su vlastiti državljani/ke – njih

U nekim slučajevima odluka o samo-identificiranju donesena je unatoč visokom riziku. Jedna žena koju je trgovao bivši dečko divljački je pretučena kada je uspjela pobjeći i vratiti se u svoj grad. Opisala je da su je tukli i mučili sve dok ne bi pala u nesvijest: «Tukli su me i prije, i mučili. Ali on me skoro dokrajčio. Imala sam strašne bolove, padala sam u nesvijest. Vrištala sam na sav glas». Ipak, kada je uspjela pobjeći od njega, otišla je ravno na policiju.

Jako sam se bojala. Prvenstveno zbog fizičkog nasilja. Onda me je silovao, prijetio da će me osakatiti ako ga otkrijem. Rekao je da će mi to učiniti netko drugi ako on ode u zatvor. Šutjela sam. To je trajalo kojih 24 sata. Ujutro me je opet istukao. Tada nisam još bila sigurna hoću li ga otkriti policiji. Molila sam ga da me pusti da odem k sestri oporaviti se. Bojala sam se ostati s njim jer sam bila sigurna da samo čeka novu priliku da me opet proda....Bila sam očajna kako god se uzme. Oklijevala sam da li da ga prijavim. Planirala sam otići prvo k sestri i razmisliti o svemu. Vjerovao mi je i pustio da odem k sestri... Otišla sam na autobusnu stanicu i ušla u autobus da odem k sestri. Ali onda sam ga odlučila prijaviti. Sišla sam s autobusa na zadnjoj stanici u [jednom gradu]. Kada sam sišla s autobusa bojala sam se hodati. Uzela sam taksi i tražila da me odveze u policijsku stanicu.

Vezano za samo-upućivanje, telefonske linije za pomoć²¹ posebno su važne u traženju izlaza iz situacije trgovanja i u smislu dolaska do pomoći:

Radila sam u hotelu u kojem su radile i druge žene. Ali svojom voljom su radile kao prostitutke. Jedna je vidjela da plaćem i pitala što se dogodilo. Rekla sam da tamo radim protiv svoje volje. Dala mi je letak s brojem SOS linije u [mojoj zemlji] i preporučila mi da nazovem. Istog dana pitala sam jednog od klijenata da mi dopusti da nazovem s njegovog mobitela. Nazvala sam sos liniju i rekla im što mi se događa i gdje sam. Savjetnica me je ohrabrila rekavši da će sve biti u redu i

69.2 % je u 2003. godini samo došlo po pomoć. Iako je broj žrtava vlastitih državljana/ki koje su same došli po pomoć smanjen u 2004. (na 33.3 %), to ostaje značajni način identifikacije i upućivanja. Strane žrtve u BiH također često same dolaze po pomoć – u 27.1 % slučajeva u 2003. te 21.4 % u 2004. Slično tome, žrtve se same upućuju u Albaniju (posebno maloljetne žrtve, u svrhu rada i prosjačenja), Bugarskoj, na Kosovu, u Moldaviji, Rumunjskoj i Srbiji (Surtees 2005: 152).

²¹ U regiji postoje mnoge linije za pomoć koje se bave trgovanjem ljudima i nasiljem. Iako su mnogi pozivi vezani za prevenciju, mnogi se pretvore i u identifikaciju žrtve. Anonimnost poziva telefonskoj liniji za pomoć može biti jako važna žrtvama koje se boje i ne vjeruju policiji i ostalim akterima. Međutim, identifikacija ovim putem ovisi i o dostupnosti linije – je li linija slobodna, u koje vrijeme je dostupna i koje vještine imaju osobe koje se javljaju na telefon.

da će po mene doći policija te da im moram reći istinu. Rekli su mi da nazovem još jednu SOS liniju [u zemlji odredišta] i jednostavno zatražim pomoć. Nisam trebala ništa objašnjavati jer su informacije već bile prenesene iz [moje zemlje podrijetla]. Učinila sam što su mi rekli. Sljedeće večeri došla je policija.

U velikom broju slučajeva žena trgovanih u svrhu prostitucije upravo su im njihove mušterije pružile pomoć pri bijegu od trgovaca, dozvolivši žrtvama da nazovu nekoga s njihovog telefona, ili na još proaktivniji način, kao u ovom slučaju²².

Jedan čovjek je redovno dolazio u restoran. Znao je dobro govoriti [moj jezik]. Zamolila sam ga da mi pomogne jer su me u restoranu držali pod prisilom. Bojao se pomoći mi, ali je pristao pomoći mi na kraju. Rekao mi je da će me čekati u autu na kraju ulice.

Mušterija mi je odlučila pomoći. Odveo me i hotel i platio vlasniku za jedan dan koji je trebao provesti sa mnom. Nakon nekoliko sati me je pustio da odem pa sam pobjegla.

Osoblje na terenu također je imalo važnu ulogu u identifikaciji u zemljama EU-a, ali općenit manjak takvih programa u JIE, Turskoj, na Bliskom Istoku i u bivšem Sovjetskom Savezu dovelo je do propuštenih prilika za identificiranje. Jedna žena koju su trgovali u Italiju objasnila je kako se kada je naposljetku uspjela pobjeći mogla sjetiti samo jednog mjesta gdje bi potražila pomoć, a to je bilo osoblje na terenu:

Nakon što sam pobjegla od čovjeka za kojeg sam prije radila, bila sam s jednim čovjekom koji je bio spreman pomoći mi na bilo koji način. Bio je odlučan u tome da će mi pomoći da se vratim kući.... Pa je uzeo telefonski imenik i tražio neke brojeve... Onda sam se sjetila onih liječnika/ca što dođu na ulicu u kombiju i dijele kondome, letke i to... Sjetila sam se prvo te organizacije. Otišla sam s njim nazad na mjesto gdje dolazi kombi [u jednu ulicu], otišla sam nekim curama s kojima sam se dobro slagala... Jedna od njih mi je dala letak. Srećom da ga je imala. Nazvali smo organizaciju odmah tog jutra.

²² U BiH je broj stranih žrtava trgovanja u svrhu seksualnog iskorištavanja kojima su pomogle žrtve 12.9% u 2003. i 17.9 % u 2004. Slično tome, 4.8 % BiH žrtava u 2004. identificirala je mušterija. Ovaj je trend primijećen i u Rumunjskoj. Ipak, treba napomenuti da su neke žene kojima je mušterija „pomogla pobjeći“ kasnije zadržane kao njihove osobne služavke/„supruge“ (Andreani & Raviv 2004.; Surtees 2005.).

U nekim slučajevima žrtve identificiraju socijalni radnici/ce, što u JIE predstavlja pomak u proteklih nekoliko godina jer ranije socijalne službe nisu bile uključene u identifikaciju.²³ Jedna maloljetna žrtva identificirana je na radu u baru i u suradnji s lokalnom policijom socijalni radnici/ce su je sklonili iz te situacije. Slično tome, jedna maloljetna žrtva objasnila je da je tek kad su socijalni radnici/ce stigli u policijsku postaju gdje su je ispitivali, njen slučaj prepoznat kao slučaj trgovanja.

Tijekom intervjua sa žrtvama bilježili smo i manje uobičajene načine identifikacije uključujući intervencije transportnih radnika, građana i vjerskih organizacija. Jedna žena koju su trgovali u bivši Sovjetski Savez tražila je nakon što je pobjegla pomoć od konduktera u vlaku. Nije imala putovnicu (putovnicu su zadržali trgovci) niti novca za kartu:

Bila sam očajna pa sam došla do glavnog konduktera vlaka i sve mu ispričala. Rekao je da će mi pokušati pomoći proći kroz sve carine... Za mene nije bilo drugog izlaza. To je bila jedina i možda zadnja šansa da pobjegnem. Da mi je odbio pomoći ne znam što bi bilo sa mnom. Bacila bih se pod vlak... Bilo je jako teško, s psihološke strane... On je bio vrlo uviđavan. Objasnio mi je da ima kćer istih godina i da misli da se i njegova kćerka mogla naći na mom mjestu... Bilo mu me je žao. Razumio me i ponašao se lijepo prema meni. Nije me tražio nikakav novac.

Neke osobe koje su pobjegle trgovcima i same se vratile kući izjavile su da su ih identificirali i pomogli im obični građani/ke koje su srele tijekom puta. Jedan je muškarac objasnio kako je protekao susret s jednim čovjekom dok se kući vraćao pješice, doslovno tisućama kilometara:

Jednostavno je rekao da se dobro odmorim jer sam umoran i slab. Rekao je da mogu tamo ostati dok pasoš ne bude spreman u ambasadi. Dozvolio mi je da nazovem [kući]. Pokušao sam nazvati jednog poznanika/cu koji je kontaktirao/la moju majku. Kod kuće nemamo telefon. Moja je majka nazvala sos liniju i zatražila pomoć. Kako mi je mama ispričala, [organizacija] kod kuće kontaktirala je [organizaciju u zemlji odredišta]. Za nekoliko dana nazvala me osoba sa linije za pomoć u zemlji odredišta i ponudila mi pomoć.

²³ Izuzetno malo trgovanih osoba koje su primile pomoć u JIE u 2003 i 2004. su identificirali državni socijalni radnici/ce, iako su zabilježeni neki slučajevi u Hrvatskoj, na Kosovu i u Srbiji (Surtees 2005.). Nedavno je to primijećeno i u drugim zemljama JIE kao što su Makedonija, BiH i Rumunjska.

Zanimljiv je i mali broj slučajeva u kojima su vjerske organizacije igrale važnu ulogu u identifikaciji žrtava, iako u većini slučajeva nije bila riječ o svjesnosti da se radi o trgovanoj osobi, već o osobi kojoj je potrebna pomoć. Jedna mlada žena – bilo joj je 17 godina u vrijeme intervju – bila je prisiljena raditi kao prostitutka i jedini izlaz do pomoći vidjela je u jednoj časnoj sestri.

Tijekom svojih čestih posjeta crkvi, povjeravala sam različite obiteljske probleme [jednoj časnoj sestri] koja je uvijek bila spremna da me sasluša i pomogne mi. Kada je situacija... postala izuzetno teška, obratila sam joj se. Rekla mi je za jedno sklonište i ohrabrila me rekavši da ću tamo biti sigurna i zaštićena.

U drugom slučaju, muškarca kojeg su trgovali u Sovjetski Savez identificirala je skupina vjernika. Zadržala su ga redarstvena tijela jer nije imao dokumente, ali ga nisu identificirali kao žrtvu trgovanja ljudima:

Bilo mi je jako teško provesti ta četiri mjeseca u policijskoj stanici. Nitko mi nije vjerovao. Imao sam problema s nogama. Otkazale su zbog loše ishrane i depresije. Imao sam sreće jer je [vlada] objavila opći oprost pa sam pušten. Jedva sam hodao. U tako groznom stanju naišao sam na neke kršćane koji su me odveli u svoj stan i tamo molili. Ostao sam tamo 3 mjeseca. Dali su mi hrane i liječili me. Obećali su mi pomoći da dobijem putovnicu.

Evo objašnjenja jedne žene trgovane u svrhu prosjačenja:

Jednog dana mi je prišla jedna kršćanka i počela me propitkivati o mom životu. Sve sam joj rekla. Sažalila se nada mnom i pomogla mi da dobijem putne isprave. Uzela je moju fotografiju i otišla u veleposlanstvo. Onda je jednog dana kupila karte i otpratila me u [moju zemlju podrijetla]. Rekla je da će me odvesti u jednu organizaciju koja pomaže ljudima koje je netko iskorištavao. Tako sam došla ovamo.

Jednako je međutim važno da su žrtve navele i slučajeve propuštenih prilika za identifikaciju. U slučaju jednog muškarca trgovanog u svrhu rada, priliku da ga identificiraju i da mu pomognu propustili su razni akteri – medicinsko osoblje (jedno vrijeme bio je u bolnici zbog ozljeda na radu), osoblje na granici (kada je pokušao prijeći granicu na putu kući) te policijske i zatvorske vlasti (kada je uhićen zbog nezakonitog prelaska preko granice). Unatoč tomu što je svoju priču ispričao svim navedenim akterima, nitko ga nije shvatio ozbiljno

ili mu pokušao na bilo koji način pomoći. Jedinu pomoć koju je dobio bila je pomoć običnih građana koji su mu ponudili hranu i novac kada je kasnije pješke išao kući preko cijele zemlje. Ovo zabrinjava budući da trgovane osobe ionako imaju rijetko priliku ili načina da ih se identificira. Razmislite, na primjer, o komentaru jedne mlade djevojke trgovane u svrhu prostitucije u svojoj zemlji:

Nisam se mogla obratiti nikome osim [toj časnoj sestri]. Imala sam obitelj koja me nije podržavala. U to vrijeme sam se osjećala sama, bez ikakvih načina da se obranim... Brat me maltretirao, tukao, tata je pio, mama mi je umrla... Ljudi su me htjeli iskoristiti. Jedina osoba u kojoj sam mogla naći podršku i utjehu je bila [ta časna sestra].

U nekim slučajevima žrtve nisu identificirane unatoč tome što su kontaktirale s vlastima ili čak izravno tražile pomoć od raznih vlasti. Jedna žena koju su trgovali u EU radi seksualnog iskorištavanja, uhićena je i zatvorena zbog nezakonitih isprava. Kasnije joj je i ambasada odbila pomoći ²⁴.

Onda sam puštena [iz pritvora] i dobila sam nešto novaca za vlak do [glavnog grada] gdje bih mogla napraviti putovnicu u ambasadi [svoje zemlje]. Ali postojao je jedan drugi problem. U bazi podataka o meni nisu postojali nikakvi podaci budući da ranije nisam imala putovnicu... Veleposlanik je rekao da mi neće izdati putovnicu dok mu ne platim. Rekla sam mu da nemam novaca, a on mi je rekao «onda se gubi odavde. Možeš nazvati roditelje odavde i pitati ih da prodaju kuću, sve što imaju pa neka pošalju novac ovamo»... Sve sam mu ispričala [o tome kako su me trgovali]. Ali nije se činilo da ga to zanima.

Slično tome jedna žrtva je tražila pomoć od policije, ispričala svoju priču i zatražila pomoć, ali svaki puta je vraćena u situaciju trgovanja:

To je zato jer je većina policajaca korumpirana. Ne svi, ali većina da. Nekoliko puta sam im pristupila, čak i tamo u [zemlji odredišta], i sve mi se odbilo o glavu. Sve sam morala učiniti sama da bih pobjegla i dospjela do ambasade.

²⁴ Ipak, ambasade i konzularno osoblje u nekim zemljama bilo je uključeno u identificiranje žrtava trgovanja ljudima, obično kada bi trgovana osoba došla u ambasadu po pomoć, putne isprave, pomoć pri povratku itd. Neke zemlje su konzularno osoblje educirale za identifikaciju i postupke upućivanja za žrtve trgovanja ljudima iako je opseg njihovih intervencija u tom smislu nepoznat (Surtees 2005.).

Činjenica da žrtve ponekad nisu identificirane je važan nalaz iz intervjua i predstavlja propuštenu priliku koja često produljuje iskustvo trgovanja. Za druge žrtve propuštena prilika za identifikaciju značila je uhićenje (često zbog prostitucije ili nezakonite migracije), zlostavljanje ili čak ponovno trgovanje.

4.2. Kako su trgovane osobe osjećale tijekom i kako su doživjele proces identifikacije

Za mnoge žrtve iskustvo identifikacije bilo je stresno i puno raznih emocija i reakcija. Pitali smo žrtve kako su se osjećale tijekom identifikacije – da iskažu i pozitivne i negativne emocije – kako bismo bolje razumjeli kako oni kao pojedinci nakon svojeg iskustva doživljavaju proces identifikacije. Žrtve su iskazale složen niz reakcija – kako pozitivnih tako i negativnih – prema različitim osobama u procesu identifikacije i u različitim fazama identifikacije. Nije bilo neuobičajeno primjerice da žrtve osjećaju olakšanje jer su identificirane, a istovremeno strah i sumnjičavost prema akteru koji ih identificira. Nije neuobičajeno da negativne emocije poput straha i sumnjičavosti posustanu kad se žrtva počne osjećati sigurno i stekne povjerenje u osobu koja ju identificira. Emocionalna reakcija žrtve često je složena i proturječna. U tekstu koji slijedi trgovane osobe svojim riječima opisuju svoje osjećaje i reakcije.

Strah i sumnjičavost

Možda ne iznenađuje da su mnoge žrtve izjavile da su osjećale strah i sumnjičavost tijekom identifikacije. To je često bilo povezano sa strahom da će ih vratiti u situaciju trgovanja jer su mnogim žrtvama trgovci rekli da će ih vlasti, ako pokušaju pobjeći, jednostavno vratiti nazad.

Molio/la sam ga da me pusti da radim dolje, u restoranu. Molio/la sam ga da bude dobar prema meni, kao što sam ja bio/la prema njemu. Obećao mi je da hoće, ali pod jednim uvjetom – da ne pokušam pobjeći ili nekome reći. Rekao mi je da će to biti uzaludno, jer je s njim policija, rekao je da će sve ispasti loše po mene jer neću moći ništa dokazati.

Tamo [u inozemstvu] nisam se usudio/la prijaviti [osobu koja me trgovala]. Vjerovao/la sam mu da je povezan s policijom. Policajci su često navraćali u restoran.

Osim toga, trgovci su žrtvama često govorili da policija s njima surađuje i da će ih vratiti trgovcima koji će ih onda kazniti za pokušaj bijega:

Bilo me je strah da će me policajci prisiliti da se vratim na mjesto iskorištavanja i da bi osoba koja me prati mogla učiniti isto.

Ako su žrtve osjećale blizinu svog izrabljivača, strah i sumnjičavost bili su naglašeni. Jedna žrtva koju su držali sedam godina, prvo da bi radila u baru, a kasnije kao „supruga“ rekla nam je koliko se bojala kada je davala prvi intervju vlastima, iako je bila s policijom i socijalnom službom:

[O socijalnoj radnici] Rekla je da joj odmah kažem ako se zbog nečega osjećam nelagodno. I da je slobodno mogu pitati ako želim nešto pitati. Bila sam toliko zbunjena u tom trenutku da sam rekla da za sada nemam pitanja, ali možda ću ih imati poslije. Ali tada sam bila zbunjena i jako uplašena jer je moj muž bio ispred zgrade.

Neke žrtve bojale su se da će osoba koja ih trguje saznati da su dale iskaz policiji.

Socijalni radnik/ca i psiholog/inja došli su razgovarati sa mnom, ali ja nisam ni s kim htjela razgovarati jer sam se bojao/la... Bojao/la sam se govoriti jer bi stvari koje bih rekao/la mogle doći do izrabljivača koje sam poznavao/la. Znao/la sam da su sposobni nauditi mojoj obitelji u [zemlji podrijetla]. Nisam nikome mogao/la vjerovati.

Pružatelji usluga često su i sami ukazivali na taj problem „Ako trgovac sazna da joj pomažemo, možda će se bojati da će ona pokrenuti tužbu protiv njega. Katkad žrtve trgovanja čak kažu ‘Sam/a sam to učinio/la’ jer se boje trgovaca” (Brunovskis & Surtees 2007.).

Strah od odmazde – protiv njih i članova obitelji – problem je mnogim žrtvama:

Cure se boje... Znam da se boje jer smo međusobno razgovarale o bijegu od [trgovca], ali su uvijek ponavljale da se boje to učiniti. Govorile su da se boje za svoje obitelji jer osim ljudi koji ih drže postoje i ljudi kod kuće koji mogu otići k njihovoj obitelji i nauditi im.

Ali ja sam se bojao/la otići u [svoje selo] jer je njegova obitelj bila tamo... Ne bojim se za sebe. Ako me hoće ubiti, nek’ me ubije. Ali bojim se za svoje rođake, da im može spaliti kuću, stvarati probleme... Ili mi ubiti brata, starijeg ili mlađeg.

Mnogi trgovci strašili su žrtve govoreći im da će biti uhićene, zatvorene ili deportirane ako padnu u ruke policiji zbog svog nezakonitog statusa, što

je često bio vrlo uvjerljiv argument za pojedince čije je trgovanje bilo povezano s njihovom željom da odu od kuće i zarade nešto novaca. To je razlog zašto se katkad žrtve boje identifikacije:

[O traženju pomoći i identifikaciji] Nisam nikoga tražio/la pomoć jer jednostavno nisam imao/la kome se obratiti... Bili smo daleko od civilizacije. Najbliža policijska stanica bila je udaljena 70 kilometara. Nisam htio/la otići na policiju jer me bilo strah da će me uhititi budući da nemam nikakve dokumente. Nije bilo drugih organizacija. Zato sam odlučio/la provesti zimu tamo i onda pokušati doći do [obližnjeg grada].

Budući da smo tamo ilegalno radili/le, bilo nas je strah policije [nadali/le smo se da ćemo za obavljen posao dobiti novac]. Zato smo putovnice dali/le vlasniku, da u slučaju racije ne budemo identificirani/e kao ilegalni/e radnici/e.

Jedna je žrtva objasnila kako je policija u nekoliko navrata dolazila u bar u kojem je radila i davala joj podatke o organizacijama za pomoć, ali je ona te podatke uništila:

Mi bismo jednostavno poderale te [informacije] u komadiće jer nam je šef rekao da ništa ne uzimamo od policije i da ako išta uzmemo da to odmah spalimo. „Oni lažu, izdat će [nalog za] deportaciju“. Kada je [policija] otišla, bacile smo [informacije].

Mnoge žrtve bojale su se i lošeg postupanja ako dospiju u ruke vlastima, a to je strah koji se često zasniva na poznavanju slučajeva policijske brutalnosti ili korupcije (u svojoj zemlji ili u inozemstvu), a taj strah trgovci još više potiču:

Uhvaćen/a sam zajedno s još jednom grupom [ljudi iz moje zemlje] koji su pješice išli u [susjednu zemlju]. Kad su nas zaustavili bilo me je strah. Rekao/la sam tko zna što će nam učiniti. Čuli smo priče o tome da kad te [strane vlasti] uhvate, istuku te i ubiju. Ali, hvala Bogu, ništa takvo se nije dogodilo. Poslali su nas u malu policijsku stanicu koja se nalazila u blizini. Pitali su nas za naša imena i to je bilo sve.

[O tome gdje potražiti pomoć] Ovisi. Policija je mogućnost, ali neki su policajci povezani s njima [trgovcima].

Bojao/la sam se policije... Da sam imao/la pasoš, nikad se ne bih policiji obratio/la za pomoć... Ne znam zašto, ali očekivao/la sam da će me

policajac istući... Na takvo me je razmišljanje naveo vlasnik za kojeg sam radio/la... Vlasnik mi je također rekao da je cijela policija korumpirana.

[Prošlo je] skoro pet godina [prije nego sam kontaktirao/la policiju]. Na početku sam se bojao/la policije. Znao/la sam da su mnogi policajci usko povezani s trgovcima. Bojao/la sam se deportacije.

U tom trenutku nisam znao/la kome se mogu obratiti. Nikad se ne bih obratio/la policajcu da mi on nije prvi prišao. Znao/la sam da je policija korumpirana, i da [trgovci] plaćaju mito policajcima koji patroliraju područjem na kojem su mene iskorištavali.

Neki se boje na temelju vlastitog iskustva s policijom koja je, u nekim slučajevima seksualnog iskorištavanja, također bila među mušterijama. Paradoksalna je situacija da su neke žrtve identificirale upravo one osobe i institucije koje su ih ranije iskorištavale i zlostavljale.

Bojim se policije. Budući da sam radio/la na ulici, došli bi po seks sa mnom. Bojim ih se. Uopće im ne vjerujem... [Bilo me strah] da će me opet vratiti na ulicu.

Bojao/la sam ih se. Jer sam imao/la i klijente policajce.

Nekim žrtvama je proces identifikacije i upućivanja ličio na neke dijelove iskustva trgovanja – obećanja o pomoći i dobrom životu, preseljenje uz pomoć osoba koje ne poznaju, odlazak na nepoznate lokacije gdje će „sve biti u redu“ i netko će se „brinuti za njih“. Zbog toga se mnogim žrtvama trgovanja ljudima proces identifikacije činio sumnjiv, pogotovo kroz oči nekoga tko je već pod stresom, prestrašen i zbunjen. Jedna žrtva opisala je prelazak iz jedne u drugu policijsku postaju da bi dala službenu izjavu i kako je bila prestrašena, uvjerena da je vraćaju nazad trgovcima.

Odveo me u drugu policijsku postaju. Ta mi policijska postaja nije bila poznata pa mu nisam vjerovala... Ali kada sam ušla u stanicu, vidjela sam i shvatila da nisam u opasnosti, pa me više nije bilo strah.

Slične opservacije možemo naći u još jednoj studiji sa žrtvama trgovanja ljudima u Albaniji, Srbiji i Moldaviji u kojima su se intervencije aktera za suzbijanje trgovanja ljudima činile sumnjive upravo zbog toga jer nisu bile drugačije od raznih aspekata vrbovanja i iskustva trgovanja. Razne karakteristike identifikacije i upućivanja činile su se nekim žrtvama slične iskustvu trgovanja što je onda

izravno utjecalo na njihovo povjerenje prema tim uslugama i organizacijama (Brunovskis & Surtees 2007).

Dok su strah i sumnjičavost bila uobičajene emocije mnogih žrtava važno je reći da su s vremenom te emocije posustajale kako su žrtve shvaćale da se zaista radi o procesu identificiranja. Međutim, vrijeme potrebno za razuvjeravanje uvelike se razlikuje od osobe do osobe i usko je povezano sa kontekstom identifikacije i međupersonalnim interakcijama s osobama koje žrtvu identificiraju.

Šok, zbunjenost i dezorijentiranost

Mnoge žrtve izjavile su da su se osjećale zbunjeno i dezorijentirano tijekom faze identifikacije. To bi moglo biti zbog toga što je identificiranje uslijedilo odmah nakon bijega iz trgovanja pa su žrtve često još uvijek bile u šoku i dezorijentirane. Mnoge žrtve izjavile su da su tijekom identifikacije bile zbunjene i nisu uvijek u potpunosti razumjele jesu li spašene, uhićene ili ih opet trguju (Brunovskis & Surtees 2007.). Žrtve su opisale kako su se zbunjeno osjećale u ovoj fazi.

Govorio/la sam nesuvislo, bila sam potpuno dezorijentirana... Činilo mi se kao da traje cijelu vječnost. Možda ustvari pola sata, ali nisam obraćao/la pozornost. Bilo kako bilo, bilo je predugo.

Bio/la sam dezorijentiran/a. Jedva sam čekao/la da odem kući. Nisam mogao/la vjerovati. Morao/la sam vidjeti svoju kuću da povjerujem.

Jednostavno sam se zatvorio/la. Nisam razumio/la što se događa. Jako sam se bojao/la policije. Kada sam morao/la govoriti o stvarima koje su mi se dogodile, nekako sam zablokirao/la. A kada bi policajac vikao na mene, zatvarao/la sam se u svoj oklop sve više.

U drugim slučajevima do zbunjenosti je zasigurno došlo zbog toga što žrtve nisu potpuno razumjele proces identifikacije. Jedna je žrtva objasnila kako nije bila potpuno svjesna što je to „iskaz” – “Nisu mi objasnili što je iskaz. Nisam znala ništa o tome”. Uvjeti u kojima dođe do identifikacije u mnogim zemljama – putem racija u barovima i bordelima, policijskih operacija – mogu dodatno podrivati nastojanja za identifikacijom.

Rekli su mi istinu, sve su rekli kako je, ali nisam vjerovala. Bila sam na 50/50. Možda čovjek povjeruje kada dođe tamo. Ali ako nikad niste čuli za neku organizaciju, teško je povjerovati. I to još u stranoj zemlji.

U nekim slučajevima mogućnost razumijevanja usluga koje se nude povezana je sa određenim sposobnostima žrtve. Može biti povezano sa žrtvinom sposobnošću razumijevanja, jezičnim barijerama, manjkom znanja i iskustva o pomoći i psihološkim stanjem žrtve. Zbog toga mnoge žrtve u prvom kontaktu s osobljem za suzbijanje trgovanja ljudima ne mogu razumjeti što se događa. Početna faza nakon trgovanja može biti vrlo ispunjena dezorijentiranošću pa tako i osobe koje rade na suzbijanju trgovanja ljudima izjavljuju da im je teško doprijeti do žrtava (Brunovskis i Surtees 2007.). Na primjer, jedna studija o ženama kojima se trguje u Europu pokazala je da je 56% žena kada su ušle u program pomoći imalo simptome slične posttraumatskom stresnom poremećaju (Zimmerman et al. 2006: 3).

Kod mnogih žrtava šok i zbunjenost trajali su neko vrijeme i mnoge su žrtve osjećale da im je bilo potrebno određeno vrijeme da shvate što se oko njih događa:

Mislim da bi bilo idealno da su nas ostavili nasamo na nekoliko dana da dobijem vremena da se smirim... Bio/la sam u potpunom šoku... Ne sjećam se čak niti što me je policajac pitao.

Osjećaj olakšanja, sigurnosti i ugone

Trgovanim osobama identificiranje nije uvijek bilo neugodno ili stresno iskustvo. Za mnoge žrtve je proces identifikacije bio prvi put nakon dugo vremena da se osjećaju sigurno. Jedna je žrtva objasnila kako je pobjegla od trgovca i odmah otišla na policiju:

Da, tamo u policijskoj stanici sam se osjećala sigurno... Više sam se brinula za to što će se dogoditi ako ću morati otići iz policijske stanice.

Druge su žrtve također govorile o tome kako su se osjećale sigurno kada su došle na policiju ili k drugim akterima za identifikaciju:

... Kada sam ušao/la u policijsku stanicu, vidio/la sam i shvatio/la da nisam više u opasnosti, pa se više nisam bojao/la... Onda sam vidio/la neke slike o obiteljskom nasilju i trgovanju ljudima na zidu i shvatio/la da je to stvarno policijska stanica, a ne neka šala. Pa sam se tada smirio/la.

U policiji su me jako dobro tretirali. Psihologinja je razgovarala sa mnom pa s mojom mamom. Rekli su mi da je [trgovac] koristio i mnoge

dječake i da bi zaključili slučaj trebaju im neke informacije. Uvjerili su me da će informacije čuvati kao povjerljive. Bilo mi je jako lako razgovarati s psihologinjom.

... Bila sam zahvalna i bilo mi je drago. Cijenila sam način na koji me [kondukter u vlaku slušao i razumio. Bilo me je sram, ali ipak mi je bilo drago da postoji osoba koja mi želi pomoći.

U drugim slučajevima, međutim, trebalo je proći neko vrijeme da bi se pojedinac počeo osjećati sigurno, često tek kada stigne kući ili u neki program za pomoć.

Tada sam bio/la u strahu jer nisam znao/la kamo idem. Kada sam došao/la ovdje [u sklonište] bilo me je tako strah da nisam mogao/la niti odlučiti sviđa li mi se tu ili ne. Ali sam se s vremenom navikao/la.

Na pitanje što bi im pomoglo tijekom identifikacije, neki ispitanici/ce odgovorili su da bi im dobro došao netko u koga imaju povjerenja, da im pruži utjehu ili ih ohrabri. Na primjer, jedna žena, maloljetnica u vrijeme identifikacije, nije smjela uz sebe imati majku tijekom davanja iskaza policiji. Iako je sama rekla da bi joj bilo teško i da je mama bila prisutna – „možda bi mi zbog nje bilo još teže da je bila tamo uz mene, jer bi me bilo još više sram kada bi ona čula kroz što sam sve prolazila“ – dodala je da bi željela da je tamo bila prisutna žena:

Meni bi [bilo draže da je moj iskaz uzimala žena], a čak i da iskaz ne uzme žena, bilo mi je važno da žena bude prisutna.

Načini stvaranja ugodnijeg okruženja za žrtvu bili su u mnogim slučajevima povezani sa specifičnim profilom žrtve, a često i sa iskustvom trgovanja i iskorištavanja. Možda bi bilo najvažnije da žrtve imaju mogućnost odabira s kim će razgovarati, uključujući i opciju da uz njih bude netko tko će im pružati podršku, kao socijalni radnik/ca. Žrtve su opisale i druge stvari koje su bile ili su mogle biti učinjene da im olakšaju i učine ugodnijima prve faze identifikacije:

Da, vjerovala sam im. Osim toga, lijepo su me primili. Kupili su mi hranu, dali mi da nešto pojedem, pitali me trebam li što.

Imala sam sreće da mogu razgovarati s nekim iz nevladine organizacije. Mislim da ne bih mogla reći policajcima istinu da nije bilo te žene. Kao

prvo, nisam uopće ni najmanje vjerovala policajcima, bojala sam se govoriti o trgovcima, a kao drugo, nisam znala [lokalni jezik].

Ohrabrivanje i uvjeravanje u to da su sigurne bilo je od ključne važnosti za žrtvin osjećaj sigurnosti i ugone. Mnoge su žrtve objasnile da im je bilo jako važno da ih osobe koje ih identificiraju ohrabruju tako da im kažu da su na sigurnom, da im se ništa ne može dogoditi i da će sve biti u redu.

Očaj i uznemirenost

Neke trgovane osobe opisale su nešto što se jedino može nazvati stanjem očaja u vrijeme identificiranja. Dok su, kao i mnoge žrtve, osjećale sumnjičavost prema i strah od ljudi koji ih identificiraju, situacija je bila toliko teška da nisu vidjele drugu mogućnost. U mnogim slučajevima žrtve su identificirane u trenutku ekstremnog očaja:

Meni je bilo najvažnije da budem na sigurnom. Nije mi bilo važno da li ću dobiti nekakvu pomoć. Bilo mi je samo važno da budem zaštićen/a.

Za druge pojedince, očaj je značio da su izbjegavali (ili pokušali izbjeći) identifikaciju, i samo čekali da odu kući i pokušaju se oporaviti:

[O dolasku kući] Jednostavno nisam želio/željela da me muče pitanjima... Nisam ni sa kime htio/htjela razgovarati. Bio/la sam u depresiji. Nisam imala nikoga s kim bih mogao/la razgovarati... Ali nisam htio/htjela pričati o tome što mi se dogodilo [u inozemstvu].

Bila sam s drugom djevojkom. I nju su iskorištavali sa mnom. Prvo su počeli ispitivati moju kolegicu i sve im je rekla. Rekla im je i da se meni dogodila slična priča. Tek sam u tom trenutku prvu put čula sa sam žrtva trgovanja ljudima... Bila sam jako umorna, nije me ni bilo briga... Htjela sam samo što prije stići kući.

U drugim situacijama, upravo zbog tog očaja žrtve se odlučuju prihvatiti identifikiranje i pomoć. Čini se da je u mnogim slučajevima prihvaćanje povezano sa nedostatkom drugih opcija. Kada postoji alternativa, mnoge žrtve često ne prihvaćaju pomoć (Brunovskis & Surtees 2007.).

Neke žrtve opisale su kako je njihovo ponašanje za vrijeme identifikacije bilo teško jer su bile uznemirene i očajne. Jedna je žrtva objasnila kako se osjećala i ponašala za vrijeme identifikacije, sama primjećujući da je tada bilo

teško nositi se s njom: "[Osjećao/la]sam se jako loše. Mnogo sam psovao/la. Bio/la sam kao težak/teška i jako slab/a".

Kao i druge negativne reakcije, i očaj s vremenom nestaje i, ako identifikacijski akteri postupaju pažljivo, taj se problem može riješiti. Važno je ipak primijetiti da se očaj može manifestirati kao agresivnost, pa je zbog toga akteri za identifikaciju mogu pogrešno protumačiti, što može dovesti do nesporazuma, napetosti ili čak sukoba.

Osjećaj srama i krivnje

Neke žrtve rekle su da su osjećale sram pri prvom kontaktu s akterima za suzbijanje trgovanja ljudima – pružateljima usluga i predstavnicima vlasti. Neke su žrtve osjećale sram zbog svega kroz što su prošle, a neke su se osjećale odgovorne za ono što im se dogodilo. Jedna žena opisala je kako ju je policija lijepo primila i tretirala kada je zatražila pomoć, a u isto je vrijeme osjećala sram:

Bilo je teško. Bilo me je sram jer mi je to bio prvi put da sam otišla na policiju. S jedne strane sam osjećala sram, a s druge strane sam imala osjećaj da tamo imam neku podršku.

Druge žrtve osjećale su sram pred voljenim osobama:

Muž je insistirao da odem na policiju. Otišli smo zajedno. Kada smo došli k policajcu, bilo je jako ljubazan... Rekla sam mu sve što mi se dogodilo. Plakala sam dok sam opisivala svoje iskustvo. Još me je i bilo sram govoriti sve te stvari u prisutnosti muža. Nije htio otići iz prostorije, rekao je da od njega ne trebam ništa kriti.

U drugim slučajevima žrtve su osjećale sram zbog stava i komentara voljenih osoba:

Osjećala sam se kao da... kao da mi se srušio cijeli svijet. Osjećala sam sram. Činilo se kao da sam to sama i tražila. Jer mi je to rekao čak i vlastiti otac. A i mnogi drugi kasnije, isto – „sama si to tražila"... Neki od njih bile su žene. [Poruka je bila] „Što si tamo tražila, zašto si išla tamo? Sama si kriva."

Sram i krivnja nisu uvijek bili isključivo povezani sa seksualnim iskorištavanjem. Jedna žrtva, muškarac rekao je da je mnoge žrtve bilo sram zbog toga što nisu

uspjeli naći posao i zaraditi novac za obitelj, i taj sram je bio tolik da su se radije prepustili dodatnom iskorištavanju:

Čuo sam od muškaraca s kojima sada radim da kada su uspjeli pobjeći s mjesta iskorištavanja nisu išli kući. Ne zbog toga što nisu bili iscrpljeni ili nisu trebali odmor, nego zato što ih je bilo sram vratiti se svojoj obitelji bez novca. Osjećali su da su sami krivi za to što su se bili našli u takvoj situaciji... Neki od njih nisu nikome rekli istinu. Muškarci radije pokušavaju pronaći drugu priliku u stranoj zemlji kako bi se mogli vratiti kući s nešto novaca.

U nekim slučajevima žrtve su opisivale kako su zbog ponašanja osoba koje im pomažu osjećale sram.

Ispitivali su me i razgovarala sam s inspektorom i sjedila [prekriženih ruku]... Na vratima su stajali neki policajci, njih sedam ili osam, jer su vrata bila otvorena. Znala sam ih iz viđenja. Poznavali su moga brata i oca, pa kako da njima to ispričam?.. A inspektor mi je govorio: „Kako možeš tako sramotiti svoga oca?“. I što da ja njemu kažem?

Naši službenici na granici ne mogu se usporediti s onima iz drugih zemalja...Samo su me ismijavali. Pitali su me što sam donio/la iz [inozemstva] da i njima nešto dam.

Rješavanje osjećaja srama mnogim žrtvama je bio glavni problem u procesu stabilizacije i dugoročnog oporavka. Jedna žena, na pitanje koja bi bila najvažnija poruka koju bi željela dati nekome tko je prošao kroz nešto slično, jednostavno je odgovorila: “Samo bih joj rekla da sebe ni za što ne okrivljuje”. Zatim je objasnila:

Da skupi snage koliko god može i da nastavi dalje... Jer ovdje, u ovoj zemlji nikad nećete dobiti podršku u takvoj situaciji, rekli bih joj da se pripremi na to da nitko neće biti na njezinoj strani i na to da će kasnije sve morati raditi sama, da čuva snagu. Da skupi koliko god može snage i sve prijaviti.

Mnoge žrtve pričale su da je identifikacija bila pozitivno iskustvo, da ih nitko nije osuđivao i da je to za njih bilo ključno za odluku da prihvate pomoć. Žrtvama je jako važna poruka da ih se za ništa ne okrivljava, da ih se ohrabri, i naglašavaju da tu poruku treba ponavljati.

Ljutnja, tjeskoba (anksioznost) i razočaranje

Za neke žrtve identifikacija nije sama po sebi predstavljala rješenje problema prije trgovanja, problema koji uglavnom nisu bili riješeni i koje je situacija trgovanja obično dodatno pogoršala. Za one koji su trgovani u uvjetima s manje iskorištavanja ili su mogli uštedjeti novaca unatoč trgovanju, identifikacija se mogla činiti kao kraj mogućnosti zarađivanja. Jedna žena trgovana je u inozemstvo, ali je kasnije ostala raditi u okruženju s manje iskorištavanja, pa ju je zbog toga identifikacija uzrujala jer je negativno utjecala na njene mogućnosti štednje i slanja novca kući svome djetetu.

Osjećaj tjeskobe i razočaranja može biti posebno težak ako je osoba identificirana u tranzitu, ako još nije iskorištavana i ako još uvijek teži za boljim životom u inozemstvu. Ako je žrtva osoba koja želi i nada se da će migrirati (često nesvjesna opasnosti trgovanja) identifikacija može biti razočaranje, barem u početku: "Najbolji je bio prelazak prve granice. Kada smo pješice prešli granicu bilo nam je teško, ali smo rekli da ćemo tako prelaziti svaku granicu. Osjećali smo se dobro." Mladići koje su vlasti presrele u tranzitu, objasnili su da im je najgore bilo kada su shvatili da nikada neće doći do odredišta i da, stoga, neće moći zarađivati i slati novac kući:

Jer nam je bilo važno da što prije odemo od kuće. A kada smo došli na policiju znali smo da nikada nećemo nastaviti put, da nikada nećemo stići u [EU].

Zaustavili su nas, nije bilo lako. Prešli smo dug put i na kraju nas uhvate.

U načinu na koji žrtve (i potencijalne žrtve) doživljavaju identifikaciju važnu ulogu igra i kako prema njima postupaju osobe koje ih identificiraju. Neke žrtve rekle su da su ih ismijavali, što je pojačalo njihovo razočaranje, a često ih je i naljutilo:

Izašli smo iz kombija [strane policije] i ušli u kombi [nacionalne policije]. Čekali smo pola sata da policija završi svoje stvari pa su nas odveli u [grad]... Počeli su zadirkivati mlađe dečke „Ovaj put ste promašili“. Meni su rekli „Kako si ti tamo prošao?“ i još neke iritantne stvari.

Ovisno o uvjetima identifikacije i vještinama osobe koja identificira, žrtve možda neće u početku biti identificirane, što ih izlaže ispitivanju kao da su ilegalni imigranti, prostitutke, i/ili kriminalci. U tim slučajevima žrtve su zasute pitanjima i ono što je moglo biti identifikacijski intervju pretvorilo se u kazneno ispitivanje. Takva pogrešna identifikacija i posljedično pogrešno postupanje

prema žrtvi također može uzrokovati ljutnju i tjeskobu. Jedna žena je opisala kako su prema njoj postupali tijekom identifikacije u inozemstvu i kod kuće, te ustvrdila kako je bolje bilo u inozemstvu:

Bolje je [kod strane policije]. Zapisali su naša imena i pustili nas na miru. Ovdje su me zasuli pitanjima „kako si otišla?“, „s kim si otišla?“, „šta si tamo trebala raditi?“, „šta si tamo namjeravala raditi“ i ne znam što sve ne... Prijetili su mi da će me strpati u zatvor ako im ne odgovorim i ako ne prihvatim reći da sam otišla s tom osobom za koju su mi oni govorili.

Povjerenje i nepovjerenje

Kod mnogih trgovanih osoba, manjak povjerenja – u ljude i institucije – jedna je od glavnih posljedica iskustva trgovanja. To zatim utječe na njihovu spremnost na identifikaciju i prihvaćanje dodatnih kontakata i pomoći. Jedna žena opisala je kako joj je socijalna radnica/radnik dala/dao nekoliko brojeva telefona linija za pomoć žrtvama nasilja, ali se bojala nazvati jer nije imala povjerenja: “Tada sam prvi puta čula za tu organizaciju, prvi puta sam čula da tako nešto postoji. A nakon onako strašnog iskustva nikome nisam vjerovala”.

Mnoge žrtve nisu imale povjerenja u vlasti i zbog toga su oklijevali identificirati se čak i kada su za to postojale prilike.

Mogao/la sam se obratiti policiji, ali u [toj zemlji] je sva policija korumpirana. Mogao/la sam pitati neki NVO za pomoć, ali nisam znao/la ni adresu niti telefon, a nisam imao/la novaca ni za putovanje niti za poziv.

U tom trenutku nisam nikome vjerovao/la i nisam općenito mogao/la razumjeti da postoje ljudi na svijetu koji ti žele činiti dobro.

Ne, mislila sam da će me policija poslati natrag svodniku. Među mojim klijentima bilo je i policajaca. Nisam baš imala povjerenja u policiju.

Još jedan problem vezan za povjerenje je da su neke žrtve imale osjećaj da im osobe koje ih identificiraju – policija ili pružatelji usluga – ne vjeruju, ili ne vjeruju u njihovu priču. To je imalo negativan učinak. Za jednu žrtvu to je bio najgori aspekt iskustva identifikacije:

To nepovjerenje tih ljudi, policije, ljudi koji uzimaju tvoj iskaz. Ta nevjerica, kao da su mi pogledom govorili „lažeš“... Kao da su namjeravali reći „gubi se“.

Povjerenje – u pojedinca ili instituciju – imalo je ulogu u tome da neke žrtve potraže ili prihvate identifikaciju. Povjerenje je bilo važno i za daljnje upućivanje na pomoć. U mnogim slučajevima, određena doza povjerenja bila je ključna u procesu identifikacije. U nekim slučajevima žrtve su odbijale da ih identificiraju osobe u koje nisu imale povjerenja, a prihvatile su da ih identificira netko u koga su imale više povjerenja.

Kod nekih ljudi, povjerenje je bilo vezano za samu instituciju, kao što je crkva u slučaju muškarca koji je u inozemstvu identificiran nakon nekoliko godina iskorištavanja. Na pitanje zašto je vjerovao tim ljudima, objasnio je:

Prije svega, mislio sam da me ljudi koji vjeruju u Boga ne mogu iznevjeriti... Bio sam im jako zahvalan... Bili su tako ljubazni prema meni. Sve što su radili za mene radili su na nesebičan način... Radili su to od srca... Javili su se [mojoj ambasadi] i uskoro sam trebao dobiti pasoš. To su bili normalni ljudi. Nisu pili alkohol niti pušili, dobro su me tretirali.

Trgovane osobe navele su različite načine na koje su im pojedinci ili institucije dopustili da steknu povjerenju. U određenim slučajevima žrtve su osjećale veće povjerenje i sigurnost kada je tijelo ili institucija bilo poznato i prepoznatljivo. Na primjer, nekim žrtvama je bilo važno da policajci nose uniforme i zbunjivali su ih policajci u civilnoj odjeći:

Kada sam se malo smirila, pozvali su neke inspektore. Došao je jedan inspektor. Bilo me je strah otići s njim, ući u njegov auto, jer nije imao uniformu. Rekao mi je da je inspektori da ga se ne trebam bojati. rekao mi je da će me odvesti u drugu policijsku postaju... Da, [uniforme] su mi bile važne. Inspektor je bio u civilnoj odjeći i bojala sam ga se. Molila sam ga da me ne odvede [trgovcima]. Objasnio mi je da me vodi u drugu policijsku postaju gdje je mirnije, bez gužve. Obećao mi je da ćemo tamo popiti kavu, da ćemo tamo moći razgovarati u miru. rekao mi je da postoje inspektori u civilu, bez uniforme. Odveo me u drugu postaju. Nije mi bila poznata pa mu nisam vjerovala. Kada smo stigli tamo, saznala sam da je na dužnosti, ali da trenutno ne nosi uniformu.

Dali su sve od sebe. Ali u glavi mi se samo vrtilo da ne bi trebali biti u civilnoj odjeći. Nisam vjerovao/la da su policajci.

Neke osobe su imale više povjerenja i bilo im je ugodnije kada bi na identifikaciji bila prisutna žena – policajka ili socijalna radnica – jer su se tada osjećale sigurnije i bolje. U jednom slučaju, žrtva je opisala kako se u policijskoj postaji osjećala sigurnije kada je vidjela ženske zaposlenice: "Tada sam se

umirila. Bilo je i žena. Jedna je kuhala kavu, druga je čistila“. Međutim, to se ne odnosi na sve ispitanice/ke. Osjećaj povjerenja individualne je prirode, ovisi o kontekstu i barem je djelomično povezan sa društvenim i kulturološkim nasljeđem osobe. Maloljetnici, dječaci, tijekom intervjua su iskazali da im prisustvo žena nije ništa olakšavalo, nego da su osjećali da su starije osobe pouzdanije (vjerojatno zato jer ih se više poštuje) nego mlade ljude:

Zašto bi bilo gore [ako žena nije prisutna]? To ne bi imalo veze... Ja preferiram starije osobe jer znaju više [od mladih].

Slično tome, u nekim slučajevima. Žrtve su izjavile da su policajke s njima postupale na neosjetljiv način kao i muškarci policajci. Jedna je žrtva ovako opisala svoj susret s policajkama:

Pa, ispitivale su me dvije policajke. Rekla sam već da mi se u životu nije dogodilo nešto gore od toga. Ja sam žena, ti si žena, ali da te ispituje policajka, to je nešto najodvratnije što ti se može dogoditi u životu.

Važno je da čak i kad su žene pričale o manjku povjerenja prema instituciji ili pojedincu to nije bilo nešto nepremostivo. Povjerenje se moglo steći, ili ponovno izgraditi. Jedna žena imala je jako loše iskustvo s policijom, nakon što su je teško izrabljivali dok je bila prisiljena na prostituciju: “Kada sam radila na ulici, mnogo puta su me istukli. Bilo je tamo mnogo djevojaka, ali mene bi istukli svaki put. Ne znam zašto“. Nije bilo lako niti nebitno nadići takav strah i nepovjerenje. Ipak, njezino nepovjerenje u redarstvena tijela je riješeno zbog dobrog postupanja policajaca/ki prema njoj nakon identifikacije: “Da, jako sam se bojala policije. Ali više ne. Jer su mi i pomogli.”

4.3. Problemi i prepreke u procesu identifikacije

Prikrivenost trgovanja otežava identifikaciju žrtava. Kada se seksualno iskorištavanje, rad, prosjačenje i delikvencija odvijaju na skrivenim mjestima ili pod strogim nadzorom osoba koje kontroliraju trgovane osobe, pristup je vrlo ograničen. Slično tome. Žrtve često nisu u mogućnosti potražiti pomoć, bilo radi hitne intervencije ili radi bijega. Zbog toga je razumno zaključiti da je samo malen broj žrtava trgovanja identificiran i/ili dolazi u kontakt s programima pomoći (Brunovskis & Tyldum 2005; Surtees 2005: 25).

Problemi vezani za identifikaciju nisu vezani samo za prirodu trgovanja ljudima već su povezani s cijelim nizom problema i varijabli. Iskustva trgovanih

osoba otkrivaju niz problema s kojima se trgovane osobe suočavaju tijekom procesa identifikacije, kako u zemljama odredišta i tranzita, tako i u zemljama podrijetla.

Pristup informacijama tijekom identifikacije

Dobivanje potpunih i razumljivih informacija o identifikaciji i upućivanju bilo je važno svim žrtvama – radi ublažavanja straha i stvaranja osjećaja utjehe i sigurnosti. Mnoge žrtve bile su pravilno i cjelovito informirane o identifikaciji i naknadnim procesima. Neke žrtve dobile su informacije koje su bile jasne, točne i informativne što je odigralo važnu ulogu u prihvaćanju podrške:

Da, žena mi je jasno objasnila koje usluge mogu dobiti u skloništu. Sve je bilo jasno. Dala mi je brošuru na [mom jeziku] u kojoj je također sve bilo objašnjeno.

Međutim, mnoge žrtve su izjavile da su primile nedostatne i/ili nejasne informacije kada su identificirane i kada su donosile odluku o svojoj budućnosti i mogućnostima pomoći. Na pitanje što im je rečeno – nakon davanja iskaza policiji, sastanka sa pružateljima usluga itd. – mnoge trgovane osobe navele su slična iskustva:

Nisu mi rekli ništa posebno. Onda su po mene došli ujutro i opet me odveli u policijsku stanicu... Kao „Danas ideš tamo, a sutra ideš u [taj grad]“.

Policija je došla i odvela me u stanicu. Uzeli su iskaz i onda me doveli ovamo... Jedino su me pitali da li želim doći ovamo i da o tome trebam razmisliti. Rekli su mi da će sve biti u redu i da će se brinuti za mene.

Nakon toga je rekao da će ići u [glavni grad]. I to me je šokiralo. Nisam znao/la što da tamo očekujem... Nisu mi ništa rekli. Samo da ćemo ići u [glavni grad]... Da ćemo se tamo vidjeti s državnim odvjetnikom. Rekao je samo to.

Maloljetnike, dječake, koji su uhvaćeni u tranzitu držali su u policijskoj postaji i tada ih premjestili u sklonište za maloljetne osobe bez da su dobili ikakve informacije o svojem pritvoru, o tome što se događalo i/ili što će se dogoditi:

Imali smo problem što nismo znali što će nam se dogoditi, pa nismo razmišljali o hrani ili vodi... Strepili smo nad time što će nam učiniti, što će reći.

U drugim su slučajevima žrtve dobile informacije, ali su mnoge žrtve smatrale da informacija nije bilo dovoljno. Jedna je žrtva naglasila da je taj manjak informacija pridonio njezinoj dezorijentiranosti i nekoliko puta tijekom intervjua naglasila da joj nisu dali dovoljno informacija tijekom procesa, barem osnovne informacije o skloništu. Kada je identificirana, policija je bila ta koja joj je rekla za mogućnost dobivanja pomoći:

Rekli su samo da se radi o privatnoj kući ili da ću biti u nekom hotelu... Nisam znala što očekivati. Nisam znala gdje ću završiti. Trebali su mi malo bolje objasniti što će se dogoditi. Kada sam otišla na policiju, nisam ništa znala. Nisam znala da takva kuća postoji.

Neke informacije moguće je opisati samo kao zbunjujuće. Jedna žrtva odvedena je u sklonište, ali joj prethodno nije rečeno da je to sklonište.

Nisam znala da se radi o skloništu. Rekli su mi samo „ideš u jednu kuću“... Rekli su samo da idem u neku kuću. *Javnu kuću*, tako nešto. Nisam imala pojma što bi to trebalo biti. Rekla sam „Ja tamo ne idem“.

Ovdje moramo naglasiti specifičnost lokalnog jezika u kojem pojam „javna kuća“ ima dvostruko značenje, i može se odnositi na državni objekt, ali i bordel. Budući da se radi o ženi koja je bila žrtva trgovanja ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja razumljivo je njezino oklijevanje nakon ove nejasne i potencijalno zastrašujuće informacije.

Činjenica da mnogo žrtava dolazi iz zemalja i zajednica u kojima je socijalna pomoć niske razvijenosti ili ne postoji znači da je iskustvo sa i poznavanje takvih službi i pomoći također ograničeno. U jednoj novoj studiji iz regije pokazalo se da su žrtve često iznenađene zbog postojanja (i sumnjičave prema) pomoći upravo zbog manjka iskustva sa tom mogućnošću, kao što prikazuje sljedeći slučaj:

Žrtva je nakon povratka objasnila: “Na carini, kada me policajac pitao zašto nemam novaca, objasnila sam mu svoju situaciju. Izveo me van i objasnio da postoji organizacija [za pomoć]”. Na pitanje kakva je bila njena reakcija na to rekla je: “Mislila sam da je to dar s neba. U mojoj zemlji ne možeš ništa dobiti besplatno”. Njezina prijateljica, također žrtva trgovanja ljudima imala je slične sumnje “Tko sam ja da bi mi itko pomogao? A kamoli policajac.” (Brunovsksis & Surtees 2007.).

Doista, mnogo žrtava koje su primile pomoć i dale intervju za ovu studiju opisale su svoje iznenađenje kada su bile saznale za takve službe i programe

pomoći jer ih većina u prošlosti od NVO-a ili VO-a nije primila nikakvu pomoć ili podršku. Jedna je žrtva opisala osjećaj kada su joj ponudili pomoć: "Svi smo mi sumnjali jer je to bio prvi put da smo čuli za to i nismo vjerovali da će nekom biti stalo." Druga žrtva objasnila je da je usprkos tome što su joj nudili sklonište radije otišla u zatvor. Mislila je da će tamo provesti samo mjesec dana i znala je da mjesec dana u zatvoru može podnijeti. Znala je što očekivati od zatvora. A sklonište joj je bio stran pojam i odlazak tamo zahtijevao bi „povjerenje na slijepo“. Čak i nakon što je razgovarala sa osobljem programa nije joj bio jasan taj program i još uvijek se bojala. Kao što je rekla: "Nisam uopće mogla zamisliti da bi takvo mjesto moglo postojati." (Brunovskis & Surtees 2007.).

Razmislite o komentarima raznih žrtava koje su dale intervju u ovoj studiji, na pitanje jesu li bili svjesni opcija pomoći za vrijeme ili nakon trgovanja:

Nisam. Nije mi niti palo na pamet da mogu nekoga pitati za pomoć... Možda bih mogao/la pitati za pomoć da sam imao/la više vremena. Neki su me ljudi pratili, bojao/la sam se... Obratio/la bih se organizaciji kojoj bih mogla vjerovati i koja bi mi stvarno mogla pomoći, na primjer [NVO]. Ali za takve organizacije tada nisam znao/la.

Ne, nisam ništa znao/la o tome kome bih se mogao/la obratiti za pomoć. Nisam uopće mislio/la da takve organizacije postoje.

Mislim da je trgovanim žrtvama koje dolaze iz osjetljivih slojeva društva i nemaju ni TV ni radio jako teško saznati neke informacije, barem informacije o nekoj telefonskoj liniji za pomoć. Takvi ljudi ni nemaju telefon. Ne znam kako bi oni saznali nešto o pomoći [u zemlji odredišta].

Ne, ništa nisam znala ništa [o pomoći] jer sam išla iz jednog auta u drugi i ostalo vrijeme bila zatvorena kod muža. Nisam išla van, nisam smjela ništa pitati. Dok sam boravila u stanu, bila sam tamo, a ostatak vremena sam boravila u kući. Bila sam više unutra nego vani. Kada bih povremeno otišla van na tržnicu ili u trgovinu bojala sam se ikoga išta pitati.

Uz to, riječi kao „sklonište“, „sigurna kuća“ i „pomoć“ nisu uvijek bile poznati koncepti trgovanim osobama (ili općoj populaciji). Brunovskis & Surtees (2007.) otkrile su da u vrijeme identifikacije mnoge žrtve nisu jasno razumjele što znači sklonište ili pomoć:

Kada sam pitala žrtve što misle kako će biti u skloništu, jedna žrtva je objasnila da misli da će to biti kuća puna ljudi, djece, djevojaka i kamera.

Druga žrtva je rekla „Tamo odakle ja dolazim nemamo pojma o tome ni što je to. Svidjelo mi se, ali za to nisam znao/la prije nego što sam tamo došla. U [mom gradu] ne postoji ništa takvo i nisam znala da bi moglo biti tako“. Druge žrtve izjavljivale su da misle da je sklonište „podrum s rešetkama“, „prijevara“ ili „dom u kojem je smješteno puno ljudi“. (Brunovskis i Surtees 2007.).

Ovo pokazuje da termini i koncepti često ovise o kontekstu i zahtijevaju objašnjenje kako bi ih ciljna skupina potpuno razumjela. Jezik i kulturološke barijere mogu narušiti adekvatno razumijevanje usluga koje se nude. Ovime se također naglašava potreba za jasnim i sveobuhvatnim informacijama o opcijama pomoći tijekom identifikacije i za širim informiranjem javnosti o pomoći.

Kada se nekim putem pružaju informacije, u obzir treba uzeti razinu jezičnih sposobnosti, obrazovanja i pismenosti čitatelja kao i opseg i dostupnost informacija. U nekim slučajevima kada je došlo do pružanja neadekvatnih informacija tijekom identifikacije, nije se toliko radilo o tome jesu li informacije pružene ili ne, već o tome kako su žrtve razumjele te informacije. Mnoge su žrtve tijekom identifikacije u šoku, zbunjene, očajne i prestrašene zbog čega možda ne mogu razumjeti pružene informacije. Brunovskis i Surtees (2007.) nalaze da mnoge žrtve pokazuju ograničenu sposobnost razumijevanja opcija i donose odluke zbog, između ostalog, šoka i traume tijekom identifikacije. Zbog toga je važno razmotriti procedure dijeljenja informacija iz perspektive žrtve, i prilagoditi načine kako i kada se informacije daju ovisno o fizičkom i psihičkom stanju svake trgovane osobe. Od trgovanih osoba ne možemo realno očekivati da odlučuju o svojoj budućnosti dok potpuno ne razumiju opcije koje su im na raspolaganju.

Kod pružanja informacija usmenim putem bitno je razmisliti o tome što reći, kako ponoviti informacije i kako provjeriti da su potencijalni korisnici/ce razumjeli što im je objašnjeno i ponuđeno. U intervjuima se činilo da su neke trgovane osobe dobile informacije, ali je postojala potreba za ponavljanjem ili naglašavanjem nekih dijelova te za postupnim uvođenjem dodatnih informacija na načine i u trenutku kada je to prikladno i moguće. Ponuda pisanih materijala je također važna, posebno stoga što mnoge žrtve trebaju neko vrijeme za obradu informacija, razmišljanje o opcijama i donošenje odluke o pomoći. Pružanje pisanih materijala također omogućuje potencijalnim korisnicima/cama da se kasnije vrate na neke informacije i postanu svjesni svih mogućih opcija. Nadalje, žrtve mogu primiti informacije o uslugama u različitim fazama tijekom i nakon iskustva trgovanja. Važno je mobilizirati mjesta na kojima se pružaju informacije važne za život žrtava nakon trgovanja.

Jednako je važno tko pruža informacije, a moguće su osobe za to: osoblje na terenu, medicinsko osoblje, redarstvena tijela, zaposlenici/e u turizmu i ugostiteljstvu, transportni radnici/e i osoblje konzulata i ambasada. Od ključne je važnosti da usvoje vještine, te dobiju informacije i materijale za informiranje žrtava o njihovim pravima i opcijama na razumljiv i jasan način. Trgovane osobe bi u idealnom slučaju trebale biti uključene u određivanje koje informacije i na koji način bi trebalo prezentirati trgovanim osobama (Brunovskis & Surtees 2007).

S tim je povezan i problem da su se mnoge trgovane osobe vratile kući bez da ih je netko identificirao i, posljedično, nisu bile svjesne svoga statusa. Zbog toga poruke o pomoći žrtvama trgovanja vjerojatno nisu takvim pojedincima uočljive jer sebe nužno ne vide kao žrtve trgovanja i vjerojatno ne razumiju da imaju pravo na tu vrstu podrške. Osim toga, mnoge žrtve dolaze iz ruralnih područja i možda nemaju pristup televiziji i radiju u zajednici kod kuće što znači da mnogi od njih neće imati pristup informacijama o pomoći. To pokazuje koju ulogu trebaju odigrati osobe koje u zajednici daju informacije – vođe, medicinsko osoblje, učitelji/ce, vjerski vođe – u identifikaciji i pružanju dostupnih informacijama trgovanim osobama.

Vještine identificiranja

Tijekom razgovora sa žrtvama trgovanja ljudima o njihovom iskustvu identificiranja, trgovane osobe govorile su o slučajevima kada nisu bile identificirane, čak i u situacijama kada su zahtijevale pomoć. Djelomično je to zbog (neprikladnosti) postojećih mehanizama identificiranja u mnogim zemljama, unutar JIE i dalje. Mnoge zemlje nemaju adekvatne procedure identifikacije i probira (screening) i često ne čine probir među ilegalnim migrantima, tražiteljima azila čiji je zahtjev odbijen i deportiranim osobama da bi utvrdile radi li se o žrtvama trgovanja ljudima²⁵.

Možda se radi i o kapacitetima određenih osoba koje vrše identificiranje. Neke žrtve nisu identificirane u inozemstvu usprkos tome što su se nalazile u postupku traženja azila. Katkada je to bilo jer nisu prepoznate kao žrtve trgovanja ljudima i/ili zbog toga što osoblje nije bilo svjesno što to znači i da bi im u tom slučaju trebala biti pružena pomoć. U slučaju jedne maloljetnice

²⁵ To nije slučaj samo u JIE već je primijećeno kao problem i u EU. Na primjer, ne postoje odredbe u irskom zakonu za identifikaciju žrtava trgovanja ljudima, a pokazatelji koji postoje – za djecu bez pratnje – nisu prikladne za odrasle. Slično tome, u UK ne postoje nacionalne smjernice za imigracijske službe o identifikaciji žrtava trgovanja ljudima po dolasku, iako se odnedavno radi na tome da se poveća svjesnost osoblja. 2005. godine vlada je uvela privremene smjernice o identifikaciji maloljetnika. Slična pitanja otvorena su i u zemljama EU-a (IOM 2005.a: 68, 88).

iz JIE, vlasti u EU nisu je identificirale nego su je kategorizirale kao ilegalnu migranticu i deportirali.. Tek kada je stigla kući – i nakon nekoliko sati ispitivanja – prepoznato je da je žrtva trgovanja i upućena je na pomoć. Slično tome, jednog muškaraca koji je prišao policiji i ispričao svoju situaciju vlasti nisu identificirale kao žrtvu:

Pokazao sam im putovnicu, a kada su vidjeli da nemam vizu stavili su me u policijska kola. Ostali su tamo još pola sata, čekali su nešto, a onda su me odveli u policijsku postaju... Ne, ništa nisu pitali [o tome što mi se dogodilo]. Nisu me pitali s kim sam ili tko me tamo doveo, kako sam do tamo dospio. Prevoditelj mi je rekao da samo ako želim tamo ostati i zatražiti azil mogu dobiti smještaj. Ali ja sam rekao da želim ići kući... [Sljedećeg dana] me policija odvela u zračnu luku. Bilo je i sedam ili osam drugih ljudi.

U drugim slučajevima žrtve nisu znale da bi ukoliko kažu za svoje iskustvo trgovanja mogle, barem privremeno, ostati u zemlji odredišta i zbog toga nisu vlastima ispričale cijelu priču. Svoju situaciju objašnjava jedna mlada žena koja je identificirana u EU i zatražila je azil, ali nije spomenula svoje iskustvo trgovanja:

Da, ostala sam tamo četiri mjeseca i čekala dokumente da bi stigao negativan odgovor. Činilo se da se boje da ne bih pobjegla iz kampa i ostala u [EU] pa su me držali u zatvoru dok me ne pošalju [kući]... Ne, nisam ni s kim željela razgovarati o svojim problemima. Samo sam tražila da mi naprave dokumente i nisam pomislila da nekome kažem o svome iskustvu trgovanja, a i nitko me nije pitao.

U sustavu suzbijanja trgovanja ljudima očito postoje i problemi s identificiranjem. Brunovskis & Surtees (2007.) našle su u svom uzorku ulične prostitucije u Srbiji znatan broj uličnih prostitutki koje su trgovane, ali ih policija odgovorna za prostituciju nikada nije identificirala. Policija nadležna za prostituciju je odjel policije odvojen od odjela za suzbijanje trgovanja ljudima. Osim toga, kriteriji za identificiranje ne idu uvijek u korak sa ponašanjem trgovaca ljudima. Trgovci ljudima redovito prilagođavaju svoje metode kada na snagu stupe novi zakoni i politike, a te su prilagodbe brže od mijenjanja mjera aktera za suzbijanje trgovanja ljudima. U JIE strateške promjene uključuju plaćanje malih iznosa novca žrtvama (da bi ih se odgovorilo od bijega)²⁶,

²⁶ Na Kosovu su 2003. i 2004. godine strane žrtve izjavile da su primale oko 200 ili 300 Eura mjesečno od svojih trgovaca kao plaću koja je redovno isplaćivana. U mnogim slučajevima ta je plaća služila da žrtve ne bi pobjegle iz situacije trgovanja. Slično tome, u Makedoniji je

pokretanje postupka za traženje azila ili vjenčanje sa žrtvom da bi se njihov status legalizirao²⁷, sve su to strategije za koje se na kraće vrijeme činilo da su osujetile napore za identificiranjem žrtava trgovanja ljudima.

Jedno zapanjujuće saznanje je da mnoge osobe nisu identificirane iako su izravno pristupile osobama koje su barem trebale biti sposobne da ih upute na neki oblik pomoći. Jedna starija žena trgovana je i iskorištavana u bivšem Sovjetskom Savezu za prosjačenje šesnaest godina, ali nikada nije identificirana iako je tijekom iskorištavanja više puta došla u kontakt s policijom:

Policija me zadržala nekoliko puta i bila sam iza rešetaka... Bojala sam se i mislila da će me staviti u zatvor... Bila sam pritvorena nekoliko dana dok nije došao načelnik policije. Rekla sam mu što mi se dogodilo i tko me držao te tko ima moju putovnicu. On je rekao drugim policajcima „Pustite ovu ženu. Nije kradljivica i ne trebate ju ovdje držati“. Rekli su mi da odem kamo želim. Pokušala sam im objasniti da ne mogu nikamo otići jer da ni ne znam gdje sam i kamo ići. Glavni policajac izdao je naredbu da me odvedu na isto mjesto gdje su me i pokupili. I tako su me tamo ponovno ostavili na milost i nemilost sudbini. Stajala sam tamo i plakala. Kamo da krenem? Nemam ni novaca niti putovnicu. Tu večer došli su vlasnici i sve je opet počelo. Bojala sam se pobjeći jer su mi vlasnici prijetili smrću... Ispričala sam svoju priču mnogo puta, čak i kada su me sami policajci iskoristili. Ali oni nisu priznali da su me iskoristili. Tek ovdje u ovom skloništu su me ljudi razumjeli i počeli mi pomagati.

Slično tome, jedan muškarac kojeg su trgovali u inozemstvo zbog rada objasnio je kako ga je policija zaustavila u zemlji odredišta, ali ih nije interesiralo njegovo iskustvo iskorištavanja:

[Zaustavila me] policija na autobusnoj stanici [u glavnom gradu zemlje odredišta] kada sam došao kupiti kartu za [svoju zemlju]. Policija na stanici

2003. i 2004. godine žrtvama isplaćivana manja svota novca koja se u mnogim slučajevima pokazala dostatnom da žrtve ne potraže pomoć i ne pobjegnu. Te svote, iako su bile daleko niže od onih obećanih tijekom vrbovanja, važne su budući da je većina žrtava trgovana zbog svoje želje da rade u inozemstvu i zarade novac (Surtees 2005.: 247, 316, cf. Andreani & Raviv 2004, Hunzinger & Sumner-Coffey 2003).

²⁷ U BiH su 2003. i 2004. godine žrtve izjavile da je taktika trgovaca prisiljavanje žena da se udaju za njih da bi se mogle zakonito boraviti u zemlji. To se uglavnom radi nakon nekog vremena kada postoji rizik da će žrtva potražiti pomoć ili kada se time nad žrtvom želi imati veća kontrola. Druga strategija je natjerivanje trgovanih žena da traže azil i nastavljanje s iskorištavanjem nakon obrade zahtjeva (Surtees 2005: 114, 131-2).

nas je zaustavila i pitala za registraciju, ali ju nismo imali. Njih nisu zanimali detalji [o tome da nas iskorištavaju]. Uglavnom ih je zanimalo zašto smo prekršili zakon o registraciji... Željeli su da platimo globu.

No, ne propuštaju samo redarstvena prilike za identificiranje žrtava koje traže da interveniraju. Jedan drugi muškarac objasnio je kako mu, dok je bio hospitaliziran, dežurni doktor nije pružio nikakvu pomoć da pobjegne iz situacije iskorištavanja:

Znate, kada su me iskorištavali [u zemlji odredišta], jednom sam pao u nesvijest i vlasnik me odveo u bolnicu. Tamo me je doktor pitao zašto nisam imao nikakve dokumente. Rekao sam mu da me moj vlasnik ne pusti da odem s teritorija na kojem radim. Činilo se da razumije situaciju u kojoj sam se našao... U tom trenutku sam se osjećao sigurno. Mislio sam da ću tamo ostati dugo i da ću moći ići kući... Ostao sam tamo tri dana. Trećeg dana mi je doktor rekao da je liječenje gotovo i da je troškove pokrila dobrotvorna organizacija. Kada sam izašao iz bolnice vidio sam svog vlasnika kako me čeka. Odveo me nazad na mjesto gdje sam ranije radio.

Drugi muškarac je pobjegao i sjeo na autobus da ode što dalje od mjesta iskorištavanja i tek tada zatražio pomoć policije. Međutim, intervencija je bila ograničena:

Ali, to je bila policija daleko od mjesta iskorištavanja i rekli su mi da se moram vratiti nazad u mjesto gdje su me iskorištavali i da odem lokalnoj policiji jer ovdje nisu nadležni i ne mogu mi pomoći. Nisam imao putovnicu sa sobom... Bojao sam se da će me trgovci uhvatiti... Nisam imao ni dokumente niti novac.

Da, ali nisu mi željeli pomoći. Pitao sam ih što mogu učiniti da dobijem putovnicu. Rekli su mi da mogu otići [u svoju ambasadu u glavnom gradu] i tamo tražiti novu putovnicu... Bio sam iscrpljen. Nisam imao novaca niti dokumente. Nisam imao što jesti. Morao sam prositi od sela do sela na putu prema [glavnom gradu].

U nekim slučajevima žrtve su svoju priču ispričale osoblju na granici i oni su ih pustili da prođu bez dokumenata, ali nisu ih identificirali kao žrtve trgovanja niti im ponudili neku pomoć. Jedna žrtva trgovana u bivši Sovjetski Savez objasnila je što se u njenom slučaju moglo drugačije učiniti:

Da su me carinici na granici tretirali ozbiljnije i rekli mi da sam žrtva trgovanja ljudima, mogla sam odmah nazvati liniju za pomoć po dolasku i zatražiti pomoć. Ne bih izgubila toliko vremena tražeći osobu koja će me razumjeti i pružiti mi pomoć.

Umjesto toga, žrtva i njezino dijete odvedene su sa vlaka na ispitivanje:

Držali su nas na carini, ispitivali nas. Počela sam plakati, ispričala sam im sve kroz što sam prošla... Preklinjala sam ih da me puste da idem [kući]... Držali su me tamo dugo dok nije naišao glavni carinik. Naredio im je da me puste i otišla sam.

Iako je na kraju puštena, vratila se kući bez pomoći (i stoga bez zaštite) i nije znala za mogućnost pomoći neko vrijeme nakon povratka. Tek nakon što je uhićena zbog krađe [jedinog načina preživljavanja za nju i njezinu djecu] identificirana je kao žrtva trgovanja ljudima.

Prvi puta me je kao žrtvu trgovanja ljudima identificirala ravnateljica doma za nezbrinutu djecu [kod kuće]... Počinila sam krađu jer nisam imala drugog izlaza. Bila sam na ulici. Kada sam uhićena, djeca su mi ostala sama. Država je poslala djecu u dom za nezbrinutu djecu. Ravnateljica tog doma došla je razgovarati sa mnom u zatvor. Ispričala sam joj o svom životu i zašto sam dospjela u zatvor.

Čini se da je problem donekle u tome što se žrtvama nije vjerovalo da su žrtve trgovanja ljudima i zbog toga nisu identificirane. Iako je to bio problem mnogim žrtvama ženama, posebno je uobičajeno kod trgovanih muškaraca. Propuštanje identificiranja (i nuđenja pomoći) muškim žrtvama u nekim je slučajevima produžilo njihovo trgovanje ili dovelo do njihovog uhićivanja ili pritvaranja što je nužno imalo dugoročni učinak na te muškarce. Jedan nam je muškarac ispričao kako je nakon godina situacije trgovanja u Savezu nezavisnih država uspio doći u susjedni glavni grad gdje ga je policija pritvorila, ali ga nije identificirala:

Došao sam [u glavni grad] vlakom. Nakon nekoliko tjedana policija me pritvorila jer nisam imao sa sobom nikakve dokumente. Prije toga sam noći provodio na željezničkom kolodvoru. Jedne noći je na kolodvoru bila racija. Odveli su me na policiju zajedno sa još jednom osobom [strancem] koji je imao pištolj na plin. Rekao je da je pištolj kupio od mene. Zbog toga su nas obojicu uhitili. Četiri sam mjeseca

proveo u policijskoj postaji. Policajci su me tukli da bih priznao da je pištolj bio moj. Bio sam u jako teškoj situaciji jer nisam imao nikakvih dokumenata. Ispričao sam im svoju priču, ali mi nisu vjerovali.

Slično iskustvo ispričao je još jedan muškarac, žrtva trgovanja ljudima, koji unatoč objašnjavanju svoje situacije i traženja pomoći nije identificiran već je zajedno s drugima zatvoren kao ilegalni imigrant:

Neki policajci su nam se smijali, govorili nam da smo idioti, da samo budale mogu završiti u takvoj situaciji iskorištavanja... Neki policajci nisu razumjeli da smo bili prisiljeni na rad, da su nam prijetili smrću... Nisu nam vjerovali da su nam trgovci oduzeli putovnice... Mnogi policajci su mislili da smo pljačkaši, da pokušavamo pobjeći iz zemlje i da skrivamo svoj pravi identitet... Samo je jedan policajac sve informacije koje smo mu dali uzeo ozbiljno... Sumnjam da je policija uopće ispitala to daleko mjesto gdje su nas iskorištavali... Mislim da birazlog tome mogla biti uključenost lokalne policije u cijelu aferu trgovanja ljudima.

Zanimljivo je također primijetiti da novije identifikacije „potencijalnih žrtava“ ili „rizičnih pojedinaca“ (onih za koje se čini da su u procesu trgovanja), iako su primjer proaktivne identifikacije, ne teku bez problema. Sve češće u JIE žene i djevojke su identificirane tijekom tranzita i, kada pokazuju jake znakove da se nalaze u procesu trgovanja, često im se nudi opcija pomoći unutar okvira suzbijanja trgovanja ljudima. Međutim, identificiranje potencijalnih žrtava uvelike se veže uz spol, a muškarce koji prelaze granice rijetko se smatra „potencijalnim žrtvama“, čak i kada su maloljetnici. Tijekom ovog istraživanja intervjuirali smo dva maloljetnika koji su uhvaćeni u pokušaju prelaska u EU radi zaposlenja. Iako jasno pripadaju rizičnoj skupini i očito dolaze iz osjetljivih obiteljskih situacija, ove maloljetnike se smatralo „ilegalnim migrantima“ (a ne „potencijalnim žrtvama“) i vraćeni su kući. Drugačije je kod identificiranja djevojaka i žena kojima se u sličnoj situaciji uglavnom nudi pomoć. Neke (uglavnom muške) žrtve trgovanja u svrhu prisilnog rada u istoj zemlji nisu identificirane kao trgovane osobe ili „potencijalne žrtve“ već su deportirane kao ilegalni migranti.

U nekim slučajevima, propuštanje prilike da se žrtve identificira dovelo je do ponovnog trgovanja ili nastavljenog iskorištavanja. U određenom broju slučajeva, žrtve su napustile situaciju trgovanja, ali onda završile u novoj situaciji iskorištavanja. Bez novca, bez informacija o pomoći i bez načina da se vrate kući, nemaju puno izbora:

Upoznala sam jednog [lokalnog] građanina... Odveo me u svoj stan... Bilo mu je to zgodno jer sam ja radila sve kućanske poslove – glačala, čistila, prala... Nisam mogla otići iz stana... Onda sam zatrudnjela... Bila sam trudna četiri mjeseca kad je moj „muž“ završio u zatvoru pa sam oslobođena... Javila sam se policiji i uputili su me u sklonište za samohrane majke.

U drugom slučaju, muškarcu iskorištavanom za rad „pomogao“ je drugi muškarac da pobjegne, ali ga je zatim i on iskorištavao kao manualnog radnika na svojoj seoskoj farmi, doslovce kilometrima daleko od drugih ljudi ili načina bijega. Muškarac je tamo držan mnogo mjeseci, prisiljen na rad, bez mogućnosti bijega i bez plaće.

Pritvor i uhićenje umjesto identifikacije

Zabrinjava situacija da se u nekim zemljama trgovane osobe nastavlja tretirati kao kriminalce i prijestupnike umjesto kao žrtve zločina. U zapanjujućem broju slučajeva, žrtve su izjavile da ih se stavljalo u pritvor ili čak u zatvor kao rezultat njihove situacije trgovanja. Neke od njih su smatrali kriminalcima, zbog ilegalnog statusa ili aktivnosti u zemlji, često su ih uhićivali i deportirali zbog zakona o prostituciji, radu ili imigraciji, umjesto da ih identificiraju kao žrtve trgovanja ljudima. Neke su žrtve zatvorene jer su imale lažne dokumente. To se događalo u JIE, ali važno je napomenuti da se isto događalo i u EU, Turskoj i bivšem Sovjetskom Savezu. Jedna žena je objasnila kako je uhićena u zemlji EU-a u koju je trgovana:

Trgovci su me kupili i odveli me u [drugu zemlju]. Imala sam krivotvorenu putovnicu. Policija me je odvela s vlaka. Sa mnom je bila moja svodnica koja mi je naredila da ne kažem niti riječ. Ali me je policajac odveo u odvojenu prostoriju i tamo me pitao da kažem istinu jer je on već vidio slučajeve u kojima cure nisu priznale i otišle su sa svodnicima, a kasnije su nađene mrtve u šumi... Ili su postale ovisne o drogi... Bila sam tako prestrašena da sam sve rekla... Zatvorili su me u zatvor na tri mjeseca. Ispitivali su me. Dobro su se ponašali prema meni. Odbacili su optužbu za krivotvorenu putovnicu. Ali je za to trebalo proći tri mjeseca. Onda su me pustili i dali mi nešto novca za vlak [do glavnog grada] gdje sam mogla napraviti putovnicu u [svojoj ambasadi].

Ova je žrtva vrlo jasno rekla što se u njenom slučaju trebalo dogoditi:

Nisu me trebali optužiti za krivotvorenje putovnice... Tako im je dugo trebalo da to srede... Trebali su zadržati svodnicu [pustili su je da ode s vlaka] i kazniti je za nezakonite radnje. Trebali su me poslati u posebno sklonište za žrtve trgovanja ljudima i trebali su mi pomoći da hitno dobijem putovnicu i poslati me ravno kući.

U drugim situacijama, žrtve su identificirane kao trgovane osobe, ali su ipak pritvorene i uhićene, a često i deportirane. U nekim slučajevima držali su ih u zatvoru i prihvatnim centrima prije nego su ih premjestili u sklonište ili vratili kući. Jedna žena je opisala kako je nekoliko dana bila zadržana u prostorijama pred-pritvora iako je prepoznata kao žrtva trgovanja ljudima. Vlasti je nisu uputile na pomoć već su je pritvorile i nakon toga deportirale. Druga žena opisala je kako su je držali u stanu, a oslobođena je tek kada je policija došla u zgradu jer je curio plin. Međutim, kada je policija došla opet nije identificirana „Stavili su nas u zatvor i nakon toga deportirali“. Slično tome, skupinu žena trgovanih u svrhu seksualnog iskorištavanja držali su u zatvoru da daju iskaze i svjedoče na sudu i tek nakon kraja tih postupaka su premještene u sklonište za žene žrtve trgovanja ljudima:

Stavili su nas u zatvorsku ćeliju. Imala je mali prozor. Ponekad su ga izvana otvorili pa bi policajci buljili u nas i pokazivali u nas prstom govoreći „Vidi ove cure... Vidi što su zgodne“. Imala sam osjećaj da sam u zoološkom vrtu. Zbog toga se nisam osjećala sigurno kada su nas vodili na sudska ročišta, čula sam da su neke cure otete čak i u policijskim postajama. Imala sam osjećaj da će me kidnapirati i ubiti. Bilo mi je psihički teško.

U drugim slučajevima trgovane osobe su smatrane odgovornima za svoje „zločine“ počinjene tijekom trgovanja, da bi ih se tek kasnije smatralo žrtvama:

Bez putovnica... Prešli smo carinu po noći, nelegalno. Sišli smo s vlaka u blizini granice. Prošli smo kroz šumu. Kad smo već kročili na teritorij uhvatila nas je granična policija i vratili su nas na carinu. Tamo su nas zadržali 3 dana. Rekli smo im istinu. Dobro su prema nama postupali. Kupili su nam hrane. Rekli su nam da moramo čekati da dođe policijski časnik... Imali smo povjerenja u glavnu zaduženu osobu koja nas je razumjela... Odveli su nas policajcu u grad, gdje smo još jednom ponovili svoju priču. Policajac je poslao tim saveznog biroa za sigurnost na lokaciju gdje su nas ranije iskorištavali. Nažalost, kad su tamo stigli nisu nikog našli, a nije bilo ni naših pasoša... Odveli su nas u „centar

za odvikavanje“. Tamo su nas držali dva dana. Davali su nam hrane. Kasnije su nas odveli u istražni izolacijski odjel. Tamo smo ostali tri mjeseca... Kaznili su nas... Rekli su nam da, kao prvo, nemaju dokaz da sam žrtva, a da sam, kao drugo, prekršio zakon.

Žrtve su općenito opisale vrijeme provedeno u zatvoru i/ili privremenom pritvoru kao traumatično:

Nije dobro boraviti u zatvoru... To na mene loše utječe... Smještanje u zatvor me frustriralo. Mislim da bi žrtve trgovanja ljudima trebalo odmah smjestiti u sklonište, na sigurno mjesto, ali ne u zatvor.

Trebali su me odmah odvesti u sklonište. Važno je žrtvi trgovanja dati dva tri dana da se počne osjećati sigurno. To nije moguće u policijskoj stanici. Samo pogoršava traumatično iskustvo. U mom slučaju bilo me strah da će me staviti u zatvor zbog falsificiranja pasoša. To mi je stvaralo strašnu nervozu.

Želim se smiriti, psihološki. Psihološki sam uništen/a jer sam morao/la provesti vrijeme u zatvoru. To je bila trauma kao i ona kad su me iskorištavali. Kada su me iskorištavali bio/la sam rob/inja, a kada sam bio/la iza rešetaka, duša mi je bila bolesna. Osjećao/la sam potpuni očaj.

Dodatna izloženost lošim uvjetima i postupanju u pritvoru nekim je žrtvama pogoršavala stres i traumu.

Uvjeti u policijskoj stanici su bili grozni. Bilo je sedam cura u istoj sobi. Hranili su nas kao pse. Zatvorili su nas, kao u zatvoru. Cure koje su imale nešto novaca davale su ga policiji da nam kupe hranu. Curama je bilo žao mene pa su mi dale hrane. Ako mi cure nisu dale hrane, uglavnom sam ostao/la gladan/na.

Uglavnom nas nisu tukli. Samo kad bi našli cigarete. Onda bi nam stavili lisice i objesili nas za lisice s rukama u vis.

Jezične barijere

Jezične barijere predstavljaju značajnu prepreku djelotvornoj identifikaciji kao što primjećuju mnoge intervjuirane žrtve:

Policajac mi je nešto govorio, ali nisam mogao/la razumjeti... Nisam niti razumio/la da trebam neko vrijeme tamo pričekati da dođe gospođa

iz nevladine organizacije... Bio/la sam uznemiren/a jer sam čekao/la skoro dva sata, a nisam razumio/la što se događa.

U to vrijeme nisam razumio/la [njihov jezik]. Samo sam razumio/la da je to centar za hitne slučajeve i da će sa mnom ljudi razgovarati o tome što dalje mogu učiniti.

Činjenica da mi se policija obraćala samo na [lokalnom jeziku] je također bila jako stresna.

U trenutku identifikacije želio/la sam pričati s nekom osobom koja zna [moj jezik]. Da blizu bude bilo tko, tko zna moj jezik... Nisam razumio/la što se oko mene događa.

Mislio/la sam da će me opet prodati. Nisam ništa razumio/la na njihovom jeziku... Nisam se osjećao/la sigurno... Trebao/la sam prevoditelja/icu.

Nije me bilo strah kada sam čuo/la [svoj jezik]. Ali kada bih čuo/la [jezik zemlje odredišta], uvijek sam se tresao/la... Zato mi je drago da je policija našla ljude koji [govore moj jezik].

Kada je i omogućeno prevođenje, to samo po sebi nije bilo rješenje za sve. Jedan od razloga tome vezan je za praktičnu izvedivost – cijenu i dostupnost usluga prevođenja. Postoje i problemi povezani sa različitim razinama nelagode žrtava. Neke žrtve objasnile su da im je bilo neugodno koristiti prevoditelja/icu i da ih je bilo sram da prevoditelj/ica (kao netko iz njihovog kraja) sazna u kakvoj su se situaciji našli.

Željeli su sa mnom komunicirati, ali ja nisam htio/la. Još uvijek me je bilo strah. Kroz što sam sve prošao/la. Nisam to htio/la s nikime dijeliti. To je moj život, a još gore je bilo zbog prevoditeljice koja je bila iz [moje zemlje]. Mislio/la sam da je se moj život ne tiče.

Neke žrtve osjećale su da ih prevoditelj/ica ne tretira dobro ili da ih osuđuje. Jedna djevojka koja je identificirana zajedno s prijateljicom objasnila je kako su prema njezinoj prijateljici loše postupali, toliko da je zatražila drugog prevoditelja/icu.

[Moja prijateljica], međutim, barem mi je tako ona rekla, je imala problema s prevoditeljem/icom kojeg/ju je dovela policija. Policajac/ka nije razumio/la što prevoditelj/ica govori. Ali to nije predugo predstavljalo problem jer je [ona] rekla policiji i zamijenili su prevoditelj/icu.

I druge su žrtve opisale negativna iskustva:

[Policija je dovela prevoditeljicu], ali nije mi prevodila što oni govore. Kada sam ja nešto rekao/la, ona bi se smijala i rekla bi im nešto drugo, i smijala se s policajcima.

U nekim slučajevima jezične vještine aktera za identificiranje bile su ograničene što je dovelo do nesporazuma. Jedna žena koja je trgovana u EU objasnila je kako je u početku bez prevoditelja/ice imala teškoća s razumijevanjem radnji i namjera redarstvenih vlasti, odnosno ljudi koji su je identificirali.

Policija nas je redovito posjećivala [u skloništu] i stvarno su pomagali... Kada su nam davali novac za hranu, isprva nisam htjela uzeti jer nisam razumjela za što je taj novac.

Slično tome, maloljetnik identificiran u tranzitu objasnio je situaciju s prevoditeljem kojeg je policija angažirala:

Radio je u policiji, bio je prevoditelj. Govorio je [moj jezik], ali ne baš dobro. Kada je pisao, radio je greške. Nije bilo jasno.

Neke žrtve izjavile su da su same morale poslužiti kao prevoditelji/ce tijekom ispitivanja drugih osoba s kojima su identificirane. To je nešto što ima ozbiljne posljedice i po žrtvu i druge osobe kojima se prevodi. Ako je žrtva prisiljena prevoditi, to može biti vrlo stresno i zastrašujuće.

Onda su se tako nametnuli i počeli me ispitivati. Budući da druga djevojka nije znala naš jezik, ispitivali su mene cijelo vrijeme. Gnjavili su me. Kao, ona je naša cura, razumije naš jezik. Pa su cijelo vrijeme samo mene ispitivali. Bojala sam se.

I u slučaju drugih žrtava postoje rizici od nekvalitetnog ili nekompetentnog prevođenja što može dovesti do pogrešne identifikacije ili pogrešnog tumačenja. Još jedan mogući problem je da žrtva-prevoditelj nije objektivna u svojoj ulozi prevoditelja/ice i možda neće točno prenijeti rečeno. U nekim slučajevima žrtve su identificirane i zadržane kao grupa uključujući i žene koje dobrovoljno rade u prostituciji, žene u vezi sa «šefom» i/ili žene uključene kao svodnice i supervizorice. U tim slučajevima, ako žene suučesnice budu zatražene da prevode, žrtve se neće osjećati sigurno i ispričati svoje iskustvo, a moguće je i da suučesnica ne prevede rečeno točno. Posljedično, može doći do neidentificiranja žrtve.

Loš prijevod može imati vrlo ozbiljne implikacije, uključujući neadekvatnu identifikaciju ili pogrešno predstavljanje žrtvine situacije. Posljedice po žrtve mogu biti dugoročne i trajne:

Sve sam im rekao/la. Sve sam im ispričao/la na [svom jeziku]. Nisam znao/la [lokalni jezik]. Tamo je bio prevoditelj... Ispričao/la sam mu cijelu svoju priču. Bilo mi je potrebno da govorim; inače mi je život bio u opasnosti... Nisam imao/la 18 godina. Postupci [za maloljetnike/ce i trgovane osobe] nisu poštivani jer prevoditelj nije bio baš dobar. Nije preveo svaku riječ koju sam rekao/la.

Prijavio/la sam [trgovca ljudima], ali prevoditelj očito nije dobro preveo. Da je, ne bi me zadržali tamo [u zemlji odredišta].

I ja sam imao/la problema s prevoditeljem/icom. Pričam jako brzo pa je prevoditelj/ica bio/la jako nervozan/na i nije me točno preveo/la. To me jako frustriralo, ali nisam mogao/la sporije govoriti. Kad sam nervozan/na govor mi postane jako ubrzan.

Nepovoljno okruženje tijekom identifikacije

Okruženje za vrijeme identificiranja ponekad doprinosi strahu žrtve i može spriječiti ili narušiti pravilnu identifikaciju i intervenciju.

U klasičnim okruženjima trgovanja – poput barova, klubova i restorana – na napore za identificiranjem katkada utječe blizina izrabljivača/trgovca. Na primjer, u nekim situacijama redarstvene vlasti trebaju nadgledati stanje na takvim lokacijama (kao potencijalnim mjestima gdje se odvija prostitucija i trgovanje) i intervjuiraju žene u baru u prisustvu njihovih izrabljivača. U takvim uvjetima žrtvama je teško govoriti i često se suviše boje nešto reći u prisustvu poslodavca/izrabljivača. Izvješće Amnesty International-a o situaciji na Kosovu nalazi da mnoge žene izjavljuju da se boje policije zbog toga što misle da je policija u prijateljskim odnosima sa njihovim «vlasnicima». Opservacija jedne trgovane žene ilustrira oboje:

Svaki dan je dolazilo mnogo policije i bili su prijatelji vlasnika bara. UN-ovci su došli dva puta. Ostatak vremena dolazili bi iz KPS-a [lokalne policije]. Policajac je došao i zatražio me da izađem. Postavljao mi je pitanja, ali nisam ništa mogla reći zbog vlasnikovih prijetnji. Njegova djevojka znala je moj jezik i vlasnik me natjerao da zapišem sve što sam rekla policiji. Postojao je proces registriranja. Vlasnik, djevojke i

policajac, svi [bi sjeli] zajedno tako da mogu čuti sve što svatko govori.
(AI 2004: 24)

U drugim okruženjima trgovanja, prisustvo izrabljivača također je predstavljalo problem. Jedna žena koja je trgovana u inozemstvo objasnila je kako je uspjela telefonirati kući i javiti adresu s koje ju trebaju spasiti. Način na koji je inicijalno ispitivanje provedeno pred njezinim svodnikom/com ipak je mogao kompromitirati njezinu identifikaciju.

Sljedeću večer došla je policija. Vidjela sam ih s balkona, odškrinula sam vrata da se odmah sastanem s njima. Kada je policija došla sve su nas okupili u jednoj sobi, sve djevojke i svodnika/cu i ispitivali nas. Bojala sam se odgovarati na pitanja i jedino što sam odgovarala na svako pitanje bilo je «Povedite me sa sobom». Vjerojatno su shvatili o čemu se radi, štoviše, imali su moje prezime. Odveli su me odande.

U drugom slučaju, način na koji je provedena racija u bordelu bio je stresan za ispitanike/ce i nije pridonio osjećaju povjerenja i ugone tijekom identifikacije ove žene:

Bojali smo se kada smo vidjeli pištolje, kada su nam prišli. [Bilo je] mnogo [policajaca]. Bila je savezna policija, onda oni iz [glavnog grada] i [još jedan odjel policije], plus inspektori, plus javni tužilac. Bili smo u svojim sobama s klijentima. Oni su došli, pokucali na vrata. Nismo otvarali. Iznenada su provalili i uhvatili nas na djelu. Slikali su nas.

Slično tome, druga mlada žena – trgovana kao «supruga»/služavka obitelji – opisala je kako ju je policija pokupila i odvela u policijsku stanicu uz njezinog «muža»/izrabljivača i njegovu obitelj.

Bio je taj čovjek, njegova žena, njegova sestra, njegov nećak, jedna djevojka i ja... Bilo me je jako strah... A ta žena, sve te stvari koje mi je rekla u autu, laži koje trebam reći. Samo sam rekla «dobro» i nisam je čak ni slušala. Htjela je da lažem, ali nisam... Da, taj me je muškarac prijeteći pogledao i zgrabio me za ruku te rekao «Izmisli nešto». A ja sam se bojala pa sam rekla «dobro».

U manje uobičajenom okruženju trgovanja ovo se također pokazalo kao problem. U jednom slučaju ženu koju je držao trgovac/muš intervjuirala je policija nakon posebno brutalnog premlaćivanja u javnosti. Intervju se odvijao

u njezinoj kući, u prisutnosti njezinog muža, što je narušilo njezinu mogućnost slobodnog izražavanja o temi nasilja u obitelji ili trgovanja. U drugoj situaciji, jedna žena detaljno je opisala svoj povratak iz inozemstva, koji je uključivao njezinu identifikaciju kao trgovane osobe u zemlji tranzita, ali je objasnila da nije željela razgovarati o svom izrabljivanju u to vrijeme i na tom mjestu:

Ustvari sam se bojala da će me trgovci presresti, ali ne mogu reći da sam bila previše prestrašena... Nisam htjela pričati ni s kim... Bila sam depresivna, nisam imala nikoga s kim bih razgovarala. Ali nisam htjela razgovarati o tome što mi se dogodilo [u inozemstvu].

Druge žrtve izjavile su da je prisustvo prevelikog broja ljudi utjecalo na njihovu spremnost da objasne što im se dogodilo. Jedna žrtva, maloljetnica, objasnila je kako je morala dati iskaz u prisustvu pet policajaca, u atmosferi koja je izazivala strah i nelagodu. U drugom slučaju, žrtva je objasnila kako je intervju održavan s otvorenim vratima pa su svi policajci, čak i prometni, mogli slušati. Međutim, srećom su tome na kraj stali socijalni radnici/ce koji su odmah rekli «Svi van, šta je ovo? Ne može to tako.»

Neke žrtve objasnile su kako su i same lagale tijekom identifikacije jer nisu razumjele što se događa i nisu se osjećale sigurno u okruženju gdje se odvijala identifikacija:

Pa, cijelo me vrijeme ispitivao pa sam počeo/la lagati. Morali smo to učiniti. Pa sam ja rekao/la: «Nije istina, zašto moram dati iskaz?». Rekao mi je: «Deportirat ću te». Ja sam rekao/la: «Pa deportiraj me ako hoćeš, ne bojim te se. Baš me briga.» Bio/la sam ljut. Sve je počelo s tim bijesom, suzama. Ne znam što sam tada govorio/la. I onda, ništa. Onda opet iskazi o tome što smo tamo radili. Ne znam. Na kraju sam mu rekao/la da ode. Nakon toga je rekao da idemo u [glavni grad]. To me je jako šokiralo.

Pa, rekli su nam da će nas tamo ispitivati i da neka razmislimo jesmo li se bavili/le prostitucijom ili ne. Mi smo to stalno poricali/le. «Ne, ne, nismo bili/le u prostituciji». Zbog šefa, ne znam. Štitili/le smo šefa, ne znam koga smo štitili/le.

Zbog toga mnogim žrtvama postojanje povoljnog, ugodnog okruženja znači da se intervju odvija u privatnom prostoru, odvojeno od izrabljivača i bez strogog ispitivačkog tona. Postoje i drugi načini kojima akteri za identifikaciju mogu stvoriti i stvaraju atmosferu i kontekst pogodan za otkrivanje informacija i

suradnju. Neke intervjuirane žrtve smatrale su da bi prisustvo nekoga kome vjeruju, npr. socijalnog radnika/ce, moglo ublažiti neke od problema i briga s kojima su se suočile. Tretiranje s poštovanjem i na osjetljiv način mnogim je žrtvama bilo najvažniji dio pogodnog i ugodnog okruženja. Jedan maloljetnik koji je bio seksualno iskorištavan objasnio je kako za njega ustvari iskustvo identifikacije nije bilo onako teško kako je moglo biti, upravo zbog okruženja koje su stvorile redarstvene vlasti (specijalna jedinica za suzbijanje trgovanja ljudima) koje su radile na istrazi njegovog slučaja.

Policajac je došao autom da me odveze u taj centar. Tamo je bila i psihologinja iz [NVO-a]... Ljudi iz centra su se prema meni dobro ponašali. Psihologinja je razgovarala sa mnom, a zatim s mojom majkom. Rekli su mi da je taj stranac iskorištavao mnoge dečke i da im trebaju neke informacije da bi uspješno zaključili slučaj. Uvjerili su me da će informacije koje im dam ostati tajne. Bilo mi je vrlo lako razgovarati s psihologinjom... Ljudi koji su me ispitivali bili su vrlo ljubazni i prijateljski raspoloženi prema meni.

Na pitanje zašto je važno imati uz sebe osobu od povjerenja, poput psihologa/inje, u toj fazi identifikacije, mladić je objasnio: «Da [važno je], pogotovo kad si na policiji. Jer si pod stresom, bojiš se policije i još te sram pričati o nekim stvarima.»

Žrtve se tijekom identifikacije osjećaju kao na ispitivanju

Za mnoge je žrtve proces identifikacije bio neprijateljski i agresivan. Žrtve su izjavljivale da je to izgledalo kao «ispitivanje». Trgovane osobe izrazile su svoju frustriranost načinom na koji su im se obraćali i kako su se ljudi prema njima ponašali tijekom faze identifikacije:

Ljutila su me sva ta pitanja. Sve su htjeli znati, i rekli su mi da sam otišao/la jako mlad/a, pitali me «što sam tamo radio/la», «tko je bio mladić koji me je poslao», «koliko sam novaca zarađivao/la na noć». Pa sam se umorio/la i rekao/la im sve i da ne želim ići kući.

Iskreno govoreći, osjećao/la sam se jako loše. Imao/la sam 22 godine u vrijeme izrabljivanja, to sam znao/la i sam/a. Ali osjećaš se loše kad ti to i drugi kažu. U sobi je bilo puno policajaca, grubo su se ponašali... Iskreno, malo su bili grubi. Sva ta pitanja i ti izrazi koje su koristili «tko je bio taj momak», «koliko si zaradio/la», takve stvari.

Neke žrtve govore su o neosjetljivosti osoba koje su ih identificirale, tijekom intervjua:

Bilo je očito da ih nije briga kako se ja osjećam. Nitko ne može stvarno razumjeti što nam se dogodilo i kako se osjećamo. Samo netko poput nas zna što znači patnja, patnja kroz koju smo mi prošli.

Djelomično je osjećaj da se nalaze na ispitivanju bio uzrokovan time što su razgovori odmah i naglo kretali na problem trgovanja i iskorištavanja. Osobe koje obavljaju intervju sa trgovanim osobama odmah su skakale na pitanja i žrtve bi se osjećale napadnute i kao da su na ispitivanju. Malo blaži uvod u proces ispitivanja je prema mnogim žrtvama od ključne važnosti za stvaranje osjećaja sigurnosti i ugone što onda može dovesti do otvorenosti od samog početka.

Mislim da djevojke poput nas ne bi trebala dočekati policija, nego socijalni radnici/ce koji znaju kako s nama. Jer kad se vratimo [nakon trgovanja] u strašnom smo stanju. Ne vjerujemo ni same sebi. [To treba] biti netko tko će razmisliti prije nego postavi pitanje i tko nas ne ispituje odmah, čim stignemo.

Žrtve su opisale situacije u kojima je proces identifikacije tekao lakše i manje bolno upravo zato jer su ljudi koji su im pružali pomoć imali pozitivan stav i ponašanje – i ljudi iz redarstvenih tijela i ljudi iz socijalnog sektora. Ono što je možda najupečatljivije je da tu osjetljivost nije teško ponuditi, da se često odnosi na male geste koje stvaraju osjećaj sigurnosti, ugone i ohrabrenja. U mnogim slučajevima te su geste pitanje kako ste, davanje žrtvi malo vremena da se opusti prije postavljanja pitanja, nuđenje hrane ili pića i sl. Osjećaj da se netko brine za vas, da osoba razumije što ste propatili bio je nekim žrtvama važan.

S praktične strane, važno je primijetiti da je ispitivački pristup, osim što uznemiruje žrtvu, često kontraproduktivan i da ne dovodi do dobivanja korisnih informacija. Jedna je žrtva objasnila kako je u njezinom slučaju ispitivanje bilo nedjelotvorno:

Vidio je da mi ne može ništa, pa mi se počeo grublje obraćati, ispitivao me. «Kako to da je tvoj dečko kupovao pića. Kako ovo, kako ono». Rekla sam mu «Zašto me pitate stalno jedno te isto tisuću puta». Vidio je da sam ljuta. Onda sam ga stvarno odbila, verbalno. Onda se on naljutio jer nije mogao ništa.

Zanimljivo je kako žrtva razmišlja o tom službeniku naknadno, i vidi da je on radio u interesu trgovanih osoba – «Kasnije, shvatila sam da nije loš, da je stvarno želio pomoći onim ženama, Znate, kad ne poznate čovjeka, ne možete ga procijeniti». Međutim, njegove namjere kompromitirao je ispitivački pristup. Ovaj primjer također naglašava tenzije između redarstvenih tijela koja žele identificirati žrtvu – u različitim fazama i situacijama – i nekih žrtava koje ne žele biti identificirane. Balansiranje i pregovaranje oko ovih tenzija, kako bi rezultat bio obazriva i prikladna identifikacija, jako je kompleksno.

Žrtve ne znaju kome se obratiti za pomoć

Jedno saznanje do kojeg smo dolazili u većini intervjuja bilo je da žrtve nisu znale kome se obratiti za pomoć kada napuste situaciju trgovanja. To je bio slučaj bez obzira na žrtvin spol, dob, državljanstvo, vrstu trgovanja ili zemlju odredišta. Za mnoge žrtve nije bilo moguće tražiti pomoć od redarstvenih tijela ili policije jer u njih nisu imale povjerenja, i zbog svog nezakonitog statusa ili aktivnosti u zemlji (o tim problemima bilo je riječi ranije u ovom poglavlju]. Neke žrtve su tražile pomoć od redarstvenih tijela, ali nisu nikad identificirane niti su dobile pomoć, što je tema pokrivena ranije.

Bojao/la sam se jer nisam bio/la siguran/na da li je policija došla reći mom vlasniku da [me policija] traži, ili su došli da me spase.

Nisam uopće znao/la kome se obratiti za pomoć... Nisam imao/la povjerenja u policiju... A mislio/la sa da mi osim policije nitko ne može pomoći.

Prema izjavama ispitanika/ca bilo je malo opcija za identifikaciju i dobivanje pomoći:

Nisam ništa znao/la o pomoći za žrtve trgovanja ljudima. Nisam znao/la kome u zemlji odredišta se obratiti u slučaju da mi je potrebna pomoć. Mislio/la sam da mogu otići samo na policiju. Tamo nisam imao/la hrabrosti ići na policiju jer su mi [trgovci] rekli da kupuju policiju. Prijetili su mi smrću ako odem policiji. Bojao/la sam se.

Ne, nisam znao/la ništa o nikakvoj mogućoj pomoći nigdje.

Pristup pomoći žrtvama se činio posebno «nevidljivim» kada su se nalazile u zemlji odredišta. Neke žrtve su nazvale telefonsku liniju za pomoć u svojoj zemlji podrijetla jer nisu znale gdje potražiti podršku u zemlji odredišta, čak

i kada su postojale takve linije za pomoć. Dio tog problema u nekim zemljama je da agencije za pomoć imaju ograničen pristup i sredstva za dopiranje do žrtava na terenu zbog posebnog pravnog ili vladinog okvira za suzbijanje trgovanja ljudima. Na primjer, u nekim zemljama pružatelji usluga nemaju pristup zatvorima, pritvorima i prihvatnim centrima za probir (screening) iregularnih migranata, maloljetnika bez pratnje i uhićenih prostitutki kao potencijalnih žrtava trgovanja ljudima. Jednako tako, tamo gdje ne postoje programi za rad na terenu (npr. rad sa djecom s ulice, prostitutkama i sl.) spriječene su neke mogućnosti identifikacije.

Pomoć NVO-a, međunarodnih agencija, državnih aktera i drugih bila je mnogim žrtvama iz različitih zemalja dobrodošlo iznenađenje.

Nisam osjećao/la nikakav strah dok sam bio/la u društvu graničnog osoblja ... Rekli su mi da ne brinem, da će dogovoriti moj prijevoz kući... Rekli su mi da ću nekoliko dana moći provesti u posebnom nevladinom skloništu za žrtve trgovanja ljudima koje se nalazi u [zemlji tranzita).

Žrtve ne žele biti identificirane niti da im se pomogne

Još jedan element koji zaslužuje pažnju je način na koji same žrtve doživljavaju i razumiju proces identifikacije. Neke žrtve identifikaciju ne smatraju rješenjem svoje životne situacije i ne percipiraju uvijek «spas» od trgovanja kao nešto pozitivno. To je posebno vjerojatno u slučajevima kada su žrtve našle načina pregovarati o ili poboljšati neke uvjete iskustva trgovanja – i.e. štede i šalju kući novac, rade planove za bijeg, ali žele ostati u inozemstvu, imaju vezu s mušterijom, vjenčanje i ostanak u inozemstvu – jer «spas» i identifikacija kompromitiraju navedene strategije. Jedna je žena objasnila kako u uopće nije željela identifikaciju. Na pitanje gdje je željela ići u trenutku kada je identificirana jednostavno je odgovorila: «Ne u stanicu i ne u sklonište ili bilo gdje. Željela sam se vratiti na svoj posao ili u [glavni grad] ili tako nešto. Jedino nisam željela da me ispituju, ali oni su morali doći».

Druga žena identificirana u inozemstvu objasnila je da je planirala vratiti se ubrzo kući, a identifikacija je izjalovila sve njezine planove. Prvo je trgovana, ali nakon nekog vremena je dogovorila svoj odlazak sa svojim «poslodavcem»/trgovcem i uskoro je trebala ići kući s ugovorenim svotom novca. Zbog identifikacije, međutim, od «poslodavca»/trgovca nije dobila novac, a njen odlazak kući uvelike se odužio jer je dugo boravila u skloništu. Za vrijeme intervjua još uvijek je bila u skloništu i čekala povratak kući, otprilike četiri mjeseca nakon vremena za kada je planirala svoj povratak:

Zašto je sve ovako završilo? Omeli su me. Planirala sam otići kući u 8. mjesecu. Nisam htjela duže ostati. Ali sve se tako naglo dogodilo... Da, to mi je pokvarilo planove. Planirala sam ostati još malo... Ali me policija našla.

Osim toga, žrtve ponekad ne misle da su uvjeti spašavanja nužno bolji od uvjeta za vrijeme trgovanja. Ovaj argument je posebno bitan u situacijama kada se žrtve pritvara i ispituje umjesto da ih se na prikladan način intervjuira, ili kada ih se smjesti u centre ili programe za koje žrtve smatraju da ne ispunjavaju njihove potrebe. Žrtve katkada kritički odvagnu opcije koje nude identifikacija i pomoć u usporedbi sa trgovanjem, i ako nisu zadovoljne s tim opcijama, katkada odbijaju identifikaciju (Brunovskis i Surtees 2007.). Nesigurnost u to kamo će ih odvesti također je žrtvama problem:

Pa, [tijekom identifikacije] uglavnom sam se bojao/la jer se više nismo mogli vratiti tamo gdje smo radili. A i zbog toga što ne znaš kamo ideš i kakva mjesta uopće postoje.

Još jedan razlog koji su žrtve navele za izbjegavanje identifikacije je da identifikacija može biti dosta stresna i zadirati u privatne teme.

Kada me je policija u luci pitala što sam radio/la u [inozemstvu] rekao/la sam im da sam se bavio/la dobrovoljnom prostitucijom... Bio/la sam iznimno umoran/na, gladan/na, nije me bilo briga. Jednostavno nisam želio/željela da me muče s pitanjima.

Neke žrtve ne vide sebe kao žrtve ili trgovane osobe već kao iregularne migrante ili migrante bez sreće i odbijaju konstrukciju žrtva trgovanja ljudima (Brunovskis & Surtees 2007.; Pearson 2002, Surtees 2005.). U jednom intervjuu od početka je bilo jasno da ispitanica sebe ne vidi kao žrtvu trgovanja ljudima i čak je pokušavala nagovoriti istraživača/cu da je ona samo osoba s obiteljskim problemima. Jedna osoba koja radi kao pružatelj usluga žrtvama objasnila je zašto to nije uobičajeno:

Češća je situacija kada mi i državno odvjetništvo smatramo da je žena žrtva trgovanja, ali ona se žrtvom ne smatra ili toga nije svjesna. Imali smo nedavno jednu takvu ženu... Provela je ovdje devet mjeseci. Sve činjenice u njezinom iskazu ukazivale su na to da je bila trgovana i da je iskorištavana, iako je u jednom trenutku pristala da bi zaradila novaca. Nikad se nije osjećala kao žrtva trgovanja ljudima, čak i na kraju svog boravka ovdje, i na odlasku kući.

Druge žene – primjerice one koje muškarci drže kao svoje «supruge» – također ponekad ne prepoznaju svoju situaciju kao situaciju trgovanja ili imaju osjećaje privrženosti i ovisnosti prema svome «mužu»/izrabljivaču što ih sprječava da potraže način da pobjegnu iz te situacije (Surtees 2005.; Andreani & Raviv 2004.).

Slično tome, u intervjuima sa trgovanim muškarcima, termin «žrtva trgovanja ljudima» i društveni konstrukt vezan za taj pojam iznimno je problematičan, te takav da ga muškarci uglavnom odbijaju:

Kako da kažem, ne mislim da sam žrtva. Čak mi je smiješno razmišljati o sebi kao žrtvi.

Mislim da nijedan muškarac ne bi volio da ga se označava tom riječju. To više zvuči kao komična uvreda. Ljudi oko njega mogu ga ismijavati, pogotovo ako su to mladi muškarci bez ikakvog životnog iskustva, koji ne shvaćaju da postoji mogućnost da se muškarca iskorištava.

Iz svih ovih razloga, neke trgovane osobe ne vide nužno identifikaciju kao rješenje za sve. Mogu biti ljute zbog gubitka prihoda. Mogu zamjerati i čak imati strah od povratka kući koji će uslijediti. Mogu osjećati tjeskobu zbog razdvajanja od trgovca²⁸, pogotovo ako je trgovac u isto vrijeme i izrabljivač/suprug. Posljedično, žrtve se ponekad ne ponašaju onako kako osobe koje suzbijaju trgovanje ljudima očekuju. Umjesto da su zahvalne i osjećaju olakšanje, žrtve mogu biti neprijateljski raspoložene, sumnjičave, ustrašene i pune nepovjerenja, kao što je ranije rečeno. Nisu sve reakcije na identifikaciju pozitivne i to je važno znati kako bi akteri koji rade na suzbijanju trgovanja ljudima znali kako postupiti i reagirati u slučaju trgovanih osoba koje su potencijalno neprijateljski nastrojene i odupiru se identifikaciji, a možda i kako postupiti u kasnijim fazama njihovog života nakon trgovanja.

Čak i kada žrtve ne žele ostati u situaciji trgovanja, to ne znači uvijek da žele biti identificirane i upućene na pomoć. Jedna je žena opisala kako je nju i njezinu prijateljicu policija identificirala i uputila na pomoć. Policija im je rekla kako su imale sreće:

²⁸ Odnos između trgovaca i trgovane osobe je beskrajno složen i vezan je ne samo na ekonomsku situaciju već i na osobnu situaciju pojedine žrtve. Odnedavno u nekim zemljama trgovci pokušavaju žrtve vezati uz sebe na vrlo osoban način, kao «supružnike/ge» i «ljubavnike/ce» što komplicira bijeg i spašavanje. Na primjer, u različitim zemljama JIE uključujući Albaniju i Srbiju, žrtve je vrbovao i/ili iskoristio netko s kime su intimno povezane, uključujući osobe s kojima su u ljubavnoj vezi, zaručnike i muževe. U drugim zemljama, npr. Na Kosovu, u BiH i Makedoniji žene su pojedinačno muškarci držali kao «supruge» i prisiljavali da rade kućanske poslove kod kuće i pružaju seksualne usluge (Surtees 2005.).

Rekli su mi, "Blago vama što idete tamo. Da bar mi možemo tamo boraviti, to je prekrasna vila." ... Ali ja nisam željela ići, željela sam ostati slobodna i biti sama..

Nakon svega ovoga, valja reći da je odbijanje identifikacije ponekad privremeni izbor žrtve. Brunovskis i Surtees (2007.) otkrili su da žrtve donose različite odluke o identifikaciji i pomoći u različitim fazama i kao reakcija na različite faktore. Naime,

Na odluku o prihvaćanju ili odbijanju utjecali su vrijeme, situacija i razina tražene uključenosti. Žrtve su donosile različite odluke u različitim fazama života nakon trgovanja, kako se njihova osobna situacija razvijala i kao reakcija na razinu uključenosti koju su podrazumijevali različiti oblici pomoći. To ukazuje na mnogo kompleksniji proces odlučivanja nego što se često smatra. Prema tome, kada je riječ o «odbijanju pomoći» prikladnije je govoriti o kontinuumu odluka kroz koji prolazi većina žrtava i o kompleksnosti vezanoj za proces odlučivanja, ponuđenih usluga i osobnih interesa i potreba (Brunovskis i Surtees 2007).

Zbog toga početno odbijanje identifikacije možda nije konačno i važno je razmisliti o načinima kako (na etičan i povjerljiv način) naknadno stupiti u kontakt sa trgovanim osobama (follow up) i ponuditi im opcije identifikacije u kasnijoj fazi kod kuće i u inozemstvu.

Predrasude, neosjetljivost i loše postupanje

Mnoge žrtve govore su o vrlo pozitivnim iskustvima identifikacije upravo zbog toga jer nisu osjetile pristranost ili predrasude tijekom interakcije s akterima za suzbijanje trgovanja. Kao što je ranije rečeno, mnogi akteri za identifikaciju bili su ključni za stvaranje osjećaja sigurnosti i ugođe, često kroz svoju osjetljivost i pristup bez predrasuda.

Neke žrtve su međutim izjavile da su bile izložene predrasudama, pristranosti i negativnim stavovima nekih aktera za suzbijanje trgovanja ljudima tijekom identifikacije. U nekim slučajevima, žrtve to pripisuju radu u prostituciji:

Stavili su nas u zatvorsku ćeliju. Imala je mali prozor... Ti policajci su bili nekulturni. Smatrali su nas prostitutkama.

Policajac [koji me je identificirao] nije bio baš ljubazan... Ne, ne, ali sreo/la sam ga prije tri tjedna, pa sam mu to rekao/la... Bio/la sam s osobljem iz [organizacije] i nije znao da dolazim... Pa sam otišao/la

tamo i podsjetio/la ga tko sam i rekao/la sam pred svima kako me stavio u kut. Ali sada govori drugačije... Jer sad su tu ljudi iz organizacije, pa je drugačije. Ali prije se ponašao kao da nismo ljudi.

Na kraju razgovora, mog iskaza, jedna žena [policajka] mi je prišla i stavila svoju ruku na mali stol... a drugu na moju stolicu. Prišla mi je, pogledala me u lice i rekla: «Znaš li neku drugu curu koja je bila ondje. Znaš, jer ste sve vi povezane, sve ste vi iste»...[Osjećala] sam se užasno. Netko te tako nazove prostitutkom.

Nisu koristili pogrdne riječi, ali govorili su stvari kao «Sve ste iste. Pokrivate jedna drugu. Štitite svoje šefove.» Mislim da je to dovoljan opis. Kada netko misli da je to tvoja krivica. Ne osjećam se krivom za to što se dogodilo. Znam koga trebam kriviti. Ali kad te netko tako okrivi, stvarno se osjećaš užasno. Kad ti ona ravno u lice kaže da si prostitutka. Ili kako mi narodski kažemo «kurva». Mislim da je to stvarno užasno.

Ove su opservacije iznesene i u studiji o internom trgovanju ljudima u BiH u kojoj je nekoliko ispitanika/ca potvrdilo da im se činilo da je jedna od ključnih poruka u areni suzbijanja trgovanja ljudima bila da se «žrtvama savjetuje da se više ne prostituiraju» implicirajući tako da je prostituiranje bilo dobrovoljno (Reiter 2005.: 18). Predrasude i neosjetljivost tijekom identifikacije manifestiraju ne samo redarstvena tijela već i drugi stručnjaci. Jedna žrtva opisala je kako, kada se sastala sa socijalnim radnikom/com njegovo/njeno prvo pitanje bilo je li «bolesna» ili «zaražena», misleći pritom na to je li dobila kakve spolno prenosive bolesti kao rezultat seksualnog iskorištavanja.

Važno je međutim primijetiti da pristranosti i negativni stavovi nisu vezani samo za rad u prostituciji. Jedan je muškarac govorio o tome kako su vlasti ismijavale njega i njegove prijatelje s kojima je pobjegao kada su tražili pomoć da se vrate kući. Objasnio je kako im se policija smijala nazivala ih pogrdnim imenima – npr. Govorili im da su idioti i budale – jer su završili u toj situaciji iskorištavanja. Policija nije pokazala nikakvo razumijevanje za situaciju u kojoj su se našli niti suosjećanje za sve što su propatili.

Osim neosjetljivosti, žrtve su izjavljivale da je bilo slučajeva uznemiravanja, prijetnji i zlostavljanja:

Pa, odveli su nas tamo, bili smo tamo od jutra i počeli su nam postavljati pitanja. Onda je policajac počeo prijetiti... Bio je užasan. Stavio nas je u kut. Bili smo tamo od pola šest ujutro do večeri.

[U tom trenutku trebalo mi je] nekakvo razumijevanje, da se ponašaju kao ljudska bića, da se drugačije ponašaju... Volio/la bih da su razgovarali s nama, a ne plašili ljude s kaznom zatvora u trajanju od pet godina. Znam da je to nemoguće. Postoji naša ambasada i mogu te deportirati. Zatvorska kazna je bila možda na mjesec dana, ne više od toga.

[Policajac] je udario moju prijateljicu jer je rekla da je tu osobu vidjela prvi puta onog dana kada smo krenuli za [zemlju odredišta].

[Policajac je] urlao «Tko te poslao [u inozemstvo]», «Što si radila», «Šta si tražila na granici gdje su te uhvatili»... Povukao me je za bluzu i skoro sam pala sa stolice «Reci mi tko te poslao [u inozemstvo] ili ću te udariti ovim radiom po glavi». U ruci je držao onaj radio s kojim policajci pričaju jedni s drugima.

Da, ispitivali su nas... Da, trajalo je mnogo vremena [preko dvanaest sati]. Nisu nam dali ni čašu vode u stanici. Bili su užasni. Užasni.

Nisu nas tukli. Jednostavno su nas ispitivali. Željeli su detaljno saznati što smo radili/le u tom stanu. Nismo mogli/le odbiti govoriti. Kada jesmo, počeli bi vikati na nas. Bilo nas je jako strah... Nije mi bilo ugodno. Odvojili su nas i zaključali. Ispitivali su nas jednog/jednu za drugim/drugom.

[Policija se prema meni] nije baš dobro ponašala. Vikali su na mene. Nisam ništa razumio/la. Odgovarao/la sam na svom jeziku, ali nisu se prestajali derati na mene, a ja nisam razumio/la [lokalni jezik]. Bilo me je strah.

U nekim slučajevima, problem nije toliko bio u lošem ponašanju prema trgovanim osobama koliko u nemaru. Jedna žrtva opisala je slučaj kada je aktivno zatražila identifikaciju, da bi ju zanemario policajac koji je bio previše zauzet da ju sasluša:

Jednom se dogodilo da su nas uhvatili, policajac nas je odveo s ulice, a ja sam mu htjela reći, ali je svodnikova žena prijetila da će pobiti nas ili naše obitelji ako išta kažemo. Ipak sam htjela nešto reći, ali nas je policajac brzo poslao van. Rekla sam mu da mu imam nešto reći, ali mi je rekao da nema vremena za to, da se žuri i da ne mogu ništa govoriti.

Zabrinjava to što su neki susreti žrtava s osobama čiji je zadatak da im pomognu bili tako negativni. Valja spomenuti da tretman kojem je žrtva izložena tijekom identifikacije može kasnije utjecati na njenu spremnost na identifikaciju ili suradnju s vlastima i prihvaćanje pomoći (Brunovskis & Surtees

2007.). Zbog toga utjecaj navedenih oblika ponašanja može imati ozbiljan i dugoročni učinak na trgovane osobe.

Korupcija

Mnoge žrtve koje su dale intervju za ovu studiju, korupcija je brinula tijekom cijelog iskustva trgovanja i nakon trgovanja. Korupcija je često imala ulogu u načinu na koji su osobe trgovane, jesu li mogle pobjeći te kada i kako su identificirane.

Mnoge žrtve izjavile su da je korupcija bila dio njihove situacije trgovanja i da je zbog toga često sprječavala njihovu identifikaciju i produljivala njihovo trgovanje. Jedna žrtva nije identificirana u zemlji članici EU gdje je bila iskorištavana unatoč tome što je bila maloljetnica u vrijeme trgovanja i kontaktirala s osobama koje su je mogle identificirati:

Radila sam na ulici i tamo je bilo djevojaka koje bi otišle sa policajcima. A bilo je i policajaca koji su bili svodnici i prodavali cure.

Jedan muškarac koji je otišao u zatvor zbog nezakonitog prelaska granice nastojeći pobjeći iz situacije trgovanja objasnio je kako je korumpirani službenik zahtijeva novac da bi ih pustio iz zatvora:

Službenik redarstvenih tijela dozvolio mi je da nazovem kući. Rekao je da će nas pustiti da odemo ako mu svaki od nas plati 100 dolara ... Ali nismo imali novaca... A ni naši roditelji... Budući da nismo mogli platiti koliko je tražio, morali smo provesti tri mjeseca u pritvoru.

I druge žrtve ukazale su na problem korupcije²⁹:

Mislim da bi policija trebala bolje raditi... Policija iz tog sela u [zemlji odredišta] je bila korumpirana. U idealnom slučaju bi nas odveli s tog mjesta [iskorištavanja], dali nam dokumente i nešto novaca.

Lokalna policija je bila korumpirana. [Trgovci] su plaćali policajcu koji je radio na tržnici. Policajci su zahtijevali od trgovaca mito jer sam bio/la maloljetnik/ca, a maloljetnici/e ne smiju raditi na tržnici. Kada je moja

²⁹ To je u skladu sa saznanjima evaluacije pomoći žrtvama u JIE u kojoj su organizacije za suzbijanje trgovanja ljudima također ukazale na korupciju kao problem. Jedna je osoba izjavila: "Naše dosadašnje iskustvo pokazuje da zbog korumpiranog sustava koji seže i do najosnovnijih redarstvenih tijela, žrtve su često izložene neprikladnom tretmanu, a katkada ih korumpirani policajci sami vraćaju njihovim 'vlasnicima'» (Surtees 2006.a: 25).

mama kontaktirala policiju u [mojoj zemlji], informacije su došle do policajaca na tržnici i [trgovci] su me zatvorili u svoju kuću na kojih tjedan dana. A onda su me opet prisilili da radim na tržnici.

Savjetovao/la bih [žrtvama trgovanja ljudima] da ne idu na policiju jer policija ustvari ne pomaže. Cijelu priču preokrenu na način da ti moraš dokazati svoju nevinost. Imao/la sam loših iskustava u inozemstvu i u svom selu. Policija radi više za novac. A ako im dođeš i oni vide da im ne možeš platiti, samo te ignoriraju.

Kao maloljetnik/ca, otišao/la sam [u inozemstvo] bez dozvole roditelja. Ljudi koji su me tamo uzeli platili su na granici i tako sam tamo dospio/la.

Jedna žrtva je objasnila kako je njezin «poslodavac» bio dobro povezan s policijom i da je bila unaprijed svjesna da je davanje bilo kakvog iskaza ne bi nikuda dovelo, pa je to utjecalo na njezinu spremnost na sudjelovanje u pravnim procesima:

Dala sam nekoliko izjava u [glavnom gradu]. Postavljali su mi pitanja i ja sam im odgovorila. Ali nisam počela ništa protiv [trgovca] jer on ima prijatelje u policiji... Znala sam da mu se ništa ne bi dogodilo i da bi na tome završilo. To sam i tamo rekla. On ima prijatelje i to je tako, nema tu više priče. Koliko ja znam, on još uvijek radi s curama, ali ne sa [strankinjama], nego samo sa [lokalnim djevojkama].

U jednom slučaju kada je žrtva identificirana i oslobođena zbog policijske intervencije, korupcija je ipak bila problem. Nakon kontaktiranja policije u njezinoj zemlji i traženja da ju se spasi, lokalna policija je intervenirala, ali nije mnogo učinila da bi riješila situaciju trgovanja. Policija je došla u stan gdje su držali tu ženu i upozorili trgovca da ga mogu uhititi – « [lokalna policija] je došla u naš stan i rekla mom «vlasniku» da će imati mnogo problema». Međutim, trgovac ljudima nije zadržan već je samo pustio tu ženu i dao joj novac da se vrati kući. Važno je ipak napomenuti da se korupcija ne javlja samo u redarstvenim tijelima. Jedna je žrtva izjavila da su joj kad je tražila pomoć u svojoj ambasadi u inozemstvu rekli da se vrati kada će imati dovoljno novaca da podmiti zaposlenike ambasade.³⁰

³⁰ Za neke je žrtve korupcija igrala važnu ulogu i u kasnijim aspektima pomoći i zaštite. Jedna žrtva je ispričala kako je pravosuđe pod utjecajem korupcije u njezinoj zemlji podrijetla:

Od samog početka je željela biti moja odvjetnica i objasnila mi je da ne bih trebala gajiti visoke nade budući da u našoj zemlji postoji korupcija i da je (sudac) možda podmićen pa zato ne želi raditi pravično.

Korupcija, čini se, ima velik utjecaj na identifikaciju. Čak i kada ne dolazi do korupcije, prošla iskustva i pretpostavke o korupciji – utemeljene na vlastitom iskustvu kod kuće i u inozemstvu – utjecale su na spremnost žrtava da potraže i prihvate prilike za identifikaciju.

4.4. Sažetak poglavlja

Žrtve su identificirali različiti akteri suzbijanja trgovanja ljudima (redarstvena tijela, radnici na terenu, osoblje veleposlanstava, NVO-i, MO-i, socijalni radnici, klijenti i same žrtve) kao i ljudi i stručnjaci koji nisu izravno uključeni u identifikaciju – poput transportnih radnika, građana ili vjerskih organizacija. Jednako tako, bilo je mnogo slučajeva propuštenih prilika za identifikaciju, što je produžilo situaciju iskorištavanja, trgovanja i pretrpljenog zlostavljanja.

Mnogim žrtvama je iskustvo identifikacije bilo stresno te puno različitih emocija i reakcija. Žrtve su prijavljivale kako pozitivne tako i negativne reakcije prema različitim ljudima u procesu identifikacije i različitim fazama. Nije neuobičajeno, na primjer, da žrtve istovremeno osjećaju olakšanje što su identificirane i strah i sumnjičavost prema osobi koja ih identificira. Također nije neobično imati negativne osjećaje (strah i sumnjičavost) koje nadvlada osjećaj olakšanja kada se žrtva počne osjećati sigurno i stekne povjerenje u osobe koja ju identificiraju.

Osim svojih osjećaja, žrtve su opisivale i probleme i pitanja sa kojima su se suočile tijekom identifikacije, kod kuće i u inozemstvu. Uglavnom se radi o, katkad ograničenom, pristupu žrtava potpunim i razumljivim informacijama o situaciji u kojoj se nalaze i opcijama tijekom identifikacije. Opisane su i vještine identificiranja neki aktera u suzbijanju trgovanja ljudima; iskustva pažljivog i nepažljivog postupanja prema žrtvi tijekom identifikacije; neka iskustva ispitivanja i pritvaranja umjesto identificiranja trgovane osobe; slučajevi korupcije aktera za identificiranje; neki slučajevi lošeg postupanja prema žrtvi i nemara; pitanja jezične barijere tijekom identificiranja; identifikacija u nepovoljnom okruženju za neke žrtve; mnoge žrtve nisu znale kome se obratiti za pomoć; te pitanja vezana za žrtve trgovanja ljudima koje nisu željele da ih se identificira.

5. Iskustva trgovanih osoba – povratak i upućivanje

Proces povratka – kada je dobro riješen – uključuje određene korake osmišljene da bi osigurali siguran i dostojanstven povratak svake pojedine žrtve. U idealnom slučaju bi povratak uključivao pripremu isprava; dogovaranje puta; informiranje trgovane osobe o koracima u procesu povratka i opcijama pomoći kod kuće; procjenu rizika (tranzita i u zemlji podrijetla); komunikaciju i koordinaciju zemlje podrijetla i zemlje tranzita/odredišta; proces prijevoza i putovanja uz podršku (uključujući po potrebi povratak uz pratnju i pomoć u tranzitu); prihvata i upućivanje po dolasku; te prijevoz u zemlji podrijetla. Nesiguran postupak vraćanja predstavlja rizik ne samo po žrtve koje u ekstremnim slučajevima, mogu čak završiti u (ponovnoj) situaciji trgovanja.

Tijekom intervjua trgovanim osobama postavljena su pitanja o njihovim osobnim iskustvima povratka – što je bilo pozitivno, a što je, prema njihovom mišljenju, bilo negativno – da bi se lakše utvrdile slabosti koje možda postoje u sadašnjim procesima nacionalnog i transnacionalnog upućivanja pri povratku trgovanih osoba. Ovaj dio razmatra ne samo način na koji se općenito odvija vraćanje žrtava već i kako su se trgovane osobe osjećale tijekom procesa povratka te s kojim su se problemima susrele.

5.1. Kako su trgovane osobe vraćene

Trgovane osobe koje su intervjuirane za ovu studiju vratile su se kući na različite načine – neke uz pomoć, ali mnoge bez pomoći. Kada su se žrtve vraćale kući putem programa pomoći pri povratku, proces povratka provodili su različiti akteri. Opseg podrške, pomoći i informacija varirao je, kao i prijevozna sredstva i opcije upućivanja i prihvata u zemlji podrijetla. U nekim slučajevima povratak uz pomoć je obavljen na način koji je osiguravao ne samo sigurnost žrtve već i osjećaj sigurnosti. Općenito se radilo ne samo o pratnji do kuće ili dočekivanju na odredištu već i o potpunoj informiranosti žrtve te konzultiranju sa žrtvom tijekom cijelog procesa povratka. Jedna žrtva objasnila je kako se vratila kući na, prema njenom mišljenju, siguran i primjeren način.

Tamo, u policijskoj postaji, sam se osjećala sigurno od trenutka kada sam u ruke dobila svoj rodni list. Tako sam shvatila da nisu korumpirani... Rekli su mi da ne brinem, da će oni poslati informacije o tome da me je policija spasila. I rekli su mi da tamo neću morati dugo ostati... Jedan me policajac pratio do prvog većeg grada. Tamo sam odvedena u policijsku postaju i preuzeo me je drugi policajac. Onda smo otišli na drugi vlak za [moju zemlju]... Kada sam prešla granicu sa [svojom zemljom] na carini me dočekaio predstavnik [policijskog centra za suzbijanje trgovanja ljudima] iz [glavnog grada] i došli smo na taj vlak za [glavni grad]... Otpratio me do moje kuće. Upozorio me je da me [trgovci] možda traže i savjetovao mi da neko vrijeme boravim kod daljnjih rođaka. Rekao je i da mogu boraviti u posebnom centru u [glavnom gradu] koji pomaže žrtvama trgovanja ljudima. Rekao je da bih tamo dobila pomoć za sve probleme. Odveo me u to sklonište. Ne, nisam se bojala, jer sam imala pratnju policajca. Znala sam da me kod kuće mama čeka i to mi je zagrijalo dušu.

Međutim, u nekim slučajevima su nedostaci u procesu povratka uz pomoć doveli do toga da se žrtve osjećaju ranjivo i tjeskobno. To je ponekad bilo zbog toga što ih nitko nije dočekaio kod kuće, ili žrtve nisu dobile dovoljno ohrabrenja vezanog za osobnu sigurnost, nisu se osjećale potpuno informirane o procesu ili nisu dobile dovoljno informacija o tome što da učine u slučaju nekih teškoća:

[O putovanju bez pratnje] Jako sam se bojao/la da će mi netko prići i odvesti me iz aviona. Nisam govorio/la engleski. To je stvaralo neprijateljsko okruženje.

Kada sam došao/la kući, nitko [iz organizacije] me nije čekao. Osvrtao/la sam se da vidim čeka li me netko.

Povratak uz pomoć nije uvijek obavljen na najdostojanstveniji način. Jednog maloljetnika policija je pratila na povratku u njegovu zemlju, a to je proces kojeg je on opisao kao zadovoljavajući – “Vidio sam da je ozbiljan i imao sam povjerenja u njega”. Međutim, nakon što je stigao u svoju zemlju, policajci koji su ga dočekali stavili su mu lisice:

U [glavnom gradu] su nas opet odveli u [prihvatni centar za maloljetnike] gdje smo proveli koja tri sata. Nakon toga je došao policajac... I stavio nam lisice na ruke... Činilo mi se to čudno. Rekao je da se boji da ćemo pokušati pobjeći. Ja sam mu rekao da nemamo kamo ići ili pobjeći, da naprotiv, ja samo želi sigurno stići k svojim roditeljima. Nisam ni znao kud bih išao. A osim toga nisam ni imao novaca.

Povratak bez pomoći odvijao se na različite načine, neki od kojih su mogli dodatno ugroziti žrtve. U nekim slučajevima, žrtve su dobile podršku u zemlji odredišta – dokumente i kupljene karte za prijevoz – ali nije razmotrena sigurnosna situacija i trgovane osobe su putovale bez pratnje. Neke žrtve su kući putovale neovisno, bez ikakve podrške. Mnoge žrtve su opisale svoj put do kuće vlakom ili autobusom kao put bez pravih dokumenata i često bez novca za prijevoz. Jedna maloljetnica opisala je svoj povratak kući iz bivšeg Sovjetskog Saveza.

[Prošla sam] bez putovnice.[Čovjek koji mi je pomogao] razgovarao je s nekim ljudima na carini i objasnio im što mi se dogodilo. Carinik me je pustio da prijeđem granicu bez putovnice. Taj mi je čovjek dao [malo novaca] i mogla sam doći do [glavnog grada] autobusom.

U nekim jako dramatičnim situacijama, žrtve su se vratile pod uvjetima koji se samo mogu opisati kao mučni. Određene žrtve trgovanja ljudima, muškarci, trgovani u zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza, doslovce su pješačili stotinama kilometara do kuće jer ih, kada su zatražili pomoć u zemljama odredišta, nisu identificirali i odbili su im pomoći.

5.2. Kako su se trgovane osobe osjećale tijekom i kako su doživjele proces povratka i upućivanja

Kada su govorile o svom povratku iz inozemstva, žrtve su iskazivale različite emocije i reakcije. Mnogi osjećaji su bili negativni – strah, tjeskoba, razočaranje,

stres i frustracija, nervoza i zbunjenost – ne samo zbog procesa povratka već i zbog načina na koji je on organiziran. Jednako tako, žrtve su iskazivale i pozitivne emocije vezane za povratak, uključujući uzbuđenje i olakšanje, kao i osjećaj sigurnosti i ohrabrenja. Osim toga, kao i u slučaju faze identificiranja, mnoge su se žrtve borile sa istovremenim i katkada kontradiktornim emocijama. Kako je objasnila jedna žrtva: «Osjećaji su bili pomiješani. S jedne strane, bilo mi je drago da ću napokon doći kući. S druge strane, nisam zaradio/la nikakav novac». Slično tome, jedna žrtva je rekla: «Preplavila me mješavina tjeskobe i radosti». Mnoge žrtve su se u ovoj fazi života nakon trgovanja borile s osjećajima povjerenja i nepovjerenja. Sljedeći dio opisuje neke od najčešćih emocija koje su žrtve izražavale vezano za proces povratka i upućivanja.

Strah i tjeskoba

Neke trgovane osobe opisale su proces povratka kao nešto prilično zastrašujuće. U nekim slučajevima to je bilo zbog rizika da ih trgovci presretnu (i mogućeg ponovnog trgovanja) i straha od susreta sa trgovcem ljudima nakon dolaska: «Bilo me je strah da ću na putu sresti [trgovce] ili da će me dočekati kod kuće».

U drugim slučajevima žrtve su se bojale da će ih vlasti uhititi. Jedna žena trgovana u bivši Sovjetski Savez putovala je kući bez novaca i dokumenata. Prešla je četiri granice, i na svakoj objasnila što joj se dogodilo i zašto nema ni novaca niti dokumente. «Morala sam svima objašnjavati sve kroz što sam prošla, zašto nisam imala putovnicu. Nisam imala izbora». Druga je žrtva primijetila: «Bio/la sam malo zabrinut/a. Bojao/la sam se da će me policija maknuti s autobusa, a nisam imao/la novaca da kupim drugu kartu.»

Mnoge žrtve osjećale su tjeskobu vezano za proces povratak upravo zbog toga jer im je nedostajalo opcija i sigurnosti nakon povratka. Mnoge žrtve brinule su o pitanjima vezanima za povratak, uključujući to da su se trebale vratiti kući sa zarađenim novcem, manjak opcija, kaznu trgovaca ljudima i moguće odbijanje od strane obitelji i/ili zajednice.

Prvi puta se dogodilo kada sam čuo/la da ne mogu dobiti boravišne dokumente i da moram otići iz centra [u inozemstvu]. Onesvijestio/la sam se i kada sam se probudio/la počeo/la sam vrištati, psovati i razbijati sve oko sebe. Nisam htio/la napustiti centar, nisam imao/la kamo otići.

Ne, nisam se željela vratiti, rekla sam vam. Ne osjećam se dobro u svojoj obitelji. Onda mi je ona rekla da je to organizacija za žene i djevojke, da ću tamo ostati... Da vam iskreno kažem, nisam joj vjerovala.

[Emocije vezane za povratak] Ježim se, tresem... strah kako početi s novom fazom života... Bio/la sam na rubu živčanog sloma,,, trebalo mi je nekoliko dana da dođem k sebi... Pao/la sam u depresiju.

Osjećao/la sam strah... Nisam znao/la kako će me dočekati majka. Zamolio/la sam ih da me ne šalju kući. Nisam želio/la živjeti s majkom.

Nisam znao/la što će se dogoditi, samo sam sjedio/la i nisam znao/la što će se dogoditi, tko će me pokupiti, kamo će me odvesti, hoće li ili neće biti uključena policija, što slijedi. I tako sjediš ne znajući što će se dogoditi kad stigneš tamo, znaš da ćeš doći tamo za devedeset minuta i jedino što sam mogao/la na avionu je plakati.

Plakao/la sam [na avionu] jer nisam znao/la što ću raditi i što će se dogoditi i hoće li policija napraviti scenu na aerodromu među ljudima.

Osjećaj sigurnosti i ohrabrenja

Neke žrtve opisale su vrlo pozitivna iskustva povratka i upućivanja, iskustva koja su ih ispunila osjećajem sigurnosti i ohrabrenja. Dobivanje potpunih informacija o cijelom procesu povratka kao i o opcijama u zemlji podrijetla bilo je važan aspekt osjećaja sigurnosti.

Na primjer, u intervjuu s maloljetnicima koji su se trebali vratiti kući sljedeći dan, postalo je jasno da im nije rečeno ništa o procesu povratka i što on uključuje. Zbog toga im je osoba koja je radila na istraživanju dala informacije primjerene njihovoj dobi ne samo o procesu povratka već i o prijevoznom sredstvu. Ista osoba objasnila im je kako je to letjeti avionom, da na avionu mogu piti i jesti, da mogu spustiti roletu na avionskom prozoru ako ih je strah. Pružanje ovih vrlo jednostavnih informacija – informacija koje se katkad uzima zdravo za gotovo – ohrabrilo je dječake u pripremi za proces povratka.

Za mnoge žrtve je pratnja kući značila dodatnu sigurnost i osjećaj sigurnosti koja ih je ohrabrila:

Policajac... Me je pratio do [moje zemlje]... Došao je zato da bi me odveo kući... Išli smo vlakom... Osjećao/la sam se sigurno s njim.

To je bilo posebno važno žrtvama koje su osjećale da ih ugrožavaju trgovci, i žrtvama koje su imale ograničeno iskustvo putovanja i bile su uznemirene zbog putovanja.

Razočarenje, stres i frustracija

Nekim žrtvama je proces povratka bio stresan jer su se razočarale zbog nužnosti povratka. Neke žrtve su govorile o tome da jednostavno nisu željele vratiti se u svoju zemlju.

Da mogu sam/a birati? Iskreno govoreći, nije da sam ovdje nezadovoljan/na, ali da imam dokumente u nekoj zapadnoeuropskoj zemlji, bilo bi bolje. Jer ovdje čak i kad radiš nemaš za život ako imaš samo jednu plaću. Radiš puno, a plaća nije dovoljno.

Jedna žrtva koju su trgovali iz JIE u zemlju članicu EU-a jako je oklijevala oko povratka i čak je nakon povratka ostala jako vezana za život u zemlji odredišta. U vrijeme intervjua, obavljenog u žrtvinoj zemlji podrijetla, dobila je poziv da se nakratko vrati u zemlju odredišta zbog sudjelovanja u jednom programu i bila je vrlo uzbuđena, te se činilo da ne može razmišljati ni o čemu drugom osim o tom privremenom povratku u zemlju odredišta. U drugom slučaju, žrtva koja je bila u EU gotovo godinu dana počela je graditi svoj život u zemlji odredišta, pa joj je obveza da se vrati kući bila vrlo stresna i predstavljala razočaranje:

Nisu bili humani, nisu mi dali da ostanem [u inozemstvu] iako su znali da se nemam kamo vratiti... Iako im je moja liječnica rekla da se ne mogu vratiti. Bila je tako razočarana rekla je da nisam psihički niti fizički spreman/na za povratak. Rekla mi je da mi je potrebna stručna pomoć, da se jako boji za mene... Rekla je to i asistentu/ici koji/a je bio/la zadužen/a za moj slučaj. Ali to su ignorirali. Nisu uzeli u obzir moj slučaj. Razočaran/a sam.

Prisila na povratak kući bila je teška i iz drugih razloga. Žrtve koje su dugo boravile daleko od kuće, nisu bile sigurne što ih kod kuće očekuje, uključujući i način na koji će ih obitelj i/ili zajednica primiti i kakvi su im izgledi za stabilan i zdrav život. Maloljetnici/e koji su proveli svoju adolescenciju i mladost u stranoj zemlji često su se osjećali dezorijentirano zbog povratka u zemlju i zajednicu koja im je postala nepoznata. Mnogima je njihova zemlja bila manje poznata od zemlje odredišta gdje su izgradili svoj život i imali pristup pomoći i podršci.

Nervoza i zbunjenost zbog procesa transporta

Nekim žrtvama, koje su imale pratnju ili su dobile potpune informacije o procesu prijevoza, samo putovanje nije predstavljalo veliki stres. Međutim, drugima je

sam proces povratka – prijevoz iz zemlje odredišta ili tranzita – bio užasno stresan. Neke žrtve bile su tjeskobne i uznemirene čak i tijekom legalnog putovanja sa pravim dokumentima.

Nisam imao/la pratnju... to me je malo brinulo. Bojao/la sam se da bi me policija mogla skinuti s vlaka. Mislio/la sam da će na granici kontrola misliti da dokumenti koje je ambasada izdala izgledaju sumnjivo. Mislio/la sam da će me skinuti s vlaka i u policiji mučiti. Bio je to dug put kući bez sna... Kondukter vlaka mi je rekao da ako me pitaju za pravu putovnicu moram ukratko sve ispričati. Umirilo me kad je rekao da granična kontrola nema pravo maknuti me s vlaka. Te su mi riječi bile pravo olakšanje.

Letio/la sam kući sam/a bez pratnje... Socijalni radnici su mi rekli da budem miran/na, da me ne brine prelazak granice sa privremenim putnim ispravama. Također su mi rekli da granična policija nema pravo zadržati me zbog toga... To su mi objasnili jer sam s brinula. Mislio/la sam da privremena putna isprava nije pravi, ozbiljan dokument.

Mnogim trgovanim osobama proces putovanja bio je nešto nepoznato, što objašnjava velik dio njihove nervoze i zbunjenosti. Većina ih nije mnogo putovala u ili iz svojim zemalja prije trgovanja. Dogovaranje puta, u kontekstu trgovanja, uglavnom je bilo zaduženje trgovaca i vrbovatelja pa je kod mnogih žrtava tranzit izazivao zbunjenost i dezorijentiranost. Budući da su se mnoge žrtve, barem u nekoj fazi, kretale ilegalno ili sa ilegalnim dokumentima ili vizama, često im nije bilo poznato što prijevoz i proces prelaska granice ustvari uključuje. Često im nisu bile jasne procedure tijekom putovanja, kao što je tranzit ili check-in, ili osnovne pojave tijekom putovanja avionom kao što je turbulencija:

Nisu me pustili da sam/a putujem, pogotovo zato jer mi je to bio prvi put da letim avionom. To mi je puno pomoglo.

[O uputama o prijevozu] Nisu mi rekli ništa posebno. Obukli su me i obuli. Dali su mi i 300 dolara i odveli me u zračnu luku. Let je bio preko [druge zemlje]. U tranzitu nas je dočekaio čovjek koji nas je stavio na avion. Ali on nije bio sa mnom cijelo vrijeme.

[Briga oko povratka] Postojala je mala zabrinutost. Nisam nikada prije bio/la na avionu... Brinulo me polijetanje.

Malo me je bilo strah aviona, kada se počeo tresti. Ali sam došao/la u svoju zemlju prilično brzo.

Osjećaj uzbuđenja i olakšanja

Mnoge žrtve su vezano za povratak osjećale radost i olakšanje. Olakšanje jer su izvan dosega trgovaca ljudima, radost zbog napuštanja zemlje u kojoj su iskorištavane, uzbuđenje jer će vidjeti svoju obitelj i radost zbog odlaska kući. Kod mnogih žrtava je olakšanje zbog odlaska kući bila dominantna emocija:

Nisam bio/la informiran/a o nikakvim rizicima... Bio/la sam tako uzbuđen/a da nisam uopće ni mogao/la misliti o neakvim rizicima.

Bio/la sam nevjerojatno, neopisivo sretan/na. Nisam mogao/la vjerovati... Sjetio/la sam se boravka u zatvoru, traženja neba kroz šipke i rešetke, gledanja u ptice gore na nebu.

Nekako ne mogu opisati taj osjećaj. Bio/la sam naravno sretan/na što idem kući, što sam se izvukao/la nakon što sam saznao/la što mi se moglo dogoditi.

Pa, u tom sam se trenutku radovao/la dolasku u [svoju zemlju].

Iako su mnoge žrtve, ako ne većina, bile zadovoljne i uzbuđene zbog povratka kući, nije bilo neuobičajeno da uz to zadovoljstvo dolaze i negativne emocije, kao što su strah ili nervoza.

Povjerenje i nepovjerenje

Kod mnogih žrtava, manjak povjerenja je bio od središnje važnosti u procesu povratka. Neke žrtve su izjavile da nisu imale povjerenja u to što će se događati tijekom povratka, neke su se čak i bojale ponovnog trgovanja. Čak i kada su žrtve dobile potpune informacije, nisu uvijek bile sklone vjerovati u ono što im je rečeno:

Dali su mi informacije. Ali nisam vjerovao/la dok nisam ušao/la u avion.

Jednu žrtvu, identificiranu u svojoj zemlji podrijetla, socijalni radnici koji su pružali pomoć trebali su odvesti autom u sklonište. Iako je žrtva dobila popune informacije na svom jeziku i iako se radilo o putovanju u njezinoj zemlji, nije imala povjerenja u vlasti. S jedne strane, opisala je kako je prihvatila

ponuđenu pomoć i rado prihvatila tu priliku. S druge strane, govorila je o tome kako ju je bilo strah i kako nije imala povjerenja tijekom putovanja. U njenom je slučaju povratak uslijedio brzo nakon identifikacije i nije u potpunosti vjerovala u to da će ju agencija koja joj je pružala pomoć odvesti na sigurno mjesto:

Ali, s druge strane, bila sam sumnjičava oko toga gdje će me odvesti. Bojala sam se da će me odvesti u neki stan i da ću opet morati raditi sve one stvari.

Iako je u tom slučaju bilo tako, mnoge žrtve imaju puno povjerenje u agencije koje su im pomogle u povratku u ne izražavaju zabrinutost za neke probleme ili rizike. Osjećaj povjerenja (i nepovjerenja) uvelike ovisi o svakom pojedincu.

5.3. Problemi u procesu povratka i upućivanja

Proces povratka i upućivanja uključuje određene korake radi osiguravanja sigurnog i dostojanstvenog povratka trgovanih osoba. Iskustva trgovanih osoba otkrila su niz teškoća s kojima su se susrele prije ili tijekom povratka – u vrijeme prije polaska, u tranzitu i/ili po povratku kući.

Informacije o procesu povratka i upućivanja

Dobivanje potpunih i korisnih informacija o povratku i procesu upućivanja koji slijedi bilo je žrtvama važno. Jednoj mladoj ženi pomoć je ponudila jedna organizacija u njezinoj zemlji podrijetla dok je boravila u skloništu u inozemstvu. Odlučila je prihvatiti unatoč malenoj dozi straha i sumnjičavosti upravo zbog toga jer je bila u potpunosti informirana o povratku u procesu upućivanja koji slijedi, zbog čega je osjećala veću dozu sigurnosti i povjerenja:

Prije odlaska sam telefonirala [osobi iz organizacije kod kuće] i rekla joj datum kada putujem i ona me dočekala na aerodromu. Onda mi je detaljnije objasnila [opcije], i shvatila sam... Ljudi iz skloništa platili su kartu, doveli nas na aerodrom i stavili na avion.

Druge trgovane osobe također nisu bile zabrinute za proces povratka zbog toga jer su imale potpune informacije o koracima i samom procesu:

Nitko me nije pratio. Socijalni radnici su me doveli u zračnu luku i tamo smo prošli kroz postupak registriranja karte i zatim otišli na let kući... Socijalni radnici su mi rekli da budem oprezna u zračnoj luci kada stignem

u [svoju zemlju]. Rekli su mi da zovem policiju u slučaju opasnosti. U zračnoj luci nisam imao/la nikakvih problema... Da, brinuo/la sam, ali me nije bio strah.

Mnoge žrtve izjavile su da nisu dobile adekvatne informacije o samom procesu povratka – kako će se on odvijati i što će se dogoditi u njihovoj zemlji podrijetla vezano za pomoć i upućivanje.

[O agencijama u svojoj zemlji]... Ne, nisam znala apsolutno ništa.

Ne. Nisam znao/la ništa o pomoći. Pomoć su spomenuli samo kao povratak [u moju zemlju].

Za mnoge je zbog manjka informacija povratak predstavljao stresan, konfuzan pa čak i zastrašujući proces. To nije bio slučaj samo u JIE, već i u zemljama EU-a.

Maloljetnici iz JIE koji su ispitani u tranzitu primili su minimalne informacije o svom povratku kući (uključujući moguća upućivanja) i tijekom razgovora su samo znali da sljedeće večeri trebaju na avion kući. Njihov povratak već je jednom bez objašnjenja odgodilo osoblje u centru gdje su bili smješteni. Zapanjujuće je i to da nitko nije uzeo vremena da ih informira o povratku i o tome kako je letjeti avionom. Za te maloljetnike je to putovanje vrlo vjerojatno moglo biti vrlo konfuzno i stresno.

Iako su mnoge žrtve koje su identificirane u inozemstvu informirane o dostupnim uslugama i pomoći u zemlji podrijetla, nije se uvijek radilo o potpunim informacijama:

Nisam ništa znao/la o dostupnim uslugama. Ljudi iz [organizacije u zemlji odredišta] su mi rekli da postoje takve organizacije [kod kuće]... Ali nisu mi dali niti brojeve telefona niti adrese. Nisam ja ni pitao/la jer nisam razmišljao/la o budućnosti. Molio/la sam se Bogu da samo stignem do [kuće].

[O povratku] Predstavnik [te organizacije] je došao i odveo me sa sobom. [Osoba iz organizacije u zemlji odredišta] samo mi je rekla da ću putovati automobilom s predstavnikom i da će mi tamo pružiti pomoć... Nije mi dala nikakve detalje.

Jesu, govorili su o povratku, rekli su mi da će me netko pokupiti na aerodromu, trebale su me dočekati dvije žene iz [jedne organizacije],

trebala sam ići i onda bi me nekamo smjestile... Nisu ustvari imale puno informacija. Nisu znale da postoje sigurne kuće, poput skloništa. Nisu ništa znale o tome.

Informiranje žrtava o njihovim pravima i opcijama u zemlji podrijetla, uključujući davanje imena i kontaktnih detalja o organizacijama koje im mogu pomoći nakon povratka, minimalni je standard (Kvinnoforum 2003: 15). Olakšavanje i dogovaranje upućivanja kada je to primjereno i kada to žrtva zahtijeva treba smatrati odgovornošću aktera koji identificiraju žrtvu, bilo da su to redarstvena tijela ili pružatelji usluga. Također je važno ponuditi prihvata u zemlji podrijetla od strane NVO-a ili MO-a.

Postoje i indicije da mnogi pružatelji usluga dijele informacije o dostupnoj pomoći i uslugama putem svoje mreže suradničkih organizacija umjesto da ponude cijeli niz mogućnosti pomoći u zemlji podrijetla. Pojedinci su često dobili informacije o (partnerskoj) organizaciji koja će ih dočekati i pružiti im pomoć, umjesto da dobiju popis različitih aktera i agencija koje mogu kontaktirati u slučaju teškoća ili u svrhu ispunjavanja različitih potreba za pomoć. Osim toga, većina informacija o pomoći usredotočena je samo na agencije specijalizirane za trgovanje ljudima i ne uključuje općenitije usluge i agencije, bilo da se radi o NVO-ima ili VO-ima. Proširenje mreže mogućih agencija za pomoć bilo bi korisno, posebice kada žrtve dolaze iz udaljenih gradova i glavnog grada i manje je vjerojatno da će imati pristup specijaliziranoj pomoći.

Ovoj ciljnoj skupini bi dugoročno vjerojatno bile relevantnije informacije o državnim uslugama i NVO-ima koji se ne bave samo suzbijanjem trgovanja ljudima. Važno je da se žrtvama daju kontakt podaci o policiji i drugim relevantnim tijelima u slučaju da se nakon povratka pojave problemi s trgovcima.

Također je kroz intervjue postalo jasno da je žrtvama potrebna psihološka priprema za povratak u obitelj/zajednicu, za moguće teškoće i probleme s kojima će se susresti i razmišljanje kako se nositi s tim problemima. Davanje informacija bilo je ključno u tom smislu. Jedna je žrtva opisala svoju tjeskobu oko povratka:

Ne, nikome nije bilo stalo do nas, pitali su za isprave, zapisivali imena, rekli su nam da nas šalju na [jednu lokaciju], odvojili su žene i muškarce, to je bilo sve. Tri puta dnevno dali su nam nešto za jesti, samo hladnu hranu. Ali tko je mislio na hranu? Ja sam brinuo/la što ću raditi kada se vratim, kamo da idem. Nisam mogao/la ići roditeljima jer sam otišao/la bez riječi.

U nekim slučajevima valja primijetiti da su informacije pružene, ali je stres i trauma kojem su žrtve bile izložene utjecao na njihovu sposobnost obrade informacija o povratku i opcijama naknadne pomoći:

Rečeno mi je da ne brinem. Detaljno su mi objasnili kako da se ponašam u zračnoj luci. Rekli su da se u slučaju opasnosti mogu obratiti policiji. Nisam se bojala toga da bi me trgovci mogli presresti u zračnoj luci. Jako sam se brinula oko toga kako će me muž dočekati... Rekli su mi da će me dočekati socijalni radnik/ca i da će mi ta organizacija ponuditi daljnju pomoć. Rekli su mi kakvu vrstu pomoći ću dobiti ali, iskreno rečeno, nisam ih slušala jer sam bila puna tjeskobe. Molila sam se da stignem kući.

Ovo pokazuje važnost pisanog materijala sročnog na način primjeren dobi, na žrtvinom materinjem jeziku i ciljano napisan za osobe sa osnovnim razinama obrazovanja. Pisane informacije žrtva može pročitati i prije i nakon povratka kući.

S pitanjem informiranja žrtava povezana je potreba da informacije budu točne i ne obećavaju opcije i prilike koje se u zemlji podrijetla ne mogu ostvariti. Na primjer, važno je pružiti realistične informacije o broju dana potrebnih za obradu dokumenata kako žrtve ne bi mislile da im je netko nešto slagao i da bi se mogle psihološki pripremiti za povratak kući. U intervjuima smo saznali da neki pružatelji usluga u zemljama odredišta žrtvama daju obećanja da bi ih smirili i ohrabрили glede budućnosti. Međutim, kada ne dođe do ostvarenja tih obećanih prilika u zemlji podrijetla to vodi do još većih problema, uključujući manjak povjerenja u pružatelje usluga (cf. Brunovskis i Surtees 2007.).

Prijevoz i povratak nalik trgovanju

Neke žrtve objasnile su kako im je faza prijevoza povremeno izgledala kao neki dijelovi iskustva trgovanja. Kao što je slučaj u vrbovanju i trgovanju, proces povratka je uključivao seljenje na različite lokacije, uz obećanja pomoći i boljeg života. Zbog toga su mnoge žrtve opisale da su bile pod stresom tijekom putovanja, čak i kada su u potpunosti bile informirane o procesu.

Jednoj žrtvi, trgovanoj u EU gdje je naknadno i primila pomoć, pri povratku je pomogla jedna organizacija u koju je, kako je sama rekla, imala puno povjerenje. Ipak je bila sumnjičava do nekih dijelova i tijekom nekih dijelova povratka:

Kada sam stigla na drugi aerodrom, tamo me čekao muškarac koji je držao natpis i pitao me jesam li ja žena koja ide u centar u [glavnom

gradu]. Rekla sam da jesam. Tek sam se tada smirila. On mi je rekao gdje ću sjesti na drugi avion, jer linija nije bila direktna i tek sam tada povjerovala da me ne varaju.

Slično tome, jedna žena koja je imala pratnju do skloništa, objasnila je kako je ona u tome procesu bila puna straha da će doći do ponovnog trgovanja. Prihvatila je ponuđenu pomoć i bila je potpuno informirana o tome što će se dogoditi kada stigne. Međutim, objasnila je i kako nije bila baš uvjerena da će stvari teći baš tako:

Bila sam sumnjičava oko mjesta na koje će me odvesti. Bojala sam se da će me odvesti u neki stan i daću ponovno morati raditi sve one stvari. Opet sam vidjela te slike u svojoj glavi. Onda mi je srce počelo jako udarati, opet sam se bojala. Rekli su mi da ako želim, u automobilu mogu spavati. Imala sam glavobolju pa su mi dali neku tabletu. Onda sam pomislila da su mi dali nešto za spavanje pa da mogu sa mnom raditi što hoće... Željela sam im pobjeći na putu do [glavnog grada]. Stali smo na jednoj benzinskoj postaji. Imala sam cigarete, ali sam pitala mogu li izaći da kupim cigarete. Pustili su me. Izašla sam i gledala na koju stranu ću pobjeći. Onda sam ponovno promislila i shvatila da me policija poslala s njima. A i kamo da odem ako im pobjegnem?

Druga žrtva trgovana u inozemstvo bila je preplašena tijekom cijelog svog transfera od policijske stanice do skloništa gdje je trebala dobiti pomoć. Bilo ju je strah da će umjesto toga biti odvezena natrag u situaciju trgovanja:

Bojala sam se [u policijskoj stanici], ali samo sam sjedila i molila se Bogu. Za dva tjedna policajac mi je rekao da će me premjestiti na drugo mjesto. Preplašila sam se. Mislila sam da će me odvesti vlasniku. Onda me je posjetio/la socijalni radnik/ca koji/a mi je objasnio/la da ću biti odvedena u posebno sklonište za žrtve trgovanja ljudima.

Slične opservacije možemo naći i u drugoj studiji o razlozima, u nekim slučajevima, zbog kojih je došlo do toga da neke žrtve odbiju ponuđenu pomoć. Naime,

Žrtve trgovanja ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja prevarene su uglavnom lažnim obećanima o seljenju na neku lokaciju gdje onda počinje iskorištavanje. Sam čin seljenja može žrtvama izgledati sumnjivo. Jedna žrtva pričala je o tome kako ju je policija vozila iz jedne policijske

postaje u drugu. Kada su je pitali što je osjećala i mislila tijekom tog procesa, objasnila je da ju je bilo strah i da je mislila da će je možda opet prodati: "Poslije su me odvezli u policijsku postaju u [obližnjem gradu] i u tom trenutku im nisam vjerovala. Tko zna gdje me vode, mislila sam. Kada sam vidjela natpis policija, bilo mi je lakše. Rekli su mi da će me odvesti u tu postaju i da ću dobiti hrane, pića i da ću se moći opustiti. Rekli su da ne brinem, da će oni naći te ljude» (Brunovskis i Surtees 2007.).

Neidentificirajući povratak

Važno je da tijekom povratka žrtve nisu vidljivo označene kao trgovane osobe. Obavješćivanje vlasti u zemlji podrijetla katkada stvara probleme ako žrtve mogu biti izložene stigmatizaciji kao ilegalni imigranti, žrtve trgovanja ljudima ili biti prisiljene da sudjeluju u kaznenim postupcima. Status pojedinca kao žrtve trgovanja ljudima zemlja odredišta ne bi trebala otkriti zemlji podrijetla bez žrtvina pristanka, pogotovo ako postoje problemi korupcije ili stigme koji mogu imati dugoročni učinak na žrtvu trgovanja ljudima.

U intervjuima su žrtve pričale o svom identificirajućem povratku koji je, za mnoge žrtve, bio jedan od stresnijih aspekata procesa upućivanja.

Na policijskoj kontroli kada smo prelazile granicu... Htjeli su se raspitivati o nama: «Vi ste trgovane djevojke? S kim ste tamo otišle?». Ali druga djevojka je rekla da ih se to ne tiče i kada je (ravnatelj) došao nisu više ništa rekli.

Što se tiče identificirajućeg povratka, jedan od najčešće kritiziranih postupaka je korištenje IOM torbi kako bi žrtva bila prepoznatljiva osoblju IOM-a kada se vrati kući i tijekom tranzita. Naime, to predstavlja rizik, jer žrtva postaje prepoznatljiva i trgovcima ljudima i/ili kao žrtva trgovanja ljudima (Kvinna til Kvinna & Kvinnoforum 2003; Kvinnoforum 2003: 16). IOM je 2004. godine promijenio svoju politiku i isključio korištenje IOM torbi zbog tih mogućih problema.³¹ Međutim, intervjui sa žrtvama pokazali su da neki NVO-i nastavljaju koristiti slične načine identificiranja žrtve po povratku – majice s natpisom organizacije, natpisi i sl. Budući da su mnoge organizacije poznate kao NVO-i za suzbijanje trgovanja ljudima, ova praksa može izložiti žrtve neželjenoj identifikaciji.

³¹ Email korespondencija sa Richardom Danzigerom, voditeljem službe za suzbijanje trgovanja ljudima, IOM, Siječanj 2007.

Postoje i drugi načini na koje su žrtve, ili mogu biti, identificirane u procesu povratka, kao što su oznake ili bilješke u putnim ispravama. Deportacija (i dobivanje žiga o deportaciji) u nekim zemljama implicira da se radi o trgovanoj osobi. Za žene deportirane iz Italije u Nigeriju općenito se pretpostavlja da su prostitutke ili žrtve trgovanja ljudima pa ih kad stignu u Nigeriju pritvaraju, testiraju na HIV i bilježe njihove osobne podatke da bi se spriječila buduća putovanja u inozemstvo (Pearson 2002: 60-61). U istraživanju smo saznali da su žrtve često bile svjesne koliko je važno izbjeći dobivanje žiga o deportaciji u putnoj ispravi:

Podmitio/la sam čuvara na granici koji mi je htio staviti žig «deportacija». Izvadio/la sam iz džepa 50 dolara i rekao/la «ne deportirati» i nije stavio žig. Bivši vlasnik mi je rekao da ako dobijem nalog za deportaciju više nikad neću moći otići iz (svoje zemlje). Još uvijek sam razmišljao/la o tome da odem nekad u neku normalnu zemlju i nađem normalan posao.

Žrtve je moguće «identificirati» i zbog odjeće koju nose u vrijeme povratka. Ako se žrtva vraća kući u odjeći koju je koristila tijekom seksualnog iskorištavanja, to vanjskim promatračima može biti vrlo upečatljivo – na graničnim prijelazima, transportnim radnicima, članovima obitelji i zajednice. Ova vrsta identificirajućeg povratka može imati dugoročne implikacije na žrtvin oporavak i reintegraciju, zbog stigme koja u mnogim zajednicama prati prostituciju. Mnoge zemlje regije društveno stigmatiziraju prostitutke i, samim time, osobe trgovane u prostituciju. U Moldaviji na primjer, postoji praksa identificiranja «prostitutki» (i, samim time, žrtava trgovanja ljudima) na način da se vrata ženina dvorišta pobojuju u crnu boju. Taj je običaj usko povezan sa time da se prostituciju i žene koje rade u prostituciji smatra «prljavima». Mnoge žrtve koje su se vratila patile su od izolacije odnosno odbacivanja iz zajednice (Brunovskis i Surtees 2007.). Povratak kući u «uličnoj odjeći» može biti povod opisanim društvenim reakcijama.

U nekim slučajevima, žrtve mogu biti prepoznate kao žrtve trgovanja ljudima (ili kriminalci/ke) ako dolaze u pratnji policajca/ke (u uniformi). Neke žrtve imale su osjećaj da ih uniformirana pratnja označava i da postoji potreba za manje upečatljivim oblicima pratnje, kao što je prijevoz uz neuniformiranu pratnju:

Dvojica policajaca pratila su me na avion. Vozili su mene i jednog muškarca. Ali to mi se nije svidjelo jer su me kroz aerodrom pratili policajci u uniformi. Ljudi na aerodromu gledali su me kao kriminalca. Gledala sam u pod. Gadilo mi se to, kao da sam nekoga ubila.

Razmatranje način na koje je moguće «kamufilirati» proces povratka može biti važan prvi korak u procesu oporavka i reintegracije. Osim razmatranja ranije navedenih problema, važno je razmisliti i o manje upečatljivim, ali ipak važnim aspektima «identificiranja» u povratku. Na primjer, najvidljiviji znak trgovanja ljudima je kada se žrtva vrati kući bez ijednog poklona za ikoga u obitelji. Kupnja malenih poklona za članove obitelji žrtve koja se vraća kući može, barem privremeno ili djelomično, ublažiti moguću «identifikaciju» povezanu sa povratkom kući praznih ruku.

Važnost potpomognutog povratka

Mnoge žrtve smatrale su kako je važno da su tijekom povratka imale pratnju ili podršku, osobito kada nisu imale iskustva s putovanjima i graničnim prijelazima. Pomoć tijekom povratka stvarala je osjećaj sigurnosti tijekom procesa u kojem se žrtva može osjećati dezorijentirano i zbunjeno. U nekim slučajevima žrtve su imale pratnju tijekom cijelog putovanja ili u dijelu putovanja:

No, [časna sestra koja me identificirala], i još jedna osoba bili su moja pratnja. Putovali smo autobusom. Na putu mi je [časna sestra] ispričala što bih mogao/la raditi u skloništu, o edukacijama i školi i kako bih mogao/la nakon nekog vremena možda naći i posao.

Policajac... je bio moja pratnja na putu [do moje zemlje]... Ne znam kako bih prelazio/la granice da mi on nije pomogao. On je objašnjavao da sam ja žrtva trgovanja ljudima i nismo imali nikakvih problema kad smo prelazili granice.

Od [zemlje odredišta] do aerodroma u [susjednoj zemlji] išao/la sam autom zajedno s vozačem. Vozač je svaki puta pokazao svoju dozvolu policiji i nismo imali nikakvih problema. Bio je jako ljubazan i stalno mi je govorio da se ne bojim. Kupio mi je kartu i čekao je dok nisam ušao/la u avion.

Čak i u slučajevima potpomognutog povratka, žrtve su se ponekad suočavale s problemima koji su za njih bili vrlo stresni. Tako je bilo u slučajevima kada žrtve nisu imale podršku tijekom putovanja ili na odredištu. Jedna žrtva je iz Europske unije letjela kući u jednu od zemalja jugoistočne Europe, ali nije imala direktan let. Na putu nije imala pratnju, ali se netko trebao s njom susresti u zemlji tranzita.

Nitko nije putovao sa mnom. Netko me trebao dočekati iz [jedne organizacije] u [zemlji tranzita], ali nitko nije došao. Uhvatila me panika i nisam znala gdje trebam ići...Kupila sam telefonsku karticu i nazvala

[organizaciju] u [zemlji odredišta]. Oni su me smirili i objasnili su mi kako da registriрам svoju kartu. Imam sam sreće jer je jedna djevojka bila iz [zemlje odredišta] i objasnila mi je kamo da idem.

Dok je velikom broju intervjuiranih žrtava pružen potpomognuti povratak, kod značajnog broja žrtava to nije bio slučaj. Te su se žrtve vraćale same i bez ičije pomoći, a takav proces uključuje višestruke rizike i elemente ranjivosti. Treba naglasiti da je to izuzetno česta pojava. Žrtve su se za vrijeme (nepotpomognutog) povratka morale suočiti s nizom različitih rizika i problema. Dogovaranje prijevoza i putovanja (poput kupovanje karte, ishođenje isprava i komunikacije sa službenicima) može biti vrlo stresno. Čak i kada su žrtve imale propisane putne isprave i karte, događalo se da su imale problema. Jedna je žrtva kući putovala vlakom, bez pratnje, i našla se u situaciji da su je napali neki muškarci na željezničkoj stanici, što je zahtijevalo intervenciju policije:

Jedna stvar mi se nije sviđala. [Ravnatelj] mi je kupio kartu i ostavio me na željezničkom kolodvoru. Onda su se pojavili neki dečki koji su tražili da idem s njima u hotel. Uplašila sam se i počela sam vikati. Došli su policajci koji su bili na kolodvoru i počeli smo razgovarati. Tada sam po prvi put dala iskaz... [Ravnatelj] mi je rekao da se ničega ne bojim. Ako se nešto dogodi, trebam pozvati policiju... Da, zabrinula sam se. Mislila sam da su to ljudi koji vode posao s djevojkama u vlakovima.

U slučajevima kada su žrtve morale rješavati probleme oko svog nezakonitog statusa u inozemstvu, nezakonitog ulaska u zemlju/izlaska iz zemlje ili zbog toga što su putovale kao maloljetne osobe, to je predstavljalo dodatan rizik i razlog za tjeskobu.

Maloljetna osoba, koju su socijalni radnici poslali preko granice u susjednu zemlju bez pratnje, opisala je kako se osjećala: "Nisam se ugodno osjećala kada sam odlazila. Bilo me je strah. Najviše sam se bojala granice i što će biti ako me moj stric ne dočeka, toga sam se jedino bojala". Jedna druga žrtva je objasnila sljedeće: "Da, bojala sam se da ću morati sići s vlaka. Nisam imala nikakve informacije kako da odgovorim na pitanja na granici. Nisam imala dovoljno novca da kupim novu kartu".

Žrtve su se zaista morale suočavati s ovakvim problemima. Zbog povratka bez pratnje bile su obilježene kao kriminalci i zbog toga su bile izložene kažnjavanju i problemima.

Nisam imala nikakvu pomoć. Kada sam se vraćala iz inozemstva, jedino što sam imala bila je potvrda od [policije strane države] u kojoj je pisalo

da nemam dokumente...na granici sam s djetetom morala sići s vlaka. Držali su nas na carini, ispitivali su nas. Ja sam se rasplakala, ispričala sam im kroz što sam sve prošla...Preklinjala sam ih da me puste da idem kući...Dugo su me tamo držali dok nije došao glavni carinik. Naredio im je da me puste i onda sam otišla. Ružno su se prema meni ponašali. Neki su me ismijavali, smijali su mi se zbog moje nacionalnosti. Ja sam [pripadnica jedne nacionalne manjine]. Carinici su mi rekli: " Ne pričaj ti nama bajke, ostani ovdje kod nas na carini pa ćeš nešto i zaraditi".

Odveli su me do jednog pulta na aerodromu gdje sam dao/la izjavu... Nakon toga su me pozvali [policija]. Zbog svega kroz što sam prošao/la dobio/la sam kaznu [od 300 €]... Oduzeli su mi putovnicu na godinu dana.

Neke žrtve su, prilikom povratka preko međunarodnih granica, bile uhićene i zadržane. Jedan muškarac je objasnio kako je, nakon što je pobjegao od trgovanja, bio uhićen dok je nezakonito pokušao prijeći granicu i vratiti se kući. Bio je uhićen i u zatvoru je zbog nezakonitog prelaska granice odležao tri mjeseca. Unatoč činjenici što je ispričao svoju priču raznim redarstvenim i državnim tijelima, kazna mu nije smanjena. Međutim, postoje i slučajevi kada je žrtvama bio dopušten prijelaz granice bez potrebnih isprava nakon što su ispričale kroz što su prošle. Bilo im je dopušteno da prijeđu granicu, ali nisu dobile nikakvu pratnju niti pomoć. "On [nepoznata osoba koja mi je pomogla] razgovarao je s nekim ljudima na carini i objasnio im je što mi se dogodilo. Carinici su me pustili da pređem granicu bez putovnice. Taj mi je čovjek dao [nešto novca] pa sam tako kupila autobusnu kartu do [glavnog grada]".

Nepotpomognuti povratak može također biti dodatno složen kada postoje sigurnosni rizici. Određeni broj žrtava opisao je kako su se bojale svojih trgovaca i kako su se pokušale što prije vratiti kući. Kada žrtve proganjaju njihovi trgovci, pojavljuje se rizik osвете, hvatanja i ponovnog trgovanja. Jednoj ženi koja je bila trgovana u Europskoj uniji njen je klijent pomogao da pobjegne.

Jedne večeri sam pobjegla i provela tjedan dana kod njega. Saznali su [trgovci] da živim kod njega i nisam imala putovnicu, ali otišla sam u ambasadu i dobila sam dokumente pa sam se vratila kući autobusom...Klijent mi je platio kartu. Nisam imala novaca kada sam pobjegla. Klijent mi je dao novaca i kupio mi je nešto odjeće. Nisam htjela ići na policiju, bilo me strah. Mislila sam da će mi ovako ili onako nauditi. Ako shvate da sam se vratila kući, htjet će me vratiti natrag i učiniti mi nešto loše.

Neki oblici nepotpomognutog povratka (poput deportacije) mogu dodatno povećati ranjivost.

Strpali su nas u policijska vozila kao životinje i odveli nas do policijske stanice.

Tamo nitko nije radio ovako nešto [pomoć žrtvama]. Nije to bio centar za pomoć, to je bio izbjeglički kamp. Poslali su nas s policijom na avion i to je bilo sve. Moje dokumente, putovnicu, dali su ih pilotu i rekli mi da ću ih dobiti natrag [na aerodromu].

Pružatelji usluga iz zemalja JIE, baš kao i žrtve, rekli su da je bilo slučajeva deportacije trgovanih osoba³². Dodatni problem nepotpomognutog povratka (kod deportacije ili samostalnog povratka) je da žrtve često nisu svjesne postojanja različitih oblika pomoći i možda nisu niti svjesne postojanja okvira pomoći ili nemaju pristup takvom okviru. Prilično je uobičajena pojava u nekim zemljama jugoistočne Europe da žrtve nakon samostalnog povratka provedu određeno vrijeme kod kuće prije nego zatraže pomoć.

Kako bi se stvorio proces povratka koji uključuje zaštitu i podršku, neophodno je posvetiti pozornost individualnim potrebama svake žrtve, te uzeti u obzir i njihovo psihološko stanje i sposobnost organizacije putovanja. U slučaju maloljetnih osoba, kod povratka je uvijek potrebno osigurati pratnju i podršku.

Ispitivanje i loše postupanje

Najstresniji dio procesa povratka za mnoge su žrtve bili granični prijelazi. Neke žrtve su bile zaustavljene i ispitivane na graničnim prijelazima, što je bilo vrlo zbunjujuće i neugodno iskustvo. Potrebno je naglasiti da su se takvi "intervjui"/"ispitivanja" provodili čak i kada su žrtve bile identificirane kao žrtve trgovanja ljudima i kad su putovale sa zakonitim ispravama i zakonitim oblicima prijevoza:

Kada sam stigao/la do [svog odredišta], policija me zadržala. Počeli su mi postavljati pitanja, tjerali su me da napišem što mi se dogodilo. Nakon toga su me odveli u vojnu bazu gdje sam ponovno morao/la napisati sve što mi se dogodilo. To je trajalo pola dana. Dali su mi jesti, ali ja ništa nisam htio/htjela. Nazvao/la sam brata koji je vojnik i

³² Na primjer, deportiran je velik broj bugarskih žena: 2003. iz zemalja EU bilo je deportirano 2978 žena, a 2004. njih 2908. Određeni dio tih žena su vrlo vjerojatno bile žrtve trgovanja ljudima. Granična policija procjenjuje da bi čak 10% deportiranih žena mogle biti žrtve trgovanja ljudima, ali one nisu bile identificirane kao žrtve prije deportacije iz zemalja EU (Surtees 2005: 167).

zamolio/la sam ga da dođe po mene. Došao je po mene i odveo me od tamo.

Nisam znala da ću morati proći policiju [na aerodromu]. Pitala sam ženu u avionu mogu li dobiti svoj pasoš i rekla mi je da je to kod policajca. Pitala sam policajca na dnu stepenica, on me pitao kako se zovem i rekla sam mu. Rekao mi je da idem s njim jer da treba popuniti nekakve dokumente o meni. Pošla sam za njim i poslao me u lokalnu policijsku stanicu. Tamo su me počeli ispitivati, "Što ti se dogodilo?" i milijun drugih stvari, "Tko te poslao [u inozemstvo]?", "Što si tamo radila?". Nisam željela odgovoriti, zašto i bih? Zar sam im trebala ispričati što mi se dogodilo deset godina ranije?... [On je] vikao: "Tko te poslao [u inozemstvo]?", "Što si tamo radila?", "Što si radila na granici kada su te uhvatili?".

Izašla sam iz aviona i taj policajac...Odveo me nekamo gdje nisu išli drugi putnici. Nisam znala kamo me vodi. Tada je policajac dao moje dokumente nekom drugom čovjeku. Bojala sam se. Nakon toga mi je prišao jedan...policajac. Uzeo je moje dokumente i rekao: "Pođi sa mnom!" Pitala sam ga: "Kamo me vodite?"... Rekla sam mu da nisam ništa učinila. "To je greška, ništa nisam učinila, ne znam što mislite o meni, ali ja stvarno nisam ništa učinila". On je rekao: "Znam ja dobro kako ti to nisi htjela, kao ni sve one druge! Znam ja gdje si ti bila i što si htjela!" Rasplakala sam se. Nisam znala što još da mu kažem. Kako će mi povjerovati? Kako ću mu objasniti što se dogodilo? On me vodio, mumljajući cijelo vrijeme: "Vidjet ćeš ti". Odveo me do nekakvog šaltera. Tamo su mi postavljali pitanja. Potpisala sam.

Jedna žrtva je opisala kako ju je policija zadržala tri dana dok su je ispitivali o njenom iskustvu trgovanja:

Policija nas je odvela. Ispitivali su nas. Ne samo mene, sve cure s kojima sam bila u avionu. Kada sam došla na red, pitali su me kako sam došla u [zemlju odredišta], rekla sam brodom. Pitali su me s kim. Nisam željela odgovoriti na to pitanje. To sam im i rekla. Mislila sam da će životi mnogih ljudi biti u pitanju ako im dam tu informaciju. Rekla sam im da ne želim odgovoriti na to pitanje i da želim ići kući svojoj obitelji. Ispitivali su me dva sata i pitali me kako se zove osoba koje me je odvela u [zemlju odredišta]. Odgovorila sam im "To vam neću reći". Nakon toga su nazvali policiju iz moga grada i rekli im da jave mojim roditeljima da me pokupe. Moj tata je došao tri dana kasnije...Tri dana bila sam

okružena policajcima, stalno su me ispitivali. Jedino što im je bilo bitno je kako se taj tip zove. Ja im nisam bila bitna jer je policiji važno samo da cure nekog otkucaju. A što će im se dogoditi ako to učine, za to ih nije briga. Ali nisam ja razmišljala samo o tome. U tom trenutku sam više bila zabrinuta za sigurnost svojih roditelja nego za sebe.

Takve se poteškoće često mogu izbjeći ako žrtvu dočeka netko od pružatelja usluga, poput socijalnog radnika ili osoblja iz skloništa:

Sjećam se da nas je tamo na granici ispred policije čekala [predsjednica NVO-a]. A ja sam rekla da to ne može biti ona. Pitala nas je jesmo li mi djevojke koje putuju iz [zemlje odredišta]. Kada smo prelazile granicu, prije nego što je ona [predsjednica NVO-a] došla, počeli su nam postavljati pitanja: "Jeste li vi žrtve trgovanja? Tko vas je odveo tamo?" Ali jedna im je djevojka rekla da se to njih ne tiče i kada je [predsjednica NVO-a] došla, nisu više ništa rekli.

Slično tome, jedna žrtva je objasnila kako je kod njenog povratka bila važna intervencija osoblja iz skloništa u komunikaciji sa službenicima na granici, što je dovelo do toga da su službenici zaista znatno promijenili svoj stav prema njoj.

Tada je bio moj red i dala sam službeniku svoje putne dokumente. On me samo pogledao. Nakon toga me pitao gdje mi je pasoš i zašto sam bila u [EU]. Rekla sam mu da sam ga izgubila u [EU]. Vratio mi je putne dokumente i sumnjičavo me pogledao i počeo mi postavljati pitanja – "Zašto si bila tamo?" – u smislu da prestanem glumatati. Rekla sam mu da o tome ne moram s njim raspravljati i da ode dolje i potraži dvije djevojke koje nose torbu s [nazivom NVO-a]. One su me čekale. Onda je on rekao, "Prvo ćeš razgovarati sa mnom pa ćeš onda razgovarati s psihijatrima i doktorima koji te tamo čekaju". Rasplakala sam se i počela hysterizirati... U međuvremenu došla je žena [iz skloništa] i rekla tko je i gdje radi, rekla je da sam ja tamo bila i da me vode kući, da je sve dogovoreno preko njih. Onda je on shvatio zašto sam ja tamo bila i rekao je da mora obaviti razgovor sa mnom, ali bez pritiska, da ne moram dati imena, već im sam objasniti zašto nemam pasoš i zašto sam tamo provela toliko vremena. Nakon toga sam razgovarala s njima.

Odgođeni povratak stranih žrtava

Razdoblje prije povratka za mnoge je žrtve bilo predugačko, a u nekim zemljama trgovane osobe su morale čekati dok se nisu obradile njihove isprave,

dok se nije dogovorio prijevoz, dok nisu uzete izjave ili dok nisu bili poduzeti određeni drugi postupci. Za mnoge je čekanje bilo vrlo stresno:

Čekanje me ubija. Već jako dugo čekam. Kažu da, bit će. Još malo, pa onda dvadeset dana, bit će ovako, bit će onako.

Smetalo me što sam morao/la tamo ostati predugo.

Činjenica da su se mnoge žrtve nalazile u zatvorenim skloništima – bez mogućnosti kretanja i s nizom drugih ograničenja – dodatno je povećala razinu stresa.

Bilo bi dobro da sam mogao/la izaći., barem na kratko, ali biti zatvoren dva i pol mjeseca, da čovjek poludi.

Čini se da je u slučaju nekih žrtva povratak bio odgođen samo zbog obrade isprava, a sam proces se mogao ubrzati suradnjom službenika iz zemlje odredišta i zemlje povratka

Bila sam u skloništu četiri mjeseca. Rekli su, tužitelj je rekao da ću izaći za mjesec dana. Mislila sam, ako je tako, brzo će to proći. Mislila sam da ću prva otići jer sam odavde. Ali nije bilo tako...Cure iz drugih zemalja su poludjele, nastao je pravi kaos. Žena iz skloništa, vjerojatno je bila u kontaktu s policijom i uspjela ih je poslati natrag ranije.

Kad sam već poludjela od čekanja, rekla sam tim ženama: "Hajde više, provjerite te putne dokumente".

Jednoj žrtvi nikako nije bilo jasno što je razlog da mora toliko čekati budući da je od osoblja skloništa i policije dobila vrlo malo informacija:

Ne, nije [mi bilo jasno zašto sam tamo tako dugo]. Pitao/la sam zašto. Pitao/la sam nekoliko puta. Rekli su zbog provjere putnih dokumenata koji nisu bili spremni. Rekao/la sam im da nije moguće da se putni dokumenti ne mogu napraviti u tri mjeseca. U tri mjeseca napravi se deset putnih dokumenata.

U drugim slučajevima, čini se da je do odgode povratka došlo zbog sudjelovanja žrtve u sudskom postupku, iako odgovori na pitanja kako i zašto se to događalo nisu uvijek bili jasni. U slučaju jedne žene koja je u skloništu boravila skoro pet mjeseci, niti žrtva niti osoblje nisu znali objasniti zašto je toliko dugo morala čekati na povratak. U još jednom slučaju žrtva se nalazila s malim djetetom u skloništu dvije i pol godine dok je trajao postupak ishoda papira za skrbništvo i pravni postupak koji je uslijedio. U tom slučaju razdoblje

čekanja na povratak ponovno nije bilo u skladu s vremenskim razdobljem koje je potrebno za takav postupak.

Ponekad su žrtve čekale predugo na povratak zbog pretjerane birokracije. Jedan muškarac, koji se nalazio u zatvoru jer je nezakonito prešao granicu, morao se suočiti s brojnim poteškoćama kada je bio pušten iz zatvora. Njegov slučaj prikazuje probleme s birokratskim postupcima koji nepotrebno odgađaju ili čak sprečavaju povratak:

Ne, nisam ništa znao [o novim dokumentima]. Rekli su mi da je jedina mogućnost da se nađe moj pasoš da pronađu osobe koje su nas iskorištavale...Prije nego što smo pušteni iz zatvora bili su na mjestu gdje smo iskorištavani, ali tamo nije bilo nikoga. Prema zakonu, država nam je trebala dati nešto novca da možemo otputovati u svoju zemlju. Primili smo papire s kojima smo trebali otići u banku da dobijemo novac. Međutim, u banci nam nisu htjeli dati novac jer nismo imali dokumente. Vratili smo se u zatvor, ali ravnatelj zatvora nam je rekao da nam ne može pomoći. Također nam je rekao da se sami snađemo. Ponovno smo dospjeli na granični prijelaz. Čuvari na granici su nam rekli da će pokušati nazvati svoje kolege na carini s druge strane tako da možemo prijeći granicu bez identifikacijskih dokumenata na temelju potvrde o puštanju iz zatvora. Čekali smo dva sata i onda smo dobili odgovor da ne možemo prijeći granicu bez prikladne dokumentacije.

Kada smo ga pitali je li razmišljao da se obrati veleposlanstvu, odgovorio je da nije. "Nismo mislili da je tako nešto uopće moguće. Da sam znao, sigurno bih otišao u [glavni grad] da pribavim dokumente. Ali nismo znali. A nije nam nitko niti rekao". Na kraju je još jednom pokušao nezakonito prijeći granicu:

Otišli smo do jednog drugog graničnog prijelaza gdje prolaze svi autobusi i auti. Otišli smo nekih 14 kilometara od carine i ilegalno smo prešli granicu kad je pala noć. Preplivali smo kanal... Voda je bila prilično hladna, ali uspjeli smo...Bilo me je strah, ali što smo drugo mogli?

Odgodeni povratak žrtava uzrokuje nepotreban stres i napore. To je pitanje koje zaslužuje posebnu pažnju. U ovom posljednjem slučaju, odgoda povratka dovela je do ozbiljnih fizičkih rizika i do mogućih pravnih komplikacija.

Procjena rizika i sigurnost

Trgovci ljudima mogu progoniti žrtve trgovanja ljudima kako bi im se osvetili ili kako bi ih i dalje iskorištavali. Poznati su slučajevi iz nekih zemalja kada su

trgovci ljudima presretali žrtve na putu tj. na graničnom prijelazu nakon deportacije ili nakon povratka kući. Povratak također može biti opasan u slučajevima kada se prijeti obitelji i prijateljima žrtve, kada je počinitelj dio žrtvine društvene zajednice i/ili kada počinitelj zna gdje žrtva živi, kada je žrtva društveno marginalizirana, kada država ne želi ili ne može žrtvi pružiti zaštitu itd. (OSCE/ODIHR 2004: 81). U nekim slučajevima to znači da se žrtva ne bi trebala vraćati kući; u drugima pak to znači da žrtva tijekom povratka mora imati pratnju i da se u zemlji podrijetla moraju provesti potrebne sigurnosne mjere. Mnoge žrtve su bile ozbiljno zabrinute oko procesa tranzita i povratka jer su se bojale da će ih presresti trgovci, da će ponovno biti trgovane ili da će se susresti s trgovcima kada se vrate kući. Jedna žrtva je objasnila: "Što da kažem, bila sam užasnuta. Nisam se željela vratiti u [svoju zemlju]. Znala sam da će mi ljudi od kojih sam pobjegla odrubiti glavu".

U većini intervjuja koje smo proveli, žrtve su sigurno stigle kući. Međutim, mnoge žrtve su se susrele s problemima na putu i/ili kada su se vratile.

Strašno sam se bojao/la da postoji velika mogućnost da me uhvate u [glavnom gradu], na željezničkom kolodvoru. Da izbjegnem rizik da me uhvate [trgovci] na glavnom kolodvoru, sišao/la sam s vlaka na stanici prije zadnje [udaljenoj oko 20 km od glavnog grada]. Nisam imao/la ništa novca sa sobom. Dugo sam hodao/la i onda sjeo/la na trolejbus. Bila sam prljav/a, svi su buljili u mene. Bilo me je sram... [Kada sam stigao/la kući] trgovci su me već čekali. Vikali su na moju mamu i na mene. Nisam ništa mogao/la reći. Prijetili su mi da će me ubiti ako se ne vratim.

Određen broj žrtava je izjavio kako si bile pripremljene za potencijalne probleme s kojima bi se mogle susresti na putu i za njihovo rješavanje. Čini se da je u tim slučajevima provedena neka vrsta procjene rizika (iako vrlo neslužbeno) i žrtve su dobile informacije o tome kako postupiti kada se pojavi neki problem. Kao što je jedna žrtva objasnila: "Rekli su mi da se ne brinem. Detaljno su mi objasnili kako bih se trebala ponašati na aerodromu. Rekli su mi da se u slučaju opasnosti mogu obratiti policiji".

Kod vrlo malog broja žrtava provedena je procjena rizika, barem koliko su žrtve bile s time upoznate. To vrijedi i za slučajeve kod kojih su kasnije utvrđeni iznimno značajni rizici. Čini se da je ograničena razmjena informacija između mnogih tijela u zemlji odredišta i zemlji podrijetla prepreka za sustavno provođenje procjene rizika. Osim toga, općenito nedostaju ili se rijetko provode protokoli za standardiziranu i sustavnu procjenu rizika. Procjena rizika povratka

je od ključne važnosti kada postoji mogućnost da će se žrtva vratiti u situaciju kada će biti iskorištavana i ranjiva ili će se vratiti u obitelj koja je imala određenu ulogu u njihovom trgovanju. Jedna maloljetna žrtva je vraćena kući bez uplitanja države ili socijalnih radnika iz NVO-a, unatoč tome što ju je trgovala vlastita majka i što ju je očuh prethodno zlostavljao:

Htjela sam duže ostati [u skloništu], ali mi majka nije dala... Ostala bih duže, nakon svega što mi je [moja majka] učinila... Sigurna sam da se ne bih vratila kući. Očuh me zlostavljao. Ne bih se vratila.

Međutim, nije procjena rizika ključna samo kod maloljetnih osoba. Jedan muškarac koji je bio žrtva trgovanja ljudima u EU uspio je pobjeći i otišao je izravno na policiju. Dao je iskaz protiv svojih trgovaca i nakon toga je vrlo brzo vraćen kući, a da nisu bili sagledani potencijalni sigurnosni problemi oko njegovog povratka. Važno je napomenuti da je od tada taj muškarac izložen stalnim prijetnjama svojih trgovaca i da je prisiljen živjeti na različitim lokacijama kako bi se od njih skrio.

Postoje neki slučajevi kada se žrtve ne bi trebale vratiti u svoju zemlju, a to je kada su osobno u opasnosti ili bi bile izložene stigmatizaciji ili diskriminaciji. Neke od intervjuiranih žrtava trebale su dobiti status u inozemstvu, barem privremeno, zbog problema i potencijalnih rizika u vezi s njihovim povratkom. Činjenica da postoje žrtve koji se u vlastitim zemljama nalaze pod zaštitom države i da postoje žrtve koje čekaju preseljenje u inozemstvo dovoljno govore o važnosti temeljite procjene rizika i razmatranja mogućnosti boravka u inozemstvu.

Prihvat u zemlji podrijetla

Za mnoge žrtve iskustva prihvata u zemlji podrijetla nakon povratka kući nisu bila u potpunosti pozitivna, iako se razlozi takve tjeskobe razlikuju od slučaja do slučaja. U nekim slučajevima su žrtve osjećale tjeskobu zbog nedostatka prihvata npr. kada ih niti jedna organizacija nije dočekala ili kada su same bile prepuštene vlastima i nisu imale mogućnost da zatraže pomoć. Međutim, u drugim slučajevima je prihvat bio stresan zbog načina na koji ga neko tijelo ili organizacija obavilo. Jedna maloljetna žrtva objasnila je kako ju je granična policija predala NVO-u koji joj je trebao pružiti pomoć:

[Policajac] na prozorčiću je rekao: "Bit će sve u redu, samo potpiši ovdje". Potpisala sam. "Kamo idem?" Rekao je: "Predat ću te njima". "Kojim njima?", pitala sam. Tada su se pojavila četiri muškarca u crnim majicama... Na

majicama je bilo napisano [ime NVO-a], ali ga nisam vidjela. U tom trenutku nisam ništa vidjela... Bila sam u sredini, dvojica su išla ispred, a dvojica iza mene... Držali su me. Iz tog kaosa potrčala sam prema svojoj mami.

Još jedan problem kod prihvata su različite reakcije žrtava na prisutnost članova obitelji prilikom povratka. Kao što je rekao jedan pružatelj usluga: "Ponekad su rođaci na aerodromu i žrtve se boje da će morati ispričati cijelu priču pa ne žele ići s nama. Obično kažu da su bili u zatvoru jer kako da inače objasne zašto nisu slali novac ili zašto nisu zvali?" (Brunovskis & Surtees 2007.)

Važno pitanje kod prihvata je tko će obavijestiti obitelj o povratku i koja su prava žrtava ako žele da njihov povratak bude povjerljive prirode. Jedna maloljetna žrtva se iznenadila kada se na aerodromu susrela sa svojom majkom i rodbinom, budući da se prije polaska nitko o tome nije s njom konzultirao:

U toj gužvi vidjela sam mamu... Nemam pojma [tko je obavijestio moju obitelj]. Samo znam da me mama čekala... Nisam znala da moja obitelj zna.

Budući da očito nije bila provedena procjena rizika ili procjena obitelji prije povratka (barem ne ona koja bi uključivala žrtvu), obavješćivanje obitelji moglo je staviti žrtvu u rizičnu situaciju. Njena obitelj nije bila uključena u trgovanje, ali tijelo koje je organiziralo prihvat u tom trenutku s time nije bilo upoznato.

5.4. Sažetak poglavlja

Siguran i dostojanstven povratak žrtve trgovanja ljudima uključuje niz aktivnosti, a kada se takvi postupci ne poštuju, povratak može predstavljati rizik za žrtvu. Nepoštivanje postupaka u ekstremnim slučajevima može dovesti do (ponovnog) trgovanja.

Kada su govorile o iskustvima povratka i upućivanja, žrtve su imale određene negativne emocije i reakcije (strah, tjeskoba, razočaranje, stres i frustracija, nervoza i zbunjenost) koje su bile rezultat ne samo procesa povratka već i načina na koji je povratak obavljen. Međutim, žrtve su u isto vrijeme govorile i o pozitivnim emocijama u vezi s njihovim povratkom, uključujući uzbuđenje, olakšanje te osjećaj sigurnosti i ohrabrenja. Mnoge žrtve su u isto vrijeme osjećaje suprotne emocije poput sreće i olakšanja što su se vratile, ali također i straha i nervoze oko toga što ih čeka kod kuće.

Žrtve su tijekom procesa povratka bile izložene nizu problema koji su se pojavljivali prije odlaska, na putu i/ili nakon povratka kući. Problemi uključuju

sljedeće: nedostatak pristupa potpunim i razumljivim informacijama o procesu povratka i upućivanja; proces prijevoza ponekad je bio vrlo sličan transportu za vrijeme trgovanja; važnost neidentificirajućeg i potpomognutog povratka; ispitivanja i loše postupanje od strane vlasti u tranzitu ili nakon povratka; odgođeni povratak stranih žrtava; problemi oko adekvatne i prikladne procjene rizika i pitanja sigurnosti; nezadovoljavajuća, pa i čak stresna iskustva prihvata i upućivanja u zemlji podrijetla.

6. Iskustva žrtava trgovanja ljudima – pomoć i zaštita

Pružanje adekvatne i prikladne pomoći i zaštite žrtvama trgovanja ljudima od ključne je važnosti za njihovu što bržu stabilizaciju i dugoročni oporavak te integraciju/reintegraciju u društvo. Upravo zbog toga su različiti aspekti pomoći i zaštite bili u središtu naših razgovora sa žrtvama, a poseban naglaskom stavljen je na njihova individualna iskustva u inozemstvu i zemlji podrijetla. Kako bismo bolje razumjeli njihova iskustva, usredotočili smo se na tri glavna područja: kako su žrtvama pružene pomoć i zaštita, kako su se osjećale za vrijeme pružanja pomoći i što su za njih bili problemi, pitanja i primjeri dobre prakse. Cilj je bio osigurati da napomene i preporuke o pitanjima pomoći i zaštite budu čvrsto utemeljeni na živim iskustvima i mišljenjima žrtava trgovanja ljudima.

Žrtve su bile trgovane u/kroz širok niz zemalja odredišta i zato su njihova iskustva prilično različita i odražavaju situaciju koja nadilazi granice zemalja JIE. Osim toga, razlike u životnom iskustvu i iskustvu trgovanja znači da su žrtve imale širok niz potreba za pomoći i zaštitom. Intervjui sa žrtvama trgovanja ljudima su se provodili u različitim fazama pružanja pomoći: pomoć u hitnim okolnostima, dugoročna pomoć, pomoć orijentirana na reintegraciju. Unatoč razlikama između raznih zemalja (društvenih, gospodarskih, političkih i kulturalnih), iz razgovora sa žrtvama o tome kako su doživjele, razumjele i proživjele pomoć i zaštitu pojavile su se neke zajedničke teme i pitanja.

6.1. Kako je trgovanim osobama pružena pomoć i zaštita

Pomoć i zaštitu pružale su nevladine (NVO), međunarodne (MO) i vladine organizacije (VO) u zemljama tranzita, odredišta, ali i podrijetla. Neke vrste pomoći bile su specifične za trgovanje ljudima (pružene od strane specijaliziranih tijela za suzbijanje trgovanja ljudima), dok ostale vrste pomoći nisu bile takvog tipa. Obuhvat i kvaliteta usluga razlikovali su se od zemlje do zemlje, pa čak i od organizacije do organizacije.

Pomoć u zemljama tranzita i odredišta uglavnom je za strane žrtve bila kratkoročna, iako se i u tom pogledu ponešto promijenilo nakon pojavljivanja propisa u nekim zemljama koji stranim žrtvama omogućuju dobivanje privremene boravišne dozvole. Pomoć se često temeljila na boravku u skloništu (obično, ali ne uvijek, u skloništim zatvorenog tipa) i uključivala je pružanje pomoći u hitnim situacijama radi stabilizacije i povratka. Suprotno tome, pomoć u zemljama podrijetla uglavnom je bila kratkoročna ili dugoročna, ali primarno usmjerena na podršku u reintegraciji. Takva pomoć je najčešće bila boravak u skloništu, barem u početnim fazama podrške, s dugoročnim ciljem integracije ili reintegracije osobe u obitelj i/ili zajednicu.

Za neke je žrtve pomoć u zemlji podrijetla često slijedila nakon pružanja pomoći u zemlji gdje su bile identificirane. Međutim, mnoge žrtve nisu bile identificirane dok su boravile u inozemstvu pa im tamo zbog toga nije bila pružena pomoć ili podrška. Za takve žrtve je pomoć u zemlji podrijetla bio njihov prvi susret s pružateljima usluga i, u tim slučajevima, žrtvama je uglavnom bila potrebna kratkoročna pomoć u obliku krizne intervencije prije razmatranja dugoročnih potreba.

6.2. Kako su se žrtve osjećale i kako su proživljavale fazu pomoći i zaštite

Što se tiče toga kako su se žrtve osjećale u fazi pomoći i zaštite, žrtve su izrazile i pozitivne i negativne osjećaje, a neki su se suprotni osjećaji pojavljivali istodobno. Žrtve trgovanja ljudima opisivale su negativne osjećaje: od straha do šoka i zbrke, od sumnje do stresa i srama. Također je važno da su iskusile i pozitivne osjećaje u ovoj fazi, najčešće osjećaje ugone i sigurnosti, osjećaj pripadanja, nedostatak osjećaja samoće te osjećaj olakšanja i zahvalnosti. Uz to, kao što je bio slučaj u svakoj od prethodnih faza nakon trgovanja, žrtve su dosta govorile o svojim osjećajima povjerenja i nepovjerenja.

U mnogo slučajeva žrtve su imale negativne osjećaje u početnoj fazi pomoći kada su osjećale nelagodu i manjak povjerenja oko pomoći koja im se pruža i s pružateljima usluga. Međutim, takvi bi osjećaji vrlo brzo prešli u pozitivne osjećaje nakon što bi se izgradio odnos povjerenja. Budući da je to tako, emocije koje smo istraživali vrlo često su bile povezane sa određenim razdobljem nakon trgovanja i s vremenom su bile podložne promjenama ovisno o individualnim iskustvima žrtava tijekom faze pomoći.

Strah

Ne treba nas iznenaditi da su žrtve često osjećale strah kada bi prvi puta prihvatile pomoć, neovisno o tome da li je pomoć bila pružena u zemlji odredišta ili podrijetla. Gotovo bez iznimke, strah je bila jedna od glavnih emocija koje su žrtve trgovanja ljudima osjećale u početnim fazama pomoći. Strah je za mnoge žrtve bio povezan sa strahom od trgovaca ljudima: strah da će ih trgovci naći i da će se morati s njima vratiti, strah da će se trgovci osvetiti njima ili njihovoj obitelji i strah da nisu dovoljno zaštićene.

Htio/Htjela sam još neko vrijeme ostati [u skloništu] jer su mi trgovci prijetili da će me ubiti čim se vratim kući ako pobjegnem.

Ne mogu natrag kući. Osoba koja je sa mnom trgovala i koju sam prijavila policiji živi u kući do mojih roditelja.

Rekli su mi da postoji udomiteljska obitelj u [tom gradu] i ja sam se odmah uplašio/la. Jer moj gazda ima sestru u [tom gradu] i stalno odlazi tamo. Svaki drugi tjedan je u [tom gradu]. Vidjet će me na putu do škole.

Bojao/la sam se [kada je vrbovatelj pušten]. Nisam htio/htjela uopće izlaziti iz skloništa...Shvatio/la sam da mi je život u opasnosti. Mislim da ću za nekoliko mjeseci morati otići iz skloništa pa ću otići kod jednih mojih poznanika u [drugom gradu]. Možda ću moći ostati kod njih preko zime. Bojim se da će me vrbovatelji tamo naći i ubiti me.

Strah se u nekim slučajevima pojavio kao opći osjećaj straha zbog dugotrajne viktimizacije i iskorištavanja:

U početku je bilo teško jer sam se bio/la navikao/la na laganje. Bojao/la sam se da ako kažem istinu da će me pretući. Toliko puta su me tukli, skoro svaki dan, bojao/la sam se. Ali kada sam shvatio/la da nitko ništa

ne traži od mene, smirio/la sam se. Nakon godine dana promijenio/la sam se. Čak sam i dobio/la par kila.

U nekim slučajevima strah je doveo do toga da su žrtve odbile pomoć, a u drugim slučajevima je strah djelomično doveo do toga da su žrtve prihvatile pomoć (Brunovskis i Surtees 2007.). Jedna žena koja je bila trgovana u inozemstvu vratila se kući svojoj obitelji, ali je na kraju ipak odlučila otići u sklonište zbog svojih strahova:

Bila sam kod kuće od jedanaestog do trećeg mjeseca, ali nisam više mogla. Stalno sam bila pod stresom. Uvijek sam se bojala i stalno sam bila napeta. U policiji su mi rekli da postoji centar u koji mogu otići i prihvatila sam.

Kod mnogih žrtava se takav strah smanjivao s vremenom zbog izgradnje povjerenja, prestanka šoka i traume, stvaranja stabilnog i ugodnog okruženja i, u nekim slučajevima, zbog boravka u sigurnoj okolini. Jedna žrtva je opisala kako se osjećala u početnim fazama pružanja pomoći: "Loše... nesigurno... frustrirano"; ali kasnije se osjećala puno ugodnije:

[Sada se osjećam] dobro... Sada znam da postoje organizacije koje mi žele samo dobro...Možda je problem bio u meni. Bio/la sam vrlo uplašen/a. Nisam niti vjerovao/la da može postojati nesebična i besplatna pomoć...Jednostavno mi je trebalo vremena.

Međutim, žrtve su također opisale kako se strah može ponovno javiti uslijed promjena. Jedna žrtva koja je prilično dugo vremena provela u programu pomoći u EU i s punim pravom imala povjerenja u model pomoći, opisala je kako ju je bilo strah kada se prvi puta počelo raspravljati o planovima za njen povratak.

Telefonski sam razgovarala s [predsjednicom NVO-a u mojoj zemlji]. Objasnila mi je sve o programima pomoći koji pomažu djevojkama da se oporave nakon što su prošle kroz slične situacije, da se reintegriraju u društvo. Sve mi je objasnila o pomoći. Istina je da sam se u početku bojala, ali rekla sam si kako trebam tamo otići i vidjeti kako će mi tamo biti.

Važno je radi programiranja i postupanja sa žrtvom shvatiti da će neko vrijeme nakon prestanka trgovanja žrtve vjerojatno biti uplašene.

Šok, zbunjenost i dezorijentiranost

Mnoge trgovane osobe opisale su prvu fazu pomoći (što je obično bilo, ali ne uvijek, u inozemstvu) kao razdoblje u kojem su bile prilično šokirane, zbunjene i/ili dezorijentirane zbog iskustva koje su pretrpjele:

Da vam iskreno kažem, bio/la sam strašno umoran/na i mislim da nisam niti shvaćao/la što se događa. Bio/la sam zbunjen/a. Bio je treći mjesec i bilo je hladno. Mislim da jedino što sam tada želio/željela su bili topla kupka i spavanje.

Prvo su mi pomogli da to prebrodim. Bio/la sam u šoku i imao/la sam noćne more. Bojao/la sam se ostati tamo. Mislio/la sam da su mi trgovci za petama, da me traže i pomoglo mi je što sam razgovarao/la sa [socijalnim radnicima].

Također je zanimljivo da su žrtve rekle da ih je zbunjivao model pomoći na koji su bile upućene. Mnogo žrtava nije shvaćalo što im se nudi i zašto. Zbunjenost se pojavljivala u zemljama podrijetla, kao i zemljama odredišta i čini se da su uzroci zbunjenosti žrtava bili neadekvatne ili zbunjujuće informacije, šok ili trauma, ograničeno razumijevanje pomoći i ograničeno iskustvo s pomoći (Brunovskis i Surtees 2007.)³³.

Kada sam prvi puta došao/la u sklonište u [jednom gradu u inozemstvu], nisam baš shvaćao/la zašto takva skloništa postoje. Nisam shvaćao/la koja je svrha pomoći i u stvari nisam niti shvaćao/la da sam žrtva trgovanja ljudima.

Tada nisam baš razumio/jela što su htjeli od mene i zašto sam imao/la pravo na pomoć.

[O uslugama i pomoći] Ne sjećam se točno. Nešto mi je govorila o... smještaju... hrani... Ne sjećam se ostaloga.

³³ Dobar primjer osjećaja zbunjenosti kod žrtava je slučaj jedne žrtve koju smo pitali što očekuje od skloništa. Odgovorila nam je kako očekuje da će biti smještena u kući punoj ljudi, djece i djevojaka te punoj kamera. Jedna druga žrtva je rekla: "Tamo od kuda ja dolazim ne postoji ništa takvo, nisam znala što je to. Na kraju se ispostavilo da mi je bilo dobro, ali prije dolaska to nisam mogla znati. U [mom gradu] ne postoji ništa takvo i nisam znala da može biti ovako". Međutim, druge žrtve su zamišljale sklonište kao "podrum s rešetkama", "prijevanu" ili "kuću s puno ljudi". U nekim je slučajevima zbunjenost dovela do toga da su neke žrtve odbile pomoć koji im je bila ponuđena (Brunovskis and Surtees 2007.).

Nisam nikada čuo/la za takve centre... Činilo mi se kao nepoznato mjesto, ostao/la sam na početku jer nisam htio/htjela ići kući. Prva tri dana sam ostao/la i nisam ništa pričao/la jer mi nije baš sve bilo jasno. Nisam znao/la što se zbiva.

Druge žrtve su rekle da su se na početku osjećale i zbunjeno i dezorijentirano i da im je trebalo neko vrijeme da se prilagode na model pomoći koji im je pružen. U jednom slučaju je korisnica smatrala pomoć koju je dobila manje prikladnom od one koja joj je bila pružena u inozemstvu:

Kada sam došla tamo, bila sam, iskreno govoreći, šokirana.... Prvo sam bila u šoku zbog djevojaka i njihovog ponašanja... Ali znate kako je... Kada negdje dođete, morate se prilagoditi. Jer gledajte, prije toga sam provela osam mjeseci [u jednom skloništu] u inozemstvu... Tamo sam imala svoju sobu, kuhinju i kupaonicu. Nije to bilo ništa veliko, ali nitko nije mogao ulaziti kada bih zatvorila vrata.

Važno je napomenuti da se čini kako su šok, zbunjenost i dezorijentiranost bili početna, kratkoročna reakcija koja je s vremenom slabila kada su žrtve počele bolje razumjeti i prihvatiti pomoć i zaštitu koja im se pruža. Također se čini da je intenzitet šoka i zbunjenosti uvelike ovisio o samoj osobi i kontekstu te je bio povezan s osobnim iskustvima trgovanja i životnim iskustvima žrtava.

Sumnjičavost prema pomoći

Mnogim trgovanim osobama pomoć je bila nešto novo i kod njih je prouzrokovala osjećaj sumnje. U nekim zemljama značajan broj žrtava je potražio pomoć tek kada je prošlo određeno vrijeme nakon trgovanja, a razlog za to je bila sumnjičavost prema postojećim uslugama i organizacijama koje pružaju pomoć. U nekim slučajevima je sumnjičavost (koju su osjećale i žrtve i njihove obitelji) dovela do toga da su neke žrtve odbile pomoć (Brunovskis i Surtees 2007.). U drugim slučajevima su žrtve prihvatile pomoć, ali sa strepnjom i često tek nakon određenog vremenskog razdoblja. Jedna žena je prihvatila pomoć tek nekoliko godina kasnije jer je do tada bila sumnjičava prema pomoći koju su joj nudili kada se bila vratila kući i kada je potražila pomoć jer joj je bila neophodna: "Da, tada sam prvi put čula za to. Ali nisam se usudila, nisam znala". Žrtva je tijekom razgovora također dala naslutiti, što je izuzetno važno, na koji način se sumnjičavost u tom trenutku mogla prebroditi. Žrtvu je prvo identificirala policija i budući da je oni nisu nigdje uputili, obratila za pomoć centru za socijalnu skrb koji ju je zatim uputio na organizaciju koja je imala

telefon za pomoć žrtvama, iako nije bila specijalizirana za žrtve trgovanja ljudima. Žrtvi, tada djevojci koja je prilikom identifikacije bila maloljetna, bilo bi od velike pomoći da je socijalna radnica u ime žrtve nazvala pružatelja usluga i to bi joj pomoglo da otkloni sumnje i da ranije prihvati pomoć.

Kod drugih žrtava čini da su sumnjičavost i nesklonost bile uzrokovane time što su žrtve u prošlosti imale iskustva s pomoći, državnom ili nevladinom. Ipak, mnogo ispitanika reklo je da nisu nikada čuli za takvu vrstu pomoći, osobito u svojim zemljama podrijetla i bili su skeptični i sumnjičavi kada im je pomoć prvi puta ponuđena.

Bio/la sam malo zbunjen/a kada sam došao/la u sklonište, ovdje u [mojoj zemlji]. Nisam vjerovao/la da tako nešto uopće postoji... Pa čak i tamo u [zemlji odredišta] ta mi je pomoć bila sumnjiva... Nisam shvaćao/la koja je svrha toga.

Još uvijek nisam bio/la siguran/na kakve humanitarne ustanove i kakve vrste pomoći postoje u [mojoj zemlji], zašto mi pomažu u skloništu, zašto mi daju novac, pružaju pomoć. Tada nisam vjerovao/la u dobre vile.

Određeni osjećaji sumnjičavosti bili su povezani s konkretnim oblicima pomoći, a najzanimljivije su reakcije na psihološku pomoć:

Nisam imao/la vremena razgovarati s psihologom/injom. Stvarno mi nije bilo jasno što će mi psiholog/inja. Pa nisam ja nekakva luđak/kinja.

Ne znam o čemu bih razgovarao/la s psihologom/injom. Ne razumijem što uopće radi psiholog/inja.

Čuo/la sam da samo ljudi s nekakvim duševnim problemima idu psihologu....Ali ne znam što psiholozi rade.

Nije mi jasno što bi uopće trebala biti ta psihološka pomoć... Nisam htio/htjela s njom pričati o svojim iskustvima. Jednostavno nisam htio/htjela. Osjećao/la sam se nelagodno jer mi nije bilo jasno što hoće od mene³⁴.

³⁴ Neke žrtve su s vremenom uvidjele važnost psihološke pomoći;

Ne, mislim da je psihološka pomoć jako važna. Shvatio/la sam to tek nakon nekoliko susreta s psihologom/injom.

Tek sam kasnije saznala od djevojaka da možeš otići psihologu/psihologinji ako te boli duša.

U nekim slučajevima se sumnjičavost javljala jer su usluge bile besplatne, a mnoge žrtve su smatrale da ne treba vjerovati nečemu što se nudi besplatno jer u njihovim zemljama ništa nije besplatno (cf. Brunovskis i Surtees 2007.).

Da, kada sam čuo/la da postoji centar u kojem su sve usluge besplatne... Prestrašio/la sam se... Nisam vjerovao/la u humanitarne organizacije... Poslije sam doznao/la da se centar financira iz stranih sredstava. Ljudi u inozemstvu su puno ljubazniji i ne traže ništa kada daju novac u humanitarne svrhe.

U početku nisam vjerovao/la. Nisam vjerovao/la da u današnje vrijeme postoji netko tko nudi besplatnu i nesebičnu pomoć.

Rekli su mi da neko vrijeme mogu tamo ostati s djecom. Dobit ćemo smještaj i hranu. U početku nisam vjerovala. U današnje vrijeme se rijetko išta dobiva besplatno. Mislila sam da će nešto tražiti od mene kasnije. Također su mi rekli da je jedna strana organizacija organizirala pomoć za djevojke poput mene. Mislila sam da će mi vjerojatno htjeti odstraniti neke organe. Bilo mi je čudno da primam pomoć besplatno i bilo je to prvi put u mom životu.

Meni je to bilo iznenađenje. Nisam mogao/la zamisliti da je moguće dobiti nešto besplatno... Nikad u životu nisam ništa dobio/la besplatno... Bio/la sam u šoku da ne moram zauzvrat ništa učiniti.

Bila sam malo iznenađen/a [da je pomoć besplatna], ali on mi je rekao da je to međunarodna organizacija pa sam odmah pomislio/la da je to neka vrsta vjerske organizacije.

[Socijalni radnik/socijalna radnica] mi je objasnio/la da novac dolazi iz zemlje gdje sam zapao/la u probleme i da sam ga zaslužio/la. Ali još uvijek ne shvaćam kako mi netko može tek tako dati novac za ništa. To mi nikako nije jasno.

Sumnjičavost prema besplatnim uslugama može, barem djelomično, biti povezana s kontekstom. Čini se da su u nekim zemljama žrtve bile više upoznate s besplatnim oblicima pomoći iz državnog ili nevladinog sektora nego u drugim zemljama.

Važno je naglasiti da su neke od žrtava bile sumnjičave jer se predložena pomoć nije mnogo razlikovala od načina na koji su bile vrbovane i trgovane.

Jedna studija, provedena u tri zemlje, o tome zašto žrtve odbijaju pomoć utvrdila je kako se čini da određene značajke pomoći podsjećaju žrtve na trgovanje, što direktno utječe na mogućnost izgradnje povjerenja u takve usluge ili organizacije. Neke su se žrtve bojale kamo bi ih mogli odvesti nakon što su pristale na pomoć. Nisu bile sigurne mogu li vjerovati pružateljima usluga ili policiji. Jedna je žrtva objasnila kako se bojala za vrijeme prijevoza: "Nakon toga su mi rekli da me vode u policijsku stanicu u [obližnjem gradu] i u tom trenutku im nisam vjerovao/la. Nisam znao/la kamo me vode". Razgovori sa žrtvama u ovoj studiji potvrdili su spomenute nalaze. Žrtve koje su morale biti prebačene iz privremenog smještaja u trajniji oblik smještaja strepile su i bile sumnjičave prema tome.

Ostao/la sam oko dva mjeseca u [centru]. Dva mjesec kasnije, preko prevoditelja/ljice su mi rekli da se moram prebaciti u drugi centar jer tamo ne mogu ostati... Rekla sam im da ne želim nikuda ići, bojao/la sam se, nisam bio/la siguran/na kamo me šalju... Pokušali su mi objasniti kako centri funkcioniraju, što ću tamo raditi i rekli su mi da će se tamo dobro o meni brinuti. Rekao/la sam im da prvo moram vidjeti to mjesto i ljude koji tamo rade. Ne bih nikada prihvatio/la prebacivanje da tako nešto nije bilo moguće. Otpratili su me do novog centra. Otišao/la sam tamo sa socijalnim radnikom/socijalnom radnicom i prevoditeljem/eljicom.

Besplatne usluge i pomoć također su podsjećale žrtve na obećanja koja su dobile prije trgovanja. Jedna socijalna radnice je rekla: "Kada im kažemo da je [pomoć] besplatna, to odbijaju jer su u istoj takvoj situaciji bile trgovane (Brunovskis i Surtees 2007.).

Žrtve su također objasnile kako su mislile da će biti ponovno trgovane kada im je ponuđena pomoć:

Zaista, bio/la sam malo prestrašen/a. U jednom trenutku sam pomislio/la da sam se vratio/la tamo od kuda sam pobjegao/la... Kada sam vidio/jela tu veliku kuću... to je bilo sklonište. Kod kuće nikada nisam vidio/jela sklonište. Bio/la sam uplašen/a, razmišljao/la sam što će se sa mnom desiti.

Bio je tamo i kompjuter. Bilo je i raznih drugih pogodnosti. Ali ipak sam mislio/la da će me opet prodati.

Nisam mu baš vjerovao/la. Mama mi je rekla da ne razgovaram previše sa strancima... Brine se. Čak i sada ponekad kaže da me [osoba koja

mi pruža pomoć] želi odvesti u inozemstvo. Mama kaže da ne vjeruje nikome i da ne vjeruje niti dokumentima [oko kojih mi je on pomogao] jer u današnje vrijeme se sve može krivotvoriti.

Čak i kada se žrtve nisu bojale ponovnog trgovanja, bile su sumnjičave prema pomoći.

Bila sam stvarno očajna. Nisam imala ništa i sjećam se da mi je dala nešto novca jer sam očistila sobu i ja sam je pogledala. Nisam nikome vjerovala... Mislila sam da ljudi od mene traže nešto zauzvrat. Pogledala sam je i pitala ju: "Što hoćeš da učinim za tebe?" A ona mi je odgovorila da ne traži od mene ništa osim da učim i budem dobra. Nisam joj vjerovala. Kasnije mi je rekla da bismo trebale zajedno otići kupiti stvari koje djevojkama trebaju. Pogledala sam je kao da je luda, ali otišla sam a njom i kupila je samo dobre stvari. Opet sam ju pitala: "Što hoćeš od mene?" I opet mi je rekla da želi da učim i budem dobra.

Da vam iskreno kažem, nisam im vjerovala jer se nisam željela vratiti. Rekli su mi da ću biti smještena u [glavnom gradu], u centru i da će mi biti dobro, ali nisam im vjerovala. Mislila sam da mi lažu jer sam čula da u takvim centrima tuku cure... To su mi rekle cure s kojima sam bila u kampu.

Iako je pomoć pružena u inozemstvu često dobro poslužila za stvaranje povjerenja i otklanjanje sumnji nakon žrtvina povratka kući, ipak to nije rješenje za sve. Neke žrtve su, unatoč pozitivnim iskustvima iz inozemstva, bile sumnjičave prema pomoći koji im se nudi u njihovim zemljama te zbog toga nisu (ili nisu odmah) prihvatile pomoć. Čak i žrtve koje su prihvatile pomoć često su neko vrijeme bile sumnjičave i zabrinute. Treba također imati na umu da je sumnjičavost nešto s čime su se pružatelji usluga općenito znali nositi jednom kada je žrtvi bilo jasno da je pomoć prava i dobronamjerna. Ipak, nadilaženje sumnjičavosti kako bi žrtve prihvatile pomoć nije bilo ni brzo niti lako.

Stres i uznemirenost nakon trgovanja

Nakon prestanka trgovanja, mnoge žrtve su bile pod stresom i/ili preplavljene negativnim osjećajima. Ti su se osjećali manifestirali na različite načine, ljutnjom, razdražljivošću i tugom i/ili depresijom. Jedna žena je opisala svoje osjećaje u prvih par dana pomoći:

U stvari, ja sam samo pričala, govorila im da je to ono što mi treba. Bila sam bijesna dok sam pričala i koliko god su mi govorili da se opustim nisam mogla kontrolirati bijes. Plakala sam i to. Strašno me boljelo. Pokušala sam se ubiti, bila sam usamljena i sve to.

Kao što su objasnile druge žrtve, trgovane osobe imaju vrlo različite reakcije kao odgovor na njihova različita iskustva trgovanja i osobne situacije, ali stres i uznemirenost su uobičajeni:

Željela bih reći da je osoblju skloništa vrlo teško raditi sa svim korisnicama... Svaka korisnica ima svoju osobnost... Neke djevojke pokušavaju stupiti u kontakt sa svojim vlasnicima... Mnogim djevojkama je teško započeti novi život... Mnoge od njih su se navikle da mogu brzo zaraditi novac... Teško im u tom prvom razdoblju opraviti se i fizički i psihički.

Djevojke su bile nervozne, uznemirene, neke od njih i prestrašene. Neke nisu uopće ništa pričale, a druge su pričale previše.

Kada sam došao/la, stalno sam psovao/la. Znao/la sam se potući ili hysterizirati. [Ravnateljica] mi je rekla da to nije u redu i slušala sam ju jer mi je objasnila kako će malo po malo stvari ići na bolje. Onda sam si rekao/la da to neću više raditi i sve je postalo normalno.

Umoran/na sam od problema i cijelo vrijeme razmišljam kako da ih se riješim. Na poslu sam pod stresom, dođem kući, pokušavam zaspati, ali to je sve skupa jedna velika noćna mora. Da bar umrem.

Nisam nikome vjerovao/la. Psovalo/a sam. Čak sam i potegnuo/la nož na jednu osobu

Stres i uznemirenost često su bili početna reakcija koja bi se ublažila s vremenom zahvaljujući naporima i intervencijama osoba i službi koji rade sa žrtvama trgovanja ljudima. Međutim, takva reakcija u početnom razdoblju je stvarala napete situacije i poteškoće ne samo osoblju već i drugim korisnicima programa.

Osjećaj srama i osude od strane drugih

Jedan dio žrtava rekao je da su se osjećale posramljeno i da su osjećaje kako ih drugi osuđuju, što je kod njih uzrokovalo veliku tjeskobu tijekom procesa pomoći, a i nakon toga. Mnoge žrtve su osjećale "sram" zbog svog iskustva trgovanja koje je često bilo povezano s prostitucijom.

Neki ljudi vam se smiju i govore da ste bili kurva na cesti. Ali ne znaju što vam je u srcu i koliko noći niste spavali, s koliko muškaraca ste bili prisiljeni spavati ili raditi druge stvari. Drugi bi možda okrenuli glavu. Ako se vratite kući svi će upirati prstom u vas, a znate kako je teško hodati uzdignute glave i smješkat se dok svi znaju što ste radili.

Neki kažu da je bolje [ubiti se] nego živjeti cijeli svoj život s tim sramom. Jer sramotno je stajati na ulici. Samo ja znam kako sam se osjećala kada sam stajala na ulici i gledala kako prolaze auti. Sramotno je to. Kako bi mi bilo da me muž? Jer doći će vrijeme kada će i on saznati.

Sram se također javljao kod žrtava koje su znale da će morati ispričati svojim obiteljima što se događalo dok ih nije bilo.

Prvo im nisam htio/htjela reći. Bilo me je sram. Sam/a sebe sam se sramio/la. Kada sam od tamo pobjegao/la, uzeo/la sam dokumente od trgovca sa sobom. Ali nisam se htio/htjela vratiti kući pa sam otišao/la baki. Ali ona je našla dokumente i nazvala moje roditelje. Kada sam razgovarao/la s tatom, rasplakao/la sam se i shvatio je da se nešto dogodilo. Sve sam mu ispričao/la.

Mnogim žrtvama je bilo važno da ih netko ohrabri i objasni im da nisu bile odgovorne za trgovanje. Kada smo ih pitali što bi savjetovale drugim žrtvama, određeni broj žrtava je rekao da je potrebno raditi na rješavanju osjećaja srama i krivnje:

Vidim djevojke koje rade preko puta, blizu našeg stana. Vidim ih kada izađem na balkon. Teško mi je. Rasplačem se. Znam kroz što sam ja prošla. Savjetovala bih joj da ide na policiju. Nije ona kriva. Oni su krivi. Isto tako nisam niti ja kriva za ono što sam radila.

[Pomogle su mi] riječi [osoblja NVO-a]. Rekli su mi da mi se to sve nije dogodilo zato što sam ja to želio/željela i onda sam osjetio/la da se tamo daleko netko brine i misli na mene.

Za neke žrtve je prihvaćanje pomoći uzrokovalo osjećaj srama:

Još uvijek me je sram zatražiti pomoć... Moja mama isto tako oklijeva i sram ju je.

Nikada neću sam potražiti pomoć jer me je sram... Ali prihvatio/la bih pomoć kada bi mi ju neka organizacija ponudila.

Nisam imao/la hrabrosti [nazvati telefonski broj za pomoć]. Bilo me je sram nazvati i tražiti pomoć... Nisam navikao/la tražiti pomoć... Zato je moj/a rođak/kinja nazvao/la umjesto mene... Da, draže mi je kada ne moram ja tražiti pomoć... Sram me je kada nešto moram tražiti... Takav/va sam.

Svidjelo mi se kada je socijalna radnica rekla da se ne ustručavam i da me ne mora biti sram ako zatražim pomoć i da se trebam direktno obratiti njima... Stvarno mi je trebala pomoć oko prikupljanja nekih informacija za dokumente, a to mi je trebalo za školu i socijalna radnica mi je pomogla.

No, nisam znao/la za druge osim [jednog NVO-a] i kasnije sam saznao/la za [za još jedan NVO]. Znao/la sam i za Ministarstvo socijalne skrbi, ali nisam želio/željela njih kontaktirati za pomoć... jer bilo me je sram tražiti pomoć.

Osjećaj pripadanja, osjećaj da nisi sam

Dok su mnoge žrtve govorile o negativnim osjećajima, druge su pričale o načinima na koje im je model pomoći pružio osjećaj pripadanja koji je za njih bio izuzetno važan u procesu stabilizacije i oporavka. Kada smo jednu žrtvu (koja je bila trgovana u EU, ali joj je pomoć pružena kod kuće) pitali koji su za nju bili najpozitivniji aspekti pomoći, objasnila je koliko joj je bilo važno što je osjećala da nije sama:

Općenito govoreći, i ovdje i tamo sam primijetila da nisam sama, da postoje ljudi koji me prihvaćaju takvu kakava jesam. Prošla sam kroz loše iskustvo i našla podršku. Primijetila sam da je svaki puta kada sam bila usamljena netko bio uz mene i da su mi govorili "glavu gore, nisi sama", tako nešto. Uvijek sam imala nekoga tko će me saslušati.

Druge žrtve su imale slična iskustva:

Otišla sam tamo da bih se malo družila. I išla sam se okupati jer tamo gdje sam ja nemamo baš pristojne životne uvjete... Išla sam radi druženja, da bih se osjećala bolje i samo da provedem neko vrijeme gdje se mogu malo opustiti i razmišljati o drugim stvarima. Družila sam se s djevojkama koje su prošle kroz iste stvari kao i ja. Imale smo sat vremena za sebe i slušale smo glazbu, razgovarale, smijale i jednostavne na neko vrijeme nismo razmišljale o problemima.

Pa vidjela sam da nisam jedina koja...Shvaćam sada, davno sam u stvari već shvatila, da nije bitna rasa niti išta drugo. Prije sam mislila kako se to samo meni dogodilo jer nisam imala sreće i osjećala sam se kao da nestajem... A ipak smo se mogle zabavljati i družiti se, a da u isto vrijeme znamo kroz što smo prošle³⁵.

Važno je ipak napomenuti da dok je nekim žrtvama pomoglo što su mogle podijeliti svoja iskustva i družiti se s drugim trgovanim osobama, druge žrtve su rekle da su im takva okruženja stvarala povećani stres.

Nisam mogla razgovarati niti s djevojkama koje su prošle kroz slične situacije kao i ja. Ponekad sam plakala kada bih se sjetila svojih iskustava. Pitale su me što se dogodilo, ali nisam im mogla reći što mi je na duši.

Svaka djevojka je držala svoje probleme za sebe i nismo mogle komunicirati.

Čini se da je potreba i želja za komunikacijom s drugim trgovanim osobama u određenoj mjeri vremenski ograničena jer su žrtve doživljavale prisutnost drugih izuzetno važnim u početnoj fazi nakon trgovanja. Druge žrtve su smatrale da je u procesu reintegracije i oporavka važno napraviti rez s trgovanjem i drugim žrtvama. Zajednica koja se sastoji samo od trgovanih osoba može podsjećati žrtvu na njihovu "različitost" i probleme iz prošlosti, što može dovesti do društvene segregacije koja je suprotna cilju oporavka i integracije (Bjerkan i Dyrliid 2006b: 10).

Ugoda i sigurnost

Mnoge žrtve su govorile o umirujućem učinku koji su za njih imali pružatelji usluga i organizacije koje su im pružale pomoć na početku pružanja pomoći i kako je vrijeme prolazilo.

Upoznao/la sam [socijalnu radnicu] prvi puta kada me došla pokupiti u policijsku stanicu. Rekla mi je da idemo u centar za pomoć i da ću

³⁵ Bjerkan i Dyrliid (2006b: 19-20) također su utvrdili da su žene u programima reintegracije pozitivno ocijenile osjećaj zajedništva. Mnoge žrtve su zaista cijenile što su tijekom programa mogle olakšati dušu i podijeliti svoja iskustva s drugima:

Djevojke su razgovarale o svojim iskustvima dok su bile trgovane. Svaka od nas je s drugima podijelila svoju priču. Kada sam drugima ispričala svoja iskustva, osjećala sam se vrlo dobro.

Djevojke u skloništu razgovarale su o problemima i dijelile ih. Osjećala sam se bolje kada sam razgovarala s ljudima koji su me mogli razumjeti – kada sam mogla podijeliti svoja iskustva s nekim.

biti na sigurnom. Osjećao/la sam se dobro jer nije tražila da joj ispričam što sam sve proživio/jela, a bio/la sam iscrpljen/a i jedino što sam želio/željela je da se okupam i odmorim. Rekla mi je da me čeka upravo to i to me smirilo.

Osjećao/la sam se sigurno. To je bilo dobro. Nakon stresa kroz koji sam prošao/la, dobro je da sam se odjednom našao/la na mjestu koje je bilo mirno, gdje sam mogao/la spavati, nešto pojesti, poslušati objašnjenja i upute kako ću se moći sigurno vratiti kući. Tamo je zaista bilo mirno.

Nazvala sam djevojke na telefonu za pomoć su bile tako pristojne i umirujuće. Pozvale su me u ured da upoznam sa socijalnom radnicom i rekli su mi da će mi nadoknaditi putne troškove. Bio/la sam uplašen/a kada sam prvi puta došao/la na sastanak sa socijalnom radnicom. Mislila sam da će me tamo gledati kao da sam čudovište. Ali sve je bilo u redu. Sviđalo mi se kako se socijalna radnica ponašala. Bila je mirna i dobronamjerna.

Neke žrtve su se odmah osjećale ugodno dok je drugima trebalo malo vremena da se priviknu. Vrijeme koje je bilo potrebno za stvaranje osjećaja ugone čini se da je bilo povezano, barem djelomično, s konkretnim iskustvima iskorištavanja. U slučajevima kada su žrtve bile izložene zlostavljanju i/ili zlorabi povjerenja tijekom dužeg vremenskog razdoblja, čini si da je bilo potrebno uložiti veće napore i više intervencije kako bi se te žrtve osjećale ugodno i smireno. Isto tako, kada su žrtve prije trgovanja bile izložene lošim obiteljskim situacijama, također je bilo potrebno dosta vremena da se stvori osjećaj ugone i mirnoće, a sam proces je bio prilično složen.

Za mnoge je žrtve struktura programa pomoći (smještajni ili dnevni program) pružala sigurno mjesto na kojem su mogle razgovarati s drugima. Jedna žrtva, koja je bila izložena i trgovanju i seksualnom nasilju, objasnila da su joj posjeti dnevnom programu za žrtve nasilja pružili sigurnost koju nije imala u svakodnevnom životu:

Imali su sustav. Svatko govori bez prekidanja. Nitko vas ne prekida. Nema pušenja, izlaženja, jedine se može ići na WC ako je potrebno. Nema drugih ljudi koji su prisutni. Nitko ne osuđuje druge. Svaka žena prihvaća ostale žene. Shvaćaju da nisu one krive zbog toga kroz što su prošle itd. Sviđala su mi se ta pravila iz radionice. I nastavila sam ići na dnevni program.

Također je potrebno naglasiti da osjećaj sigurnosti nije uvijek postao osjećaj ugone i da su se mnoge žrtve borile sa samoćom (nedostatkom obitelji ili prijatelja) dok su bile u programima pomoći smještajnog tipa gdje je pristup obitelji i zajednici bio ograničen, bilo da se radi o pomoći u stranoj zemlji ili kod kuće:

Plakao/la sam dva tjedna. Bilo mi je teško. Iako je kod kuće bilo problema, stalno sam razmišljao/la o povratku kući i još uvijek o tome razmišljam. Ovdje sam siguran/na i sve je u redu, ali stalno mislim na svoju obitelj.

Olakšanje i zahvalnost

Mnogim žrtvama je pomoć koju su primile bila izuzetno važna i opisale su da su osjećale veliko olakšanje i veliku zahvalnost. Mnogo ispitanika je smatralo da je pomoć, uz sve probleme, od ključne važnosti za njihov oporavak i bili su zahvalni za svu pomoć i podršku koja im je bila pružena i u inozemstvu i kod kuće (cf. Bjerkan i Dyrliid 2005, Brunovskis i Surtees 2007.).

Dogovorili smo se da ćemo se naći na jednom mjestu na autobusnom kolodvoru. Brinuo/la sam se da se nećemo uspjeti naći. Činilo mi se da sanjam. Nisam vjerovao/la da će mi netko zaista pomoći.

Tada sam trebao/la prijatelja, nekoga tko će me razumjeti, biti mi podrška i reći mi da nije sve crno. Trebala mi je podrška i da ne razmišljam stalno o onome što je bilo.

Tako sam ponosna na te ljude. Hvala Bogu da tako dobri ljudi postoje. Hvala [ravnateljici], hvala joj što je organizirala ovakvo jedno mjesto gdje mogu biti smješteni ljudi poput mene. Hvala dobrim ljudima koji daju novac i koji misle na nas. Nama stvarno treba pomoć. Ne samo meni, svim djevojkama ovdje. Jako sam zadovoljna i bit ću do kraja života zahvalna [ravnateljici] i svim ljudima koji rade u ovoj organizaciji.

Zahvalan/na sam što ova organizacija postoji. Da nije bilo njih, ne znam kako bih dalje mogao/la preživjeti u onakvoj [situaciji]. A tko zna što bi mi se još dogodilo.

Druge studije također su pokazale da žrtve često osjećaju veliku zahvalnost prema onima koji im pružaju podršku i pomoć nakon trgovanja. Bjerkan i Dyrliid (2006b: 14) primijetili su da je jedna žrtva opisala svoj odnos sa osobljem vrlo snažnim riječima: "Oni su mi tolika podrška! Ne znam što bih bez njih – kome bih se uopće obratila za savjet." Slično tome, Brunovskis i Surtees (2007.) su zaključile kako je zahvalnost najčešća reakcija gotovo svih osoba

kojima je pružena pomoć zbog činjenice, barem djelomično, da je većina žrtava imala vrlo malo drugih mogućnosti za oporavak i često su se oslanjale na usluge pomoći za najosnovniju podršku, pa čak i preživljavanje.

Povjerenje i nepovjerenje

Budući da su vrbovatelji i trgovci zavaravali žrtve i zlorabili njihovo povjerenje, nedostatak povjerenja bila je česta prepreka u pružanju pomoći. To su naglašavali i ljudi koji rade sa žrtvama trgovanja ljudima, a i same žrtve. Nedostatak povjerenja imao je veliki utjecaj na pružanje pomoći i bio je usko povezan s nizom osjećaja, kao što su sumnjičavost i strah.

Kada sam prvi puta razgovarao/la sa [socijalnom radnicom], nisam znao/la da li da joj vjerujem ili ne. Rekla sam joj da bi bilo najbolje da ja dođem i to sam/a pogledam. Shvatio/la sam da mi je govorila istinu.

Jasno je da je izgradnja povjerenja od ključne važnosti kod pružanja pomoći i zaštite. U razgovorima sa žrtvama, doznali smo koji su za njih bili najbolji načini putem kojih su mogle ponovno uspostaviti povjerenje i što bi se potencijalno moglo napraviti kako bi se povjerenje izgradilo. Neke žrtve kažu da samo treba proći vremena:

Na prvom sastanku sa socijalnom radnicom, rekao/la sam vrlo malo toga, ali i to su sve bile laži. Trebalo mi vremena da joj počnem vjerovati i da joj kažem istinu. Sjećam se da sam nakon toga osjetio/la olakšanje i da sam se nadao/la da će mi pomoći. Zaposlenici centra kontaktirali su jedan centar u [glavnom gradu] i pristao/la sam da tamo odem jer nisam više mogao/la ostati u tom [programu].

Kod drugih žrtava povjerenje je bilo povezano s konkretnim osobama i, u jednom slučaju, s konkretnom nacionalnošću:

[Socijalna radnica] je bila odmjerena i pričala je mirnim glasom. Dirnula me u srce. Osjetio/la sam da mogu olakšati dušu. Atmosfera nije bila napeta. Sviđalo mi se kako sa mnom razgovara, razumjela je moje probleme. Uvijek je bila dobra prema meni iako su me uputili u [jednu drugu organizaciju]. Vrlo jasno mi je objasnila kakve vrste pomoći postoje i kako mi se može pružiti pomoć. Ja vrlo rijetko u životu tražim pomoć, ali ona mi dala snage. Uvijek je održala svako svoje obećanje.

Sviđalo mi se. Vrlo lijepo su me primili. Nisam govorila [lokalni jezik], ali svi su cijelo vrijeme bili nasmijani. Ali ipak nisam htjela ništa reći. Nisam još nikome tada vjerovala.

Budući da su mi rekli da postoje [osobe iz moje zemlje] tamo [u programu] koje se mogu za mene brinuti i srediti mi putne dokumente, stekla sam njihovo povjerenje.

Neke žrtve su na početku prihvatile pomoć jer su općenito imale povjerenja u organizaciju koja im je nudila pomoć. To je bilo uobičajeno u slučajevima kada je pomoć nudila crkva ili vjerska organizacija:

Jednog dana mi je pristupila jedna gospođa i pitala me što me navelo da prosim na ulici... Sve sam joj ispričao/la. Rekla mi je da je religiozna i zbog toga sam stekao/la povjerenje u nju. Odvela me kod sebe kući i rekla je da će mi pomoći da dobijem dokumente. Prespavao/la sam kod nje dva puna dana bez prestanka. Nakon toga smo otišli u crkvu i razgovarali sa svećenikom. Rekao je da će mi pomoći.

U centru sam viđao/la časne sestre. Zbog njihove prisutnosti osjećao/la sam se dobro... Kako da kažem? Njihove haljine, ponašanje, ljubaznost možda i činjenica da sam znao/la da one vjeruju u Boga, zbog toga sam se osjećao/la dobro, sigurno. Časne sestre nisu vrsta ljudi koja bi nekome naudila.

Slično tome, u slučajevima kada bi žrtve uputio netko kome su vjerovala (uključujući druge žrtve trgovanja), to je bilo izuzetno bitno pri donošenju odluke o prihvatanju pomoći:

Kada sam se vratila, sreća sam jednu svoju prijateljicu koju su isto bili iskorištavali... Ona je tada već bila korisnica pomoći [jedne organizacije] i objasnila mi je da se ne trebam bojati i preporučila mi je da se toj organizaciji obratim za pomoć.... Da [vjerovala sam im] jer je moja prijateljica već koristila usluge te organizacije.

Za mnoge žrtve osjećaj povjerenja temeljio se na ispunjenim obećanjima³⁶ i pojavio se tek nakon što su počele primati pomoć. U mnogim slučajevima se čini da je bilo potrebno određeno vremensko razdoblje kako bi se pojavilo povjerenje:

³⁶ U nekim slučajevima je povjerenje bilo ozbiljno ugroženo zbog neispunjenih obećanja;

Rekli su mi kako nije moguće da mi kupe kuću... Nisu mi onda trebali niti davati nadu kako će mi kupiti kuću ovdje. Ti ljudi [u inozemstvu] nisu bili poštjeni prema meni... Pitao/la sam ih sto puta je li to moguće u [mojoj zemlji] jer jednostavno nisam mogao/la vjerovati. I oni su mi svaki puta potvrdili da je to moguće. Samo su me htjeli malo smiriti, ali su time napravili samo više štete.

Trebaju se dobro ponašati prema meni...I ne obećavati mnogo. Ali ako nešto obećaju, onda to moraju i ispuniti.

Jednostavno su radili ono što su obećali. Nikada nisu obećavali nešto što nisu bili u stanju ispuniti. Uvijek im je bilo drago da me vide unatoč svim mojim problemima.

Bili su iskreni prema meni. Održali su svoja obećanja. Poštovali su me.

Počela sam joj vjerovati jer sve što je ona obećala se zaista i dogodilo i shvatila sam da ona zaista od mene samo želi da učim i slušam ju. Tada sam shvatila da sam možda zaista dobila drugu priliku.

Neke žrtve su povezale osjećaj povjerenja s time da ih netko razumije i dobro s njima postupa:

Činjenica da su razumjeli naše probleme, da su obećali pomoć i ispunili svoje obećanje.

Lijepo su se prema meni ponašali, s razumijevanjem. Poštovali su me.

Način na koji su se prema meni ponašali, poštovali me, uzimali u obzir moje potrebe, pružili mi pomoć.

U slučaju nekih žrtava, povjerljivost je bila ključna za izgradnju povjerenja. One su vjerovala nekome za koga su smatrale da će čuvati njihovu privatnost i poštivati povjerljivost:

Nije ona vrsta osobe koja bi svima ispričala što sam joj rekao/la.

Izgradnja povjerenja u sljedećem slučaju je olakšala daljnje upućivanje i potporu. Jedna žena je dobivala pomoć iz programa koji se zatvorio i onda je bila upućena u drugi program. Kada smo je upitali je li imala povjerenja u novu organizaciju, rekla je:

Da, imala sam povjerenja. Vodila sam se činjenicom da sam vjerovala centru i željela sam im i dalje vjerovati. Ako su mi oni dali informaciju o tome kome bih se trebala obratiti, onda je to sto posto točno. Tako sam potražila [novu organizaciju] bez postavljanja pitanja.

Jedna druga žrtva je objasnila:

Nisam se želio/željela obratiti drugim organizacijama u [svojoj zemlji], ali [tu organizaciju] mi je preporučila [organizacija iz inozemstva] i zbog toga sam na određeni način imao/la povjerenja u nju.

Slično tome, jedan muškarac, žrtva trgovanja u svrhu prisilnog rada, objasnio je kako je prihvatio savjet policajca koji mu je pomogao da se vrati kući:

Kada sam došao u ured tužitelja u [tom gradu], policajac me predstavio [državnom dužnosniku] i rekao mi je da mi [taj čovjek] može pomoći oko mnogo toga... [Državni dužnosnik] mi je već objasnio da radi za jednu organizaciju koja pomaže žrtvama trgovanja da dobiju dokumente, hranu, odjeću i obrazovanje... Smatrao sam da ne bi neka varalica došla u policiju da me pokuša prevariti... Sviđalo mi se što je bio ozbiljan... Bio je prijateljski raspoložen prema meni... Uvijek je bio vrlo pristojan sa mnom... Vjerovao sam mu... Nisam se bojao jer me s njime upoznao policajac.

Također je potrebno naglasiti da je bilo ispitanika kod kojih nije došlo do izgradnje povjerenja i određeni broj žrtava govorio nam je upravo o tom nedostatku povjerenja u osobe i organizacije. Smatrale su da mogu krenuti dalje u svojim životima samo ako se oslone same na sebe. Neki ispitanici su odbili određene oblike pomoći zbog nedostatka povjerenja. Jedna maloljetna žrtva, koju smo pitali što bi osoba ili organizacija trebala učiniti kako bi se izgradilo povjerenje, bila je vrlo pesimistična u tom pogledu: "Ne znam. Ja nikome ne vjerujem... Mislim da najbolje mogu pomoći sama sebi". Također je objasnila kako je njena majka, koja je imala vrlo snažnu ulogu u njenoj odluci da odbije pomoć, smatrala da je pomoć "neprihvatljiva"; "Ona smatra da ako mi netko sada pomogne, da ću morati platiti za pomoć... Ne vjeruje strancima". Ovo objašnjenje u skladu je s nalazima studije o tome zašto žrtve odbijaju pomoć u kojoj se pokazalo da su kod žrtava i njihovih obitelji pitanja povjerenja i nepovjerenja bila glavna motivacija u procesu donošenja odluka. (Brunovskis i Surtees 2007.).

6.3. Pomoć i zaštita – problemi u zemljama odredišta, tranzita i podrijetla

U ovom poglavlju ispituju se mišljenja žrtava o najvažnijim pitanjima koja se pojavljuju prilikom pružanja pomoći u zemljama odredišta, tranzita i podrijetla.

Primjedbe i mišljenja nisu jednako relevantni za svaku zemlju. Neka od pitanja usko su povezana sa programima smještajnog tipa koji, iako vrlo uobičajeni za zemlje JIE, nisu jedina vrsta pomoći koja se pruža. Slično tome, neke primjedbe i mišljenja osobito su relevantni za zemlje odredišta, ali se ne mogu na jednak način primijeniti na zemlje podrijetla. Međutim, ipak se mnogi nalazi dotiču pitanja koja su relevantna za širok krug organizacija u jednako širokom krugu zemalja.

Kulturalne i jezične barijere

Neke žrtve su za vrijeme programa pomoći u inozemstvu osjećale kulturalne ili jezične razlike, ponekad s osobljem, a ponekad s drugim žrtvama. U nekim slučajevima bi se moglo reći da im je jednostavno nedostajala domovina. Željele su razgovarati s nekim na vlastitom jeziku, u okviru vlastite društvene ili kulturne zajednice. Jedna žrtva koja je primala pomoć u okviru programa sa žrtvama iz različitih zemalja objasnila je kako je osjetila olakšanje kada je dobila priliku razgovarati s osobom iz njene zemlje:

Nakon toga su došle još dvije cure koje su isto bile iz [moje zemlje] i stvarno mi je pomoglo što su cure bile iz [moje zemlje]. Ipak je drugačije kada je netko s vama iz vaše zemlje. Cijelo vrijeme sam imala dojam da me ljudi koji pričaju drugi jezik ili dolaze iz neke druge zemlje ne razumiju.

Kada žrtve ne mogu komunicirati s drugima, mogu se naći u situaciji da postanu izolirane. Jedna žrtva je objasnila kako se osjećala isključeno u situacijama kada su osobe iz iste zemlje bile zajedno i razgovarale svojim jezikom:

Teško mi je bilo jer su svi oni mogli razgovarati jedni s drugima. Ja ne znam [njihov] jezik. Razgovarali su na [svom jeziku], a ja sam bio/la sam/a. Kada sjediš sam, razmišljaš u sebi kada će sve to završiti. Za poludjet.

Jezične barijere između osoblja i korisnika mogu također utjecati na pružanje usluga. Jedna strana državljanka koja je primala pomoć u jednoj zemlji JIE nije dobila psihološku pomoć jer se nije mogao organizirati prijevod te je, kako je sama objasnila, morala svoje loše trenutke rješavati sama. Druge žrtve opisale su svoje neobične pokušaje komunikacije s osobljem i probleme u komunikaciji koji bi utjecali na kvalitetu bilo kakve pomoći koja se pruža:

Ponekad ima loših trenutaka. Ali nekako ih prevladam. Razumijem druge nešto malo i oni mene razumiju nešto malo, pa komuniciramo. S vremenom su me počeli razumjeti. Nekako se uspijevamo sporazumjeti.

U početku je bilo teško. Brat je prevodio sve što sam govorio/la.

Prevoditelji su ponekad bili korišteni, ali često je to bio luksuz i nije bilo financijski isplativo imati prevoditelje u svim slučajevima ili često. Jedna je žena rijetko dobivala prevoditelja pa se morala snalaziti sama: "Bila je među osobljem i jedna žena koja je prije radila u [mojoj zemlji]. Znala je nešto malo [mog jezika]. Dva puta sam dobila prevoditelja".

Slično tome u programima pomoći mogu postojati kulturalne barijere, što je dobro opisala jedna žrtva koja je pomoć primala u stranoj zemlji.

Nisam se osjećao/la ugodno. Osjećao/la sam da me ne razumiju i morao/la sam razgovarati s nekim drugim. Onda sam došao/la ovdje i imao/la sam s kime razgovarati. Vidio/vidjela sam da me netko razumije. Osjećao/la sam se bolje jer me je netko sada mogao saslušati. Na [njihovom jeziku] nisam mogao/la sve reći. Nisam znao/la sve riječi... Ali nije stvar bila samo u jeziku, možda je stvar bila u tome što nisam iz [te zemlje].

Jedna druga žrtva je naglasila važnost prevoditelja, da osoblje ili druge žrtve dolaze iz iste zemlje ili da postoji barem netko tko je svjestan određenih kulturalnih i društvenih razlika ili je u kontaktu s tim razlikama: "Ona se za nas brinula jer je bila iz [moje zemlje], ali je živjela već šest godina u [toj zemlji EU]... Stvarno je bila divna. Prekrasno se ponašala prema nama".

Kao što je primijećeno u slučaju mnogih programa za žrtve obiteljskog nasilja, programe uglavnom na temelju svojih pogleda na svijet osmišljavaju osobe koje pripadaju srednjoj klasi te su programi strukturirani prema standardnim modelima prehrane, jezika, odgoja, odijevanja itd. To može značiti da pružena podrška ne odražava uvijek ili u potpunosti potrebe, vrijednosti ili poglede na svijet stranih državljana i žrtava. Osim toga, nije samo jezik barijera sam za sebe već se radi o komunikaciji u drugačijim kulturalnim okruženjima (Arora 2004: 8). Slično tome, u studijama gdje su ispitanici bili imigranti i izbjeglice, utvrđene su česte komplikacije jezične i kulturalne prirode u prenošenju informacija i pružanju usluga. Na primjer, jedna studija o pružanju usluga zlostavljanim ženama koje su imigrirale u Kanadu pokazala je da su se žrtve i osoblje morali suočavati s mnogobrojnim jezičnim i kulturalnim barijerama. U nekim kulturama se razgovor o osobnim problemima s

nepoznatim osobama smatra neprihvatljivim, a to se nalazi u osnovi mnogih programa pomoći. Isto tako, individualni pristup koji se koristi u određenim programima može predstavljati problem ženama koje dolaze iz društava i kultura u kojima im je život strukturiran oko njihovih obitelji i zajednice te je njihovo poimanje individualnosti i samostalnog života u sukobu sa poimanjem samih sebe (Arora 2004: 13-15; Fulbright 2004). Također je značajno napomenuti, kao što smo primijetili u kontekstu usluga za mentalno zdravlje, da na spremnost pristupanju programima pomoći utječu i druge kulturalno relevantne varijable kao što su dob i spol. (Hollifield 2002: 421). To je primijećeno i kod žrtava. Jedna žrtva trgovanja ljudima iz JIE govorila je o razlici koju je osjećala između sebe i osoblja u inozemstvu iako ih sve voljela i osjećala je da joj pružaju podršku. Međutim, osjećala je da između nje i osoblja postoje neuhvatljive kulturalne razlike.

Budući da kultura utječe na pružanje usluga, potrebno je više pozornosti pokloniti specifičnoj društvenoj i kulturalnoj dinamici koja utječe na oporavak i reintegraciju. Ako uzmemo u obzir da mnoge žrtve u zemljama odredišta borave privremeno, pa čak i trajno, ovaj aspekt postaje osobito važan. Osim toga, pružanje usluga uključuje pomoć u snalaženju sa svakodnevnim stresnim situacijama života u novoj zemlji/kulturi, kao što su pristup uslugama za koje žrtve nisu niti znale da postoje, pružanje pravnih informacija o određenoj zemlji, pružanje usluga na jezično i kulturalno prihvatljiv način, razmatranje kulturalnih razlika u pitanjima poput privatnosti, stigmatizacije i srama, uzimanje u obzir koliko obitelj i zajednica kontroliraju odluke koje žrtva donosi itd. (Cooper et al 2004: 30-32). Kada se radi o nekim specifičnim oblicima pomoći, kulturalne barijere postaju osobito izražene. Psihološka pomoć je odličan primjer kada se kulturalne varijable moraju uzeti u obzir i vidjeti na koji način se mora pristupiti osobi koja dolazi iz različitog društvenog i kulturalnog okruženja (Hollifield 2002: 421).

Pristup informacijama o pomoći i uslugama

U pristupu ohrabrivanja žrtvi od ključne važnosti je da žrtve budu aktivno uključene i u potpunosti informirane o odlukama koje se donose i mogućnostima koje im stoje na raspolaganju u njihovom životu nakon trgovanja. To zahtijeva da se žrtvama daju pune informacije o nizu različitih pitanja, uključujući informacije o različitim vrstama pomoći koje postoje kod kuće i u inozemstvu, različitim oblicima pomoći unutar programa te mogućnostima pristupa pomoći u sadašnjosti, ali i u kasnijoj fazi. Neke žrtve su rekle da su bile u potpunosti informirane i obaviještene o različitim oblicima

pomoći. Jedna žena koja se vraćala iz EU je bila u direktnom kontaktu s programom pomoći u svojoj zemlji podrijetla i bila je u mogućnosti donositi odluke prije povratka:

Razgovarala sam s [voditeljicom] telefonom. Objasnila mi je sve o programu pomoći, da pomaže djevojkama da se oprave nakon što su prošle kroz slične situacije, da se reintegriraju u društvo. Sve mi je objasnila oko pomoći. Istina je da sam na početku bila uplašena, ali znala sam da trebam otići i vidjeti kako će mi biti.

Slično tome, jedna žena koja se vratila kući i kontaktirala organizaciju za pomoć je također bila zadovoljna s informacijama koje je dobila: "Vrlo jasno mi je objasnila kakva sve pomoć postoji i tko mi ju može pružiti". Žrtvama je radi stabilizacije bilo važno što su dobile punu informaciju i to im je također pomoglo kod planiranja i donošenja odluka o budućnosti.

Suprotno tome, neki ispitanici nisu uvijek imali pristup informacijama relevantnim za njihov oporavak te nisu dobili sve informacije o raspoloživim vrstama pomoći kod kuće i u inozemstvu:

Prije trgovanja nisam ništa znao/la o takvim uslugama. Nisam znao/la niti kada sam se bio/la vratio/la. Imao/la sam sreće jer je moja mama saznala neke informacije. Dok su sa mnom trgovali, nisam mislila da postoji itko osim policije tko me može spasiti, ali oni su bili korumpirani.

Teško je naći takvu pomoć...Žrtve ne znaju kome se obratiti za pomoć.

Za vrijeme intervjua sa žrtvama u zemljama odredišta, neke žrtve su od istraživača tražile informacije o vrstama pomoći i detalje za kontakt u njihovim zemljama podrijetla jer ih do tada akteri za suzbijanje trgovanja ljudima nisu informirali o različitim mogućnostima. U nekoliko slučajeva su žrtve već mjesecima bile u programima pomoći, ali nisu imale nikakve informacije o programima pomoći kod kuće. Potrebno je unaprijediti postupke i žrtvama pružiti više informacija o programima pomoći u zemljama podrijetla kako bi se povećala mogućnosti uspješne reintegracije (cf. Brunovskis i Surtees, Rosenberg 2006, Surtees 2005, 2006a).

Neke žrtve dobile su nepotpune ili nedovoljne informacije, kao što je bio slučaj jedne strane državljanke koja je primala pomoć u inozemstvu i morala je dugo čekati na svoj povratak. Njoj je bilo važno da dobije točne i potpune informacije, čak i ako su to "loše vijesti". Ona je unaprijed htjela znati koja je stvarna situacija, čak i kada to znači da bi saznala da se još mjesecima neće vratiti kući.

Pitala sam ih kada ću moći ići kući. Rekli su sutra. Ostala sam dvije godine... Da, dvije godine [kada smo pitali zar je zaista ostala tako dugo]. Kada su ujutro došli, pitala sam ih trebam li se spakirati za odlazak kući. Rekli su: "Ne ideš kući već ostaješ ovdje". Rekla sam im: "Ali rekli ste mi da ću ići kući." A oni su rekli: "Ne ideš kući dok ne vidimo što ćemo"... Rekli su mi da će biti nekakvo suđenje. Ali nije bilo nikakvog suđenja.

Čak i kada su dobile informacije, mnoge žrtve su smatrala da su informacije nedovoljne:

Nisu mi rekli da je to sigurna kuća. Rekli su mi da ću biti u privatnoj kući ili da ću biti u nekom hotelu. Rekli su mi da niti oni ne znaju gdje je ta kuća. Rekli su mi da se ne bojim. Rekli su mi da će sve biti u redu. Rekli su mi da to nije zatvor; da to nije nešto protiv moje volje, da je to samo ako ja želim. Rekli su mi da ću imati sve uvjete da mogu jesti, spavati, da me nitko ne muči i da mogu ostati koliko god želim.

Dok su u nekim zemljama žrtve imale vrlo jasnu sliku o svom programu reintegracije i bile su uključene u donošenje odluka, u drugim programima to nije bio slučaj. To pokazuje primjer jedne žene koju smo pitali koliko dugo će ostati u skloništu. Objasnila nam je da joj pružatelji usluga još ništa nisu o tome rekli: "Oni znaju, ali mi ne znamo. Ne znam hoću li ovdje ostati dva, tri ili deset mjeseci". Kasnije tijekom intervjua je rekla sljedeće: "Znam da ne mogu dugo ovdje ostati. Na znam koliko dugo mogu ostati, ali znam da je to ograničeno. A nemam kuda ići. Treba mi posao".

Još jedan problem je bio u tome što su žrtve imale ograničene informacije o drugim programima i organizacijama koje bi im mogle pružiti istu vrstu pomoći (specijaliziranu ili nespecijaliziranu za žrtve trgovanje, državnu ili nedržavnu). Ako su i dobile neke informacije, onda je to bilo putem postojećeg pružatelja usluga, a ne u direktnom kontaktu s nekim drugim pružateljem usluga. To znači da su se nekim slučajevima žrtve morale ograničiti na usluge jedne organizacije i njene mreže te im nisu bile ponuđene sve mogućnosti i usluge (cf Bjerkan 2005, Surtees 2006a). Jednog muškarca kojim su trgovali u bivšem Sovjetskom savezu identificirala je i pružila mu pomoć jedna crkvena organizacija i, nakon povratka kući, on je bio upoznat samo s uslugama koje postoje unutar te mreže:

Nisam imao pojma kojim organizacijama bih se mogao obratiti za pomoć. Samo sam znao za crkvu u koju su me uputili vjernici iz [zemlje odredišta]. Nisam znao da osim državnih organizacija postoje i NVO-i.

Budući da sve organizacije (državne i nevladine) rade s ograničenim resursima, važna je suradnja i koordinacija između organizacija. Potrebno je u rad sa žrtvama trgovanja ljudima uključiti najveći broj stručnjaka iz svih sektora kako bi se omogućila što bolja identifikacija i kako bi žrtve imale pristup širokom dijapazonu usluga. U mnogim situacijama suradnja ne samo da je povećala mogućnosti pomoći za žrtve već je isto tako poslužila da se izbjegne ponavljanje usluga. Određen broj žrtava je objasnio kako je pružanje usluga u njihovim slučajevima uključivalo podršku različitih organizacija. Primjer jedne žene to odlično pokazuje. Ona je dobila potporu od specijalizirane agencije da otvori vlastiti posao. Posao je dobro napredovao dok se nije pojavio slučaj bolesti u obitelji pa je zaradu morala trošiti na troškove liječenja. Organizacija ju je nakon toga uputila na jednu drugu organizaciju koja joj je pomogla oko medicinske pomoći tako da je mogla nastaviti voditi svoj posao koji je bio izuzetno važan za njenu dobrobit i dobrobit njene obitelji. Važnost suradnje i koordinacije (i pristupa informacijama) su i žrtve komentirale:

Primijetio/la sam da [ova organizacija] i [ona organizacija] vrlo dobro surađuju...Bili su vrlo osjetljivi prema meni i obje organizacije su uzimale u obzir moje potrebe.

Volim promatrati kako organizacije surađuju jedne s drugima i kako različite organizacije pružaju različite vrste pomoći³⁷.

Nisu potrebne samo suradnja i koordinacija unutar neke zemlje već i na međunarodnoj razini. U jednoj studiji pružatelji usluga u JIE naglasili su nedostatak potpunih i ažuriranih informacija o raspoloživosti i vrsti organizacija koje pružaju usluge reintegracije u zemljama podrijetla, što im onemogućava da savjetuju žrtve o svim postojećim mogućnostima: "Moramo imati bolje kontakte s organizacijama u drugim zemljama, osobito u EU. Poznajemo NVO-e iz regije, ali moramo se povezati i sa zemljama EU" (Surtees 2006a).

Bolja informiranost o uslugama u zemljama podrijetla značila bi da bi na temelju takvih informacija organizacije mogle bolje uputiti i savjetovati žrtve oko svih raspoloživih usluga koje će im biti na raspolaganju kada se vrate

³⁷ Suprotno tome, neke žrtve su komentirale nedostatak suradnje između pojedinih organizacija, a neke su se ponekad našle u situacijama gdje su bile uhvaćene između napetosti i natjecanja između nekih organizacija;

Primijetila sam nešto loše. Loše su govorili o drugim organizacijama pred korisnicima/cama. Rekli su da [jedna organizacija] kontrolira žrtve. Da nitko ne smije pristupiti toj organizaciji ili njenim korisnicima/cama. Da [ta organizacija] prisiljava žrtve da rade u zamjenu za pomoć. Da zatvaraju korisnike/ce kao da su u zatvoru, itd. To me iznenadilo.

kući, bez obzira o kakvoj vrsti organizacije se radi, organizaciji koja prima žrtvu ili organizaciji do koje se dolazi procesom upućivanja. Ograničena komunikacija između programa može značiti da se može dogoditi da žrtve budu upućene u neku organizaciju, a da ta organizacija nije informirana niti je zaprimila potrebne informacije o slučaju (Surtees 2006a).

Također je važno u široj zajednici omogućiti pristup informacijama o pomoći i podršci. Pitali smo žrtve što misle o tome koliko su različite vrste pomoći vidljive i pristupačne ljudima tj. žrtvama i široj zajednici.

Mislim da žrtve trgovanja ljudima ne znaju gdje mogu potražiti pomoć. Sada u [tom gradu] ljudi iz [te organizacije] odlaze u škole razgovarati, dijele brošure... To je dobro... Šteta je što ja nisam imao/le takve informacije kada sam išao/la u školu. Mislim da bi tada to bilo korisno.

Nisam ništa znao/la o [pomoći]. Čak ni sada ne znam u stvari ništa o pomoći. Kod kuće nemamo ni radio ni televiziju. Novine ne čitamo... Ne bih mogao/la ništa saznati o pomoći da me [pružatelj usluga] nije kontaktirao.

Nisam ništa znao/la o uslugama koje postoje [kod kuće].

Kada smo pitali žrtve kako bi one same prenijele informacije o raspoloživoj pomoći, često su imale jasne ideje o tome kako to treba učiniti i, konkretnije, kako se to moglo bolje učiniti u njihovom slučaju:

Objasnila bih joj jednostavnim riječima kakve vrste pomoći su joj na raspolaganju, uzela bih je za ruku i odvela bih ju u organizaciju u kojoj sam ja bila... Upoznala bih je s osobljem skloništa ... Dala bih joj vremena da se upozna sa stvarima u skloništu tako da vidi da sam joj govorila istinu.

Neke organizacije koriste takav pristup. Pozovu žrtvu da dođe u sklonište tako da može točno vidjeti što joj se nudi i da može razgovarati s drugim korisnicima. Općenito se žrtve tek u toj fazi pita što su odlučile i, ako odbiju, još uvijek im se ostavi mogućnost da se kasnije vrate. Jedan psiholog je o toj strategiji rekao sljedeće, "Jedno je govoriti im o pomoći, a drugo pokazati im kako to izgleda" (Brunovskis i Surtees 2007.). Žrtvama je potrebno dati informacije koje im trebaju u obliku koji je prilagođen njihovoj dobi i razini obrazovanja. Također je važno dati im vremena da obrade informacije i donesu odluke koju su utemeljene na informacijama i pažljivo razmotrene.

Pristup pravosuđu

Mnoge trgovane osobe složile su se da budu uključene u sudske postupke protiv svojih trgovaca, iako iz različitih razloga. U određenom broju slučajeva glavna motivacija je bila potreba za financijskom odštetom. Jedna žrtva je objasnila: "Svjedočit ću protiv kriminalaca. Hoću da vrate novac koji su dobili dok su me iskorištavali. U [mojoj zemlji] se može kupiti kuća na sela za 300 do 800 dolara. Želim dobiti taj novac". U drugim slučajevima osveta je bila najvažniji razlog zašto su se žrtve odlučile svjedočiti protiv svojih trgovaca. Bjerkan i Dyrliid (2006a: 9) su zabilježili sljedeće:

Kada smo upoznali "Jasminu" suđenje njenim trgovcima je trajalo već godinu dana i nije se činilo da će brzo biti privedeno kraju. Unatoč naporima i dugom trajanju postupka, Jasmina je insistirala da ne smije zažaliti što je odlučila svjedočiti. Rekla je da je njezina glavna motivacija za sudjelovanje u sudskom postupku bila osveta. Zbog toga što su je trgovci bili poslali u inozemstvo nije bila u mogućnosti nekoliko mjeseci vidjeti svoju kćer. Za to vrijeme je Jasminina kćerka ostala s bakom koja je bila alkoholičarka. Jasmina je znala da je žena koja je njome trgovala također majka malog djeteta i smatrala da je da je to savršena osveta jer će ta žena patiti za svojim djetetom isto kao što je Jasmina morala patiti.

U drugim situacijama žrtve su odlučile svjedočiti jer su se željele osjećati sigurno (i željele su da se drugi osjećaju sigurno) i da se ne moraju brinuti da će im se trgovci osvetiti:

Nisam se odmah predomislio/la. Ali kada sam se sjetio/la užasa kroz koji sam prošao/la, shvatio/la sam da ću biti sigurniji/a ako ta osoba bude u zatvoru.

Ako kriminalci budu u zatvoru, bit ću mirniji/a.

"Juliju" je kontaktirala lokalna policija ubrzo nakon povratka kući i pitala ju želi li svjedočiti protiv svojih trgovaca... Glavni razlog zbog kojeg je odlučila svjedočiti je bio taj što ih je željela spriječiti da nastave sa svojim aktivnostima. Znala je da su iste osobe vrbovale i iskorištavale velik broj djevojaka i osjećala je obvezu da svojim svjedočenjem pomogne kako ista sudbina ne bi zadesila još više osoba (Bjerkan & Dyrliid 2006a: 10).

U nekoliko slučajeva žrtve su sudjelovale u suđenjima i donesene su presude protiv trgovaca. Jedna žrtva je rekla: "Svjedočila sam protiv [trgovaca] i dobila

sam slučaj. Bilo mi je drago da su kažnjeni". Međutim, treba reći kako je pristup pravosuđu ponekad ozbiljno ograničen i često uključuje ozbiljne rizike i posljedice za žrtve. Kada žrtve nisu bile uključene u sudski postupak, mnoge od njih nisu bile zadovoljne s tijekom postupka. Jedna žrtva je objasnila što je bilo potrebno učiniti na drugačiji način, "Dobiti bolju pravnu pomoć i od države dobiti bolju zaštitu svjedoka koji svjedoče protiv trgovaca". Jedan muškarac, žrtva trgovanja ljudima, također je bio razočaran s pravosudnim sustavom jer je sustav zakazao u kaznenom progonu počinitelja, a nije niti zaštitio njega i njegovu obitelj. Bilo mu je žao što je policiji dao iskaz:

Moraju više pomagati žrtvama. Barem bi se trebali pobrinuti da je zaštita koju pruža policija stvarna jer, na primjer, moja sestra je nekoliko puta primila telefonske pozive od trgovaca koji su joj govorili kako sam ja uništio posao koji je vrijedio stotine milijuna i kako se tako nešto ne smije oprostiti. Policija bi prema nama trebala postupati drugačije... Na kraju ispadne da državi pomažemo za ništa. Ja sigurno ovo ne bih ponovno učinio. Mislio sam da je to prava stvar jer je tip učinio zaista loše stvari mnogim ljudima i mogao je to nastaviti raditi. Ali kada sam svjedočio protiv njega nanio sam štetu sam sebi jer od tada stalno živim u bijegu. To je jedino zbog čega žalim... [Moja žena] je mlađa od mene, ali je pametnija. Lijepo mi je govorila da ne svjedočim, a ja sam učinio po svom i eto. Sada se ništa ne može promijeniti.

Žrtve također nisu uvijek smatrale da njihovi odvjetnici dobro vode slučaj. Uzmimo, na primjer, slučaj žrtve koja je opisala kako je njen odvjetnik redovito vikao na nju, govorio joj kako nije ni za što i kako je on više sklon vjerovati trgovcima nego njoj. Osim toga, žrtva je objasnila kako odvjetniku njeni interesi i iskustva nisu bili bitni:

Nakon nekog vremena kada je suđenje trajalo već pola godine, pokušao me uvjeriti da povučem svoje svjedočenje i govorio mi je "ona ti je još uvijek rođakinja, pa zar ti je nije žao?". Bila sam u šoku. Tjerao me da to učinim i na kraju sam došla na suđenje i rekla da mi je žao moje rođakinje.

Još jedna primjedba od strane žrtava je bila da od policije ili pravosuđa nisu dobivale informacije o svojim slučajevima i nisu znale što se u njihovim slučajevima događa:

[Stav policije] je bio..."pustite me na miru, imam pametnijeg posla nego se baviti s tim vašim slučajem".

Jedina stvar koju bih još želio/željela učiniti, i rekao/la sam si da to jednom zaista i moram učiniti, je da nazovem policajca/ku u [zemlji odredišta] koji je vodio/la moj slučaj jer me zanima što se dogodilo.

Ne, nisu me kontaktirali. Išao/la sam pitati ima li kakvih vijesti. Rekao/la sam im kamo idem i što radim. Rekli su mi da nema nikakvih vijesti... Rekli su mi da bi zvali da je nečega bilo

Žrtve su također bile frustrirane trajanjem istraga i sudskih postupaka jer su neke istrage i postupci trajali godinama.

Ovo traje već više od godinu dana i nema kraja na vidiku. Ili je jedan odvjetnik odsutan ili drugi ne dođe.

Da. želim da se te ljude kazni. Kada sam se vratila [kući], dala sam izjavu lokalnoj policiji. Ali do sada nije bilo nikakvog odgovora. Socijalna radnica mi je rekla da bi [policija za suzbijanje trgovanja ljudima] mogla preuzeti moj slučaj. Otišli smo tamo. Svjedočila sam i nakon toga su me nekoliko puta pozvali u lokalnu policiju da nastavim sa svjedočenjem i to je bio kraj. Od tada su prošle četiri godine i nema nikakvih rezultata.

Neke negativne reakcije žrtava su bile povezane s činjenicom da su sudski proces doživjele zbunjujućim, nepristupačnim i izvan njihove kontrole:

Imam osjećaj da sudac govori drugim jezikom, koristi riječi koje ne razumijem, a poslije zaboravim pitati odvjetnika što to znači. Kada sam svjedočio/la na policiji, uzeli su mi pasoš i još mi ga nisu vratili.

Tužitelj je odbacio moj predmet... Policija za suzbijanje organiziranog kriminala je dopunila predmet. Rekli su da će sve biti u redu, ali kada je slučaj došao na sud tužitelj je odbio... Nazvao/la sam [policajku] da ju pitam o slučaju. Rekla mi je da je bila iznenađena što je predmet odbačen jer je ona pripremila predmet kako treba i prikupila dovoljno dokaza. Rekla mi je da ne zna zašto je tužitelj odbacio predmet.

Dok je ovaj problem posebno izražen kod žrtava s nižom razinom obrazovanja, također se pojavljuje općenito kod svih žrtava i u široj javnosti. Podrška u razumijevanju i snalaženju u pravnim postupcima od ključne je važnosti da bi žrtva mogla dobiti osjećaj sigurnosti i ohrabrenja.

Neke žrtve su smatrale da je u nekim slučajevima nedostatak pravde bio povezan s korupcijom. Jedna žrtva je rekla da postoji vjerojatnost da je u slučaju

protiv njenih trgovaca bilo podmićivanja. Trgovci su dobile novčane, a ne zatvorske kazne: "Tužitelj je tražio osamnaest i pol godina zatvora, ali je sudac donio odluku da svaki trgovac mora platiti kaznu od 1000 dolara i to je bilo sve... nisu bili čak niti kažnjeni... za njih je 1000 dolara sitnica".

Za neke je žrtve nedostatak pravde doveo do toga da u stalnom strahu od moguće osvete. Mnoge žrtve su rekle da su cijelo vrijeme u strahu, što na žrtvama i njihovim obiteljima ostavlja teške posljedice:

Bojim se... Jer ljudi protiv kojih sam svjedočila mogu saznati da sam ovdje...Nije to tako teško saznati... Već su mi ranije prijetili... Jedna djevojka iz skloništa mi je rekla da ponekad trgovci plate nekoj od cura u skloništu da pokušaju izvući van onu curu koja je svjedočila protiv njih. Strah me je. Brat od jednog trgovca je već odslužio zatvorsku kaznu. Od njih može čovjek svašta očekivati. Svugdje me je strah: kod kuće, kada vodim kćerku iz vrtića, čak i kada dođem na razgovor u pratnji svoje majke.

Nisam htjela ići na policiju. Bojala sam se. Mislila sam da će mi ovako ili onako nauditi. Ako shvate da sam se vratila kući, htjet će me vratiti natrag i učiniti mi nešto loše. Zato sam odlučila da je bolje otići na policiju i sve im reći. To sam i napravila i čak su ih nakon toga pritvorili. Ali su ih onda pustili. Rekla sam policiji da su oni bili moji svodnici, sve sam im rekla. Policija ih je stavila jednu noć u pritvor, ali je onda došao njihov prijatelj [stranac] i razgovarao s policijom. Rekao im je da oni rade za njega i policija ih je pustila. Nakon toga policija nije napravila ništa.

Bojim se ići kući. Bojim se jer su oni još uvijek na slobodi. Još uvijek drže cure kao prostitutke. Rekla mi je to jedna prijateljica. Oni sjede fino kod kuće slobodni i nitko ih ništa ne pita, a cure se boje.

Ne. Uopće se ne osjećam sigurno. Samo čekam dan kada će [trgovci] doći po mene, cijela obitelj onoga što je uhapšen... Nemam nikoga koga bih pitao/la za pomoć ili kod koga bih se sakrio/la. Morati ću nešto sam/a smisliti.

Pitanja sigurnosti

Žrtve i akteri za suzbijanje trgovanja ljudima naglašavaju potrebu razmatranja sigurnosnih rizika kada se pruža pomoć nekoj žrtvi u zemlji odredišta ili tranzita, kao i nakon povratka kući. Žrtve i njihove obitelji mogu biti izložene osveti trgovaca kada svjedoče protiv njih na sudu ili daju iskaz u policiji. Također

postoji rizik da će žrtve biti ponovno trgovane kada se vrate kući, osobito ako je njihov trgovac iz istog područja kao i žrtva.

Žrtve su opisale da se nisu sjećale sigurno kada su znale da postoji mogućnost da će ponovno doći u kontakt sa svojim trgovcem (ili s obitelji ili suradnicima trgovca).

Kada su mi rekli da se vraćam u natrag u [svoju zemlju], razmišljala sam što bi mi se moglo dogoditi. Znala sam da su neki od njih još na slobodi i bojala sam se da im opet ne padnem u ruke.

Jučer sam razgovarao/la sa svojom savjetnicom i rekao/la sam joj da se malo bojim. Oni [trgovci] znaju da sam u [glavnom gradu]. To je zapisano u mojoj izjavi, da sam u skloništu u [glavnom gradu]. Nisam želio/željela da sud to zna. Inspektori su me tamo poslali, ali ne znaju točno gdje sam. [Glavni grad] je veliki grad, ali ipak... Ponekad, kada o tome razmišljam i šećem se po ulici, okrenem se i pomislim da me prate. Zabrinut/a sam.

Znam kakva je to prijetnja, znam kakvi su to ljudi i zato se bojim.

Zbog toga sada već dvije godine živimo po raznim mjestima. Živjeli smo godinu dana u iznajmljenom stanu i onda smo se preselili kod punice, ali morali smo otići jer su trgovci saznali da smo tamo. Pa smo preselili kod ženine rodbine. Ne znamo koliko dugo ćemo ovdje ostati. Mislim da jedino što nam preostaje je da napustimo zemlju. Sestra mi je rekla da su mi zaprijetili da će pregaziti autom ako me nađu.

Vidite da živim vrlo blizu [trgovaca]. Dijeli nas samo jedno selo, a u ovim selima svi znaju ako se nekud krenete. Teško je, vrlo teško. Svaki puta kada idem kući, bez obzira koliko sam sretan/na što idem kući za praznike, osjetim nešto u srcu i strah me je biti ovdje. Nikad ne zna čovjek što se može dogoditi. Čak i ako ne izađem van u grad ili u disko, mogu me uhvatiti dok kupujem kruh ili idem u kupovinu. Nije to ništa komplicirano, samo vas strpaju u auto. Ne boje se oni nikoga.

Taj tip je u zatvoru i dobio je 15 godina zatvora, ali žalio se na tu odluku... Ne mogu reći da sam zadovoljan/na jer on ima vani rodbinu i nikad ne mogu biti 100% siguran/na. Jednog dana ću izaći iz [skloništa] jer moram jednom izaći. Nije da se bojim, ali znam da vani neću biti siguran/na.

Mnoge žrtve su također bile zabrinute za svoje obitelji i članove zajednice.

Mislim na svoju mamu i sestru i bojim se hoće li im se zbog mene nešto dogoditi. Kada su mene uhvatili pretukli su mi mamu pa tako mogu u kuću dok je noć i ponovno ih pretući i nitko ne bi znao.

Tijekom intervjua sa žrtvama pojavilo se pitanje u kojoj mjeri su žrtve bile informirane o sigurnosnim rizicima svjedočenja. Jedna žena koja je odlučila svjedočiti na sudu bila je neustrašiva: "Da, sa zadovoljstvom ću svjedočiti protiv njega. Nemam se razloga bojati. Nisam učinila ništa loše. Pravda je na mojoj strani". Budući da su se druge žrtve u istoj toj zemlji suočavale s problemima tijekom postupaka protiv njihovih trgovaca, postavlja se pitanje u kojoj mjeri je ova žrtva bila potpuno i adekvatno informirana o sigurnosnim rizicima.

Važno je napomenuti da nisu svi rizici oko sigurnosti uključivali osvetu i nasilje od strane trgovaca. Žrtve su također mogle biti izložene nasilju od strane susjeda i članova zajednice kada su se vratile kući nakon što bile prisiljavane na prostituciju. Jedna žrtva je opisala kako su je neki muškarci iz njenog sela na jednoj seoskoj zabavi silovali jer, kako su oni to objasnili, ako je davala muškarcima u inozemstvu, zašto ne bi i s njima (Brunovskis i Surtees 2007.). Još jedna žrtva koja je bila trgovana u EU objasnila je kako je njena prijateljica bila silovana u svojoj zajednici nakon što se vratila kući: "Jedna cura koja se vratila iz inozemstva rekla mi je da su je silovali susjedi, govorili su joj 'kad si mogla spavati sa [strancima], pa nećeš valjda nas odbiti?'".

U određenom broju slučajeva prijetnje i nasilje su se zaista i dogodili tako da su se rizici oko sigurnosti žrtava zaista i ostvarili:

Žena koja me trgovala zaustavila me na putu do policijske stanice i zaprijetila mi je nožem. Znala sam da se ne šali jer sam znao/la da je jednom nožem ubola i svog muža. Prijetila mi je da će me ubiti ako ne povučem svoje svjedočenje. Ispričao/la sam policajcu o tim prijetnjama i on je tražio da dam izjavu o prijetnjama i to je bilo sve. Obećali su da će zadržati nekoliko dana u policiji, ali nisu jer nije bilo dokaza. Meni su rekli da ako bude nešto hitno da nazovem policiju. Kada sam dobio/la svog odvjetnika, ispričao/la sam mu o tim prijetnjama, ali on nije obraćao pažnju na to. Rekao je "Neće te ona ubiti...ne boj se... zaboravi to". Lokalni policajac mi je također prijetio pištoljem i tražio je da povučem svoje svjedočenje protiv te žene. Požalio/la sam se i na to svom odvjetniku. On je napisao poruku i rekao mi da to dam policajcu koji mi je prijetio. Kada je policajac pročitao tu "tužbu" (odvjetnik se nije niti potpisao), nasmijao mi se u lice i rekao mi da se gubim.

[Trgovac] je rekao: "Zbog tebe je moj brat u zatvor. Ubit ću te, prije ili kasnije".

[Kada sam došao/la kući] već su me čekali. Bilo ih je sedmorica [trgovaca]. Vikali su na moju mamu i na mene. Nisam ništa mogao/la reći. Prijetili su mi da će me ubiti ako se ne vratim. Rekli su da su me kupili i da im moram vratiti novac.

Neke žrtve su opisale probleme vezano za svoju sigurnost i, u jednom slučaju, nasilje koje je bilo posljedica uključenosti žrtve u pravni postupak protiv trgovaca:

Ne, [suđenje] nije riješilo nikakve probleme. Svi su na slobodi. Čim izađem iz skloništa, naći će me i ubiti.

Svaki puta sam bila u opasnosti. Imala sam toliko problema kada sam išla na sud. Svaki puta smo morali ići nekim tajnim prolazima, izlaziti s pratnjom...Kažem vam, svaki puta smo imali probleme. Jednom me njegova žena napala na ulazu. Odvjetnik me spasio. Bojala sam se, nisam znala što ona tamo radi. Vidjela sam je tamo dva tri puta i bila sam iznenađena da je u [gradu]. Potegnula me je za rukav, ali odvjetnik mi je pomogao da se obranim. Poslije me opet napala ispred vrata sučevog kabineta. Nakon toga su me svaki puta puštali da uđem u sudnicu prije zakazanog vremena da dam svoj iskaz... Dobro, znam da mi se na sudu ne može ništa dogoditi, ali plaše me riječima... Govore jedni drugima: "Vidi kako ju dobro čuvaju. Ali neće tako zauvijek. Naći ćemo ju i ubiti". Znam da sam sigurna na sudu, ali me te riječi plaše.

[Kod kuće] se bojim. Jer sam uključen/a u sudski slučaj protiv njih. Tužitelj je odbacio moj predmet i [trgovci] su uhvatili moju mamu, pretukli ju i prijetili joj, a policija nije učinila ništa.

Zbog općeg nedostatka zaštite za žrtve, čak i za vrijeme suđenja, problemi sa sigurnosti su često bili još izraženiji. Neki ispitanici su dobili zaštitu.

Čak nam ni policija nije dala da uđemo u sudnicu jer nije bilo sigurno... Uvijek smo u sudnicu ulazili nekim tajnim prolazima. Skrivali su nas. Na kraju, kada nas više nisu mogli skrivati, pozvali su glavnog inspektora i on nam je dao inspektore kao pratnju.

Mnoge žrtve nisu imale zaštitu³⁸:

U policiju sam otišao/la samo pod jednim uvjetom. Znao/la sam da ako išta kažem o toj obitelji da će me slijediti. Zato sam rekao/la policiji da ću dati iskaz samo ako mi pruže zaštitu. Rekli su mi da će me zaštititi, ali nakon što sam dao/la iskaz nije bilo ničega. Rekao/la sam im da me trgovci slijede, a oni su mi odgovorili da dođem njima ako se nešto dogodi. Onda sam ih pitao/la kako bih ja trebao/la otići na policiju ako me netko pregazi? Nakon toga su me bili još jednom pozvali da dođem u policiju, ali nisam otišao/la. Nije imalo smisla. Nisam trebao/la ići na policiju niti prvi put.

Barem bi se trebali pobrinuti da je zaštita koju pruža policija stvarna jer, na primjer, moja sestra je nekoliko puta primila telefonske pozive od trgovaca koji su joj govorili kako sam ja uništio posao koji je vrijedio stotine milijuna i kako se tako nešto ne smije oprostiti.

U jednom slučaju je žrtvina sigurnost bila ugrožena jer je policija ugrozila njenu anonimnost i dala podatke o slučaju medijima:

[Policajac] je dao izjavu novinarima. Dao im je moje ime i prezime... To je izašlo u svim novinama. "Djevojka je izvučena iz kriminalne skupine... Zove se... Živi u... Ima toliko i toliko godina... Udana je... Ima sina... Sin se zove..." Bila sam u šoku. Nisam mogla dalje čitati što piše... Došli su mu u kuću, prijetili su mi. Mnogo toga se dogodilo. Bili su u pritvoru samo 48 sati i onda su ih pustili. Nije bilo dokaza.

U nedostatku individualne i kontinuirane procjene rizika, teško je procijeniti u kojoj mjeri je ugrožena sigurnost žrtava. Osim toga, postoji vrlo malo istraživanja koja se bave stvarnim rizicima za žrtve u slučajevima osвете i nasilja prema žrtvama, bilo da se radi o žrtvama koje su nešto poduzele protiv svojih trgovaca ili o žrtvama koje to nisu učinile. Međutim, jasno je da se mnoge žrtve niti u inozemstvu niti kod kuće nisu osjećale sigurno. U mnogim slučajevima postojali su problemi oko sigurnosti koje je trebala razmotriti

³⁸ Od 364 žrtve trgovanja ljudima o kojima je Centar za sprečavanje trgovanja ljudima u Moldaviji imao podatke, samo tri žrtve su od države dobile zaštitu tijekom kaznene istrage i na sudu. Žrtve su često tijekom suđenja bile prisiljene doći u kontakt s trgovcima (CPTW 2006: 14-5). Ostali akteri za suzbijanje trgovanja ljudima objasnili su kako u većini zemalja općenito nedostaje zaštita žrtava/svjedoka, iako su neke žrtve dobile zaštitu, ali su to sve bili pojedinačni slučajevi, zahvaljujući osobnim intervencijama nekih policajaca i ljudi iz pravosuđa.

policija ili pružatelji usluga u različitim fazama života žrtvi nakon trgovanja. Procjena rizika trebala bi se provoditi kontinuirano i kao odgovor na promjene u razvoju situacije u životu žrtve. Rizici će se vrlo vjerojatno razlikovati prema situaciji, vremenskom razdoblju, lokacijama i uključenosti žrtve u kazneni postupak. Važno je da pružatelji usluga i policija predviđaju potencijalne rizike u budućnosti kako bi se mogle na vrijeme poduzeti određene mjere. Privremene (i trajnih) boravišne dozvole jedna su od mogućnosti kojom se neposredni rizici mogu ukloniti³⁹. U nekim državama JIE stranim žrtvama se već izdaju privremene boravišne dozvole dok se ne donose odluka o daljnjim koracima. U nekim slučajevima žrtvama je pružena mogućnost dužeg boravka, kao i mogućnost korištenja programa socijalne pomoći.

Djelotvorno rješavanje pitanja sigurnosti još uvijek je jedna od značajnih prepreka u zemljama JIE. Redarstvena tijela možda nemaju dovoljno resursa za održavanje potrebne razine sigurnosti u svim slučajevima i/ili možda nisu dovoljno predana rješavanju tih pitanja. Zaštitu svjedoka često je potrebno osigurati prije, tijekom i nakon suđenja kako u zemljama odredišta, tako i u zemljama podrijetla, iako je intenzivnija i dugoročnija zaštita svjedoka potrebna u slučajevima svjedoka koji se nalaze u vlastitim zemljama.

Za neke žrtve je donošenje odluke o prihvaćanju programa smještaja u skloništu bilo direktno povezano s prijetnjama koje su bile upućene njima i njihovim obiteljima ili općenito sa zabrinutošću oko sigurnosti:

Prije nego što sam došao/la u centar, [trgovci] su svaku večer bili ispred moje kuće. I čak i kada bih nazvao/la policiju i rekao/la im da ću tu večer biti kod kuće, što oni mogu kada sam ja na selu, a oni u gradu?

Da imam nešto novca, unajmio/la bih posebnog policijskog agenta da me čuva sok sam izvan kuće. Znam da je taj tip u zatvoru, ali izvan centra se ne osjećam sigurno.

Dok su mnoge žrtve bile izložene problemima oko sigurnosti, također treba uzeti u obzir da mnoge žrtve nisu bile izložene prijetnjama niti osveti i mogle su se sigurno vratiti kući. U nedostatku sustavne procjene rizika, teško je utvrditi u kojoj mjeri pitanja sigurnosti žrtvama stvaraju probleme. Jasno je da razina rizika nije ista kod svih žrtava i da postoje slučajevi gdje nema nikakvih problema oko sigurnosti. Dok mnogo aktera za suzbijanje trgovanja ljudima naglašava

³⁹ Privremena boravišna dozvola postoji kao mogućnost u sedam zemalja JIE, a na razini EU Direktiva Vijeća 2004/81/EC o boravišnoj dozvoli zahtijeva od zemalja članica EU da žrtvama trgovanja ljudima pruže mogućnost dobivanja boravišne dozvole.

da je uvijek bolje biti na oprezu i očekivati situacije visokog rizika, ipak takav pristup ostavlja traga i na žrtvama. U slučajevima kada pitanja sigurnosti nisu relevantna, pre naglašavanje pitanja sigurnosti može usporiti oporavak i narušiti stabilnost žrtve. Žrtve tako mogu doći u situaciju kada su nepotrebno pod stresom i brinu se za vlastitu sigurnost, što im može otežati povratak kući ili povratak svom "svakodnevnom životu". Potrebno je pažljivo uspostaviti ravnotežu između potencijalnih rizika za sigurnost žrtve i potreba žrtve da nastave sa svojim svakodnevnim aktivnostima i vode normalan život.

Modeli, pravila i ograničenja programa

Svi programi imaju pravila i propise. Svrha pravila i propisa je da omoguće nesmetano provođenje programa, da se izbjegnu sigurnosni rizici, da se spriječe konflikti među korisnicima, da se isprave slučajevi problematičnog ponašanja i da se spriječi da trgovci progone žrtve. Međutim, čini se da postoje situacije kada postojeća pravila i propisi nisu u skladu s profilom ili potrebama žrtava.

U posljednje vrijeme vode se rasprave o tome kako je potrebno razmotriti i evaluirati neka pravila i ograničenja u programima smještajnog tipa, ne samo za žrtve trgovanja ljudima već i za druge žrtve nasilja (Brunovskis i Surtees 2007. i Brunovskis i Surtees u budućoj publikaciji iz 2008.). Za vrijeme intervjua sa žrtvama, žrtve su gotovo uvijek spominjale pravila kao nešto važno, ali često i kao nešto što ih zabrinjava. Za ovu studiju je značajno kako su žrtve doživjele pravila i propise i kakva su njihova iskustva u tom pogledu.

Pravila i propisi su se odnosili na čitav niz pitanja, kao što su rasporedi, komunikacija i kontakti izvan programa i sloboda kretanja. Obavješćivanje o pravilima obično je bio jedan je prvih razgovora koje su žrtve imale nakon dolaska u sklonište:

[Socijalna radnica] je ušla s nama u sklonište i tamo je bila jedna žena koja tamo radi i govorile su nam o tome kako je u skloništu, o hrani i svemu ostalome, kako moramo sami kuhati i čistiti. Objasnile su nam pravila skloništa...Ne smije se koristiti telefon i unositi alkohol. Ne, ne smijemo unositi alkohol, ne smijemo nikome reći gdje se sklonište nalazi itd.... Svoje [mobitele] smo dali osoblju.

[O pravilima] Nema telefoniranja, nema izlaženja, nema alkohola. To je za naše dobro.

U nastavku se nalaze reakcije žrtava na neka od uobičajenih pravila i propisa, s naglaskom na to kako su ih one, kao korisnici, doživjele.

Rasporedi

Većina skloništa imala je fiksne rasporede za obroke, aktivnosti i spavanje. Razlog za postojanje takvih rasporeda, kao i kod mnogih drugih pravila, je održavanje reda u skloništu te nesmetano odvijanje života u skloništu i bez konflikta. Međutim, određen broj ispitanika (od kojih su većina bile odrasle osobe) smatrao je rasporede ograničavajućima i, prema njihovom mišljenju, često nepotrebnima. Mnogi su pravila smatrali djetinjastima u slučajevima kada se od njih tražilo da popodne odspavaju ili im se govorilo što smiju, a što ne smiju jesti.

Rekla mi je, na primjer: "Ovdje imamo samo doručak, ručak i večeru. Moraš jesti i ne preskakati obroke. Jer ako preskočiš, poslije ne možeš dobiti ništa".

Bilo je super u skloništu. Ali problem je bio u tome što smo se morali buditi, a onda opet ići spavati u vrijeme odmora od dva do četiri popodne. Na primjer, budili smo se između devet i deset ujutro. Onda smo morali opet spavati od dva do četiri. Onda smo se budili i opet išli spavati u jedanaest navečer. To mi se nije sviđalo. U vrijeme popodnevnog odmora nismo smjeli gledati televiziju. Ni to mi se nije sviđalo.

Neke žrtve su naglasile da je problem bio u pristupu hrani tj. u fiksnom rasporedu obroka.

Još jedna stvar zbog koje sam se loše osjećao/la je bilo to što sam jedan dan bio/la gladan/na, ali obrok je već bio gotov. Otišao/la sam u kuhinju i uzeo/la maslac, ali mi je jedna djevojka koja je radila u skloništu rekla da ga vratim tamo gdje sam ga našao/la. Počela se stvarati napetost. Na kraju mi je djevojka objasnila da sam prvo trebao/la pitati za dopuštenje.

[O pripremi hrane] Isto tako, na primjer, morali smo jesti i ono što nam se nije sviđalo. Meni se povraća kada to jedem. Nisam jeo/jela mast od kad sam bio/bila mali/mala. Mučno mi je čak i dok gledam nekoga kako jede mast.

Kavu smo smjeli piti samo dvaput dnevno. Nije mi se to sviđalo.

Čak i ako smo htjeli jesti nešto drugo, a ne ono što je meniju, ta socijalna radnica nam nije dala da jedemo išta drugo. Dobit ćete ono što je na meniju... Kada bi netko išao po bocu vode, ona bi nas slijedila da provjeri što smo uzeli. Bojala se da će uzeti nešto drugo. Jedan dan je brojala koliko boca, staklenki i drugih zaliha je ostalo.

Žalili smo se zbog hrane. Htjeli smo nešto slatko. Dali su nam malu posudicu sa čokoladnim namazom. Pa što je to za dvanaest cura, ništa... Ne, nisam bio/bila zadovoljan/na s hranom.

A kad bi se žalili, govorili su nam: "Pa vi bi kavu svakih pola sata". Netko se valjda već žalio. Ali imamo pravo pitati. Pa ta hrana je za nas.

Žrtve su općenito pozitivnije doživljavale programe u kojima su imale veću slobodu u svojim dnevnim aktivnostima, kao što je kuhanje, spavanje i slobodno vrijeme.

Komunikacija i kontakti izvan programa

Mnogi programi u zemljama podrijetla i odredišta imaju vrlo stroga pravila oko komunikacije i kontakata s osobama izvan programa. Na primjer, u mnogo programa se za vrijeme trajanja programa žrtvama oduzimaju mobiteli:

Prvo što su me pitali [u skloništu] je bilo imam li mobitel jer su mi objasnili da ga ne smijem imati. Bio mi je to šok. Pa kako ću bez mobitela?

Telefoniranje je bilo ograničeno i često dopustivo samo u prisustvu socijalnih radnika:

Dok smo tamo bili mogli smo zvati kući tri puta [u dva i pol mjeseca].

Imam samo jednu primjedbu. Ne smijem nazvati svoju obitelj. Samo jednom mjesečno. To nije dovoljno. Sve drugo je u redu. Kada bih barem češće mogao/la razgovarati s djecom i obitelji. Sve drugo je super.

Iz skloništa imamo pravo telefonirati samo jednom mjesečno. Obitelji nas mogu zvati češće, ali mi imamo pravo samo jednom mjesečno. Sin mi je rekao da nema novaca da me nazove.

[O kontaktima s obitelji] Dva tjedna prije povratka smio/smjela sam telefonirati svojim i javiti tati da dolazim kući.

Takva praksa se često opravdava objašnjenjem da žrtve ne smiju biti u mogućnosti da dođu u kontakt s trgovcima te da se telefoniranjem ne smije ugroziti sigurnost skloništa⁴⁰. Međutim, koliko god je takva praksa opravdana

⁴⁰ Jedna strana žrtva je primijetila kako je paradoksalno da njene telefonske pozive nadgledaju socijalni radnici koji ne poznaju jezik kojim ona govori:

Da, naravno, [uvijek je netko prisutan]... Moraju vidjeti koga zovemo... nije mi se to sviđalo, ali ipak kada razgovaram na svom jeziku, onda ionako ne razumiju što pričam.

u početnoj fazi nakon trgovanja, čini se da kasnije ne postoji dovoljno fleksibilnosti u prilagođavanju konkretnim potrebama pojedinih žrtava. Suprotno tome, iskustva jedne žrtve pokazuju da su se pravila oko telefoniranja u njenom slučaju s vremenom mijenjala. Takav pristup, za koji se čini da je u skladu sa ciljevima reintegracije, žrtva je ocijenila pozitivno: "Da, sada mogu [koristiti mobitel]. [Nisam ga smio/smjela koristiti] mjesec i nešto... možda nešto manje".

U nekim programima kontakti s obitelji se vrlo pažljivo prate i često se susreti žrtava s članovima obitelji odvijaju uz prisutnost osoblja skloništa, pa čak i redarstvenih tijela. U nekim slučajevima je to bilo na zahtjev korisnika, a u nekim slučajevima je to obavezna sigurnosna mjera. Međutim, takav pristup nije uvijek potreban niti zatražen i postavlja se pitanje koliko je moguća reintegracija u tako strogim uvjetima. Žrtve su opisale važnost susreta s obitelji u procesu oporavka:

Nisam više mogao/la ostati unutra [u skloništu] i htio/htjela sam se vratiti u [svoj grad]. Htio/htjela sam otići kod tetke tako da mogu vidjeti tatu i mlađu braću koja žive s mamom. Nisam više htio/htjela ostati ovdje.

Sada mi trebaju rodbina i prijatelji. Hitno moram izaći van odavde, da se mogu osjećati malo drugačije. Jer kada ste stalno u zatvorenom prostoru, cijeli dan, počnete razmišljati. Ja se rastužim.

Potrebno je posvetiti pažnju pozitivnom utjecaju koji kontakti (osobni, ali i telefonski) žrtve s obitelji mogu imati na stabilizaciju i ohrabrenje žrtve. Činjenica da postoje slučajevi kada su žrtve napustile program ili odbile primiti pomoć upravo zbog ograničavanja kontakata s obitelji i prijateljima zaslužuje dodatnu pozornost (Brunovskis i Surtees 2007.).

Sloboda kretanja

U mnogim zemljama žrtve su smještene u skloništima zatvorenog tipa zbog pravnih razloga (strane žrtve u zemljama odredišta nemaju dokumentaciju koja bi im omogućila slobodno kretanje u toj zemlji)⁴¹ i sigurnosnih razloga (rizik osвете trgovaca). Međutim, u nekim slučajevima takva ograničenja postoje i kada nema navedenih pravnih i sigurnosnih razloga. Kao što je jedna žrtva rekla: "Nemam nekih velikih primjedbi osim što ne smijem izaći iz skloništa. Nema razloga da budem zatvorena ovdje. Nema nikakvih problema niti rizika. Nisam prijavljena. Vrlo kratko nakon dolaska sam zatražila da mi daju da nešto radim jer mi je bilo dosadno". Većina programa u JIE koriste određeni model smještaja

⁴¹ Pravni razlozi nisu više toliko izraženi nakon što žrtve mogu dobiti privremenu boravišnu dozvolu u sedam zemalja JIE, kao i nizu zemalja EU.

zatvorenog tipa čak i kada su usmjereni na reintegraciju. Takva praksa se nastavlja i dalje, ali su se u međuvremenu pojavili programi koji više koriste modele smještaja otvorenog tipa.

Intervjui sa žrtvama koje su primale pomoć u zemljama odredišta, kao i zemljama podrijetla, otkrili su da je život u zatvorenom skloništu jedan od najčešće spomenutih problema, iako se razina stresa po tom pitanju razlikovala od žrtve do žrtve.⁴²

Želio/željela sam napustiti kuću, izaći na ulicu. Osjećao/la sam se kao da sam u zatvoru. Čak imamo i rešetke na prozorima. Kao da ste u zatvoru. Ne smijete ni na balkon...Kao u zatvoru. Rešetke posvuda. Kao da su me strpali u zatvor.

Pa, bio/la sam tužan/na, znate kako to je kada morate stalno biti u zatvorenom prostoru. Nisam znao/la što da radim po čitave dane. Ali navikao/la sam se na pravila.

Na primjer, imali su pravila o izlaženju. Nismo smjeli van iz centra i nisu nas puštali osim kada smo trebali ići u centar za edukaciju. Kao da sam ponovo u policijskoj stanici, kao u zatvoru.

Od tamo nismo smjeli ići nigdje. Iako je to bilo ugodno mjesto, osjećao/la sam se kao ptica u zlatnom kavezu...Shvaćao/la sam da sam prekršio/la vizni režim, nisam imao/la putovnicu... Shvaćao/la sam da moram poštivati sva pravila... Jer sam u toj zemlji bio/la ilegalno.

Nije se činilo loše. U početku sam imala problema s pravilima jer nisam smjela izlaziti sama kako što sam to mogla [u inozemstvu]. Ali ubrzo sam se prilagodila.

Nismo smjeli van... Psihički mi je to vrlo teško palo...Jedna djevojka je praktički poludjela pred mojim očima.

Mislim da je na prvom mjestu sloboda... Dva mjeseca i dva tjedna bio/la sam zatvoren/a u četiri zida. Udarao/la sam glavom u radiator i golim

⁴² To je primijećeno i u drugim područjima, kao što je Azija, gdje su žrtve bile nezadovoljne s ograničenjima u modelima pomoći: "Nakon što su nas spasili držali su nas sedam mjeseci u skloništu. Morali smo ići na zdravstvene preglede, a liječnici su bili neljubazni. U skloništu smo živjeli pod strogim pravilima. nekoliko djevojaka je za vrijeme boravka u skloništu zatražilo da ih se vrati natrag u bordel ili kući" (ILO 2006: 8)

šakama sam udarao/la po zidovima. Jednostavno sam poludio/jela. Kada sam razgovarao/la s voditeljicom rekla mi je da moram ostati još dva do tri mjeseca. To me dotuklo. Protestirao/la sam.

Nismo smjeli izaći iz dvorišta ako s nama nije netko od njih. Baš kao u zatvoru. Tako da smo cijeli dan sjedili, jeli i gledali televiziju.

Jedna djevojka koja je imala 16 godina kada joj je pružena pomoć opisala je kako joj je odlazak liječniku bio važan jer je zbog toga imala priliku izaći iz skloništa:

Kada sam morala ići doktoru, bila sam sretna jer sam znala da ću izaći na svjež zrak. Radovala sam se tome. Išli smo taksijem i vraćali smo se taksijem... Dobro je bilo ići doktoru. Bila sam sretna što mogu izaći.

Neki ispitanici/ce su zbog modela smještaja zatvorenog tipa preispitivali svoju odluku o prihvaćanju pomoći.

To je bilo kao u stanu. Loša stvar je možda bilo to što nismo smjeli nikamo ići...Bilo bi dobro da smo mogli nekamo izići, barem na kratko, jer biti zatvoren dva i pol mjeseca, da čovjek poludi. Možda ne bih pristao/la niti doći ovamo [da sam znao/la da ću imati ograničenu slobodu kretanja]. Možda, nisam siguran/na.

Da. Rekla sam: "Neću u to sklonište. Ne podnosim zatvorene prostore. Dosta mi je zatvorenih prostora. Dosta mi je maltretiranja". Rekli su mi: "Nije to maltretiranje, lijepo će ti biti u skloništu, možeš ostati koliko želiš, a onda ćemo te prebaciti, oni će odlučiti kamo moraš ići". [Rekla sam im] "Ne želim ići tamo".

Ove izjave su u skladu s drugim istraživanjima koja su pokazala da ograničenja, poput ograničene slobode kretanja, ponekad dovode ne samo do problema u programu već i do toga da žrtve odbijaju pomoć (Brunovskis i Surtees 2007.). Druge studije su također preispitivale korištenje modela zatvorenog tipa u svim slučajevima, osobito kada sigurnosni rizici nisu veliki i kada je potrebno omogućiti reintegraciju (Brunovskis i Surtees 2008.; Reiter 2005: 17; Rosenberg 2006.). Osim toga, vrijedi napomenuti kako *Preporučena načela i smjernice o ljudskim pravima i trgovanju ljudima* eksplicitno govore kako je potrebno zaštititi pravo žrtava na slobodu kretanja te provoditi mjere koje ne krše navedeno pravo (UNOHCHR 2002.).

U nekim zemljama postoje programi smještaja koji su manje restriktivni i korisnicima pružaju veću slobodu. Neki programi imaju modele smještaja

u skloništu koji su podijeljeni na nekoliko faza kroz koje prolaze žrtve nakon trgovanja – skloništa u hitnim situacijama za prvi boravak i hitnu intervenciju, skloništa za prvi boravak u trajanju od dva do tri mjeseca i autonomna kuća za žrtve u procesu integracije/reintegracije (Kvinnoforum 2003: 11). Jednoj ženi iz JIE, trgovanoj u EU, u početku su prijeli rizici i nije se smjela slobodno kretati, ali su se ograničenja s vremenom smanjila. Ovako je opisala svoje iskustvo:

Brzo je prošlo. Bavila sam se sportom, vježbala sam, imali smo različite programe. Mogli smo izaći van i prošetati se. Samo smo trebali reći kamo idemo i koliko dugo nas neće biti. Kada smo htjeli ići u park, rekli smo da idemo u park. Nisu nas puštali da budemo vani predugo jer to nije bilo sigurno. Trgovci žive u [toj zemlji] pa je za nas bilo sigurnije da nas ne pronađu. I govorili smo osoblju skloništa kamo idemo i što radimo. Oni su zaista znali sve što radimo.

Neke žrtve su dobile pomoć u programima u inozemstvu gdje su imale više slobode nego u zemljama podrijetla gdje je cilj pomoći bila reintegracija i početak neovisnog života. Važno je biti svjestan moguće neusklađenosti između ciljeva i modela pomoći zatvorenog tipa. Jedna žrtva je opisala vrijeme koje je provela u programu pomoći u inozemstvu:

Pravila nisu bila tako stroga. Mogli smo izaći dvaput tjedno. Na primjer, ja sam izlazio/la sa svojim prijateljima/cama iz centra dva puta vikendom. Dali su nam nešto novca za izlazak. Samo ih je zanimalo kamo idemo, na koje mjesto i kako putujemo, busom ili vlakom i da se moramo vratiti na vrijeme. Sve je ovisilo o tome kada smo izlazili/e. Ako bi se pojavio neki problem ili se nismo mogli/e vratiti, uvijek je netko bio spreman da nas pokupi autom.

Raspoloživost različitih modela skloništa (otvorenih, zatvorenih ili sa specifičnim uvjetima) mora biti utemeljena na procjeni rizika za svaku pojedinu žrtvu trgovanja ljudima, kao i na konkretnom pravnom okviru. Međutim, modeli jednako tako trebaju biti utemeljeni na općim ciljevima programa kao što su hitna situacija, krizna intervencija ili dugoročna reintegracija.

Kazne

Neki programi koristili su sustav kazni u slučajevima kada se nisu poštivala pravila. Sankcije su se razlikovale od programa do programa, kao i razlozi zbog kojih su korisnici/ce bili kažnjeni.

Da, postojale su kazne. Kada bi netko napravio nešto pogrešno, morao je ostati cijeli dan u sobi... Na primjer, ako ne napraviš nešto kako treba ili se potučeš s drugim curama. Ja sam se potukla jednom.

Na primjer, ako nešto slomiš, ako odbiješ nešto napraviti u kući, onda moraš u svoju sobu.

Svi smo dobili neku kaznu. Morali smo ostati u sobi ili nismo smjeli van.

Ako dođemo prekasno, nema izlazaka....Dok se ne predomisle.

Neke žrtve su smatrale kazne sastavnim dijelom dobrog funkcioniranja zajednice kao što je sklonište. U isto vrijeme, mnoge žrtve nisu smatrale sva pravila jednako važnima i smatrale su da ih se, po njihovom mišljenju, kažnjava za stvari koje su nebitne:

Uhvatili su me jednom kako gledam kroz prozor i upozorili su me. Bilo mi je čudno da su me upozorili za takvu glupost. Ali smirio/la sam se. Ali ipak nije pošteno. Ipak je to prozor i normalno je da ponekad gledamo kroz prozor. Pa čak i kada idemo samo otvoriti prozor, misle da gledamo van. Ali ne znači da ako otvorim prozor da cijeli dan gledam kroz njega.

Na primjer, ako smo htjeli nekud ići, morali smo se zapisati u knjigu i napisati kada se planiramo vratiti. Čak i kada smo kasnili nekoliko minuta, kaznili bi nas.

U nekim slučajevima kazne su smatrane prestrogima i korisnicima/cama su stvarale probleme:

Čak i kada bih se potukao/la s nekim tko me izazivao. Potukao/la bih se i kaznili bi me sa 200 sklekova. Zato sam dobio/la napadaj slijepog crijeva.

Pravila su: ustani, pospremi krevet, pometi i počisti sobu, napravi jutarnju tjelovježbu. Ako ne napravite nešto od ovoga, kazne vas....Daju ti da radiš nešto drugo, teže od čišćenja sobe ili jutarnje tjelovježbe; ili zadrže tvoju tjednu plaću.

Pregovaranje o pravilima i propisima

Korisnici/ce protivili su se pravilima koja im nisu imala smisla ili za koja su smatrali da ih nepotrebno ograničavaju. Na primjer, jedna žrtva kod koje, prema policiji, nije bilo rizika za njenu sigurnost nije smjela provoditi vrijeme

sa svojom majkom koja je živjela u istom gradu u kojem se nalazilo i sklonište. Telefonski kontakti su također bili ograničeni i žrtva je smjela nazvati mamu samo jednom tjedno. Budući da je cilj programa reintegracija, čini se da je razdvojenost od majke bila kontraproduktivna.

Mogao/la sam ići svojoj mami, ali sam se morao/la vratiti u deset navečer. Pustili su me. I vratio/la bih se u deset navečer. Ali to me uzrujalo, zašto u deset navečer? Zašto ne mogu prespavati kod mame?... Bio/la sam nezadovoljan/a jer sam mogao/mogla izaći, telefonirati mami kada sam htio/htjela i jer sam morao/la u krevet u jedanaest navečer. To me uzrujavalo. Pa nije to vojska.

Slično tome, jedna žrtva je objasnila kako su ograničenja direktno utjecala na njezine napore da izgradi odnose i ograničili su joj slobodu, a oba aspekta su vrlo važna za proces oporavka.

Bilo bi normalno da kada nekoga upoznam da mu mogu reći da živim u skloništu. I došla bih i rekla kako se s nekim viđam i da želim s njime izaći. Upoznala sam jednog dečka u video klubu i viđamo se već dvije godine i on me poziva da izađemo navečer, ali kako da izađem navečer s njim kada se moram vratiti do deset. Što da mu kažem zašto ne mogu van, zašto nemam telefon? Lišeni smo svega toga. Možda se želim napiti. I to mi je ponekad potrebno... Zašto oni imaju pravo to kontrolirati i govoriti mi što smijem? I što sve ne smijem. Znala sam otići [u obližnji grad], napiti se i onda se vratiti u sklonište i reći...Čak se i ne sjećam što sam im sve lagala.

Pravila su važna radi održavanja reda i radi izbjegavanja tenzija i konflikta. Mnogo korisnika/ca skloništa objasnilo nam je kako su pravila važan dio njihovog boravka u skloništu. Jedna korisnica je objasnila kako je nesretna jer neke druge korisnice krše pravila skloništa: "[Socijalni radnici/ce] su pokušavali razgovarati s njima, objasniti im, naučiti ih kako da rade prave stvari, ali te djevojke jednostavno ne poštuju pravila. Mi svi patimo kada jedna nešto krivo učini i to mi se ne sviđa. Da sam htjela probleme, ostala bih kod kuće. Već sam bila umorna od problema, imala sam probleme svaki dan i došla sam ovdje da budem na miru i gledam svoja posla". U drugim slučajevima su korisnici/ce objasnili kako im pravila pružaju osjećaj sigurnosti i kako nisu pretjerana:

Nema alkohola, nema droge...Nema otkrivanja. Ne smijete nikome dati broj. Imamo fiksnu liniju, ali možemo zvati samo ako se broj ne

može identificirati. Moramo znati koga zovemo, možemo samo zvati fiksne linije, a nula je blokirana.

Prvo, nismo se smjele baviti prostitucijom i tada je sve bilo u redu. Ali jedino pravilo je da se ne smijemo baviti prostitucijom. Možemo se školovati, naći posao ili nešto slično.

Suprotno takvim iskustvima, mnoge žrtve, od kojih su većina odrasle žene, smatrale su pravila problematičnima i obeshrabrujućima⁴³.

Korisnicima/cama je općenito bilo važno da pravila nisu pretjerana ili da nemaju smisla. Neke trgovane osobe objasnile su kako su za njih pravila programa bila u redu kada su bila u skladu s pravilima koja se inače primjenjuju u svakodnevnom životu:

Da, uobičajene stvari... Ista su to pravila – nema alkohola, nema otkrivanja adrese, nema previše izlazaka, moraš nekome reći kamo ideš. U početku smo se stalno morale nekome javljati. U početku, u prvih mjesec i pol mogli smo izaći do 11, a nakon toga smo tu i tamo mogli ostati i duže... Imali smo neka pravila, nismo smjeli u stvari raditi stvari koje ne bismo radili kod kuće. Nije to bilo tako strogo. Uglavnom su to bila razumna ograničenja, ne kao u nekim skloništima gdje stvarno znaju pretjerati.

Pravila su bila u redu. Nema alkohola u stanu. rekli su nam pravila prije nego smo se uselili. Morali smo se vratiti kući do 11 navečer. "Ako taj dan imate neke obaveze, možete i ostati duže jer obaveze se moraju ispunjavati." Bilo je to za naše dobro. Bilo je to dobro. Dobivali smo i novce. [Obaveze su nam bile] škola, posao. Ako izostaneš tri puta, ispadaš iz programa. Oni su nam pomagali. Gradili smo povjerenje. Nije njima bilo važno hoćemo li mi doći do 11; oni su htjeli vidjeti hoćemo li poštivati pravila.

Čini se paradoksalnim da je različito osoblje na drugačiji načini provodila pravila u programu, što bi moglo značiti da su neka pravila prestroga ili čak nepotrebna:

⁴³ Slično tome, Bjerkan i Dyrliid (2006.) primijetili su da neke žrtve smatraju pravila i propise ograničavajućima.

Vesna nam je ispričala da joj je bilo teško ostati u skloništu. Imala je osjećaj da ju osoblje želi kontrolirati. Saznala je da je mnogo žena iz tog skloništa ponovno završilo u inozemstvu i pretpostavljala je da ju osoblje kontrolira kako bi spriječili da se to njoj desi i kako bi druge žene također mogle ostati ovdje.

Dva mjeseca smo imali pratnju, a onda su nas pustili same. Policajac koji nas je čuvao samo je rekao "povjerenje". Idemo i vratimo se, od dva do pet popodne.

Uzeli su nam mobitele. To je bilo u redu. Dobro sam se slagao/la s [dva socijalna radnika/socijalne radnice] i [psihologom/injom]. Dolazio/la bih im u ured i slušali bismo muziku na kompjuteru. Dopuštali su nam da provjerimo imamo li propuštenih poziva na mobitelu. Mogli smo slati sms poruke i nakon toga smo morali vratiti mobitele.

Neke žrtve koje su imale iskustva s različitim tipovima skloništa kod kuće, ali i u inozemstvu, govorile su o razlikama između ograničenja u različitim vrstama programa. Jedna žena je opisala kako je u jednom programu bilo mnogo pravila i ograničenja:

Ne, u početku nismo smjeli koristiti telefone. Mogli smo uključiti mobitele jednom tjedno, provjeriti poruke, ali u prisutnosti nekoga tko radi u skloništu. Nismo smjeli odgovarati na poruke. Jednom mjesečno ili dva tri puta sam smjela nazvati roditelje... Nakon toga smo smjeli nazvati jednu prijateljicu, pa jednog prijatelja i to je bilo to. I zaposlenici su nam ponekad uzimali telefone.

Žrtva je to iskustvo usporedila sa svojim iskustvom u programu koji je više bio otvorenog tipa:

Kada sam došla u [program], sve se temeljilo na povjerenju. Dali su nam da telefoniramo, imali smo fiksnu liniju, imali smo mobitele, sve smo imali o oni su nam vjerovali. Davali su nam sve, ali su to uvijek činilo tako da prvo provjere hoćemo li zlorabiti njihovo povjerenje. U početku su u stvari pratili što se događa i kako se događa. Mi smo im u stvari bile zahvalni za sve što su nam pružili jer ja, na primjer, prije toga nisam imala ništa.

Jedna druga ispitanica je također usporedila svoje iskustvo u zatvorenom skloništu, gdje je bila smještena odmah nakon trgovanja, s iskustvom u otvorenom programu:

Mogle smo slobodno izlaziti, ostajati vani koliko smo htjele, imati dečke. Ali nismo smjele nikome otkriti gdje živimo niti ikoga dovoditi... Ali bilo je lijepo, lijepo i opuštajuće. Za razliku od zatvorenog skloništa u

kojem sam bila kasnije. To je bila katastrofa, pravi zatvor. Poput nekog doma u kojem se čovjek osjeća grozno.

Postoje bitne razlike između pravila koja postoje zbog sigurnosti pojedinih korisnika/ica i ciljeva programa. Uistinu postoje situacije u kojima su zatvoreni modeli i druga ograničenja potrebni. Međutim, tijekom intervjua je utvrđeno da se ograničenja često provode jednako prema svima i da se vrlo malo pažnje posvećuje zaštiti i potrebama individualnih žrtava. Osim tih saznanja, u procesu istraživanja smo također dobili informacije o različitim modelima koji se zaista mogu smatrati primjerima dobre prakse. U nekim programima je pomoć podijeljena u nekoliko faza. U početku se provode stroge sigurnosne mjere koje pomažu žrtvi i daju joj dovoljno vremena da se psihološki distancira od trgovca. U kasnijoj fazi, obično nakon razdoblja od nekoliko tjedana ili mjesec dana, neka ograničenja se prestaju primjenjivati kako bi se omogućio što kvalitetniji oporavak.

Jedan ispitanik/ica opisao/la je kako su se pravila u programu s vremenom prilagođavala kroz razgovor s korisnicima/cama, na temelju njihovih potreba i situacije. U jednoj situaciji neki/e korisnici/e prekršili/e su pravila programa – ostali/e su vani predugo i pili/e su alkohol

Osoblje je saznalo za to... Sazvali su sastanak i mislio/la sam da će me izbaciti jer sam došao/la kasno. Ali smo se sjeli i razgovarali kao normalni ljudi, da vidimo što svaka osoba želi i treba i što oni mogu učiniti da zadovolje naše potrebe. Ja sam ih pitao/la zašto ne smijem izlaziti, zašto ne smijem provesti jedan vikend kod kuće, zašto svi koji su iz [glavnog grada] smiju ići... Prvo smo to riješili, rekli su mi da smijem otići kući i prespavati. Sljedeći dan su [socijalni radnici/socijalne radnice] došli/e i rekli/e da su odlučili/e da smijemo izlaziti kad god želimo, "ako želite ostati do četiri ujutro, u redu". Jedinu uvjet je bio da nitko ne smije zapostaviti svoje obaveze, što je značilo da nismo smjeli/e zakasniti na posao, u školu. Nakon toga smo zaista dobro funkcionirali. Bio je to napredak. Važno je da vas nitko ne kontrolira... Sloboda je zaista... svi smo mi ljudi bez obzira što nam se dogodilo u prošlosti. Imamo problema, možda sami sa sobom, ali meni je upravo to trebalo, da mogu izlaziti, da se mogu družiti, a ne da mi sklonište postane cijeli svijet.

Kao što je već primijećeno u slučaju skloništa za žrtve nasilja, ne postoji jedan model za sve i neki ljudi možda neće funkcionirati u takvom modelu koji im se ne sviđa ili kojem se ne mogu prilagoditi. Niz ograničavajućih pravila mogao bi na žrtve negativno utjecati jer bi ih mogao podsjetiti na kontrolirano

okruženje i osjećaj bespomoćnosti kojima su bile izložene u situacijama iz kojih su pobjegle. Nekim ženama je potreban stalno nadzor, osobito kada se nalaze u ranjivim fazama, dok neke žrtve bolje reagiraju na grupne modele gdje mogu dobiti podršku od drugih (Fulbright 2004). Razmatranje navedenih dinamika važno je za razvoj i redovito prilagođavanje modela pomoći žrtvama trgovanja.

Složenost procesa reintegracije

Društveno i gospodarsko okruženje u koje se treba reintegrirati (ili integrirati) žrtva trgovanja ljudima sastoji se od nekoliko slojeva – obitelj, zajednica i društvo. Svaki sloj predstavlja različite interese i vrijednosti koji pak utječu na proces reintegracije (Derks 1998: 15). Intervjui sa žrtvama otkrili su nam koliko takav proces može biti složen i kako je proces reintegracija/integracija rijetko brz i jednostavan.

U većini slučajeva žrtve se vraćaju u iste društvene i gospodarske uvjete iz kojih su otišle te koji su potaknuli njihov odlazak. Pomoć može pružiti neku podršku u rješavanju problema koji su se pojavili prije i nakon trgovanja, ali ipak pomoć nije dovoljna kako bi mogla pružiti rješenje za sve probleme s kojima će se žrtve morati suočiti tijekom reintegracije. Povratak kući je, u osnovi, reintegracija u okruženje koje je ranije možda bilo neodrživo ili čak nezdravo. Cijela situacija se dodatno komplicira činjenicom da se žrtve vraćaju kući nakon vrlo stresnog iskustva kao što je trgovanje.

Odrastao/la sam u vrlo teškim uvjetima. U kući mojih roditelja ne postoje minimalni uvjeti za život, nema hrane, tople vode, da ne govorim o svađama i premlaćivanju. Moja majka je glavni razlog što sam završio/la ovako.

Reintegracija i povratak često su popraćeni velikom razinom nesigurnosti i napetosti. Ti strahovi često proizlaze iz straha koji žrtve imaju jer se vraćaju kući, a nisu ostvarile ciljeve zbog kojih su otišle od kuće. Jedan od glavnih problema reintegracije je što žrtve često nemaju temelje koji su im za potrebni – nemaju posao, nemaju novca i vjerojatno žive u siromaštvu (Bjerkkan & Dyrliid 2006b). Isto tako, društveno okruženje tj. obitelj i/ili zajednica često ne samo da ne podupiru reintegraciju već ju i onemogućuju.

Općenito govoreći, treba naglasiti da se žrtve trgovanja ljudima susreću s teškim problemima kao što su dugotrajna nezaposlenost, veliki troškovi života, nedostatak državne pomoći, a to su problemi koje programi pomoći (često

vrlo skromni) ne mogu riješiti⁴⁴. Treba naglasiti da unatoč činjenici da su mnoge žrtve bile zadovoljne s podrškom koju su dobile, ipak su kao ključne probleme reintegracije naglasile nedostatak zaposlenja i financijske probleme, što su najčešće bili uzroci njihovog prvotnog odlaska od kuće.

[O potrebnim uslugama] Dobro plaćen posao...U mom selu nema posla... To je jedino što me brine, činjenica da nemam posao. Osjećao/la bih se sigurnije kada bih mogao/la uštedjeti nešto novca da pomognem svojoj obitelji.

Sada živim s obitelji. za njih i za mene je važno da više nisam s osobom koja mi je toliko naudila. Pomažem mami u kućanskim poslovima i s vremena na vrijeme odem posjetiti djevojke. Ali nisam zadovoljna. Naša financijska situacija je vrlo loša i treba mi posao da bi mogla dalje uzdržavati sebe i svoju obitelj.

Bjerkan i Dyrliid (2006b) su pokazali da vrsta edukacije koja se nudi ženama za vrijeme rehabilitacije može doprinijeti uspjehu reintegracije. Trgovane žene biti će više poštovane od strane svojih obitelji i zajednica ako se vrate kući s financijskim sredstvima ili nekim vještinama koje im mogu pomoći da nešto zarade. U tim slučajevima će žene uvidjeti da se njihovo iskustvo trgovanja pretvorilo u nešto pozitivno. Međutim, žrtve koje su čak i uspjele naći posao često su bile u situacijama da im plaća nije bila dovoljna da bi mogla zadovoljiti njihove potrebe ili da su radni uvjeti bili takvi da jednostavno nisu mogle imati normalan obiteljski život:

Da, morala sam raditi prekovremeno, između dvanaest i šesnaest sati. Htjela sam raditi neki posao s normalnim radnim vremenom, ali nisam uspjela naći ništa takvo.

Sada sam dobro, ali imam neke male poteškoće. Plaća mi nije dovoljna. Kada sam odlučila otići živjeti u stan, u centru su mi govorili da ostanem.

⁴⁴ Programi često nude osposobljavanje za neke vještine i ponekad nude žrtvama mogućnost da otvore neki mali vlastiti posao. Međutim, takve edukacije nisu dovoljne da bi žrtve mogle steći vještine koje će im omogućiti pronalaženje sigurnog posla niti su prilagođene i provedive u lokalnim gospodarskim uvjetima. Isto tako, žrtve često ne mogu pohađati duže edukacije jer moraju zarađivati za život kako bi prehranile obitelj. Osim toga, otvaranje vlastitog posla se nije uvijek pokazalo uspješnim za žrtve trgovanja u nekim situacijama može čak i povećati ranjivost. Kada žrtve zbog otvaranja vlastitog posla zapadnu u dugove, to bi ih ponovno moglo navesti da se vrate trgovanju kako bi vratile dugove. Slično tome, poslovi koje vode žrtve koje su društveno stigmatizirane možda neće biti uspješni jer ih članovi zajednice neće biti spremni podržati u tom uspjehu ili će im biti zavidni zbog pomoći koju su dobile (Derks 1998; Somach & Surtees 2005; Surtees 2000).

Ali nisam htjela. Kada smo bili u centru, hrana je bila jako dobra, a sada jedva da si možemo priuštiti hranu.

Ako mi mogu pomoći s nekom vrstom pomoći, u novcu ili hrani. Plaća mi nije dovoljna za hranu, iako živim sama i ne plaćam struju, vodu niti stanarinu. Ali jedva preživim mjesec. Idem na posao u šest sati ujutro i vraćam se u šest poslijepodne, a znate kakve su ovdje plaće.

Dodatni problem je taj što su neke žrtve vidjele kako se u inozemstvu bolje živi i znaju da tako ne mogu živjeti kada se vrate kući. Zbog toga se neke žrtve ne žele vratiti kući tj. svojoj obitelji ili u svoju zajednicu i povratak smatraju neprihvatljivim.

Htio/htjela sam ostati u zemlji odredišta, ali se isto tako želim vratiti svom djetetu... Zaista mi se sviđao stil života u [zemlji odredišta] i nisam želio/željela otići.

Jednostavno mi je bilo psihološki teško prihvatiti razliku između života na selu, bez normalnih životnih uvjeta, i luksuznih uvjeta života u [EU]... Mislio/la sam da ako budem razgovarao/la s nekim iz [EU] da ću nekako biti više u kontaktu sa civilizacijom.

U značajnom broju slučajeva žrtve su bile izložene privremenim problemima, pa čak i «neuspjehu» u procesu pomoći i reintegracije. Proces reintegracije nije niti brz niti jednostavan i žrtve se ponekad u različitim vremenskim razdobljima nakon trgovanja moraju vratiti u program u potrazi za kriznom intervencijom ili radi rješavanja nekih duboko ukorijenjenih problema. Neke žrtve su se nakon određenog razdoblja samostalnog života privremeno vraćale u program nakon konflikta u obitelji ili napetosti u osobnim vezama. Neke žrtve se potražile pomoć nekoliko puta nakon što su “završile” s programom. Program pomoći u mnogim slučajevima je pružao sigurnost koju žrtve nisu imale u svom širem društvenom okruženju. Mogućnost ponovnog povratka ili traženja pomoći bio je mnogim žrtvama od ključne važnosti za njihov oporavak:

U ovom skloništu sam već provela šest mjeseci, ali onda sam se odlučila preseliti dečku. Bila sam tamo godinu dana. Jednom sam morala otići na policiju dati iskaz i srela sam [voditeljicu skloništa]. Ona je vidjela da nešto nije u redu i pitala me želim li se vratiti u sklonište. To me impresioniralo.

[Socijalni radnik/socijalna radnica] mi je rekao/la da su mi vrata uvijek otvorena... Rekli su mi da se mogu vratiti bilo kada. To sam prihvatio/la jer nisam htio/htjela otići majci samo tako [nakon jedne svađe].

[Majka mog dečka] je vlasnica [trgovine] i ne odobrava našu vezu. Radila sam po cijele dane jer su druge cure otišle zbog njenog temperamenta. Vikala je na druge, nikada nije bila zadovoljna. Otpustila nas je [mog dečka i mene]. Tada smo živjeli zajedno. Ali svađali smo se jer je on strašno ljubomoran. Tako da sam otišla iz stana i vratila se u sklonište.

U drugim slučajevima neuspjeha žrtve se nisu vratile u programe pomoći. Vratile su se aktivnostima kojima su se bavile dok su bile trgovane tj. vratile su se prostituciji. To je bilo «rješenje» za probleme na koje su nailazile tijekom reintegracije:

Bilo je puno situacija kada sam želio/željela sve ostaviti i vratiti se na ulicu da pokušam sam/sama nešto zaraditi. Bilo je trenutaka kada sam mislio/la da bi to bilo najjednostavnije. To s ulicom mi je bilo u krvi. Previše sam se na to naviknuo/la.

Kada sam bio/la sa svojim roditeljima, nismo imali što jesti i znao/la sam gledati na ulicu i razmišljati kakve su mi mogućnosti. A ulica se činila kao mjesto gdje se može nešto zaraditi.

Intervjui su jasno pokazali da se žrtve suočavaju s mnogim nepredviđenim preprekama – društvenim, ekonomskim i osobnim. Zbog njihove ranjivosti (koja je rezultat trgovanja, ali i situacije prije trgovanja), takve prepreke znale su biti dovoljne da ih skrenu s puta oporavka i reintegracije. Upravo zato programima treba fleksibilnost – žrtvama ostaviti mogućnost da se vrate, biti spreman pružiti im pomoć u kasnijim fazama, obraćati pažnju na njihove individualne potrebe – kako bi se, barem djelomično, mogli uhvatiti u koštac s činjenicom da integracija/reintegracija nije niti brza niti jednostavna.

Žrtve su u intervjuima vrlo često govorile o tome koliko im je bilo važno imati nekoga na koga su se mogle osloniti u fazi reintegracije i čini se da je to bio jedan od elemenata koji je igrao važnu ulogu u tzv. «uspješnim slučajevima». Mnoge žrtve su pronašle takav oslonac, barem privremeno, kod osoblja u programima pomoći, kako nevladinim, tako i državnim.

Dobro se osjećam kada mogu razgovarati sa [socijalnom radnicom]. Razmislim o svemu što mi se dogodilo taj tjedan i onda porazgovaram

s njom. Sve joj kažem i puno bolje se osjećam. Ona me shvaća i ništa joj ne tajim. Jer nemam prijatelja/icu s kojim/kojom mogu razgovarati i vjerovati mu/joj.

Da, pita me [socijalne radnica] kada dođem kući, "Kako je bilo u školi, da vidimo što je za zadaću". Lijepo se brine se za mene, svi se oni brinu. Uvijek pita imam li kakvih novih ocjena. Ako nemam ništa za učiti, ja ipak kažem da imam, a onda ona kaže, "Ja ću te ispitati, nauči to do tad i tad, a ako mene nema, možeš zamoliti nekog drugoga da te ispita".

Kada sam se posvađala s curama, psihologinja me pozvala u svoju sobu i razgovarale smo satima. Također bi uvijek razgovarala sa mnom kada bi vidjela da sam loše raspoložena. Davala mi je moralnu podršku. Zbog toga sam se bolje osjećala.

Sada sam sretan/na što sam sve ispričao/la [socijalnoj radnici] jer me ona razumjela i pružila mi je emocionalnu podršku. Siguran/na sam da ako budem imao/la nekih problema u životu ili mi bude potrebna zaštita, da ću se moći osloniti na podršku [organizacije].

Koliko god je važno imati kontinuiranu podršku u okviru programa pomoći, ipak to nije dugoročno rješenje i potrebno je posvetiti pažnju stvaranju drugih mreža podrške. Osim toga, jednako je važno da žrtve imaju podršku i izvan okvira pomoći žrtvama, a idealno bi bilo kada bi ta podrška dolazila iz obitelji, od prijatelja ili iz zajednice jer će navedeni elementi biti važan dio njihove budućnosti. Programi podrške također moraju razmotriti na koji način je moguće potaknuti i ojačati pozitivne odnose u kojima će korisnici/ce dobivati podršku iz svog bliskog okruženja, a to može biti putem obiteljskog posredovanja, savjetovanja, programa osvješćivanja javnosti ili različitih oblika pomoći obitelji (ili zajednici) u cjelini. Žrtve su same govorile o važnosti pozitivnih odnosa za njihov oporavak:

Mislim da je trgovanje nešto što se nikada ne može zaboraviti. Izuzetno su mi važni pomoć i podrška moga muža. Da nisam imala njegovu podršku, možda bih i poludjela. Važno je imati blisku osobu koja vas može razumjeti i pomoći vam.

Ravnoteža između samostalnosti i ovisnosti o pomoći

Jedan od najsloženijih aspekata pomoći je uspostavljanje ravnoteže između pružanja pomoći i situacije kada žrtva postane ovisna o pomoći. Kada žrtve

nemaju alternativne oblike pomoći – a to je čest slučaj, barem u razdoblju odmah nakon trgovanja – tada situacija nije jednostavna. Mnoge žrtve razviju snažnu ovisnost o pružateljima usluga i organizacijama za pomoć žrtvama trgovanja, kao i o uslugama koje se nude. Mnoge žrtve su rekly da im je osoblje u programima “obitelj” i da vole te ljude te da ovise o njima.

Kada sam upoznao/la tu ženu iz skloništa, u tom trenutku ona mi je bila sve. Majka i otac, sve sam vidio/jela u njoj.

Da, rekli su mi da će me dočekati socijalni radnik/ca iz [jedne organizacije kod kuće] i da ću dobiti svu potrebnu pomoć dok ponovno ne budem u mogućnosti stati na vlastite noge.

Ako imam neki problem, mogu otići do nje i razgovarati s njom jer mi je ona poput majke. Od svoje majke nisam imao/la što naučiti. Sve što sam naučio/la, naučio/la sam od nje.

Pokušati razviti i podržati samostalnost kod žrtava nije jednostavno u ograničenim uvjetima u kojima se socijalni radnici i žrtve nalaze. Potrebno je uspostaviti ravnotežu: pružatelji usluga pružaju pomoć, ali u isto vrijeme ne smiju pružati previše pomoći; oni su žrtvama prijatelji i obitelj, ali samo na određeno vrijeme; pomažu ima da rješavaju probleme, ali žrtve ne smiju postati ovisne o njima; žele riješiti probleme žrtava, ali znaju da će to narušiti njihovu samostalnost. Bjerkan i Dyrliid (2006b) su utvrdili da je mnogo žrtava u programima reintegracije u velikoj mjeri ovisno o savjetima i podršci koju im pruža osoblje oko različitih pitanja i problema, što osoblju daje veliku moć i zahtijeva veliku dozu opreza i osjetljivosti kako bi se na konstruktivan način održala potrebna ravnoteža.

Neke intervjuirane osobe su vrlo jasno postale ovisne o pomoći i pružatelji usluga su se morali suočiti s teškim zadatkom razvoja samostalnosti kod tih žrtava. Uzmimo, na primjer, izjavu žene koja je izrazila želju da duže vrijeme dobiva podršku:

Željela bih da im prenesete moju poruku jer ja ne mogu do njih. Posebno [koordinatorsu/ici NVO-a]. Željela bih da mi neko vrijeme pomažu kada izađem iz skloništa kako bih mogla živjeti sama.

Bilo je još sličnih komentara žrtava:

Ne sviđa mi se što je pomoć ograničena. Nemoguće je dobiti neki oblik stanovanja.

Dobro je da mi pomažu, ali meni pomoć treba svaki dan. Ponekad nazovem liniju za pomoć i kažem im kako hitno trebam mlijeko za dijete, a oni mi odgovore da je to nemoguće.

Htio/htjela sam primati pomoć trajno, na moj zahtjev.

Također je važno uzeti u obzir da uvjeti iskorištavanja često doprinose stvaranju ovisnosti kod žrtava. Jedna žrtva trgovanja ljudima, ujedno i žrtva obiteljskog nasilja, objasnila je da joj je izuzetno teško zamisliti samostalan život jer je toliko dugo bila pod nečijom kontrolom. "Ja sam propustila mnogo toga u životu, uvijek je netko drugi sa mnom upravljao. Bila sam kao rob. Iđi tamo, učini to i to, ne smiješ ovo, ne smiješ ono, trebaš to raditi ovako ili onako. I tako sam ja živjela. Stalno po naredbama".

Jedan od ključnih aspekata razvoja samostalnosti kod žrtava je da se sa žrtvama razgovara o njihovim planovima i željama za budućnost. Međutim, osoblje programa nije uvijek poštivalo taj aspekt. Jedna intervjuirana žena nije bila svjesna da postoje planovi za njenu budućnost i kada smo je pitali koliko dugo će ostati u skloništu i kakvi su njeni planovi nakon izlaska iz skloništa, objasnila nam je kako zaista nije upoznata s time: "Ne znam ništa. Nitko sa mnom nije o tome razgovarao". Druge žrtve su nam također otkrile da nisu bile uključene u donošenje odluka o svojim životima nakon trgovanja. Jedna žena koja je bila trgovana u EU opisala nam je kako ju je policija, nakon uzimanja izjave, odvela u sklonište. Kada smo je pitali je li policija o tome s njom razgovarala, rekla je: "Ne, nisu me ništa pitali. Rekli su mi da će to biti dobro za moju sigurnost. Nisam ništa znala. Mogli su mi reći bilo što. Nisam imala pojma". Slično tome, jedna žena je opisala kako ju je policija silom odvela u sklonište nakon "ispitivanja": "Nakon toga [policija] me prisilila. Policija me doslovno prisilila da odem u sklonište. Pljujem ti ja na takvo sklonište... I uvijek ću po tome pljuvati." Neke žrtve su bile prisiljene da sudjeluju u sudskom postupku, a da im nitko nije objasnio što to uključuje, koje su moguće posljedice ili da je potreban njihov pristanak: "Da mi je netko rekao da mogu odbiti svjedočiti, to bih i učinila. Osjećala bih se mnogo sigurnije. Da, svjedočila sam i sada mi je žao zbog toga. Jer se ne osjećam sigurno. Brinem ne za svoje dijete i za sebe".

Suprotno takvim iskustvima, mnoge organizacije koriste pristup u kojem osnažuju žrtve i razvijaju njihovu neovisnost i samostalnost. Pristup osnaživanja pomaže žrtvama da ponovno steknu kontrolu nad vlastitim životima i omogućava da se sa odraslim ženama i muškarcima postupa kao sa samostalnim odraslim osobama (Jordan 2002: 30). Mnogim žrtvama je pomoć zaista omogućila da izgrade snagu i samopuzdanje za samostalan život.

Potpuno sam zadovoljan/na. Sve je bilo vrlo dobro... Sada sve ovisi o meni.

Išao/la sam dosta puta kod psihologa/inje. To mi se jako sviđalo. Psiholog/inja mi je pomogao/la da bolje razumijem sebe. Da vratim samopouzdanje... Osjećam se puno bolje kada razgovaram sa psihologom/injom. To je vrlo važno... Čak i neophodno... Psiholog/inja te nauči kako da budeš jak/ka.

Ali [socijalni radnik/socijalna radnica] nam ne daje sve na pladnju. Znam da moram učiti. Moram se lijepo ponašati jer ću inače morati otići.

Mnoge žrtve su opisale kako su same donosile odluke oko pomoći i zaštite koja im je bila potrebna i kako su znale da je krajnji cilj pomoći da im omogući da započnu sa samostalnim i neovisnim životom:

Otići ću kada budem osjećao/la da je vrijeme i kada budem mogao/la stati na svoje noge. To znači da moram biti strpljiv/a i raditi.

A onda su smislili rješenje... Rekli su da to nije obavezno. Da me nitko ne prisiljava. Da ja odlučujem.

Nema ničega što mi se nije sviđalo. Uvijek su sa mnom razgovarali kada je trebalo nešto učiniti. Pitali bi me treba li mi nešto.

[Socijalna radnica] me pitala što želim i rekao/la sam joj da želim nastaviti ići u školu. Sada idem u školu i sve je u redu.

Žrtve su nam opisale kako im je osoblje pomagalo da same riješe probleme i kako im nije samo davalo savjete ili rješavalo probleme umjesto njih. Pomoći žrtvama da same rješavaju probleme je važno u razvoju samostalnosti i samopouzdanja:

Želim prvo završiti školu, a onda ću vidjeti što dalje. Htio/htjela sam postati frizer/ka, ali mi je [socijalna radnica] rekla kako bi bilo najbolje da prvo završim školu. Rekla je da me neće ni na što prisiljavati, ali da moram dobro razmisliti o svojoj budućnosti. Bio/la sam tri tjedna u školi, ali onda sam htio/htjela ići kući. Majka me je ranije mnogo puta prevarila oko nekih stvari i [socijalna radnica] mi je rekla da dobro promislim i da ne slušam previše svoju majku. Mislio/la sam da je moj svodnik možda razgovarao s majkom i da me ponovno želi trgovati pa se nisam vratio/la kući.

Jednom sam nazvala telefonsku liniju za pomoć i pitala [socijalnu radnicu] za savjet. Bilo je to kada je moj muž jedno kraće razdoblje prestao piti. Muž je insistirao na još jednom djetetu. Pitala sam ju "Što da radim?". Nije mi rekla "napravi ovako ili onako". Samo me pitala jesam li spremna odgajati još jedno dijete ako mi muž dobije novi napadaj ili ponovno počne piti. To mi se sviđalo. Pomogla mi je da shvatim da se ne moram žuriti i da moram biti sigurna u sebe prije nego što donesem takvu odluku.

Često se dešava da te organizacija samo treba malo pogurnuti da se probudiš i započneš novi život. Te organizacije nemaju obavezu nama pomagati...Ustvari, mnogo toga ovisi o nama.

Neke žrtve su zaista izvrsno napredovale u razvijanju svoje samostalnosti ili su već bile samostalne u trenutku kada smo provodili intervjue. Kada smo ih pitali bi li prihvatile dodatnu pomoć, iz njihovih odgovora mogli smo primijetiti određenu razinu samostalnosti i samopuzdanja:

Mislim da ne. Sada se moram snaći sam/a. Mislim da mi je organizacija dovoljno pomogla.

Mislim da organizacije nemaju obavezu pomagati mi dugo vremena. Imam ruke, imam noge. Ima žrtava koje se vrate s teškim problemima, njima je pomoć možda više potrebna. Tako da se ne usuđujem niti pomišljati o još pomoći. Već se bolje osjećam kada znam da postoje ovakve organizacije, čak i ako ne nude pomoć u stvarima.

Nadam se da ću povećati posao. Sretna sam što imam suprugovu podršku. Sigurna sam da je ono najgore sada iza mene i sada mnogo toga ovisi o meni, o nama... Mislim da je pomoć koju sam do sada primila od organizacije adekvatna. Vrlo sam im zahvalna.

Stigmatiziranje, okrivljavanje žrtava i diskriminacija

Mnoge žrtve su kao probleme s kojima se suočavaju u fazi oporavka i reintegracije spomenule stigmatizaciju i diskriminaciju. Stigmatiziranje i diskriminacija se općenito pojavljuju kada društveno okruženje (obitelj ili zajednica) ne podržava ponašanje ili aktivnosti neke osobe. U slučaju žrtava trgovanja ljudima, stigmatiziranje i diskriminacija su često povezane s prostitucijom. Mnoge intervjuirane žrtve su govorile o tome. Bez obzira na

to što žrtve nisu dobrovoljno odabrale prostituciju i što su bile iskorištavane, ipak im se pripisuje krivnja:

Ne kažu mi to u lice, ali sam čuo/la da po selu kruže ružne glasine o meni.

Ljudi u mojoj zajednici su skloni kritiziranju. Oni to ne razumiju i zato me okrivljuju umjesto da pokažu suosjećanje.

Ne, nisu znali [za trgovanje], ali je bilo glasina da sam radila kao prostitutka jer sam se vratila s djetetom.

Bilo je situacija u školi... Ima cura koje kažu da sam kurva... Ima i jedan dečko, ali kad sam s njim ravnateljica me pita zašto to radim. Ali ne mogu biti sama. Drugi me izbjegavaju. Ravnateljica kaže da joj je žao. Svi mi kažu da trebam ostati još jedno polugodište. Kada odem u selo, nazivaju me kurvom, kada sam u školi, govore mi isto to i teško je prijeći preko toga.

Nisam se ugodno osjećala [kod kuće], razmišljajući o tome što sam radila, gdje sam bila, loše sam se osjećala. [Moj članovi obitelji] su se pretvarali da me ne vide... Bila sam sama u sobi i puno sam plakala. [Majka] se držala podalje od mene. Znala sam da ako pokušam s njom razgovarati da me neće razumjeti. Majka i otac su rođeni i žive i na selu. Na selu ljudi pričaju. Nisam izlazila iz kuće, bila sam po cijele dane u kući i samo bih ponekad izišla u dvorište... Moji roditelji nisu htjeli da izlazim. Ne krivim ih. Moja mlađa sestra se jednom vratila iz škole sva uplakana. U školi su joj svašta govorili, "Tvoja je sestra radila to i to".

Ako misle upirati prstom na mene, neka. Valjda mi je sudbina takva... Znam da nije moja želja bila da se bavim prostitucijom... Ljudi ovdje ne prave razliku između prisilne i dobrovoljne prostitucije.

Treba također primijetiti da se stigmatiziranje i diskriminacija uglavnom odvijaju u najbližem okruženju žrtve koje uključuje obitelj i prijatelje, tamo gdje se žrtve vraćaju i žive nakon iskorištavanja. Kao i u slučaju šire zajednice, stigmatiziranje i diskriminacija su često povezane s prostitucijom.

Čak me i baka naziva [kurvom] i boli me kada to čujem od nekog tako bliskog.

Obitelj mi je rekla da sam ja za sve kriv/a. Nisu me shvaćali. Brat me najviše okrivljivao. Mama je stara, ono to niti ne razumije baš dobro. Bilo je trenutaka kada sam htio/htjela otići od kuće. Mislim da je važno imati podršku obitelji. Teško je računati na druge osobe jer tko će razumjeti ako me ne razumiju vlastiti roditelji?

Imam malog nećaka i sestra mi nije dopuštala da ga viđam jer sam radila na ulici. Čak i danas kada se bolje slažem sa sestrom, nećak me još uvijek ne poznaje kao svoju tetu.

Za razliku od ovih slučajeva, članovi obitelji su često reagirali na drugačiji način i neke žrtve su nam rekle kako im se poboljšao odnos s članovima obitelji te da nije bilo stigmatizacije i okrivljivanja:

Prije se nismo baš najbolje slagali. Bilo je tučnjave, premlaćivanja. Sada je puno bolje. Bude ponekad i tučnjave, ali ne kao ranije... Kada se svađam, rasplačem se i mama me podrži. Razgovaraju sa mnom.

Siguran/na sam da je mama bila sretna kada me vidjela, tata isto. Ali, s druge strane, izbjegavali su svaki razgovor o tome što se dogodilo i nisu postavljali pitanja... Da, sve sam im rekao/la i bili su razočarani i uzrujani, ali ne zbog nečega što sam ja učinio/la. Bili su uzrujani zbog toga što se dogodilo. Nisam očekivao/la se će biti tako dobri prema meni.

Vjerujem samo svom mužu. Velika mi je podrška... Brine se za dijete.

U nekim situacijama žrtve su dobile podršku nekih članova obitelji ili rodbine, ali ne od svih:

Mama i tata mi nisu ništa ružno govorili, ali baka, djed i tetke jesu. Mama me uvijek podrži, ali tata ne.

Brat i sestra me još uvijek vole. Muž me ponižava, zove me prostitutkom. Uvijek je ljubomoran, iako nema zašto biti.

Planirao/sam biti kod tetke jer ona bolje razumije stvari nego mama. I objasnio/la sam tetki zašto želim biti kod nje. [Tetka] će razumjeti ako joj ispričam što se dogodilo, ali mama me ne bi nikad pogledala.

Ponekad je činjenica da žrtva trgovanja ljudima prima pomoć znala dodatno pogoršati negativne reakcije prijatelja, susjeda i članova zajednice. Neki su

smatrali da nije primjereno pružati pomoć "prostitutkama", dok su drugi očito smatrali da je pomoć nešto što se pruža "društveno devijantnim skupinama", kao što su alkoholičari. Osobu se smatralo manje vrijednom zbog oslanjanja na pomoć, a osobito je to bilo izraženo u slučaju muškaraca koji bi, prema društvenim normama, trebali biti u stanju brinuti se za sebe i svoje obitelji.

Mislim da naša zajednica baš ne razumije zašto bi se djevojkama koje su bile seksualno iskorištavane trebala pružiti pomoć. Oni misle da prostitutkama ne treba pomagati.

Čula sam od drugih djevojaka da u njihovim selima, gdje se zna što im se dogodilo, ljudi nisu baš zadovoljni što vide da tim djevojkama pružaju pomoć specijalizirane organizacije... Na primjer, djevojka koja je u svom selu otvorila kiosk bila je, dok je primala pomoć, odbačena. Ljudi su je ogovarali i govorili "bi bilo bolje da su pomogli poštenim radnim ljudima, a ne nekakvoj prostitutki". Mislim da je u malom selu teško čuvati tajnu da vam netko pomaže.

Da, tamo gdje mi živimo ne gleda se blagonaklono na ljude koji traže pomoć od državnih organizacija... Pomoć obično traže pijanice i ljudi koji ne žele raditi da bi se uzdržavali.

Većina ljudi ne vjeruje da se ne može pobjeći iz ropstva. ... Misle da smo glupi mi kojima se to dogodilo. A glupi ljudi nisu baš cijenjeni... Tako da se moramo sami izvlačiti iz toga.

... i krivnja. Pretpostavljam da će me ljudi u mom selu okrivljavati i govoriti "nakon takvog ponašanja niti ne zasluhuje pomoć".

Mnogi muškarci se srame zatražiti pomoć jer naše društvo ne prihvaća ili ne odobrava muškarce koji traže pomoć. Moraju se snalaziti sami.

U nekim slučajevima je bilo teško otkriti da li je žrtva bila stigmatizirana zbog primanja pomoći, trgovanja, prostitucije ili zbog toga što je bila pripadnik/ca nacionalne manjine:

Muž me okrivljuje. Kaže "idi tamo, idi, oni pomažu prostitutkama, zašto pomažu prostitutkama? Neka pomažu normalnim ljudima".

Kada bi ljudi iz mog susjedstva saznali da sam dobila stan, vjerojatno bi rekli "vidiš, ona [žena pripadnica nacionalne manjine] je dobila stan,

a normalni ljudi ne dobivaju pomoć". Zato im neću reći kako sam dobila ovaj stan. Moji poznanici kojima sam rekla za stan još mi uvijek ne vjeruju.

Čini se da su u nekim slučajevima stigmatiziranje, okrivljavanje i diskriminacija bili vremenski ograničeni i neke žrtve su primijetile da se s vremenom (s tjednima, mjesecima, godinama) stigma kojoj su u početku bile izložene promijenila: "Ljudi se me ogovarali i loše o meni pričali. Mislili su da sam se bavila prostitucijom jer sam se vratila trudna... Kasnije se sve to malo smirilo". Brunovskis i Surtees (2007.) su također utvrdili da je često pitanje vremena (ponekad i godina) kada će zajednica ponovno prihvatiti žrtvu i prema njoj se ponašati kao i prema svima ostalima. Jedna žrtva koja se vratila u svoju zajednicu osjećala se odbačeno svaki puta kada je išla u trgovinu, a takvo postupanje je trajalo dvije godine dok se situacija konačno nije normalizirala.⁴⁵

Iako su se mnoge morale suočiti s stigmatiziranjem, okrivljavanjem i diskriminacijom, važno je naglasiti kako to nije uvijek bio slučaj nakon trgovanja, bez obzira o kojem obliku trgovanja se radilo. U nekim slučajevima je obitelji i prijateljima trebalo vremena da shvate i ponovno prihvate žrtvu, a u nekim slučajevima su ga/ju prihvatili odmah.

Suprug i roditelji znaju...Nitko drugi ne zna...I ne želim da itko zna...
Roditelji, pa čak i suprug, me podržavaju i suosjećaju sa mnom.

Sestra me u potpunosti podržava...Suosjeća sa mnom.

Obitelj me razumjela i nisu me okrivljivali.

Kada sam išao/la sa savjetnikom/com u [svoj grad] izvaditi novu osobnu iskaznicu, odveli su me k sestri. Neko vrijeme joj nisam htio/htjela reći. Ali kada sam vidio/jela da ću duže vrijeme ostati u skloništu, odveli su me k njoj i sve sam joj objasnio/la. U početku je mislila da lažem, da sam nešto učinila, da sam u zatvoru. Kasnije mi je povjerovala i rasplakala se.

Pitanje koje se do sada premalo razmatralo je na koji način se mogu prevladati stigmatizacija i okrivljavanje u razdoblju nakon trgovanja. Brunovskis

⁴⁵ Slično tome, u Kambodži je bilo slučajeva kada je cijela zajednica znala za povratak neke žrtve, ali se negativan stav zajednice s vremenom ublažio. Jedna žena je rekla: "Kamo god sam išla, čula sam kako ljudi o meni govore...Nakon dva ili tri mjeseca su prestali. Sada mogu ići na tržnicu i prodavati drva za ogrjev kao i ranije" (Derks 1998: 43, cf. Surtees 2000: 190-191).

i Surtees (2007.) smatraju da postoje određena ponašanja koja mogu ublažiti stigmatu i pružiti mogućnost obitelji i zajednici da "oprote". Potrebno je raditi na boljem razumijevanju točnih uzroka stigmatizacije i kulturalno prihvatljivih načina pomoću kojih se stigma i diskriminacija mogu ublažiti.

Privatnost, anonimnost i povjerljivost

Kako bi izbjegli stigmatu i krivnju, mnoge žrtve svojim obiteljima, prijateljima, pa i zajednici kriju da su bile žrtve trgovanja ljudima, što može utjecati i na prihvaćanje pomoći

U trećem mjesecu ove godine volonteri [jedne organizacije] su bili u našem selu i dijelili su brošure s telefonskim brojem linije za pomoć. Moja mama je došla do njih i rekla im što mi se dogodilo. Uzela je jednu brošuru i dala mi ju je. U početku se nisam mogao/la odlučiti i pročitao/la sam ju nekoliko puta. Bojao/la sam se da će se moja priča pročitati. Na kraju sam ipak odlučio/la nazvati organizaciju jer je pisalo da će informacije ostati povjerljive i anonimne.

I druge žrtve iz regije su također bile zabrinute oko povjerljivosti:

[Ovo] je mala zemlja o bojao/la sam se da će svi saznati što mi se dogodilo.

Nisam vjerovao/la da će informacije ostati tajne... Bojao/la sam se da će cijelo selo saznati gdje sam bio/la i što mi se dogodilo.

Žrtve trgovanja se boje pitati kamo da idu i potraže pomoć. Boje se jer nisu sigurne da će informacije ostati povjerljive. Ja ne bih potražio/la pomoć da nije bilo moga prijatelja/moje prijateljice, koji/koja je isto žrtva.

Meni je izuzetno važno da se moja tajna ne sazna. ne želim glasine o tome u svom selu... Mnoge [žrtve] ne žele potražiti pomoć jer se boje da će se njihove priče pročitati.

U nekim slučajevima strah – da će javnost saznati za priču – može dovesti do toga da žrtva odbije pomoć jer bi ih prihvaćanje pomoći označilo u obitelji i zajednici kao žrtve trgovanja ljudima (cf. Brunovskis i Surtees 2007.). To je posebno vjerojatno u slučajevima kada se za neku organizaciju zna da radi sa žrtvama trgovanja ljudima.

Čak i ako cure znaju za [pomoć] boje se potražiti pomoć jer će ih cijelo selo ogovarati. Uvjerena sam da kada bih bilo kojoj žrtvi iz našeg sela ponudila pomoć [organizacije] da bi me odbila jer bi se bojala da će cijelo selo saznati. Ne znam kako druge cure ovdje primaju pomoć. Mnogo cura nema hrabrosti tražiti pomoć jer smatraju da se neće poštovati njihova privatnost.

Za neke je žrtve zadovoljstvo s pomoći bilo, barem djelomično, povezano s time je li se s njihovim slučajem postupalo na povjerljiv način:

Nitko ne zna. Niti susjedi niti moja majka. I sretan/na sam da organizacije čuvaju moju tajnu. Mislim da moja majka ne bi znala čuvati moju tajnu i da bi krenula ogovaranja... Ne selu se, nažalost, informacije vrlo brzo šire i ne prenese se uvijek baš točno... Skloni su kritizirati žrtve trgovanja ljudima.

Zadovoljan/na sam [s uslugama]. Sviđa mi se što [voditeljica] drži moju priču povjerljivom. Njoj zaista mogu vjerovati.

Obećala mi je da će mi pomoći i pomogla mi je. I čuvala je moju tajnu.

Treba primijetiti kako je bilo slučajeva kada su žrtvama unutar okvira pomoći bili narušeni privatnost i povjerljivost i u mnogim slučajevima to je imalo ozbiljne i dugoročne posljedice za trgovanu osobu i njenu obitelj.

Kada sam se vratila, testirala sam se na HIV u lokalnom domu zdravlja i rezultati su pokazali da sam HIV pozitivna. Cijelo selo je nekako saznalo. Susjedi su saznali. Imala sam mnogo problema. Nisu mi dali da se približavam bunaru. Ponašali su se kao da sam smeće. Ponižavali su me. Sin mi je imalo mnogo problema u školi. Željeli su ga izbaciti iz škole i iako sam im pokazala rezultate njegovog testa koji su bili negativni, smišljali su razne izgovore. Mnogo sam propatila.

Kada smo je pitali je li uložila pritužbu, rekla je da je pokušala: "Da, požalila sam se ravnatelju doma zdravlja, ali ništa se nije dogodilo. Sada je prekasno.

⁴⁶ U fazi identifikacije i u fazi povratka je bilo slučajeva narušene povjerljivosti. Jedna djevojka, maloljetna osoba, opisala je kako ju je policija ispitivala u lokalnoj policijskoj postaji nakon što je pobjegla od trgovaca i vratila se kući i kako se zbog tog ispitivanja našla u neugodnoj situaciji:

Živciralo me što su vrata bila cijelo vrijeme otvorena i što su policajac i prometnik prisluškivali cijelo ispitivanje. Ja sam ih sve poznavala, a oni su poznavali i mog brata. Bilo mi je neugodno".

Kako čovjek može uopće mijenjati stav zajednice? Nisam nikada pomišljala da mi se ovako nešto može dogoditi. Mislila da sam da se nikada neću naći u situaciji goroj od trgovanja".⁴⁶

Neke žrtve su također imale problema kada su informacije o njihovim slučajevima trgovanja dospjele do medija:

Jednom mi je lokalni policajac kući poslao grupu novinara. Došli su me slikati. Rekao/la sam im da me puste na miru. U tom trenutku je baš naišao moj odvjetnik i zamolio/la sam ga da mi on kao moj odvjetnik pomogne da se riješim tih glupih novinara. On nije napravio ništa i čak se smijao.

[Policajac] je dao izjavu novinarima. Dao im je moje ime i prezime... To je izašlo u svim novinama.... Nisam mogla vjerovati da je moja priča dospjela čak i do [susjedne zemlje]. Bila sam u šoku.

Kada se pojave ovakvi problemi nameće se pitanje na koji način se među različitim akterima koji rade na suzbijanju trgovanja ljudima mogu i trebaju dijeliti informacije o žrtvama i njihovim slučajevima. Iako postoje razlozi zbog kojih se među različitim tijelima i organizacijama trebaju dijeliti informacije, također postoje i slučajevi kada žrtvama to smeta i nisu s time zadovoljne.

Da, policajac sa željezničkog kolodvora u [tom gradu] poslao/la je informacije uredu tužitelja i osoblju [NVO-a u tom gradu]. Kada sam došao/la u [glavni grad] nazvao me odvjetnik iz [ureda NVO-a u glavnom gradu]. Neugodno me je iznenadilo da se moja priča tako širi po [zemlji].... Nisam se osjećao/la sigurno. Činilo mi se da cijeli svijet zna moju priču... Meni je bilo važno da za to zna što manje ljudi.

Da, policajac iz [glavnog grada] je znao za moj dolazak, zato me je zamolio da dođem. Ne znam kako je saznao za to. Možda zato jer me je policija tražila... Uglavnom, bio/la sam neugodno iznenađen/a da me policija traži i tražili su da dođem u [glavni grad].

Odvjetnik iz te organizacije [za suzbijanje trgovanja ljudima] pitao me tko me iskorištavao i gdje su me iskorištavali prije nego me je kupio otac moje djece... Rekli si mi da je to radi moje sigurnosti... Bila sam uvjerena da te informacije neće doći do policije. Nisam htjela surađivati s [lokalnom] policijom... Jer su mnogi od njih povezani sa svodnicima.

Neke žrtve su smatrale da su socijalni radnici narušili njihovo povjerenje jer su podijelili informacije, za koje su žrtve smatrale da su osobne i intimne prirode, s drugim pružateljima usluga:

Ispostavilo se da je socijalna radnica, koju sam zaista voljela i vjerovala joj, dvolična osoba. Otkrio/la sam da.... Rekao/la sam joj neke stvari o svojoj majci, o svom životu... Ona je to svima ispričala. Da, za mene je to bila katastrofa... Ona mi je bila mentorica. Shvatio/la sam tada da mi ona nije prijateljica. Ako vam kažem nešto povjerljivo, ne možete to koristiti u svoje svrhe. Je li to možda na prodaju? Ima li neku cijenu na tržištu?

Zato jer sam mu/joj ispričala neke stvari, a onda se odjednom pojavila neka osoba koja je sve to znala. Pa to je trebalo biti između mene i socijalnog radnika/socijalne radnice.

Ne želimo sugerirati kako nije potrebno da pružatelji informacija razmjenjuju informacije. Kada govorimo o (ograničenoj) razmjeni informacija, smatramo da se određene informacije trebaju dijeliti samo s osobama koje te informacije "moraju znati", uz jasne protokole i parametre povjerljivosti. Korištenjem parametara je moguće zadržati povjerljivost i u isto vrijeme izbjeći nepotrebne dodatne intervjuje ili ponovno traumatiziranje i sekundarnu viktimizaciju žrtava. U slučajevima kada su bili poštivani parametri povjerljivosti o ograničenoj razmjeni informacija, žrtve su s takvom praksom bile zadovoljne:

Kada sam stigao/la u [glavni grad], otišao/la sam u [organizaciju]. Došao/la sam im se zahvaliti što su me spasili. Razgovarao/la sam sa [socijalnim radnikom/com], ispričao/la sam kroz što sam prošao/la. Psihologu/inji nisam morao/la ništa pričati jer je već bio/la upoznat/a s mojim slučajem.... Da, [takva praksa je dobra], ali samo ako su poštuju povjerljivost.

Možda postoji samo jedna osoba koja je za to odgovorna u svakoj regiji [centra]. I to organizirati tako da nitko ne sazna za [trgovanje] budući da se povjerljivost baš ne poštuje u regijama.

Mislim da je [razmjena informacija o slučajevima] dobra. Da. Zašto ne? Jer tako ne moram sve ponovno pričati. Naravno, insistiram na povjerljivosti. Ne želim da ljudi u mom selu saznaju za trgovanje. Lakše mi je o tome pričati ovdje u [glavnom gradu] nego u [regiji] ili u svom selu gdje se informacije vrlo brzo šire.

Specijalizirana pomoć za različite i složene slučajeve

Okvir pomoći je u početku bio osmišljen tako da može odgovoriti na potrebe uobičajenih žrtava trgovanja ljudima – mladih, odraslih žena koje su bile trgovane u svrhu seksualnog iskorištavanja. Programi se uglavnom nalaze u glavnim gradovima i nude smještaj u skloništima. Međutim, zbog raznolikosti žrtava i iskustava trgovanja u JIE, pojavila se potreba za razvojem prikladnih programa pomoći prilagođenih konkretnim potrebama različitih skupina žrtava (domaći i strani državljani, maloljetne i odrasle osobe, muškarci i žene) i novim oblicima trgovanja (seksualno iskorištavanje, rad, prosjačenje, delikvencija, usvajanje). Žrtve koje su bile iskorištavane u svrhu rada i prosjačenja neće nužno imati iste potrebe za pomoći kao i žrtve trgovane u svrhu seksualnog iskorištavanja. Same žrtve utvrdile su kako u nekim slučajevima postojeći sustavi pomoći nisu mogli u potpunosti ili dovoljno zadovoljiti njihove potrebe. Osim toga, specijalizirana pomoć vrlo često niti ne postoji za teške slučajeve, kao što su žrtve s invaliditetom, poremećajima u ponašanju ili ovisnostima. Pomoć koju je potrebno pružiti u takvim slučajevima često prelazi okvire uobičajenih programa pomoći. Potrebno je posvetiti veću pozornost prilagođavanju usluga i pomoći samim žrtvama, što uključuje razvoj vještina intervjuiranja, razvoj prikladnih usluga i obuku za osvješćivanje osoblja o takvim slučajevima (Surtees 2005: 15). Žrtve su navele neka područja u kojima je potrebna specijalizirana i prilagođena pomoć.

Pomoć žrtvama s djecom

Žrtve trgovanja ljudima (žene i muškarci) s djecom trebaju vrstu pomoći koja uzima u obzir njihovu ulogu majke (ili oca) i potrebe djece koja o njima ovise. Mogućnost pružanja smještaja ženama s djecom je bio važan faktor koji je utjecao na odluku žrtve o prihvatanju pomoći. Jedna majka, ujedno i žrtva, rekla je: “[Moja kćerka] je uvijek uz mene. Zahvalna sam ovoj organizaciji što mi je dopustila da budem uz nju. Meni je to najvažnije”.

Međutim, pružanje smještaja ženama i djeci u postojećim skloništima nije uvijek bilo najsretnije rješenje za majke, druge osobe u skloništu ili djecu.

Ponekad sam se svađala s djevojkama u skloništu. Ponekad je to bilo zato što me dijete nije htjelo slušati i plakalo je u hodniku.

Jedna stvar koja me nekako muči je moje dijete... Ona još uvijek ne shvaća što se zbiva. Ali je normalno dijete i voli se igrati. Jedno je možda malo preglasna kada se smije, kao da vrišti, a to nije dopušteno u skloništu. Možda jedino to, ostalo je u redu. Kada je malo glasnija, na primjer, ili radi nešto drugo što nije dopušteno. I mogu to shvatiti, ali joj ne mogu

reći da ne vrišti. Ali i kada joj to kažem, ne mogu očekivati da će me razumjeti jer ipak je ona dijete. Možda im se to ne sviđa. Možda im se ne sviđa da ona vrišti i da se glasno smije.

Dodatan izvor stresa za djecu je činjenica da su skloništa često zatvorenog tipa i da je kretanje izvan skloništa ograničeno ili zabranjeno. Djeca se u takvim situacijama ne mogu igrati u vani, sklapati prijateljstva ili ići u školu. Postavlja se pitanje kakav utjecaj bi to moglo imati na njihov razvoj, čak i ako su njihove osnovne potrebe zadovoljene. Jedna žena i njena kći provele su dvije i pol godine u zatvorenom skloništu dok su se pribavljali dokumenti o skrbništvu i dok je trajao pravni postupak. Djevojčica, koja je tada imala deset godina, nije mogla ići u školu ili se slobodno igrati, a njeno obrazovanje svodilo se na povremeno dobrovoljno poučavanje od strane osoblja skloništa. Činjenica da je ta djevojčica provela trećinu svog života u skloništu, a ostalo sa svojom majkom dok je bila trgovana, sigurno je na njoj ostavilo traga.

Mnogim majkama je rješavanje pitanja skrbništva bilo izuzetno važno i zaista su cijenile kada im je bila pružena potrebna pravna pomoć. Jedna žena koja je kasnije zadržana kao “supruga” svog trgovca objasnila je kako se nije mogla vratiti u svoju zemlju zbog pitanja skrbništva nad njenim djetetom:

Kakav je plan? Plan je da mi organizacija pomogne da upišem dijete u vrtić. To će ići lakše preko njih. Oni poznaju ljude i sve to, tako da želim dijete upisati u vrtić. Htjela bih se vratiti kući, ali pošto ne mogu, želim naći posao, dati dijete u vrtić i osamostaliti se... Voljela bih kada bih mogla otići svojoj majci, ali budući da ne mogu zbog djeteta, ostati ću u [ovoj zemlji]... Bez [očevog] potpisa, ne mogu otići. Dijete je sada kod mene, ali nitko nema skrbništvo nad njim. Čekamo sudsku odluku.

Još jedan problem s kojim su se suočavale žene s djecom je bila njihova zabrinutost hoće li biti sposobne brinuti se za djecu na duži rok s obzirom na ograničene mogućnosti koje pruža društvena i ekonomska reintegracija. Neke žene oslanjale su se na humanitarnu pomoć kako bi imale dovoljno hrane za svoju djecu, neke nisu mogle naći posao jer se nije imao tko brinuti za dijete, a neke čak nisu imale niti stalno mjesto za život. Uz “uobičajene” prepreke i komplikacije pomoći i reintegracije kod roditelja s djecom postaju dodatno složenije. Kada se pruža pomoć roditeljima moraju se također uzeti u obzir i potrebe djece, što ponekad ne uključuje samo osnovne potrebe već i stvari kao što su školske knjige, plaćanje troškova vrtića i škole, medicinsku pomoć itd.

Ozbiljni medicinski i zdravstveni problemi

Veći broj organizacija je primijetio da trgovane osobe, osim “uobičajenih” ginekoloških problema povezanih sa seksualnim iskorištavanjem, imaju i druge ozbiljne i složene zdravstvene probleme koji zahtijevaju prilagođenu i, vrlo često, skupu medicinsku pomoć. Jednoj djevojci, koja je imala 17 godina, bila je potrebna specijalizirana medicinska intervencija zbog tumora u prsima do kojih je došlo zbog premlaćivanja za vrijeme trgovanja. U jednom drugom slučaju, žrtvi je bila potrebna hitna operacija u inozemstvu zbog fizičkih ozljeda koje su joj bile nanesene za vrijeme trgovanja:

Vrtjelo mi se u glavi i nisam znao/la o čemu razgovaraju. Shvatio/la sam da je nešto preblizu moje kralježnice i da bi se infekcija mogla proširiti i na kralježnicu, a to je značilo da je potrebna hitna intervencija. Još uvijek ne znam što je dovelo do te infekcije i rekli su mi da bi se infekcija mogla ponovno pojaviti.

Slično tome, dvije žene su se tijekom trgovanja zarazile HIV-om⁴⁷. U slučaju jedne od tih žena, jedno njezino dijete je također bilo HIV pozitivno. Iz intervjua nije uvijek bilo jasno je li HIV pozitivnim pacijentima bio omogućen pristup liječenju koje im je bilo potrebno. Jedna ispitanica je uzimala lijek za svoju bolest: “Lijek uzimam redovito. To ću morati činiti do kraja svog života kako bih spriječila virus da napreduje u organizmu. Stalno se molim Bogu da se izumi lijek koji bi bio u stanju ubiti virus”. Međutim, druga ispitanica, koju smo pitali prima li posebnu terapiju kako bi ojačala svoj imunološki sustav, odgovorila nam je da ne prima, već da samo uzima vitamine i dobro jede. U mnogim zemljama JIE nije uvijek lako dobiti pristup specijaliziranoj medicinskoj pomoći za niz zdravstvenih problema.

Zloraba opojnih sredstava i ovisnost

Ovisnost (o alkoholu i/ili narkoticima) također predstavlja problem mnogim žrtvama, a programi odvikavanja su općenito nedostupni. Određen broj žrtava opisao je svoju ovisnost kao ključan problem nakon trgovanja i neke žrtve su određeno vrijeme nastavile uzimati drogu ili alkohol:

⁴⁷ To je u skladu s malim, ali značajnim brojem HIV pozitivnih žrtava iz drugih istraživanja. U Albaniji su jedna žrtva iz 2002. i dvije iz 2004. bile HIV pozitivne. U BiH su pružatelji usluga primijetili da je određen broj stranih žrtava bio HIV pozitivan. Od 2000. je Međunarodna organizacija za migracije pružila pomoć devet žrtava koje su bile HIV pozitivne. Pitanje zaraženosti HIV-om/AIDS-om je u regiji bilo vrlo aktualno 2004. kada je jedna Ukrajinka, žrtva trgovanja ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja u BiH, umrla od te bolesti (Surtees 2005: 74, 155, 361).

U početku je bilo teško. Kada sam bio/la sa svodnicima, davali su mi lijekove od kojih nisam znao/la gdje sam i što radim. Kada sam došao/la ovdje, bilo je teško odviknuti se.

Bilo mi je loše. Nisam mogao/la ustati iz kreveta jer nisam ništa jeo/la. Samo sam uzimao/la pilule [s drogom].

Treba spomenuti i zlorabu opojnih sredstava u obiteljima žrtava. Neke žrtve su upravo zbog zlorabe opojnih sredstava unutar njihovih obitelji odlučile otići od kuće, a kasnije je takva situacija u obitelji predstavljala ozbiljnu prepreku za njihovu pomoć i reintegraciju.

Kada bi bilo moguće izliječiti mog supruga od alkohola, bila bih najsretnija žena na svijetu.

Gledajte, [moji roditelji] su alkoholičari i nisu baš mogli procijeniti situaciju, nisu mogli znati da mi se nešto može dogoditi. Ne okrivljujem ih. Osim toga, [trgovac] im je dao novce za alkohol.

Za žrtve koje možda nemaju drugog izbora već se vratiti u svoje obitelji, zloraba opojnih sredstava u obitelji može predstavljati značajni rizik i značajne komplikacije. Zbog toga je važno da ne samo žrtve, već i osobe iz njihovog bliskog okruženja, imaju na raspolaganju potrebne programe odvikavanja.

Pomoć cijeloj obitelji

U idealnom slučaju pomoć bi trebala uzeti u obzir konkretnu obiteljsku situaciju trgovane osobe i, kada je to moguće, pokušati riješiti neke općenite obiteljske probleme. U jednom slučaju je muškarac, žrtva trgovanja ljudima, objasnio kako je prihvatio pomoć upravo zato što je pomoć bila potrebna članovima njegove obitelji: "[Prihvatio sam pomoć] jer sam smatrao da moja mlađa braća i sestre trebaju pomoć". Posebno su teške situaciju u kojima su na određeni način obiteljski problemi (društveni ili financijski) doprinijeli da dođe do trgovanja.

Također je važno primijetiti da postoje određeni problemi koji mogu otežati oporavak žrtve i koji se mogu pojaviti u bilo kojoj obitelji, čak i kada imamo vrlo uspješnu reintegraciju. Jedna žena je objasnila kako je otvorila mali vlastiti posao koji je dobro napredovao. Međutim, financijski problemi u njenoj obitelji prouzrokovali su probleme koji su se mogli riješiti samo putem ciljane pomoći:

[Organizacija] mi je pomogla da otvorim mali vlastiti posao s prodajom rabljene odjeće. To mi je bilo izvrsno razdoblje u životu. Posao je cijele

godine išao sve bolje i bolje. Zahvalna sam im zbog toga, ali nisam održala svoje obećanje i uložila novac u posao. Naime, razboljeli su se suprugovi roditelji i novac mi je trebao za njihovo liječenje.

Budući da su organizacije za pružanje pomoći bile u mogućnosti odgovoriti na hitne potrebe žrtve i njezine obitelji i pružiti joj medicinsku pomoć, ali i nešto humanitarne pomoći, ona je bila u mogućnosti nastaviti razvijati svoj posao. Važno je napomenuti da su organizacije za pomoć koordinirale svoje usluge kako bi što bolje zadovoljile potrebe žrtve, a to je na kraju dovelo do uspješne reintegracije. Primjeri poput ovoga pokazuju kako reintegracija ne ovisi samo o žrtvi, već da problemi koji se pojavljuju u obitelji ili zajednici mogu otežati proces oporavka ili reintegracije. Upravo zato podrška obitelji žrtve ili dodatna podrška u trenucima kada je obitelj u krizi mogu poslužiti ne samo za to da poboljšaju uspjeh oporavka, već i da spriječe neuspješnu reintegraciju i, u nekim slučajevima, ponovno trgovanje.

Dugoročna pomoć žrtvama koje se ne mogu vratiti svojim obiteljima

Neke žrtve dolaze iz obiteljskih okruženja koja nepovoljno utječu na oporavak i održivu reintegraciju. U nekim slučajevima žrtve su dolazile iz obitelji u koje se nisu mogle vratiti jer bi povratak značio da moraju živjeti u uvjetima gdje ih se zlostavlja, gdje ne mogu zadovoljiti najosnovnije potrebe i/ili u uvjetima gdje bi ponovno mogle doći u situaciju da budu trgovane. U drugim slučajevima žrtve se jednostavno nisu imale kamo vratiti. U mnogim zemljama prisutan je ozbiljan nedostatak programa dugoročne pomoći, uključujući i nedostatak dugoročnog smještaja.

Kod maloljetnih osoba mogućnosti pružanja pomoći su bile znatno ograničene, a tamo gdje dugoročna pomoć nije bila raspoloživa neke žrtve su se morale vratiti u vrlo opasno okruženje. Jedna djevojčica, koju je vlastita majka prodala, nakon kratkog vremena provedenog u skloništu bila je vraćena majci (i očuhu koji ju je zlostavljao): "Ostala bih duže u skloništu, nakon svega što mi je [moja majka] učinila... Sigurna sam da se ne bih vratila kući. Očuh me zlostavljao. Ne bih se vratila."

Specijalizirana psihološka i psihijatrijska pomoć

Raspoloživost specijalizirane psihološke pomoći predstavlja ozbiljan nedostatak u uslugama koje se nude u mnogim zemljama, osobito u uslugama izvan glavnih gradova. U nekim zemljama, zbog resursa, socijalni radnici provode psihološko savjetovanje sa žrtvama trgovanja, uključujući i žrtve s ozbiljnim

poteškoćama s mentalnim zdravljem. Pristup profesionalnoj psihološkoj i psihijatrijskoj pomoći uglavnom je omogućen u programima smještajnog tipa, iako vrsta i količina savjetovanja značajno variraju ovisno o vremenu koje žrtve provedu u skloništu. Stoga je savjetovanje koje se provodi u skloništima za reintegraciju u kojima žrtve duže borave sveobuhvatnije od savjetovanja koje se provodi u skloništima u kojima žrtve borave kratko razdoblje i gdje je najvažnije raditi na stabilizaciji žrtve. Budući da većina žrtava u skloništima borave kraće vrijeme, tamo im se obično pruža osnovna vrsta savjetovanja u svrhu "stabilizacije". Kada se žrtva vrati kući, postaje komplicirano pružati prikladnu psihološku pomoć budući da se većina organizacija specijaliziranih za pružanje psihološke pomoći nalazi u glavnim gradovima, dok većina žrtava dolazi iz (i vraćaju se u) područja koja su izvan glavnih gradova. Postoji potreba za uslugama dugoročnog savjetovanja koje bi mogli pružati specijalizirani NVO-i ili educirano osoblje iz sustava zdravstvene zaštite u zajednici kao komponentu programa reintegracije. Osim toga, nekim žrtvama su dijagnosticirani psihijatrijski poremećaji, uključujući shizofreniju, koji zahtijevaju kvalificiranu psihijatrijsku pomoć koja nije uvijek dostupna. Programi psihološke i psihijatrijske pomoći smještajnog tipa još su manje uobičajeni (Surtees 2006b: 80).

Zbog općeg nedostatka specijaliziranih usluga, neke žrtve su u skloništima boravile zajedno sa žrtvama s mentalnim oboljenjima. Ne samo da je to stresno za druge žrtve, već se posebne potrebe "teških" žrtava ne mogu zadovoljiti. Jedna žrtva je opisala svoje iskustvo u skloništu: "Da, i onda su nas stavili u jednu kuću... jedna cura je imala neke probleme u glavi. Bila je luda, mogla je nekoga ubiti". Još jedna žrtva je opisala stanje u skloništu u kojem je boravila:

Eto tako su kreveti bili raspoređeni. Bilo je pet kreveta. U prvom je bila jedna cura, do nje je bio prazan krevet, ja sam ovdje spavala, [još jedna cura] je bila tu i [još jedna] tamo... Jedna korisnica je bila mentalno poremećena i bila je na lijekovima koje nije htjela piti. Imala je halucinacije i u snovima su joj se priviđale stvari. Često je mjesečarila.

Ovaj slučaj također naglašava tešku situaciju s kojom se suočavaju mnoge zemlje koje nemaju adekvatne i prikladne za žrtve kojima je potrebna psihološka ili psihijatrijska pomoć. Kada, kao u ovom slučaju, osoba nema podršku obitelji, ne preostaje joj ništa drugo nego se vratiti u sklonište: "Imala je halucinacije, nekoliko puta je odlazila i vraćala se. Nema nikoga, niti roditelje". Pronalaženje prikladnih oblika pomoći za ovakav tip korisnika/ca nije nimalo lako niti kratkoročno niti dugoročno.

Pomoć žrtvama s invaliditetom

Dokumentirani su slučajevi trgovanja osobama s invaliditetom (osobe s mentalnim oštećenjima i osobe s fizičkim invaliditetom), iz, u i unutar zemalja JIE⁴⁸. Usluge potrebne takvim žrtvama su različite i moraju se prilagođavati žrtvi od slučaja do slučaja. U većini slučajeva to uključuje specijalizirane medicinske usluge, dodjeljivanje skrbnika osobama s mentalnim oštećenjima, dugotrajni smještaj, specijaliziranu edukaciju, posredovanje pri zapošljavanju na zaštićenom radnom mjestu i dugoročno praćenje slučaja. Žrtvama s invaliditetom također može biti potrebna pomoć oko pristupa, komunikacije i zastupanja kod pružatelja usluga i državnih organizacija.

Trenutno postoje ograničene mogućnosti pružanja pomoći osobama s invaliditetom. Jedna žena koja je bila trgovana u svrhu prosjačenja nije bila samo slijepa i bila nagluha, već je bila i starija osoba. Za nju je postojao vrlo mali broj mogućnosti za pružanje pomoći i pružatelji usluga su imali poteškoća da pronađu usluge koje su joj bile potrebne, a to je uključivalo smještaj i složenu operaciju očiju kako bi joj se djelomično vratio vid. Slično tome, pronalaženje odgovarajućih mogućnosti za obrazovanje i zapošljavanje za osobe s invaliditetom je vrlo teško. Jedna žena je imala problema s pronalaženjem posla zbog epilepsije:

Imam i ozbiljan zdravstveni problem. Imam epilepsiju i nitko me ne želi zaposliti. Kada bih to i skrivala, dobila bih otkaza odmah nakon prvog napadaja. Obično dobijem napadaje kada sam nervozna... Ne mogu nikako naći posao. Bila sam spremna i otići raditi na polje za neke poljoprivrednike, ali nitko nema hrabrosti zaposliti me kada saznaju za moju bolest.

Činjenica da je specijalizirana pomoć vrlo često skupa i nadilazi raspoložive financijske resurse bilo koje organizacije ili ustanove čini ovo pitanje još složenijim. Međutim, ne radi se o nečemu što je karakteristično samo za područje JIE. Na primjer, u Kanadi postoji vrlo malo programa za zlostavljane

⁴⁸ Žrtve s invaliditetom zabilježene su kao korisnici pomoći u Albaniji, Bugarskoj, Hrvatskoj, Makedoniji, Moldaviji, Crnoj gori, Kosovu, Rumunjskoj i Srbiji. Na primjer, od 672 žrtve kojima je između 2001. i 2004. u Moldaviji pružila pomoć Međunarodna organizacija za migracije, 15% ih je prilikom vrbovanja imalo mentalno oštećenje, a to je 9,9% žrtava koje su primile pomoć 2001., 9,3% žrtava iz 2002., 14,5% iz 2003. i 6,3% iz 2004. Slično tome, određen broj žrtava iz 2003. su bile žrtve s fizičkim invaliditetom. U Srbiji 2004. jedna žrtva trgovana u svrhu seksualnog iskorištavanja (ili 8,3%) imala je mentalno oštećenje, dok je 28,6 % srpskih žrtava koje su primale pomoć 2004. imalo mentalno oštećenje ili fizički invaliditet (Surtees 2005: 256, 344, 371, 501)

osobe s invaliditetom i općenito u većini najvažnijih organizacija nedostaje adekvatan pristup pitanjima smještaja i zadovoljavanja potreba osoba s invaliditetom. Također ne postoji dovoljno znanja o problemima s kojima se suočavaju zlostavljane osobe s invaliditetom i o problemima oko stavovima pružatelja usluga prema ovoj ciljnoj skupini (Cooper et al 2004: 35)

Muškarci žrtve trgovanja ljudima

Muškarci su bili značajna manjina među žrtvama koje su primile pomoć u JIE između 2003. i 2004. ⁴⁹ Međutim, postojeći modeli pomoći nisu uvijek prikladni za muškarce žrtve trgovanja. Situacija je djelomično takva zbog toga što je većina programa pomoći smještajnog tipa i prilagođena potrebama žena. Trenutni smještajni kapaciteti nisu namijenjeni zajedničkom smještaju korisnika oba spola. Jedan ispitanik, odrasla osoba koja je bila trgovana na području bivšeg Sovjetskog saveza, vratio se kući i shvatio da se netko u međuvremenu uselio u njegov stan te nije imao gdje biti. Slično tome, jedan šesnaestogodišnjak koji je bio trgovan unutar JIE u svrhu prosjačenja bio je privremeno smješten u skloništu za strane žrtve (žene) dok je čekao da dobije potrebne isprave. Međutim, budući da sklonište nije bilo prikladno za smještaj muške žrtve bez pratnje i budući da nisu bile raspoložive nikakve druge usluge, poslan je kući vlakom bez pratnje odmah nakon nekoliko dana i unatoč činjenici da je njegova majka bila uključena u njegovo trgovanje (Surtees 2005; cf. Surtees 2006b). Nedostatak programa pomoći za muškarce može ne samo dovesti do toga da se ne mogu zadovoljiti potrebe muškaraca žrtava trgovanja, već se i time povećava njihova ranjivost te postoji mogućnost da će doći do ponovnog trgovanja.

Međutim, čak i kada su postojali različiti raspoloživi oblici pomoći (koji su zaista bili potrebni) poput medicinske pomoći, savjetovanja i pravne pomoći, muškarci nisu uvijek željeli potražiti ili prihvatiti pomoć.

Njima je to prije svega teško psihološki... Oni ne pričaju o svim detaljima onoga kroz što su prošli, iako su mi neke kolege ispričale grozne stvari. Na primjer, mnogo muškaraca je bilo iskorištavano fizički dok im zdravlje nije bilo skoro uništeno. Ali oni o tome ne pričaju i ne traže medicinsku pomoć.

⁴⁹ Muškarci žrtve trgovanja zabilježeni su kao korisnici pomoći u Albaniji, Bugarskoj, Hrvatskoj, Makedoniji, Moldaviji, Crnoj gori, Rumunjskoj, Srbiji i na Kosovu i uglavnom su bili iskorištavani u svrhu rada, prosjačenja, delikvencije i usvajanja. Na primjer, 70% žrtava trgovanih u svrhu rada, prosjačenja ili delikvencije 2003. i 2004. u Albaniji su bili muškarci, a 47,8% stranih žrtava trgovanja u svrhu rada 2004. u Srbiji također su bili muškarci (Surtees 2005: 13).

Mnogi od njih ne odu liječniku, bez obzira što još uvijek pate od nekih kroničnih bolesti i imaju problema s kralježnicom, želucem ili kilom.

Prema našim ispitanicima, muškarci su spremni prihvatiti pomoć samo u krajnjoj nuždi:

Samo ako imaju ozbiljne zdravstvene probleme ili nemaju kamo ići. Koliko ja znam, muškarci ne vole gubiti vrijeme na doktore ili biti udaljeni od svojih obitelji. Kao što sam vam rekao/la, njima je teže prihvatiti pomoć, a kada ju prihvate, treba im ju pružiti odmah (dok se ne predomisle) i u kratkom vremenskom razdoblju.

Razlog za to može se djelomično naći u tome što muškarci ne žele biti nazvani "žrtvama" jer se to možda ne poklapa s njihovom slikom o sebi. U mnogim zajednicama biti muškarac znači biti jak, ne tražiti pomoć od nikoga i biti u stanju brinuti se za sebe i svoju obitelj.

Muškarci misle da su snažniji i da se moraju sami snaći u teškoj situaciji i ne tražiti pomoć.

Mnogi muškarci ne pričaju o tome što im se dogodilo. Srame se što si bili prevareni i što im je netko lagao. Nikada neće tražiti pomoć od organizacija jer bi ih rodbina ismijavala zbog toga. Muškarac mora sam rješavati svoje probleme.

Odluke o prihvaćanju pomoći povezane su sa slikom žrtve o sebi, ali i s društvenom percepcijom. Ako muškarac prihvati pomoć, njegova obitelj i/ili zajednica može ga smatrati neuspjelim emigrantom ili žrtvom trgovanja ljudima, a niti jedno niti drugo nije društveno prihvatljivo. Iz ovih izjava možemo vidjeti koja su očekivanja društva od muškaraca:

Kada se vrate kući sretni su da mogu donijeti barem nešto novca. Jer kako da inače objasne zašto ih nije bilo? Ako kažu svojim obiteljima da im treba novac za liječenje, troškovi liječenja u našoj zemlji su prilično veliki, onda postoji mogućnost da će se njihova tajna otkriti.

Nisam vjerovao da se pruža pomoć ljudima poput mene [žrtvama trgovanja]... Nisam smatrao da bi trebala postojati organizacija koja je specijalizirana za pružanje pomoći ljudima kao što sam ja, pogotovo muškarcima... Znate, ljudi u našoj zajednici razmišljaju ovako: ako muškarac dođe u takvu situaciju, onda je glup.

Općenito se u našoj zajednici muškarci ne smiju žaliti oko ničega. Muškarac bi trebao biti jak i znati prebroditi sve poteškoće.

Unatoč ovakvim stavovima šire javnosti, organizacije koje rade na suzbijanju trgovanja ljudima i pomažu žrtvama shvaćaju da su muškarci također ranjiva skupina koja može biti trgovana i kojoj je potrebna pomoć. Budući da postoji sve veća svijest o tome da su i muškarci žrtve trgovanja ljudima, došlo je vrijeme da se više pažnje posveti utvrđivanju njihovih specifičnih potreba za pomoći. Ova studija je pokazala, na temelju ograničenog uzorka od dvanaest muškaraca (odraslih osoba i maloljetnika), da je, osim pitanja smještaja, medicinska pomoć ključno područje u kojemu treba odgovoriti na potrebe muškaraca žrtava trgovanja, osobito u slučajevima kada su iskorištavani u svrhu rada: "Neki od njih imaju akutna stanja bolesti, a ne pomaže im niti to što se nalaze u stranoj zemlji i, osim toga, tamo rade ilegalno". Druge žrtve također pokazuju znakove psiholoških ožiljaka i trauma. Kada muškarci imaju obitelji koje moraju prehraniti, pomoć cijeloj obitelji (kao što smo spomenuli ranije u tekstu) također bi mogla biti potrebna. Utvrđivanje ostalih potreba je važan sljedeći korak.

Osim samih usluga, muškarci žrtve trgovanja naglasili su određena pitanja oko samog pružanja usluga. Muški ispitanici intervjuirani u ovoj studiji su smatrali da je pitanje povjerljivosti važno i biti će također važno razmotriti na koji način bi bilo najbolje doprijeti do muškaraca i dječaka koji su izloženi trgovanju bez narušavanja povjerljivosti:

Bilo bi dobro da informacije koje se prikupe na telefonskim linijama za pomoć budu povjerljive. Na primjer, niti jedna organizacija osim one koja vodi telefonsku liniju za pomoć ne bi smjela imati pristup informacijama.

Mislim da se muškarci neće obraćati državnim organizacijama jer misle da će te informacije lako dospjeti u javnost. Načelnik mjesta i policajci će saznati za to.

[Pomoć bi trebala biti organizirana] tako da nitko ne zna za to. Čovjek bi trebao sam otići na mjesto gdje se pruža pomoć. Što dalje je to mjesto od kuće, to osoba može biti sigurnija da nitko za to neće saznati. Samo kada je muškarac ozbiljno bolestan ili se ne može kretati, onda je pomoć potrebno pružiti kod kuće jer tada nitko neće biti ljubomoran na njega.

Jednako je važno znati kako "prodati" i "upakirati" usluge kako bismo osigurali da muškarci znaju za usluge i koriste ih. Oglašavanje mora uzeti u

obzir kakva poruka bi bila prihvatljiva (a kakva neprihvatljiva) i koja bi mogla doprijeti do muške publike, uzimajući u obzir pitanja muške odgovornosti i moguće stigmatizacije o kojima smo govorili. Jezik je u tome vrlo važan. Budući da pojam “žrtve” muškarci možda neće dobro primiti, bilo bi bolje govoriti o “migrantima” ili “radnicima”.

Mislim da bi to trebala biti reklama ili oglas koji obavještava muškarce da mogu dobiti pomoć, na primjer, medicinsku pomoć (ali ne smije se spominjati psihološka pomoć jer se mnogi muškarci toga uplaše) ili druge vrste pomoći poput pravne pomoći... Mislim da bi mnogi muškarci pristali na primanje medicinske pomoći jer mnogi koji su bili iskorištavani nemaju novaca za tako nešto. Reklama se može također emitirati na način da neka osoba čita informacije o pomoći koju mogu dobiti muškarci žrtve iskorištavanja (Mislim da treba koristiti riječ ‘iskorištavanje’ jer mnogi muškarci ne znaju što je trgovanje). Ukoliko je to moguće, trebalo bi izbjegavati i riječ “žrtva” jer muškarci ne vole biti žrtve. To proturječi predodžbi o muškarcu. Glas koji čita poruku bi trebao biti muški. Mislim da muškarci neće vjerovati reklami koju čita žena. To bi morao biti muškarac, možda čak i muškarac koji je prošao kroz takvo iskustvo. Poruka bi trebala biti kratka i uvjerljiva te naglašavati pomoć koju muškarci mogu dobiti.

Definitivno [koristite] muški glas. Muškarci će imati povjerenja u muški glas. Treba napraviti spot u kojem će jedan muškarac koji je bio iskorištavan kratko ispričati svoje iskustvo. Taj muškarac može biti stvarna osoba ili neki glumac, ali ne jako poznat jer će onda sve izgledati umjetno, melodramatično... Ne znam... Najbolja bi bila reklama na TV-i ili na radiju. Ali, kao što sam rekao, od ključne važnosti je odabrati riječi koje će se koristiti u reklami.

Ali poruka [za osvješćivanje javnosti] bi morala biti kratka i uvjerljiva i ne bi se smjelo koristiti riječi kao ‘žrtva’.

Pomoć starijim žrtvama

Nekoliko ispitanika/ca su bile starije osobe. Neke žrtve su bile u pedesetim godinama života, neke u šezdesetim, a jedna je imala čak 75 godina. Neke se bile trgovane upravo zato što, kao starije osobe, nisu imale dovoljno prihoda za život i nisu imale pristup državnim sustavima pomoći. Pružanje pomoći ovoj skupini korisnika često je značilo da treba obratiti pozornost na rješavanja pitanja smještaja i financijskih pitanja.

Rekli su mi da će mi pomoći da dobijem pasoš i da ponovno dobijem pravo na mirovinu. Ne mogu živjeti u kući, nadam se da ću biti smješten/a barem u sklonište za starije osobe u [glavnom gradu].

Mislim da ima mnogo starih ljudi za koje se ne mogu brinuti njihova djeca i koji ne gledaju TV niti slušaju radio. Baš kao ni ja, ni oni ne znaju gdje bi potražili pomoć.

Imam dobar odnos sa sinom... [Sin i žena] se brinu za mene. Osjećam se krivim/krivom jer ga nisam obavijestio/la kada sam prodavao/la stan. A sada sam u njegovom stanu i s njegovom obitelji. A tu ima tako malo prostora.

Starije žrtve će isto tako vrlo vjerojatno trebati i druge oblike pomoći, kao što su specijalizirana medicinska pomoć, pravna pomoć i pomoć za stanovanje. Osim specifičnih oblika pomoći, također je potrebno uzeti u obzir da trgovanje utječe drugačije na stare osobe nego na mlade. Malo toga se zna o specifičnim problemima i potrebama starijih žrtava trgovanja te o njihovom iskustvima za vrijeme i nakon trgovanja.

Profesionalnost, postupanje sa žrtvama i kvaliteta pomoći

Opće je poznato da usluge koje se pružaju žrtvama trgovanja ljudima moraju biti besplatne, pristupačne i da ne smiju stigmatizirati žrtvu, a organizacije i osobe koje pružaju pomoć žrtvama moraju biti adekvatno osposobljene i senzibilizirane za rad s ranjivim skupinama, uključujući i žrtve trgovanja ljudima. Mnogi ispitanici izrazili su vrlo visoko mišljenje ne samo o kvaliteti i obuhvatu pomoći koju su primili, već i tome kako je osoblje s njima postupalo. Mnogi od njih naglasili su koliko im je to bilo važno u fazi oporavka.

Zadovoljan/na sam s osobljem jer su zaista imali razumijevanja za naše probleme. Vodili su nas van, u šetnju. Sviđa mi se jer imam sve i jer je sve besplatno. Treće, najsretniji/ja sam zbog škole. Nikada nisam niti sanjao/la da ću moći završiti školu, postati pismen/a. Da se ne sramim kada moram nešto potpisati i moram reći da ne znam.

[Sviđala mi se] njena humanost, jednostavnost, osjećaj da imam srodnu dušu. Meni je općenito vrlo teško naći osobu kojoj mogu vjerovati.

Dobro je što osoblje skloništa ima dobar stav o pozitivnom iskustvu. Uzimaju u obzir mene kao osobu. Nema negativnih iskustava.

Suprotno tome, drugi ispitanici su govorili o slučajevima kada nisu bili u potpunosti zadovoljni s uslugama i postupanjem i naglasili su neka ozbiljna pitanja oko pružanja usluga. Neka od tih su neosjetljivost i diskriminacija od strane aktera za suzbijanje trgovanja ljudima; razlike u profesionalnosti i uvjetima pomoći; čak i loše postupanje i zlorababa pomoći. Također je potrebno naglasiti da u navedenim pitanjima određenu ulogu ima i nedostatak praćenja (monitoringa) i osiguranja kvalitete u sektoru rada sa žrtvama.

Neosjetljivost i diskriminacija od strane aktera za suzbijanje trgovanja ljudima

Mnogim žrtvama je u fazi oporavka bilo ključno da se prema njima dobro postupa i da ih se ne "gleda svisoka". Kada su govorile o tome što znači dobro postupanje, mnoge žrtve su se složile da su to bile situacije u kojima je osoblje prema njima postupalo kao prema "jednom od njih".

Bilo je u redu. Lijepo su s nama postupali, kao da smo jedni od njih.

I osoblje koja radi ovdje u [organizaciji], sviđaju mi se. Ne gledaju vas na način kao da vas osuđuju, s njima uvijek možete o svemu razgovarati. Shvaćaju vas i sve su voljni objasniti. Poslušaju vas, kažu vam kako bi nešto trebalo učiniti, uvijek pomognu.

Nisam osjećao/la da između nas postoje razlike. Iako sam navikao/la razmišljati da razlike obično postoje.

S druge strane, neke žrtve su se osjećale povrijeđeno i uvrijeđeno kada su smatrale da se osobe koje bi im trebale pomagati s njima postupaju drugačije i neosjetljivo;

Jedna djevojka je bila skroz luda, ne sjećam se kako se zvala. Ponašala se prema nam kao da imamo gubu. Donosila je svoju šalicu, svoj čaj i sve ostalo svoje i bila je pravi snob, grozno.

Ali ne može se to tako raditi. Mislim, svaka cura koja je prošla kroz, ne znam, nešto loše u svom životu, voli kada joj ljudi dođu i kada može svima skuhati kavu. Tako je i nju ponudila. Ali ova veli o, ne, ne, ne, ne mogu ja piti kavu iz vaših šalica, ja pijem samo iz svoje. Pa tako onda reci. Ne vidim u čemu je problem, to je valjda to. Valjda nije znala kako bi se ponašala u našem društvu.

Da, upravo tako, moglo bi se reći da se ovdje nisu prema nama ponašali kao da smo im jednaki. Da, da, definitivno.

Žrtve su izjavile da su neosjetljivost i diskriminaciju primijetile posebno kod nekih skupina stručnjaka koje su s njima radile. Osobe medicinske struke su jedna od takvih skupina te su žrtve, kao i pružatelji usluga, imale zanimljive komentare u tom smislu. Jedna osoba iz NVO-a ispričala nam je kako je jedan liječnik/ca reagirao/la kada je žrtvi trebalo pružiti medicinske usluge; "Pa nisam ja studirao/la medicinu da bih pregledavao/la prostitutke". Žrtve su imale slična iskustva:

Odveli su me ginekolozi. A ona me pitala: "Zašto ste to radili?"... Da, davala je neke komentare. Ali što ja mogu, pa nisam ja jedina. Tisuće djevojaka je kroz to prošlo. [Osjećam se] malo povrijeđeno. Ne morate osuđivati nekoga tko je kroz to prošao. To nije njen posao. Njen je posao da napravi to što treba napraviti, a ne da postavlja pitanja... Morala nas je primiti jer je bila u dobrim odnosima s jednom ženom iz skloništa, a mi smo htjele ići na pregled. Bila je pristojna, ali je davala komentare.

[Doktorica] mi je rekla da podignem rukave. Podigla sam rukave tako da može vidjeti jesam li se drogirala. Onda je rekla: "Dobro, zadignite majicu da Vam pregledam želudac". Dobro, zadigla sam majicu. Onda mi je počela pregledavati glavu, povlačiti me za kosu. Policajac joj je rekao: "Dobro, dosta je, pustite ju na miru. Vidite da je cura čista". Rekla je da je to njen posao, da mora. A on je rekao: "Nemojte ju više uzrujavati. Zar ne vidite da je prestrašena? Nije mogla niti jesti". Drago mi je da je stao na moju stranu... [Osjećaja sam se] grozno. Mislila sam, pa čekaj malo, što sam ja? Životinja možda, pa da se može prema meni tako ponašati?

To se osjeti. Kada me doktorica pregledavala ponašala se kao da joj gadi što me mora dodirnuti.

U nekim zemljama je neosjetljivost medicinskog osoblja dovela do toga da su pružatelji usluga potpisali ugovore s privatnim (senzibiliziranim) liječnicima, koji, iako su skupi da bi ih se koristilo na duži rok, ipak u početnoj fazi žrtvama pružaju barem određeni osjećaj olakšanja i određenu razinu udobnosti.

Važno je naglasiti da nije samo medicinsko osoblje loše postupalo sa žrtvama. U nekim situacijama žrtve su opisale kako su osobe iz pravne struke loše postupale s njima, a to su često bilo njihovi pravni zastupnici koji su ih zastupali u pravnim postupcima. Jedna žrtva je opisala kako je njen odvjetnik na nju vikao i vrijeđao ju:

Uvijek je vikao na mene. Govorio mi je što moram reći na sudu. U slučaju da nisam rekla što je tražio, vikao je na mene. Jednom kada smo odlazili sa suđenja, čak mi je i rekao kako nisam ni za što i kako je više sklon vjerovati trgovcima nego meni.

Neosjetljivost i diskriminacija prema žrtvama nisu se uvijek pojavljivale zbog trgovanja, već su u određenim slučajevima bile povezane i s rasizmom. Jedna žrtva Romske nacionalnosti smatrala je da su prema njoj loše postupali zbog njene nacionalnosti, a ne zbog toga što je bila žrtva trgovanja:

Nisam im rekla da sam žrtva trgovanja. Trebao mi je novac da dobijem rodni list za svoje dijete. U uredu gradonačelnika prema meni su bili nepristojni. Smijali su mi se jer nisam imala [otprilike pet Eura] da platim rodni list. Osjećala sam se poniženo.

Jedna ispitanica nam je objasnila kako zbog diskriminacije protiv nje kao osobe [pripadnice nacionalne manjine] nije mogla koristiti usluge državnih organizacija:

[Organizacija] se obratila uredu načelnika mjesta u kojem sam rođena da mi pomognu, odnosno točnije, da pomognu mojoj djeci. Kuća u kojoj sam rođena je već odavno uništena i na njenom mjestu je već sagrađena druga kuća. Načelnik je trebao naći neki smještaj. Dali su mi u potpunosti uništenu kuću: bez prozora, vrata, bez krova. Polovica kuće je također bila uništena. Samo jedna soba je bila ostala. Načelnik mi je obećao da ću dobiti nešto građevinskog materijala da popravim kuću. Odvjetnik [organizacije] uložio je zaista mnogo truda da sve to organizira. Kada sam došla u načelnikov ured u [svom gradu], žena je počela vikati na mene i zalupila je vratima. Nakon toga sam čula kako se svađala s nekim preko telefona. Govorila je "Ova [pripadnica nacionalne manjine] traži previše". Odvjetnik mi je preporučio da odem u [ured za zaštitu djece] gdje sam trebala dobiti neku pomoć za dijete. Kada sam došla tamo, odbili su mi dati pomoć. Rekli su mi da mi uopće ne mogu pomoći. Ljutito se me pitao tko me je poslao i rekla sam im za [organizaciju]. Čak sam se i posvađala s njima. Pitala sam ih što rade i kako bi mi država mogla pomoći. Što bi se dogodilo samohranim majkama koje su još gorim situacijama nego što sam ja. Rekli su mi: "Tko vas je tjerao da radite toliko djece?"

Jedna druga žrtva je govorila općenito o postojanju predrasuda i negativnih stavova prema osjetljivim skupinama: "Isto tako mislim da u našim državnim

organizacijama koje pomažu siromašnima rade ljudi koji su neodgojeni. Nije dovoljno biti obrazovan. Važan je i odgoj". Još jedna žrtva je primijetila: "Bio/la sam frustriran/a s državnim organizacijama. Kada bi bar bili pažljiviji prema žrtvama trgovanja".

Općenito govoreći, žrtve su govorile o slučajevima predrasuda i neosjetljivosti od strane različitih pružatelja usluga. Kao što smo naveli u prethodnom poglavlju, žrtve su bile izložene stigmatizaciji i diskriminaciji u društvu zato jer ih je društvo doživljavalo kao "prostitutke", "strance" i "neuspjele migrante". U nekim slučajevima su žrtve bile izložene takvim društvenim predrasudama čak i unutar okvira pomoći⁵⁰. Jedna žena je imala problema sa socijalnom radnicom koja je radila u njenom skloništu. Jedna od djevojaka u skloništu je bila bolesna i ta žena se bojala da će se i ona zaraziti s obzirom na uvjete života u skloništu. Kada je rekla da se želi testirati, socijalna radnica je reagirala vrlo kritički:

Kada sam saznala da je djevojka bolesna, nisam znala što joj je. Pitala sam ženu koja je tamo radila zašto nam ne kažu. Ja sam dobro, nisam bolesna i zar bih se trebala ovdje zaraziti i onda otići u [svoju zemlju]. Rekla sam da bih željela ponovno testirati krv... Nakon toga sam rekla da se želim testirati na sve, a ona mi je odgovorila da o tome nisam razmišljala kada sam spavala s muškarcima... Nikada to neću zaboraviti. Ako žena ovdje radi, pa barem bi ona trebala imati drugačiji stav o tome.

Razlike u profesionalnosti i uvjetima pružanja pomoći

Mnoge osobe koje u regiji rade sa žrtvama trgovanja ljudima su izrazito profesionalne i pokazale su svojim radom da su zaista sposobne pružati pomoć i zaštitu. Međutim, žrtve su smatrale da osoblje u nekim programima nije imalo potrebne vještine i iskustvo kako bi žrtvama moglo pružiti potrebnu podršku te da ponuđene usluge nisu uvijek bile dovoljne ili im je nešto nedostajalo:

⁵⁰ To nije karakteristično samo za JIE. U jednoj studiji o reintegraciji u Kambodži pokazalo se da neki pružatelji usluga također imaju predrasude prema žrtvama trgovanja. Jedan osoba koja radi u NVO-u razlikuje tri vrste osoba koje prodaju svoje seksualne usluge – one koje po prirodi žele prodavati svoje seksualne usluge, one koje su protiv svoje volje prisiljene davati seksualne usluge i one koje odluče nastaviti ili ponovno prodavati svoje seksualne usluge jer to smatraju načinom na koji mogu zaraditi veliki novac u kratko vrijeme. Prema mišljenje te osobe iz NVO-a, samo je druga skupina spremna primijeniti se i samo se njih može uspješno educirati da nastave sa svojim prijašnjim životima, dok druge dvije skupine nije moguće educirati da promjene ono što rade (Derks 1998.).

Oni su u redu, ali mislim da me nisu mogli razumjeti. Mladi su i neiskusni. Činilo mi se da su tamo bili samo zato jer su za to bili plaćeni. Nisam mogao/la s njima razgovarati.

Rekli su mi da će to biti kuća za djevojke baš poput mene. Ali nije bilo dobro. Različite žene su radile u smjenama, psihologinje su se zvale... Mogle smo [razgovarati s osobljem], ali nismo htjele. Jednostavno nam se nisu sviđale. Nisu znale kako se ponašati i kako razgovarati s nama. [Rekle su] da ćemo biti u skloništu i da će nam one pomoći. Ali nisu... Nismo imale nikakav odnos s osobljem. Bile su vrlo suzdržane. Kao da su se nečega bojale.

Evaluacija pomoći žrtvama u JIE (Surtees 2006a: 24) pokazala je da između NVO-a koji rade sa žrtvama postoje razlike u stručnoj osposobljenosti te su NVO-i naglasili kako je mnogim MO-ima, ali i donatorima, potrebna izgradnja kapaciteta:

Neki su izvrsni, a neki nisu. Postoje velike razlike u sposobnosti i profesionalnosti među NVO-ima na terenu. (Predstavnik MO-a/donatora).

Ovaj NVO je najstariji NVO [u zemlji] koji se bavi pružanjem izravne pomoći i još uvijek ima problema s pravom rehabilitacijom žrtava. Osoblje nije u potpunosti angažirano oko rehabilitacije žrtava, a objekt je zatvorenog tipa. Osim toga, osoblju nedostaje ideja oko različitih oblika obrazovanja ili ohrabrenja za žrtve. (Predstavnik MO-a/donatora).

... Izravan rad sa žrtvama je zanemaren. Profesionalni standardi rada sa žrtvama nasilja se teško provode. (Predstavnik NVO-a).

Kako bismo naglasili provedbu dugoročne strategije rada sa žrtvama, osoblje bi trebalo dobiti dodatnu potporu i biti dodatno educirano te je potrebno omogućiti stalnu razmjenu informacija na različitim razinama. (Predstavnik NVO-a).

Budući da je rad sa žrtvama po prirodi stresan posao, u nekim programima dolazi do velike fluktuacije osoblja, što može utjecati na razinu profesionalnosti osoblja. Jedna soba koja je bila trgovana u EU bila je nekoliko godina u programima pomoći i ispričala nam je kako je radila s različitim osobljem: "Tko bi se mogao svih njih sjetiti, svakih pet mjeseci sam dobivala nove... Svaki puta sam morala krenuti iz početka. Nije njih bilo briga za nas, znali

su da ionako uskoro odlaze". Posljedica toga može biti da manje iskusno osoblje radi ove vrlo stresne poslove.

U drugim sektorima se također pojavilo pitanje nedostatka profesionalnosti. Jedna žena, koja je potražila pomoć od policije nakon što je pobjegla od svog trgovca, poslana je na medicinski pregled jer je kratko prije toga bila napadnuta i silovana. Međutim, liječnik ne samo da je bio nepristojan prema njoj već nije obavio pregled onako kako je to potrebno u slučaj silovanja da bi počinitelj mogao biti optužen za silovanje. Žena je objasnila sljedeće:

Odveli su me doktoru, forenzičaru. Ali taj doktor je stvarno bio bezobrazan. Da me pregledao kako treba, znalo bi se da sam bila silovana. Ovdje sam imala ožiljke... On je samo pregledao modrice. Bila sam jako natekla. Imala sam modrice. Čak je mjerio veličinu tih modrica... Pregledao mi je vrat i ruku. Rekao je da je sve u redu. Žena koja je sjedila do njega i tipkala mu je rekla da trebam ići ginekologu jer sam bila s mnogo muškaraca. On je rekao da to nije potrebno jer da je to "već poznato".

Neke žrtve su također smatrale da profesionalnost i predanost nedostaju u pravosudnom sustavu. Jedna žrtva, koja se pod prisilom morala udati za svog trgovca te je kasnije bila izložena obiteljskom nasilju, suočila se s problemima kada je pokrenula brakorazvodni postupak i kada je tražila skrbništvo nad svojom kćerkom. Umjesto da sudac shvati težinu situacije i uzme u obzir sve što je žrtva pretrpjela, on je žrtvu pokušao pomiriti s trgovcem:

Sudac nas je, zbog djeteta, i zbog skrbništva, pokušao pomiriti. Rekla sam ne, jer dala sam su mnogo prilika da se popravi i nikada ih nije iskoristio. A i ne želim se s njim pomiriti. Ima jedna izreka – vuk kožu mijenja, ali ćud nikad.

Loše postupanje i zlostavljanje za vrijeme pružanja pomoći

Iako su žrtve većinom izjavile da su bile smještene u prikladnim objektima u adekvatnim te ponekad izvrsnim uvjetima, potrebno je spomenuti da je bilo slučajeva kada su žrtve bile izložene lošim uvjetima, pa čak i maltretiranju dok im je pružana "pomoć". Jedna maloljetna djevojka koja je bila trgovana u svrhu prostitucije je bila smještena u centru u kojem su se nalazile maloljetne osobe bez roditeljske skrbi i maloljetni delikventi. Tamo je boravila tri tjedna i u tom razdoblju je bila izložena nasilju od strane drugih maloljetnih osoba, a osoblje nije činilo ništa:

Nakon što je odgajatelj otišao, svi su dečki počeli skakati oko mene, tako da "odem" s njima, a kada bi nas uhvatili u WC-u, pokušali bi nas silovati. Ispričala sam to odgajatelju, ali on je rekao "Zar bi to bila neka šteta?"... [Odgajatelj] nije učinio ništa. Drugi dan je došao jedan drugi čovjek. On je bio dobar i kaznio je ovoga što nije učinio ništa. Ali to svejedno nije ništa vrijedilo jer nije ispunio svoje obećanje.

Zlostavljanje se nastavilo tijekom njenog boravka u ustanovi, a odgajatelj nije niti u jednom trenutku reagirao: "Uvijek sam se bojala navečer, prije spavanja, budila sam se oko dva, tri ujutro jer bi dečki pitali odgajatelja ključ od naše sobe te bi nam ušli u sobu i počeli skakati po nama dok smo ležale u krevetima". Dodala je: "Bojala sam se. Kada bi odgajatelj nakratko izašao, dečki bi skakali po nama, a on je samo klimao glavom i ništa drugo". Uz to, sam odgajatelj je zlostavljao maloljetne osobe: "Odgajatelj je samo sjedio sa svojom palicom i udario bi nas kada god je mislio da smo nešto učinili. Samo je jedan imao milosti prema nama, ali ostali su nas tukli ako nismo mirno sjedili, ako smo razgovarali...Što god da smo radili, tukli su nas".

Djevojka je u vrijeme intervjuja još uvijek bila duboko traumatizirana ovim iskustvom, iako je tada bilo prošlo duže vremena od navedenih događaja. Objasnila nam je da je za nju "pomoć" bila gore iskustvo od trgovanja.

Čak i sada, kada je već prošlo dosta vremena, u sebi imam taj strah. Još uvijek se nisam toga u potpunosti riješila. Molim se mnogo.

Trebalo je biti bolje. Nisu nas smjeli tući. Nisu smjeli djevojkama ružno govoriti. Nisu nas smjeli pozivati u svoje sobe da nam "pokažu" nešto. Nisu nas smjeli tjerati da radimo ili da radimo one naporene vježbe. Tjerali su nas svako jutro i svaku večer da radimo naporene vježbe.

Samo zahvaljujući slučajnoj intervenciji jednog NVO-a ova djevojka je mogla napustiti program. Kako je objasnila voditeljica programa: "U istom slučaju [istog trgovca] imamo druge djevojke koje primaju pomoć. Policajac me pitao da li bih mogla uzeti i ovu djevojku tako da više ne mora biti tamo". Opisala je kako je došla u centar za maloljetnike da pokupi ovu djevojku koja je trebala biti smještena u njenom programu: "Tamo je bilo i male djece, pet do šest godina starih i kada sam išla po tu djevojku bila sam užasnuta kada sam ih vidjela iza rešetaka... I kada smo došli tamo oni su svi bili u jednoj prostoriji, poput ove, deset metara kvadratnih, cjeli dan iza rešetaka".

Tužno je to što ovo nije bila jedina intervjuirana žrtva koja se nalazila u nesigurnim ili nehumanim uvjetima dok su joj bile pružane "pomoć" ili

“zaštita”. Jedna žrtva izjavila je da su je uznemirivali i zlostavljali policajci koji su radili u jednom državnom centru:

Tamo je bila policajka koja je vikala na djevojke. Čak ih je znala i udariti. Unutra su bile policajke, a vani su bili policajci. Jednom je dopustila policajcu da uđe unutra. Bila sam šokirana kada sam vidjela muškarca. Zajedno su me počeli ismijavati. Taj muškarac mi je govorio kako me navodno voli. Bilo je to bolno. Osjećala sam se inferiorno, izrabljeno. Nadam se da su poduzeli neke mjere [protiv njih].

Jedna maloljetna žrtva nam je ispričala svoja iskustva u centru za maloljetne osobe gdje joj je pružena “pomoć” nakon identifikacije:

Znali su nas udarati štapom. Nisu imali hrabrosti mene udariti jer su znali da bih im skočila za vrat. Brijali su nam glave, rekli su nam da je to zato jer imamo uši. Ismijavali su nas. Hrana je bila grozna. Jedva da smo ju mogli jesti. To je bila hrana za svinje i tamo je bilo strašno prljavo. To nisu bila dječja prava.... Rekli su mi da sam kurva i da zato nemam nikakva prava. A djecu koja su prosjačila na ulici su tako tukli da su ta djeca po noći mokрила u krevet.

Druge žrtve su govorile o manje strašnim slučajevima, koji se najbolje mogu opisati kao zanemarivanje, iako i takvi slučajevi ostavljaju posljedice na žrtve:

Jednom mi je [organizacija] dala plinski cilindar. Trebao/la sam za to donijeti račun. Ispostavilo se da račun nije bio dobar. Socijalni radnik/socijalna radnica počeo/la je vikati na mene. Ispričao/la sam se što sam zaboravio/la kakav račun im je trebao. Nisu se potrudili niti objasniti.

Da vam iskreno kažem, htio/htjela sam pobjeći zbog jedne osobe koja ovdje radi... Nju ništa nije zanimalo. Nije ju bilo briga. Uzimao/la sam lijekove ujutro, a ona mi nije donosila lijekove na vrijeme, niti doručak, niti bilo što drugo, mogao/la sam umrijeti.

Jedna djevojka, koja je nekoliko puta dnevno provjeravala je li sve u redu, pozvala je socijalnu radnicu. A ona je držala noge na stolu i gledala televiziju i rekla joj je: “Zbog čega me sada treba, i mene isto boli. Nema doktora, gdje da ja sada nađem doktora?” Nakon toga sam povraćala, a ona je bila u kuhinji. Umjesto da mi pomogne, zatvorila

je vrata. Nije ju bilo briga... A ona djevojka je došla do nje i počela vikati na nju: "Zar želiš da cura umre? I što onda? Ja ću biti kriva jer ti nisam rekla. Ti ćeš biti kriva jer nisi bila uz nju". Nakon toga je poludjela i zvala neke ljude. Nje mogla naći doktora, ali je našla medicinsko osoblje. Oni su me pregledali i utvrdili da mi je puklo slijepo crijevo. Tada je poludjela i odmah je našla doktora. Odveli su me u bolnicu u [obližnji grad].

Zanimljivo je da su loše postupanje i loši uvjeti smještaja u programima pomoći problemi koji se, prema izjavama intervjuiranih žrtava, pojavljuju kako u zemljama JIE, tako i u zemljama odredišta. Osiguravanje adekvatne i prikladne skrbi za žrtve trgovanja ljudima, kao i za sve ostale socijalno osjetljive skupine, trebalo bi biti pitanje od velike važnosti.

Nedostatak praćenja (monitoringa) i osiguranja kvalitete

Važan problem je da trenutno u većini zemalja ne postoje mehanizmi osiguranja kvalitete u pružanju usluga žrtvama trgovanja niti općenito u pružanju socijalne pomoći i socijalne skrbi. Usluge su rijetko regulirane i vrlo rijetko se provjerava na koji način se pružaju usluge. Mogućnost ulaganja pritužbe na usluge rijetko postoji, a kada se i uloži neka pritužba, obično se ništa ne čini po tom pitanju. Same žrtve su govorile o nemogućnosti utjecaja na osoblje i na pružanje usluga.

Što se tiče kvalitete usluga, postavlja se pitanje kako se može osigurati kvaliteta. Stoga je bitno uvesti sustav licenciranja za pružatelje usluga te je potrebno pratiti i regulirati područje pružanja usluga. Jednako važni su mehanizmi koji žrtvama trgovanja omogućavaju davanje komentara i ulaganje pritužbi dok se nalaze u nekom programu. To može biti mehanizam putem kojeg žrtve mogu davati svoje prijedloge i mišljenja o samom programu (npr. ankete o zadovoljstvu korisnika/ca) i može također poslužiti kao način rješavanja problema. Iako postoje mnogi programi i organizacije koji žrtvama pružaju optimalnu pomoć, situacija nije uvijek i svuda takva te je potrebno više pažnje posvetiti osiguranju kvalitete.

Pomoć pod uvjetom

Za neke žrtve je primanje pomoći bilo povezano (ili su imale takvu predodžbu) s nekim uvjetima. U nekim slučajevima su žrtve izjavile da su osjećale pritisak da moraju surađivati s redarstvenim tijelima i da upućivanje u program pomoći ovisi o toj suradnji. Ponekad su redarstvena tijela vršila pritisak na žrtve, a ponekad pružatelji usluga:

Da, [u policiji] su mi rekli da ako svjedočim da ću moći nastaviti primati pomoć... A ja sam već i htio/htjela svjedočiti jer je bila najavljena parnica za naknadu štete, a ja sam htio/htjela da mi vrate pasoš i novac.

Da, [u policiji] su mi rekli da ako želim da mi pomognu oko dobivanja putovnice da ću morati svjedočiti protiv trgovaca. Prijetili su mi da će u protivnom poslati u zatvor zbog krivotvorenja dokumenata.

[U skloništu] mi nisu ništa dali da pojedem (a bio/la sam gladan/na), a socijalni radnici su me počeli odmah ispitivati o tome što mi se dogodilo [u inozemstvu]. Bilo mi je neugodno da me tako muče s pitanjima. Htio/htjela sam ići kući. Ali objasnili su mi da moram ostati tamo nekoliko dana, da moram svjedočiti protiv čovjeka koji nas je prodao u ropstvo... Da, rekli su mi da moram surađivati s policijom.

Također je bilo slučajeva kada pomoć nije bila uvjetovana suradnjom, ali su žrtve ipak osjećale da postoji određeni pritisak.

[Policajac] mi je rekao da ću dobiti medicinsku pomoć. Da ću tamo moći stati dok mi ne izliječe glavobolju. Također mi je rekao da bih trebao/la svjedočiti dok traje liječenje. Vjerovao/la sam mu. Za mene je on bio "dobar policajac" koji je u svijetu htio nešto promijeniti... Nisam htio/la svjedočiti, ali sam osjećao/la neku obavezu.

Željeli su dovršiti posao. Ja sam također htio/htjela da to bude brzo gotovo pa sam [svjedočio/la].

Jedna žena iz JIE trgovana u EU objasnila je kako su joj rekli da može dobiti pomoć samo ako pristane na davanje iskaza. Iako je u toj situaciji bila spremna surađivati s redarstvenim tijelima, pomoć joj nije odmah bila ponuđena:

Rekla sam im izravno da želim dati iskaz tako da druge djevojke ne dođu u istu situaciju. Započela sam s iskazom. To je trajalo nekoliko sati i tek nakon toga su mi rekli za [pomoć]. U početku sam mislila da će me deportirati, ali nakon što sam dala izjavu, rekli su mi da ću biti smještena u skloništu i da ću tamo ostati neko vrijeme. Nisu mi rekli koliko dugo, koliko god je potrebno.

Čini se da je uvjetovana pomoći relativno uobičajena kod vjerskih organizacija. Jednog muškarca, koji je bio trgovan na području bivšeg Sovjetskog saveza,

identificirala je i pružila mu pomoć jedna vjerska skupina koja mu je pomogla da se vrati kući i uputila ga je u jednu vjersku organizaciju u zemlji podrijetla. U zemlji odredišta nije osjećao da je pomoć uvjetovana: "Nisu od mene ništa tražili. Nisu me tjerali da idem u crkvu ili da molim ili radim". Međutim, u zemlji podrijetla to nije bio slučaj:

Prva organizacija koja mi je pomogla je bila crkva u [glavnom gradu] u koju su me uputili vjernici iz [inozemstva]. Kada sam došao kod njih, rekli su mi da će mi pomoći ako sam zaista postao vjernik... Shvatio sam da žele da redovito idem na molitve i sastanke.

Druge žrtve su se također našle u situaciji gdje je pomoć vjerskih organizacija bila uvjetovana:

U [našem] selu postoji mnogo predstavnika različitih religija koji nastoje privući ljude i nude im pomoć pod uvjetom da prijeđu na njihovu vjeru. To nije dobro kada netko pokušava vama manipulirati ili kada je pomoć uvjetovana. Pomoć bi trebala biti iskrena, iz dubine srca.

Problematično je to što mnoge žrtve, zbog svoje ranjivosti, nisu u stanju odbiti uvjete pod kojima im se nudi pomoć⁵¹. To možemo vrlo jasno vidjeti iz primjera žrtve koja je bila upućena u jednu vjersku organizaciju kako bi dobila humanitarnu pomoć za sebe i svoju kćerku:

Nazvala me [socijalna radnica] i rekla mi je da postoji jedna vjerska organizacija koja nudi humanitarnu pomoć i moralnu podršku ljudima kojima to hitno treba... Također me upozorila da se radi o organizaciji druge [vjeroispovijesti] i da će njihova socijalna radnica možda od mene htjeti da idem na misu i molim se, pa možda čak i da prijeđem na njihovu

⁵¹ Ne želimo reći da sve organizacije funkcioniraju ovako. Druge žrtve su od vjerskih organizacija dobile bezuvjetnu pomoć:

Nikada nije govorila o Bogu ili nešto slično. Saslušala me je kao bilo koja druga osoba. Osjetio/la sam suosjećanje. Iako me nije pitala što mi se dogodilo, sve sam joj ispričao/la. Olakšao/la sam si dušu. Njena duša je tako otvorena.

To je vjerski centar i imaju tamo mnogo vjerskih knjiga... Nisu insistirali da budem ili postanem religiozna osoba. Edukacija o religiji je bila dobrovoljna. Ne prisiljavaju nas da se prekrizimo ili da idemo na misu.

Ne, apsolutne ne [pomoć nije bila uvjetovana]. Nisam morao/la prijeći na njihovu vjeru. Nije mi rekla da idem u crkvu [kod kuće].

vjeru. Rekla sam joj da ta socijalna radnica može doći k meni i da će vidjeti da ja jednostavno ne mogu razmišljati o vjeri. Ali zaista sam bila spremna čak i odreći se svoje vjere samo radi kćerke.

Nisu svi uvjeti za sudjelovanje u programu pomoći problematični. Kada se radi o uvjetima koji se moraju ispuniti zbog nacionalnog pravnog okvira ili kada je potrebna određena predanost žrtve za vrijeme programa pomoći, takvi uvjeti nisu problematični. Međutim, vrlo je bitno o kakvim uvjetima se radi i kako se provode. Čini se da neke organizacije imaju uvjete koji su više povezani s njihovim vlastitim ciljevima nego s oporavkom i dobrobiti žrtve.

Nedostatak dostatne državne pomoći i osnovnih usluga

Općenito u većini zemalja JIE nedostaju programi pomoći za žrtve trgovanja ljudima koje financira država. Većina sredstava za usluge i pomoć žrtvama dolazi od međunarodnih donatora i velik dio usluga pruža se putem NVO-a i međunarodnih organizacija. Unatoč takvom stanju, u nekim slučajevima su državne organizacije naporno radile kako bi žrtvama pružile pomoć i podršku, ali su vrlo često na raspolaganju imale ograničene resurse. Jednoj ženi je pomoć pružila državna socijalna radnica koja joj je pomogla da izađe iz zatvora (bila je uhvaćena u krađi jer je morala nekako prehraniti dijete nakon trgovanja), ali joj je mogla ponuditi vrlo malo mogućnosti koje bi država financirala za nju i njeno dijete.

Ta žena nije znala što bi sa mnom. Pitala me je "I kuda ćeš sada s tim djetetom? Ne mogu ti oduzeti roditeljska prava". Bila je već jesen. Držala sam svoje treće dijete u rukama. Provela sam tri noći [u sirotištu] dok se ona raspitivala kamo bi me mogla smjestiti.

Bila je tako ljubazna. Mislim da je ona osoba koja mi je ponovno vratila vjeru u život... Kada smo bili pod njenom zaštitom, djeca i ja smo se osjećali sigurno.

Suprotno tome, mnoge žrtve koje su se vratile morale su se suočiti s time da nisu mogle dobiti pristup čak niti najosnovnijim uslugama državnih organizacija te da nisu mogle dobiti niti minimalnu pomoć. Jedan muškarac, žrtva trgovanja, je nakon povratka shvatio da mu je netko uselio u stan dok je bio trgovan i objasnio je svoje nezadovoljstvo državom:

Nisam zadovoljan s time kako država štiti svoje građane. Država nije u stanju zaštititi svoje građane koji ostanu na ulici jer se njihova imovina

nezakonito prodaje. Moj stan je prodan sedam puta u četiri godine dok me nije bilo. Niti jedan odvjetnik mi ne može pomoći.

Drugi ispitanici/ce su objasnili kako njihova državna mirovina i naknada jednostavno nisu dovoljne za preživljavanje:

Moja mirovina je [otprilike 22 Eura] mjesečno... Ali što taj iznos znači šesteročlanoj obitelji?

Koliko ja shvaćam, postoje neki državni programi pomoći za samohrane majke. Ali gdje su ti programi? Gdje je ta pomoć? Oni kojima ta pomoć treba ju ne dobiju. Mislim da tu pomoć iskoriste oni koji bi ju trebali dodijeliti. Samohrane majke dobiju samo jedan paket hrane jednom godišnje. Same se moraju izvlačiti iz problema. Dobiju [otprilike šest Eura] mjesečno za dijete. Je li moguće nahraniti dijete samo s tim iznosom?

Tamo gdje su postojale usluge, pristup uslugama nije uvijek bio jednostavan. Birokracija je mnoge žrtve sprečavala da ostvare svoja prava. U mnogim slučajevima je nedostatak identifikacijskih isprava bio prva prepreka u pristupu uslugama koje su žrtvama bile potrebne. Žrtve koje su se vratile iz inozemstva imale su velikih poteškoća u dobivanju putovnice i identifikacijskih isprava.

Nisam znao/la da osim državnih organizacija postoje i NVO-i. Mislio/la sam da ako imam neki problem da pomoć mogu dobiti samo u uredu za izdavanje putovnica. Kada su mi rekli da ne mogu dobiti putovnicu jer nemam trajno prebivalište, bio/la sam frustriran/a. Mislio/la sam da neću do kraja života moći dobiti putovnicu.

Nezadovoljan/na sam s pomoći od strane državnih organizacija. Ako nisi registriran, ne možeš primiti pomoć niti od Zavoda za zapošljavanje niti od organizacija za socijalnu pomoć. Ne možeš čak dobiti ni pasoš. Zbog birokracije ljudi kojima zaista treba pomoć ju ne mogu dobiti.

Slično tome, žrtve koje su se oslanjale na državnu pomoć kako bi prehranile svoju obitelj nisu mogle dobiti pomoć zbog problema s birokracijom:

[Primam otprilike šest Eura] mjesečno. Međutim, nisam dobio/la ništa već tri mjeseca. Nešto su pomiješali s mojim srednjim imenom. A smijem primiti naknadu samo tamo gdje živim, samo tamo, gdje me poznaju.

Trebaju me odvesti u sanatorij, pružiti mi medicinsku pomoć. Sin me upisao na popis osoba s invaliditetom koji čekaju besplatno liječenje u sanatoriju.

Tamo su mu rekli da se čeka pet godina. ne znam hoću li biti živ/a za pet godina. Socijalna pomoć je prije puno bolje funkcionirala.

Pitajte sina koliko smo se umorili dok smo obilazili razne ustanove... Popunjavali smo silnu papirologiju, rješavali birokraciju... Indiferentnost, posebno državnih organizacija ... Ne žele rješavati tuđe probleme.

Rekao/la sam [svom sinu] da me stavi u dom za osobe s invaliditetom, ali u početku nije htio. Sada želi, ali se ispostavilo da je to vrlo komplicirano. Potrebno je imati toliko papira.

Neke žrtve su smatrale da državne organizacije ne pristupaju pitanju pružanja pomoći s dovoljno odgovornosti i da nisu uvijek bile upućene u humanitarne organizacije kako bi zatražile pomoć:

Ništa mi se to nije sviđalo. Socijalna radnica [iz NVO-a] nazvala je državnu socijalnu radnicu u mom selu i zamolila ju je da mi pomogne. Kada sam tamo došla, ružno su me gledali... Pitali su me zašto sam došla kod njih i što tražim od njih. Zbog njih sam se osjećala kao da im nešto dugujem... [Socijalna radnica] je tražila od njih da meni i mom djetetu pruže potrebnu pomoć. U stvari, žena koju je socijalna radnica kontaktirala živi u mom susjedstvu. Jednom smo se srele na tržnici i rekla mi je da mi ne mogu nikako pomoć. Pitala sam tu ženu može li mi barem dati potvrdu da nemam nikakvih prihoda kako ne bih morala plaćati porez. Imam vlastiti mali posao i prodajem stvari na tržnici, ali treba mi taj dokument da ne dobijem kaznu. Ona je rekla da mi ne može pomoći i da se moram obratiti osobi koja mi je pomogla da otvorim vlastiti posao.

6.4. Sažetak poglavlja

Pružanje adekvatne i prikladne pomoći i zaštite žrtvama od ključne je važnosti za njihovu trenutnu stabilizaciju i za njihov dugoročni oporavak i reintegraciju/integraciju u društvo. Unatoč razlikama među zemljama i iskustvima žrtava trgovanja, ipak su se pojavile određene zajedničke teme i zajednička pitanja oko toga na koji način su žrtve doživjele, razumjele i proživjele pomoć i zaštitu.

Trgovane osobe opisale su niz emocija koje su osjećale u fazi pomoći i zaštite. Naravno, mnogi osjećaji su bili negativni – od straha do šoka i zbrke, od sumnje do stresa i srama. Međutim, žrtve su, u ovoj fazi, jednako tako

govorile i o pozitivnim osjećajima, najčešće osjećajima ugone i sigurnosti, osjećaju pripadanja, nedostatku osjećaja samoće te osjećaju olakšanja i zahvalnosti. U mnogim slučajevima žrtve su opisale kako su negativni osjećaji s vremenom postajali pozitivni kada je došlo do izgradnje povjerenja. Također je potrebno dodati da se emocije ne mogu pripisati samo određenim vremenskim razdobljima jer su emocije svake žrtve ovisile o njezinom konkretnom iskustvu pružanja pomoći.

Pitanja o kojima su žrtve govorile u kontekstu pomoći i zaštite bila su brojna i raznolika i doticala su se raznih drugih problema. Neka od pitanja bila su: kulturalne i jezične barijere između samih korisnika/ca, kao i između korisnika/ca i osoblja; zabrinutost zbog postojećih pravila i ograničenja u programima pomoći; važnost pristupačnih, adekvatnih i razumljivih informacija o različitim programima pomoći u inozemstvu i kod kuće; uključenost žrtava u proces odlučivanja o oblicima pomoći; pristup žrtava (ponekad i nedostatak pristupa) pravosuđu; problemi sa stigmatizacijom i diskriminacijom žrtava nakon trgovanja; pitanja sigurnosti; poteškoće i složenost kod uspostavljanja ravnoteže između samostalnosti i ovisnosti žrtve o pružanju pomoći i uslugama; zabrinutost žrtava oko pitanja privatnosti i povjerljivosti; kako zadovoljiti posebne potrebe nekih žrtava trgovanja tijekom pružanja pomoći; pitanje uvjetovane pomoći; nedostatak državne pomoći; složenost procesa reintegracije; kako najbolje osigurati profesionalnost i kvalitetu pomoći, uključujući i prikladne programe pomoći.

7. Završna razmišljanja i zaključci

Cilj ove studije bio je da se iz perspektive trgovanih osoba prikaže kako teku procesi identifikacije, povratka i pomoći iz, u i unutar JIE. Svoj rad na studiji temeljili smo na tri organizacijska načela: 1) shvatiti kako se proces odvija u praksi; 2) vidjeti kako su se žrtve osjećale tijekom procesa i kakvo je njihovo iskustvo i 3) utvrditi ključne probleme s kojima su se žrtve suočavale. Intervjui sa žrtvama vrijedan su materijal koji nam može pomoći da oblikujemo postojeće intervencije i aktivnosti. Iako su ispitanici bili uglavnom zahvalni i pozitivni oko intervencija i podrške koju su primili u različitim fazama nakon trgovanja, ipak su utvrdili određena područja u kojima su se suočavali s određenim problemima. Ovi nalazi studije nisu karakteristični samo za jednu zemlju, organizaciju ili sektor. Oni prikazuju svu širinu problema o kojima su govorile žrtve intervjuirane za potrebe ove studiju. To su žrtve kojima su pomoć pružali NVO-i, državne i međunarodne organizacije u JIE, EU, na području bivšeg Sovjetskog saveza, Bliskog istoka i Turske.

Jedan od značajnih nalaza je da proces ne teče uvijek glatko i u skladu sa standardima i načelima koja postoje na nacionalnoj ili međunarodnoj razini. I dalje postoje nedostaci u sustavu počevši od identifikacije, preko povratka pa sve do faze pružanja pomoći i zaštite. Intervjui su nam otkrili neke vrlo profesionalne postupke identifikacije, kao i određene intervencije osoba koja

obično nisu uključene u identifikaciju, što nam ukazuje na to tko bi sve u procesu identifikacije mogao biti od pomoći. U nekim slučajevima je identifikacija bila osjetljiva i prikladna te je doprinijela stvaranju osjećaja sigurnosti i blagostanja kod žrtve i pomogla žrtvama da prihvate upućivanje i pomoć. Međutim, u isto vrijeme bilo je mnogo primjera kada žrtve nisu bile uspješno identificirane pa su i dalje bile trgovane, što je ostavilo dodatne posljedice na njihovo psihičko i fizičko zdravlje. Iako je mnogim žrtvama omogućen potpomognut povratak pa su se sigurno vratile kući, iskustva nekih žrtava su bila ponižavajuća i ispunjena nesigurnim situacijama. Često su ih ispitivali na granicama, razne organizacije su im postavljale pitanja, bile su zadržavane zbog toga što nisu posjedovale identifikacijske isprave, suočavale su se s rizikom da bi ih trgovci mogli presresti itd. Iskustva s pomoći bila su brojna i raznolika. Obuhvat i kvaliteta pomoći razlikovali su se od zemlje do zemlje i žrtve su opisale vrlo različita iskustva s pružanjem pomoći. Neke žrtve su boravile u smještajnim programima otvorenog tipa, dok su neke boravile u zatvorenim objektima. Neki programi su bili kratkoročni, dok su neki bili dugoročni i usmjereni na reintegraciju. Za neke žrtve je pomoć kod kuće obično slijedila nakon pomoći koja im je bila pružena u zemlji identifikacije. Međutim, žrtve koju nisu dobile pomoć u inozemstvu prvi puta su se susrele s pružateljima usluga u zemlji podrijetla. Iako je pomoć definitivno bila pozitivna i doprinijela je značajno stabilizaciji, oporavku i reintegraciji žrtava, ipak je bilo slučajeva kada su se žrtve morale suočiti u nekoj od faza nakon trgovanja. Kada su uspoređivale različite usluge i intervencije, vrlo jasno su znale što jest, a što nije bilo važno za njihov oporavak.

Također je značajno primijetiti da žrtve nisu uvijek osjećale ono što su akteri za suzbijanje trgovanja ljudima očekivale ili željele postići. Kada se očekivalo da će žrtve osjetiti olakšanje i ohrabrenje, žrtve su se osjećale uplašeno i uznemireno. U slučajevima kada se očekivalo da žrtve osjećaju sigurnost i ugodu, žrtve su bile sumnjičave i očajne. Dakle, potrebno je ozbiljno razmotriti i evaluirati činjenicu da je moguće da se osjećaji žrtve mogu znatno razlikovati od onoga što se želi postići. Negativni osjećaji se ne mogu prevladati brzo i jednostavno i tijekom intervjua nam je postalo jasno da je za prevladavanje osjećaja kao što su strah, sumnja, uznemirenost i očajanje potrebno vrijeme te vrlo jasne iskazi pouzdanosti i iskrenosti od strane osoblja. Mnogim žrtvama je pristanak na identifikaciju, povratak i pomoć bio "korak u nepoznato" i često je pristanak bio popraćen strahom i zabrinutošću. Sve aktivnosti i reakcije osoblja koje radi sa žrtvama trebalo bi se temeljiti na ovim saznanjima.

Što se tiče problema, intervjui sa žrtvama su nam otkrili ne samo mnoge primjere dobre prakse, već i mnoge probleme. U cjelokupnom procesu bilo je nekih zajedničkih tema koje nam mogu poslužiti kao smjernice za buduće korake.

Pristup informacijama: U svim fazama procesa žrtve su opisale potrebu i želju za više informacija o raspoloživim mogućnostima i koracima koji su trebali uslijediti. Informacije moraju dovoljno konkretne, pristupačne, razumljive, prilagođene dobi žrtve, na jeziku koji žrtva razumije i kulturološki prihvatljive. Informacije također moraju biti prilagođene samim žrtvama i povezane s njihovim iskustvom trgovanja, kao i s njihovim osobnim profilom (muškarac ili žena, strani ili domaći državljanin, odrasla ili maloljetna osoba, itd.). Utvrđeno je još jedno važno pitanje, a to je pitanje vremena kod pružanja informacija – da informacije budu pružene u prikladno vrijeme, ne samo jednom već više puta i da žrtve imaju dovoljno vremena da obrade sve informacije i u skladu s time donesu potrebne odluke. Također je izuzetno važno da žrtve budu uključene u donošenje bilo kakvih odluka oko cjelokupnog procesa intervencije, da mogu odabrati između nekoliko ponuđenih programa, a ne da budu samo pasivno informirane o sljedećim koracima.

Sigurnost: U slučaju trgovanih osoba pitanju sigurnosti se često prilazi na neujednačen način. Kod nekih žrtava koristile su se vrlo stroge sigurnosne mjere, kao što su boravak u zatvorenom skloništu i povratak s pratnjom, dok su druge žrtve, od kojih su mnoge od njih bile svjedoci na sudu, dobile vrlo nisku razinu zaštite. Čini se da se ne posvećuje dovoljno pažnje provođenju sustavne i obavezne procjene sigurnosti i rizika na području JIE, ali i šire. Osim toga, protokoli i postupci za procjenu sigurnosti i rizika vrlo rijetko postoje i vrlo se rijetko provode. Procjena sigurnosti bi se trebala redovito za svaku žrtvu nakon prestanka trgovanja kako bi se procijenili stvarni rizici za žrtvu, ukoliko ih ima, i kako bi ih bilo najbolje izbjeći. Kada postoji rizik da je sigurnost žrtve ugrožene, kao što i ponekad jest slučaj, rizik treba ozbiljno razmotriti i vidjeti što se može učiniti. U isto vrijeme potrebno je držati ravnotežu između sigurnosnih mjera i normalnog života i dugoročnog oporavka. Pretjerano insistiranje na provođenju sigurnosnih mjera, u slučajevima kada rizici nisu utvrđeni, može narušiti povratak i reintegraciju žrtava.

Jezične i kulturalne barijere: Mogućnost djelotvorne komunikacije i osobnog povezivanja s osobama koje rade sa žrtvama bio je vrlo važan element zbog kojeg su se žrtve osjećale sigurno i to je bilo vrlo bitno za identifikaciju, oporavak i reintegraciju. Stoga je postojanje jezičnih barijera (a to nije bilo neuobičajeno) predstavljalo ozbiljnu prepreku tijekom procesa i ponekad je znalo ugroziti kvalitetu intervencije. Manje vidljivije, ali jednako važne su kulturalne barijere koje se mogu pojaviti u radu sa žrtvama. Jezične i kulturalne barijere su na određeni način utjecale na iskustva identifikacije i pomoći kod mnogo žrtava koje su bile trgovane i inozemstvu. U nekim slučajevima žrtve, zbog navedenih

barijera, nisu mogle biti dovoljno precizno identificirane. U drugim slučajevima su se identifikacija i pomoć zakomplicirale zbog jezičnih i kulturalnih razlika između žrtava i osoblja. Prevladavanje takvih razlika (pomoću prevoditelja, osoblja koje govori više jezika, kulturalnih posrednika itd.) može biti od pomoći u svim fazama procesa, iako svako "rješenje" ima određena ograničenja poput cijene i pristupačnosti koja se moraju pažljivo razmotriti.

Modeli intervencije i kvalitetna pomoć: Vrsta i kvaliteta intervencija (od identifikacije, povratka pa do pomoći) bile su nevjerojatno neujednačene. Primijećene su očite razlike u vještinama, kvaliteti usluga i razini profesionalnosti ne samo između, već i unutar zemalja. Neke žrtve su bile podvrgnute profesionalnim i osjetljivim postupcima identifikacije, dok su se neke susretale s loše osposobljenim i neosjetljivim osobljem koje je vršilo identifikaciju. Neki postupci identifikacije bili su provedeni prema strogim protokolima za siguran i dostojanstven povratak, dok su se neki postupci smišljali na licu mjesta i zbog toga bili opasni. Dok su nekim žrtvama bile pružene profesionalne usluge visoke kvalitete prema prikladnim modelima pomoći, kod drugih žrtava to nije bio slučaj. Žrtve su same propitivale određene modele pomoći (npr. skloništa zatvorenog i otvorenog tipa, programi koji osiguravaju i koje ne osiguravaju smještaj), kao i pravila i ograničenja koja su se koristila u mnogim programima. S postojanjem takvih razlika je usko povezan i opći nedostatak praćenja (monitoringa), evaluacija modela i profesionalnih intervencija. Osigurati kvalitetne intervencije u svim fazama života žrtve nakon trgovanja je važno pitanje ne samo za JIE već i za sve zemlje koje su obuhvaćene ovom studijom. Iako je razvoj mehanizama monitoringa i evaluacije važna komponenta kvalitetne intervencije, jednako tako važni su i profesionalni standardi i pitanje odgovornosti. Uz to, doprinos samih žrtava u obliku povratnih informacija i evaluacije intervencija važan je za razvoj, prilagođavanje i provedbu programa i ciljeva politike suzbijanja trgovanja ljudima.

Loše postupanje i nekvalitetna interakcija: Na različite načine i u različitim fazama, žrtve su govorile o lošem postupanju, pa čak i maltretiranju od strane aktera osoba za suzbijanje trgovanja ljudima. U drugim slučajevima se radilo o zanemarivanju, neosjetljivosti ili diskriminaciji. Iako se loše postupanje često pripisuje redarstvenim tijelima, osobito u ranoj fazi identifikacije, žrtve su bile izložene lošem postupanju u fazi pomoći i reintegracije od strane raznih aktera za suzbijanje trgovanja ljudima. Osobito zabrinjava činjenica da je bilo slučajeva zlostavljanja žrtava za vrijeme pružanja pomoći. Loše postupanje (čak i kada je nenamjerno) negativno utječe na već traumatizirane žrtve koje su bile

izložene iskorištavanju, u smislu njihove spremnosti da budu identificirane i da prihvate pomoć. Kada je loše postupanje nenamjerno, mora postojati mehanizam koji će osigurati da počinitelji odgovaraju za svoje ponašanje i da se spriječe budući slučajevi lošeg postupanja. Upravo zato je potrebno imati mehanizme monitoringa i osiguranja kvalitete.

Potreba za više državnih intervencija i državne pomoći: Budući da mnoge zemlje na području JIE nemaju dovoljno državnih programa pomoći ta trgovane osobe, mnoge žrtve koje su se vratile u svoje zemlje su se suočile s problemom pristupa najosnovnijim uslugama i dobivanja minimalne pomoći. Iako su u nekim slučajevima državne organizacije naporno radile kako bi žrtvama pružile pomoć i podršku, vrlo često su na raspolaganju imale ograničene resurse. Osim toga, pristup uslugama je često bio vrlo kompliciran zbog birokratskih postupaka. Žrtvama je potrebno osigurati više usluga koje će financirati država uz manje komplicirane postupke pristupa takvim uslugama.

Sudjelovanje žrtava u osmišljavanju i provedbi intervencija: Za vrijeme intervjua sa žrtvama nismo razgovarali samo o problemima s kojima su se suočavale već smo isto tako pitali žrtve što je moglo biti učinjeno bolje u fazi identifikacije, povratka ili u kontekstu pomoći. Žrtve su vrlo često vrlo jasno znale što je trebalo učiniti drugačije da bi se u njihovim slučajevima stvorio osjećaj sigurnosti i povjerenja te da bi intervencija bila uspješnija. To nam pokazuje kako žrtve često imaju vrlo jasnu predodžbu o svojim potrebama i o tome kako se postupci i procesi mogu poboljšati. Uključivanje žrtava u razgovor o njihovim potrebama, kao i sudjelovanje žrtava u osmišljavanju i provedbi intervencija može osigurati (iz perspektive pravnih ili društvenih usluga) da intervencije, čija je svrha da žrtvama pruže pomoć i podršku, budu usmjerene na žrtve i utemeljene na stvarnim iskustvima različitih žrtava. Sustavi intervencije i pomoći koji se osmišljavaju, provode i prilagođavaju uz sudjelovanje svih zainteresiranih strana su djelotvorniji, učinkovitiji i humaniji. Uz to, uključivanje žrtava bi trebao biti stalni proces koji žrtvama omogućava da iznose svoja mišljenja i komentare o programima i intervencijama.

Nedostaci i problemi u intervencijama i procesu suzbijanja trgovanja: Postoje određeni značajni nedostaci i problemi u provedbi cjelokupnog procesa identifikacije, povratka i pomoći, a uključuju sljedeće:

- *Identifikacija:* Nedostatak adekvatnih vještina identifikacije kod osoba koje vrše identifikaciju i neuspješna identifikacija mogu dovesti do ponovnog trgovanja ili situacije da se žrtvu nastavlja iskorištavati. Neke

žrtve su bile zadržane/uhíćene i ispitivane kao da su kriminalci ili počinitelji kaznenih djela (zbog toga što su nezakonito boravile u nekoj zemlji ili se bavile prostitucijom), a ne žrtve zločina..

- *Povratak i upućivanje*: U mnogim situacijama žrtvama nije bio omogućen potpomognuti povratak, što je bilo stresno za same žrtve i dovodilo ih je u teške situacije s redarstvenim tijelima i graničnim službenicima te su bile izložene opasnosti da ponovno budu trgovane. U kontekstu povratka treba spomenuti i odgođeni povratak stranih žrtava od kojih se mnoge nalazile u pravno neriješenoj situaciji dok su čekale da im se izrade isprave, da im se organizira prijevoz, da im se uzmu iskazi ili da se provedu neki drugi postupci. Još jedan problem je što je proces povratka, odnosno prijevoza, neke žrtve podsjećao na trgovanje.
- *Pomoć i zaštita*: U fazi pomoći žrtve nisu bile zadovoljne sa ograničenim pristupom pravosuđu niti s kaznenim i sudskim postupcima, kako u smislu rezultata tako i u smislu postupanja pravnih i pravosudnih aktera sa žrtvama. Nedostatak pravde za neke žrtve je imao ozbiljne posljedice jer su bile u strahu od osвете o mnoge su se bojale vratiti kući svojim obiteljima i zajednicama. Uvjetovanje pomoći je još jedan problem jer su neke žrtve bile pod pritiskom da moraju surađivati s redarstvenim tijelima ili im je bilo rečeno da mogu dobiti pomoć samo pod određenim uvjetima. Problematično je to što mnoge žrtve, zbog svoje ranjivosti, možda nisu u stanju odbiti uvjete pod kojima im se nudi pomoć. Još jedan problem je što žrtve općenito nisu znale kome se obratiti za pomoć. Razgovori sa žrtvama naglasili su složenost procesa reintegracije jer je potrebno držati ravnotežu između pružanja pomoći i situacija kada žrtve postanu ovisne o pomoći. Uz sustavne probleme kao što su visoka nezaposlenost i ograničene prilike, stigmatiziranje i okrivljavanje žrtava dodatno narušavaju proces povratka. Osim toga, reintegracija nije jednostavan proces i može uključivati brojne prepreke s kojima se žrtve moraju suočiti i koji zahtijevaju različite oblike dugoročne pomoći i podrške, ponekad čak i izvan obuhvata samih programa.
- Iako navedeni elementi ne obuhvaćaju sva pitanja i probleme koji se mogu pojaviti, ipak naglašavaju glavne probleme žrtava i mogu poslužiti kao početak za unapređenje referalnih mehanizama.

Važnost individualnog pristupa slučaj po slučaj: Ne postoji jedinstvena čarobna formula za upravljanje slučajem trgovanja ljudima. Kao što se žrtve

i njihova iskustva razlikuju (što su nam pokazali intervjui sa žrtvama), tako se razlikuju i njihove potrebe kod identifikacije, povratka i pomoći. Žrtve često imaju različite profile (žene ili muškarci, odrasle ili maloljetne osobe, starije ili mlađe osobe, strani ili domaći državljani) i iskustva iskorištavanja. Žrtve koje su bile iskorištavane u svrhu rada i prosjačenja neće nužno imati iste potrebe za pomoći kao i žrtve trgovane u svrhu seksualnog iskorištavanja. Same žrtve utvrdile su kako u nekim slučajevima postojeći sustavi pomoći sustav identifikacije, povratka i pomoći nije bio u stanju mogli u potpunosti ili dovoljno zadovoljiti njihove potrebe. U posljednje vrijeme uočavaju se novi oblici trgovanja i profili žrtava, što od aktera za suzbijanje trgovanja ljudima zahtijeva fleksibilnost i kreativnost u svjetlu zaista jedinstvenih i neobičnih okolnosti. Sustav također mora biti fleksibilan kako bi mogao zadovoljiti različite potrebe u okviru identifikacije i pomoći, ali i odgovoriti na različite profile žrtava. Jedini način na koji je moguće odgovoriti na takvu raznolikost i složenost jest usvajanjem pristupa u kojem se svaki slučaj smatra jedinstvenim, a aktivnosti se prilagođavaju od slučaja do slučaja. Bolje razumijevanje manje uobičajenih oblika trgovanja i odgovarajućih potreba žrtava može imati značajnu ulogu u osposobljavanju aktera za suzbijanje trgovanja. Međutim, jednako tako je važno ponuditi specijaliziranu pomoć "težim" slučajevima, kao što su žrtve s invaliditetom, žrtve s poremećajima u ponašanju, žrtve ovisnici, žrtve sa specifičnim zdravstvenim problemima, žrtve s djecom, žrtve s teškim psihičkim problemima itd.

Važnost individualnog pristupa slučaj po slučaj: Ne postoji jedinstvena čarobna formula za upravljanje slučajem trgovanja ljudima. Kao što se žrtve i njihova iskustva razlikuju (što su nam pokazali intervjui sa žrtvama), tako se razlikuju i njihove potrebe kod identifikacije, povratka i pomoći. Žrtve često imaju različite profile (žene ili muškarci, odrasle ili maloljetne osobe, starije ili mlađe osobe, strani ili domaći državljani) i iskustva iskorištavanja. Žrtve koje su bile iskorištavane u svrhu rada i prosjačenja neće nužno imati iste potrebe za pomoći kao i žrtve trgovane u svrhu seksualnog iskorištavanja. Same žrtve utvrdile su kako u nekim slučajevima postojeći sustavi pomoći sustav identifikacije, povratka i pomoći nije bio u stanju mogli u potpunosti ili dovoljno zadovoljiti njihove potrebe. U posljednje vrijeme uočavaju se novi oblici trgovanja i profili žrtava, što od aktera za suzbijanje trgovanja ljudima zahtijeva fleksibilnost i kreativnost u svjetlu zaista jedinstvenih i neobičnih okolnosti. Sustav također mora biti fleksibilan kako bi mogao zadovoljiti različite potrebe u okviru identifikacije i pomoći, ali i odgovoriti na različite profile žrtava. Jedini način na koji je moguće odgovoriti na takvu raznolikost i složenost jest usvajanjem pristupa u kojem se svaki slučaj smatra jedinstvenim, a aktivnosti se prilagođavaju od slučaja do

slučaja Bolje razumijevanje manje uobičajenih oblika trgovanja i odgovarajućih potreba žrtava može imati značajnu ulogu u osposobljavanju aktera za suzbijanje trgovanja. Međutim, jednako tako je važno ponuditi specijaliziranu pomoć "težim" slučajevima, kao što su žrtve s invaliditetom, žrtve s poremećajima u ponašanju, žrtve ovisnici, žrtve sa specifičnim zdravstvenim problemima, žrtve s djecom, žrtve s teškim psihičkim problemima itd.

Pitanja spola i roda: Pitanje spola i roda se mora uzimati u obzir tijekom cijelog procesa, od identifikacije, povratka pa sve pomoći. I muškarci i žene mogu biti žrtve trgovanja i često imaju različita iskustva, potrebe i interese. Pretpostavke oko roda i spola često utječu na način kako se provode i nude mjere suzbijanja trgovanja. Žene se često doživljavaju kao žrtve trgovanja kojima su potrebne zaštita i usluge, a muškarce se uglavnom doživljavaju kao migrante koji nisu imali sreće iako su vrlo često zlostavljani na isti način kao i žene. Potrebno je vidjeti na koji način su pretpostavke o rodu i spolu povezane sa samim trgovanjem i na koji način intervencije za suzbijanje trgovanja mogu pomoći žrtvama oba spola. Potrebno je posvetiti pozornost društveno usvojenim pretpostavkama o spolovima i njihovim ulogama, a rad s pripadnicima oba spola može nam pomoći da vidimo na koji način su, prema njihovom iskustvu, rod i spol utjecali na pristup identifikaciji, povratku i pomoći i na njihova iskustva u svakoj od tih faza.

Potreba za više istraživanja, evaluacija i programa uz sudjelovanje žrtava: Jedan od najvažnijih zaključaka ove studije je da samo ako razgovaramo sa žrtvama i učim od njih možemo u potpunosti shvatiti kako se odvijaju procesi identifikacije, povratka i pomoći. Trgovane osobe najbolje poznaju vlastite potrebe i mogu o njima najbolje govoriti – što im je potrebno, što žele i što im je važno. Ako poslušamo što nam žrtve imaju za reći, vidjeti ćemo kakav posao je još pred nama. Naravno, potrebno je osigurati da istraživanja ne uznemiruju žrtve i mora biti prepušteno žrtvama da na temelju punih informacija o istraživanju (koja je svrha i kako će se koristiti) odluče žele li sudjelovati u istraživanju. Također je potrebno žrtvama zajamčiti anonimnost i povjerljivost i započeti s istraživanjem tek nakon što žrtve daju svoj pristanak. Kada se provede sve od navedenog, takvo istraživanje moći će nam pružiti izuzetno vrijedne informacije za razvoj intervencija za suzbijanje trgovanja i osigurati da potrebe žrtve zaista budu u središtu rasprava o aktivnostima za suzbijanje trgovanja. Istraživanja također mogu ohrabriti žrtve jer će se njihovo mišljenje cijeliti jednako kao mišljenje stručnjaka, a to može imati važnu ulogu u procesu oporavka. Postoji jasna potreba za većim sudjelovanjem žrtava u istraživanjima i osmišljavanju politika i programa za suzbijanje trgovanja.

Ovi nalazi, dobiveni kroz izravnu komunikaciju sa žrtvama o njihovim iskustvima, vrijedan su doprinos budućim koracima u osmišljavanju napora za suzbijanje trgovanja. Navedeni zaključci i preporuke temelje se na osobnim iskustvima, doživljajima i prijedlozima žrtava. Iskustva žrtava trgovanja iz prve ruke govore nam mnogo o tome kako funkcioniraju mehanizmi i postupci suzbijanja trgovanja, ali nam isto tako, čemu se mi i nadamo, mogu poslužiti da poboljšamo politike i praksu u području suzbijanja trgovanja ljudima.

Literatura

- ABA CEELI (2005) *The Human Trafficking Assessment Tool Report for Moldova*. Chisinau, Moldavija: ABA CEELI.
- Alexandru, M. i S. Lazaroiu (2003) *Who is the Next Victim? Vulnerability of Young Romanian Women to Trafficking in Human Beings*. Bukurešt, Rumunjska: IOM.
- Amnesty International – AI (2004) *'So does that mean I have rights?': Protecting the human rights of women and girls trafficked for forced prostitution in Kosovo*. London, UK: Amnesty International.
- Andreani, A. i T. Raviv (2004) *The Changing Patterns and Trends of Trafficking in Persons in the Balkan Region: Assessment carried out in Albania, Bosnia and Herzegovina, the Province of Kosovo, The Former Yugoslav Republic of Macedonia and the Republic of Moldova*. Ženeva: IOM.
- Arora, A. (2004) *Experiences of frontline shelter workers in providing services to immigrant women impacted by family violence*. Practice Based Research Paper, Graduate Programme in Social Work. Sveučilište York: Toronto, Kanada.
- Bjerkan, L. (ed.) (2005) *A Life of One's Own: rehabilitation of victims of trafficking for sexual exploitation*. Oslo, Norveška. Institut Fafo.
- Bjerkan, L. & L. Dyrli (2005) 'A sheltered life'. U L. Bjerkan (ed.) *A Life of One's Own: rehabilitation of victims of trafficking for sexual exploitation*. Oslo, Norveška: Institut Fafo.
- Bjerkan, L. & L. Dyrli (2006a) *The courageous testimony: Trafficked women's motivations for and experiences from testifying against their traffickers*. Oslo, Norveška: Institut Fafo.

- Bjerkan, L. & L. Dyrli (2006b) *The silence experience: reintegration of victims of trafficking for sexual exploitation*. Oslo, Norveška: Institut Fafo.
- Blitz, L., Madsen, L., McCorkle, D. i P. Panzer (2003) 'Sanctuary in a domestic violence shelter: a team approach to healing'. *Psychiatric Quarterly*. 74 (2): 155-171.
- Brunovskis, A. i R. Surtees (forthcoming 2008) 'Agency or illness – conceptualizing trafficking victims' choices and behaviors'. *Gender, Technology and Development*. Vol. 1.
- Brunovskis, A. i R. Surtees (2007.) *Leaving the past behind: why some trafficking victims decline assistance*. Institut Fafo (Oslo) i Institut Nexus (Beč).
- Brunovskis & Tyldum (2005) 'Describing the unobserved: methodological challenges in empirical studies on human trafficking'. *International Migration, special issue on data research on human trafficking, a global survey*. 43(1/2): 17-34.
- Brunovskis, A. i G. Tyldum (2004) *Crossing Borders: an Empirical Study of Transnational Prostitution and Trafficking in Human Beings*, Institut Fafo, Report 426: Oslo, Norveška.
- Bump, M. & J. Duncan (2003) 'Identifying and Serving Child Victims of Trafficking'. *International Migration*. 41(5): 201-218.
- Cooper, M., I. Hoffart & D. Warthe (2004) *Review of Best Practices in Family and Sexual Violence Programming, Family and Sexual Violence Sector Review, Companion Document 2*. Calgary, Kanada: Family and Sexual Violence Review Advisory Committee.
- CPTW (2006) *Preventing and fighting Trafficking in Human Beings: Legal and social assistance of victims of trafficking*. Chisinau, Moldavija: CPTW.
- Derks, A. (1998) *Reintegration of Victims of Trafficking in Cambodia*. Phnom Penh, Kambodža: IOM/CAS._
- Dottridge, M. (2006) *Action to Prevent Trafficking in South Eastern Europe: A Preliminary Assessment*. Terre des hommes Foundation and United Nations Children's Fund (UNICEF). Dostupno na: http://www.childtrafficking.com/Docs/tdh_unicef_06_atopraise_europe_280806.pdf.
- Dottridge, M. (2004) *Kids as Commodities – Child trafficking and what to do about it*. Terre des hommes. (IFTDH) International Federation. Dostupno na: http://www.childtrafficking.com/Docs/tdh_2004_kids_as_commodities.pdf
- EC (2005) *European Commission on Fighting Trafficking in Human Beings – An Integrated Approach and Proposal for an Action Plan (COM (2005) 514 final)*. Brisel.
- ECPAT (2004) *Voices of victims*. Amsterdam, Nizozemska: ECPAT.
- EU (2005) *European Union Action Plan on Best Practices, Standards & Procedures for Combating and Preventing Trafficking in Human Beings (2005/C 311/01)*. Osmišljeno unutar haškog programa "Jačanje sloboda, sigurnosti i pravde EU" (Dio 1.7.1), pod pokroviteljstvom Europskog vijeća u studenom 2004. godine. Brisel.
- EU (2004) *European Union Council Directive 2004/81/EC on the Residence Permit*. Brisel.
- EU (2002) *European Union Brisel Declaration on Preventing and Combating Trafficking in Human Beings*. Brisel.

- FATW, GAATW i IHRIG (1999) *Human Rights Standards for the Treatment of Trafficked Persons*. Bangkok, Tajland: GAATW.
- Fulbright, L. (2004) 'Abuse victims get chance for private shelter'. *Seattle Times*. Srpanj 24.
- GAATW (2000) *Human Rights and Trafficking in Persons: a Handbook*. Bangkok, Tajland: GAATW.
- Handziska, M. & G. Schinina (2004) *Risk Assessment on Trafficking of Males for Homosexual Exploitation in the Republic of Macedonia*. Skopje, Makedonija: IOM.
- Hollifield, M. (2002) 'Accurate Measurement in Cultural Psychiatry: Will we Pay the Costs?' *Transcultural Psychiatry*. Prosinac. 39(4): 419-421.
- Hunzinger, L. & P. Sumner-Coffey (2003) *First Annual Report on Victims of Trafficking in South-Eastern Europe*. Beograd: RCP, IOM, ICMC & SPTF.
- ICCO (2004) "If our skirt is torn"...: *Safe Return and Social Inclusion of Victims of Traffic in Human Beings, An inventory of Neglected Areas in Ten European and Asian Countries*, ICCO: Nizozemska.
- ICMPD (2006) *Guidelines for the development and implementation of a comprehensive national anti-trafficking response*. Beč, Austrija: ICMPD.
- ICMPD (2003a) *Regional Standard for Anti-trafficking Police Training in SEE*. Beč, Austrija: ICMPD.
- ICMPD (2003b) *Anti-trafficking Training Manual for Judges and Prosecutors. Draft April 2003*. Beč, Austrija: ICMPD.
- ILO (2006) *Child-friendly standards and guidelines for the recovery and integration of trafficked children*. Bangkok, Tajland: ILO.
- IOM (2007) *The IOM handbook on direct assistance to victims of trafficking*. Geneva: IOM.
Dostupno na:
http://www.iom.int/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shared/mainsite/published_docs/books/CT%20handbook.pdf
- IOM (2005a) *Identification and protection schemes for victims of trafficking in persons in Europe: tools and best practices*. Brisel, Belgija: IOM.
- IOM (2005b) *Resource Book for Law Enforcement Officers on Good Practices in Combating Child Trafficking*. Beč, Austrija: IOM i austrijsko Ministarstvo unutarnjih poslova.
- Jordan, A. (2002) 'Human rights or wrongs? The struggle for a rights based response to trafficking in human beings'. In R. Masika (ed.) *Gender, Trafficking and Slavery*. Oxford, UK: Oxfam.
- Kvale, S. (1996) *Interviews: an introduction to qualitative research interviewing*. Thousand Oaks, Kalifornija: Sage.
- Kvinna till Kvinna i Kvinnoforum (2003) *Evaluation of IOM Counter-Trafficking Programme in Western Balkans*, SIDA: Štokholm, Švedska.
- Kvinnoforum (2003) *European Good Practice on Recovery, Return and Integration of Trafficked Persons: A Study Commissioned by the Swedish Ministry of Foreign Affairs*, Kvinnoforum: Štokholm, Švedska.
- La Strada Moldavija (2005) *Good Practice of Assistance to Trafficked People*. Chisinau, Moldavija: La Strada.

- La Strada Moldavija & OESS (2006) *Trafficking in Human Beings in Moldova: Normative Acts*. Chisinau, Moldavija: La Strada & OESS.
- Limanowska, B. (2002) *Trafficking in Human Beings in South-Eastern Europe: Current situation and responses to Trafficking in Human Beings in Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, the Former Yugoslav Republic of Macedonia, Moldova, Serbia and Montenegro, the UN Administered Province of Kosovo and Romania*, UNICEF, UNOHCHR i OESS/ODIHR.
- Limanowska, B. (2003) *Trafficking in Human Beings in South-Eastern Europe: 2003 Update on Situation and Responses to Trafficking in Human Beings in Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, the Former Yugoslav Republic of Macedonia, Moldova, Serbia and Montenegro, the UN Administered Province of Kosovo and Romania*, UNICEF, UNOHCHR i OESS/ODIHR.
- OESS (2003) *OESS Action plan to combat trafficking in human beings*. Beč: OESS. PC. DEC/557
- OESS/ODHIR (2004) *National Referral Mechanisms: Joining Efforts to Protect the Rights of Trafficked Persons*, OESS/ODHIR: Varšava, Poljska.
- Pearson, E. (2002) *Human traffic, Human Rights: Redefining Victim Protection*. London, UK: Anti-slavery International.
- Reiter, G. (2005) *Assessment on the situation of internal trafficking in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo, BiH: UNICEF & Ured državnog koordinatora.
- Rosenberg, R. (2006) *Shelter assessment in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo, BiH: USAID.
- Somach, S. & R. Surtees, (2005) *Anti-Trafficking Programmes in Albania – an Evaluation*. Tirana, Albanija: USAID.
- Surtees, R. (2008) 'Traffickers and trafficking in South and Eastern Europe: considering the other side of human trafficking'. *European Journal of Criminology, Special Issue on Organised Crime and Terrorism*.
- Surtees, R. (2007) *Labour Trafficking in SE Europe: Developing Prevention and Assistance Programmes*. Beč: Institut Nexus.
- Surtees, R. (2006a) *An Evaluation of Victim Assistance Programmes in SE Europe*. Belgija, Brisel: Zaklada King Baudouin.
- Surtees, R. (2006b) 'Child Trafficking: Different Forms of Trafficking and Alternative Interventions' *Tulane Journal of International & Comparative Law*. Vol. 14 (2).
- Surtees, R (2005) *Second annual report on victims of trafficking in South-Eastern Europe*. Ženeva: IOM.
- Surtees, R. (2003) 'Cultural Factors and Trafficking' In R. Rosenberg (ed.) *Trafficking of Women and Children in Indonesia*. Jakarta, Indonesia: ICMC, ACILS & USAID.
- Surtees, R. (2000) *Cambodian women and violence: considering NGO interventions in cultural context*. Macquarie University, Sydney, Australija. Dissertation.
- Tdh & ARSIS. (2006) *Transnational Protection of Children: The Case of Albania and Greece 2000-2006*. Terre des hommes Foundation & ARSIS. Dostupno na: http://www.childtrafficking.com/Docs/tdhfoundation_n_arsis06_ttpoc_tcoaag0006.pdf

- Tdh (2005) *Child Trafficking in South-Eastern Europe: The Development of Good Practices to Protect Albanian Children*. Tdh. Dostupno na: http://www.childtrafficking.com/Docs/tdh_2005_development_of_good_practices_to_protect_albanian_children_6.pdf
- Tozaj, D. (2006) *The state of efforts to combat trafficking of persons in Albania, 2005: An overview of government and civil society policies and programmes*. Tirana, Albania: Creative Associates and USAID.
- van der Kleij, A. (2003) *Provisions for Victims of Trafficking in Sexual Bonded Labour in six European countries*. Nizozemska: NOVIB & Humanitas.
- Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) (2003) *Ethical and safety recommendations for interviewing trafficked women*. Ženeva: WHO.
- UNICEF (2005) *Guidelines of the Protection of the Rights of Child Victims of Trafficking, Updated 2005*. UNICEF: JIE.
- UNICEF (2004) *Trafficking in Children in Kosovo – A study on protection and assistance provided to children victims of trafficking*. Kosovo: UNICEF.
- Mitchels, B. (2004) *Let's talk: developing effective communication with child victims of abuse and human trafficking*. Kosovo: UNICEF & UNMIK.
- UNICEF & STC (2004) *Research on Child Trafficking in Bosnia and Herzegovina*. BiH: UNICEF & Save the Children-Norveška.
- UNOHCHR (2002) *Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking*. New York: Ujedinjeni narodi: E/2002/68/Add.1.
- Zimmerman, C., & C. Watts (2006) *Stolen Smiles: the physical and psychological health consequences of women and adolescents trafficked to Europe*. London, UK: London School of Hygiene and Tropical Medicine.